This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Wernerus Helmichius

Jan Hania, Wernerus Helmichius

KF26220

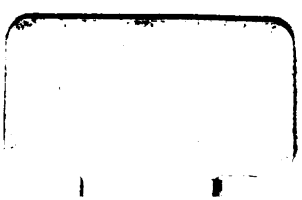

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

WERNERUS HELMICHIUS.

Digitized by Google

LEIDEN: STOOMBOEKDRUKKERIJ VAN L. VAN NIFTERIK HZ.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

WERNERUS HELMICHIUS

DOOR

Dr. J. HANIA PZN.

Dienaar des Woords bij de gereformeerde Kerk te Oosterbierum.

UTRECHT,
H. HONIG.
1895.

Digitized by Google

KF26220

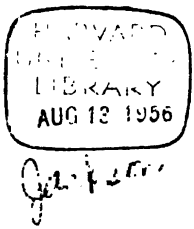

Digitized by Google

INLEIDING.

De inhoud van dit proefschrift verplaatst ons hoofdzakelijk in dat tijdperk van de geschiedenis onzer gereformeerde kerken, dat de „Provinciale Dordtsche Synode" der 16e van de Generale Synode der 17e eeuw afscheidt, en diensvolgens door de jaren 1574 en 1618/19 kan worden begrensd. Niemand, die eenigszins met die periode der Vaderlandsche Kerkgeschiedenis bekend is, zal beweren, dat dit tijdperk voor de genoemde kerken eene periode van rustig welvaren en ordelijk samenleven kan worden genoemd. Wel namen de kerken in die jaren meer en meer in aantal toe, doch juist daardoor kwamen zij *naar buiten* meer in het gedrang, doordien de Hooge Overheid ze aan steeds vaster banden wilde leggen. En wel waren *naar binnen* de „artikelen, den kerkedienst betreffende", in 1568 op de „samenkomst" te Wezel vastgesteld [1]), en de besluiten, daarna op Particuliere, Provinciale en Generale Synoden genomen, van grooten invloed op het kerkelijke leven, maar die invloed

1) *Werken der Marnix-Vereeniging*, Serie II, Deel III, blz. 1.

Digitized by Google

was lang niet altijd dadelijk merkbaar; nog onlangs wees de hoogleeraar Rutgers er op, hoe de besluiten der Generale Synode van 1586 zelfs een tijdlang op den achtergrond zijn geraakt [1]). Bovendien heerschte er vooral in het eerst gebrek aan predikanten; die er waren, waren lang niet allen genoegzaam voor hun' dienst berekend; terwijl de kerkedienaren, die van de gereformeerde beginselen afweken en aan de Libertijnsche Overheden de hand reikten, de onrust en wanorde vermeerderden in plaats van verminderden. Van 1574—1618 was het voor de kerken een tijdperk van *vestiging* en *uitbreiding*, maar tegelijk van botsing met de Staatsmacht van buiten en ontsierd door velerlei afwijking van binnen. Vandaar dat er steeds zoo veel te regelen, te herstellen en te verdedigen was.

Begeerig om in onzen tijd van steeds meer ontwakend kerkelijk leven naar gereformeerden trant, eenigszins tot in bijzonderheden te weten te komen, hoe de gereformeerden in de genoemde tijdruimte de kerkelijke huishouding in orde trachtten te brengen en te houden, wees prof. Rutgers er mij op, wat voordeel het beloofde, zoo ik het leven van een' dier mannen bestudeerde, die tot de kerkelijke leiders uit die dagen mochten gerekend worden. Een hunner nu was Wernerus Helmichius, over wien hier en daar wel heel wat is meêgedeeld, doch wiens afkomst en opleiding en eerste optreden tot nu toe goeddeels in het duister lagen; terwijl ook op velerlei bijzonderheid van zijn verdere werkzaamheid de aandacht nog niet was gevestigd. Waarbij nog dit komt, dat hij wel door vriend en vijand van de gereformeerde beginselen om strijd is geprezen; maar nu eens „Zwingliaan" dan weer „Calvinist" is genoemd; zoodat hij met betrekking tot zijn beginsel eene nog eenigszins

---

1) Weekblad *De Heraut*, jaarg. 1895, N°. 891.

Digitized by Google

onzekere figuur kon heeten. Eene afzonderlijke monographie over hem kon dus niet ondienstig, wellicht welkom wezen.

Den inhoud dezer studie heb ik in twee Hoofdstukken verdeeld. Het eerste geeft eene beschrijving van *Helmichius' levensloop*; opzettelijk zoo betiteld, omdat na vele, doch maar al te dikwijls vruchtelooze nasporingen, het leveren van eene volledige biographie van mijn held vooralsnog ondoenlijk was. In het tweede Hoofdstuk heb ik hem van velerlei oogpunt uit bezien, en meestal aan het einde van de verschillende punten met een enkel resumeerend woord aangeduid, in welk licht hij om den een' of anderen arbeid komt te staan. Dat Hoofdstuk draagt daarom den naam: *Helmichius' beteekenis.* Aan het slot noem of herhaal ik dan nog even veler oordeel over hem; geef ik den totaal-indruk weer, dien ik zelf van hem ontving; en wijs ik aan, waartoe zijn voorbeeld kan en moge opwekken.

De aanhaling van bronnen en de aanteekeningen vindt men wellicht soms te talrijk of ook te uitvoerig. Toch is hier allerminst zucht tot vertooning in het spel; maar vooreerst wenschte ik Helmichius in geen enkel opzicht te sieren met een' lauwerkrans die hem niet toekwam, en wilde ik derhalve bij een nog zoo veelszins onbekend geleerde, door annotatie der bronnen, den lezer tot spoedige controleering van mijn zeggen in staat stellen. En voorts achtte ik enkele aanteekeningen niet ongeraden, om op die manier kleine details aan de vergetelheid te ontrukken, eene gevonden fout te verbeteren, of meer licht te laten vallen op Helmichius' tijd.

Niet weinig heeft het mij gehinderd, dat de uitgave dezer studie niet eerder plaats had. Strekke het echter ter mijner verschooning, dat vele ambtsbezigheden mij geregelde studie dikwijls onmogelijk maakten; dat ik meer dan eens door ongesteldheid genoodzaakt was, mijn' arbeid aan Helmichius

Digitized by Google

te staken; en dat ik nog al lang heb moeten wachten, vóór ik enkele bronnen machtig kon worden.

Worde echter ook zoo de vrucht mijner studie met welwillendheid ontvangen; en moge eene der nog vele leemten in de kennis van de geschiedenis der gereformeerde kerken er door zijn aangevuld.

Digitized by Google

HOOFDSTUK I.

Helmichius' levensloop.

§ 1. Helmichius' afkomst en opleiding.

Wernerus Helmichius [1]) werd in 1551 te Utrecht gebo-

1) Door verschillende schrijvers en in onderscheidene stukken is zijn naam anders geschreven. Zoo vond ik o. a.:

»Warnerus" bij J. Wtenbogaert, *Kerckelijcke Historie*, Rotterdam, 1647, blz. 272;

»Warnardus" in het *Kerkelijk Placaatboek*, door Scheltus, Dl. II, 's Gravenhage, 1735, blz. 91;

»Wernherus" in de *Kronijk van het Historisch Genootschap* gevestigd te Utrecht, XXI. jaarg., 1865, blz. 537;

»Willem Helmigh" onder een' brief, dien hij in Oct. 1591 schreef aan Jan van Hout te Leiden. Zie Bijlage *D*;

»Helmychius" in de *Acta der Provinciale en Particuliere Synoden*, verzameld en uitgegeven door Dr. J. Reitsma en Dr. S. D. van Veen, Dl. I, (Groningen 1892), blzz. 327, 331;

»Hilmichius" in *Brieven en onuitgegeven stukken* van J. Wtenbogaert, door H. C. Rogge, Eerste deel, (Utrecht, 1868), blz. 276; terwijl ds. Hendrick ten Brink uit Wils in een' brief aan »J. Uyttenbogaert" hem »Weerniere helmiche" noemt als hij schrijft: »Groet mij Weerniere helmiche seer". Dezen brief, in Oct. 1600 geschreven, heeft dr. Rogge niet opgenomen in de zooeven genoemde *Brieven en onuitgegeven stukken*, en ook niet den brief, dien dezelfde predikant ten Brinck in April 1601 aan Wtenbogaert schreef. Beide brieven zijn te vinden in *het Oud-Synodaal Archief der N. H. K.*, Nr. 73, I, A, 1. (Voortaan noem ik dit kortweg »*het O.-A. d. N. H. K.*").

Blijkens zijne brieven noemde hij zich zelf echter, als hij zijn' naam

Digitized by Google

ren [1]). Van zijne familie is zeer weinig bekend. Zijn vader was Mr. Adriaan Hellemys van Welle, in 1562 Raad en Commissaris te Utrecht, zijne moeder heette Gijsberta van Parijs van Lachmondt [2]). Meerdere bijzonderheden omtrent de ouders ontbreken echter. Voorts weten wij, dat hij minstens één broeder heeft gehad, zeer waarschijnlijk Johannes geheeten, ééne oudere en ééne jongere zuster, terwijl hij zelf in zijne brieven nog wel van meer „propinqui" en „consanguinei" melding maakt; doch de nadere berichten die van hen kunnen gegeven worden, zijn zeer gering [3]).

---

voluit schreef, bijna altijd: Wernerus Helmichius. Zie *Werken der Marnix-Vereeniging*, (voortaan haal ik deze kortelijk aan als *W. d. M.-V.*) S. III, Dl. IV; en Bijlage *D.*

1) C. Burman, *Trajectum eruditum*, Trajecti ad Rhenum, 1738, p. 130; G. Brandt, *Daghwijzer der Geschiedenissen*, (Amsterdam, 1689) in het register der vermaarde mannen, dat achter in dit werk voorkomt. Den *dag* zijner geboorte heb ik nergens kunnen vinden. Wel wordt hier en daar Helmich's sterfdag vermeld, doch niemand geeft zijn geboortedag op.

2) De namen der ouders zijn ontleend aan een geneal. manuscript. De heer A. A. Vorsterman van Oijen te Oisterwijk was zoo vriendelijk ze mij mede te deelen. Op eene *Lijst van de leden van het stedel. Bestuur te Utrecht*, 1402—1698, (Archief der gemeente Utrecht, Afd. 2, n°. 107) wordt Helmich's vader Adriaen Jans Helmich genaamd, en het jaar opgegeven, waarin hij Raad was.

3) Over dien broeder vinden wij iets in een brief, opgenomen in de *W. d. M.-V.*, S. II, Dl. III. (Acta van de Nederlandsche Synoden der zestiende eeuw, verzameld en uitgegeven door F. L. Rutgers) blz. 319 vgg. De Edelen en Notabelen van Gent begeeren in dien brief, d.d. 27 Mei 1578, en aan de Synode van Dordt gericht, »ernstichlick", dat de Synode hun wil »helpen" o. a. aan Helmichius, »wiens broeder (zoo vervolgen zij dan) oyck bij ons in saligher ghedachtenisse is". Nu wordt in het eerste en ook in het tweede Deel van het »*Ecclesiae Londino-Batavae Archivum*" een predikant Johannes Helmichius genoemd; in het eerste Deel (in two parts) Ed. W. J. C. Moens, *The Walloons and their Church at Norwich: Their History and Registers*, Lymington, 1887—1888, P. I, p. 26, P. II, p. 138 and 227; in »Tomus secundus", inhoudende: »*Epistolae et Tractatus cum Reformationis tum Ecclesiae Londino-Batavae historiam illustrantes*" Ed. J. H. Hessels, Cantabrig., 1889, ep. 84 et 91, die van genoemden Johannes zijn. Uit die berichten en brieven blijkt, dat Johannes Helmichius »minister of the Walloons" at Norwich is geweest, waarschijnlijk »the first minister", en dat, blijkens br. 84, d.d. 4 Oct. 1568, de broeders uit Gent jegens hem »propensum animum" hadden. Op dezen, in 1568 of '69 gestorven, hebben de broeders uit

Digitized by Google

Van zijne eerste levensjaren is eveneens zeer weinig meê te deelen. Zijne oudere zuster, die 20 jaar was toen hij geboren werd, had zich in zijne jeugd zeer verdienstelijk jegens hem gemaakt en hem zeer lief gehad [1]); doch andere bijzonderheden over de kinderjaren zijn niet bekend.

Gent in 1578 in hun schrijven aan de Synode vermoedelijk nog gedoeld. Helmich's broeder heeft dan »Johannes" geheeten.

Over zijne oudere en jongere zuster schrijft Helmich zelf aan Aernt Cornelisse, in een brief d.d. 12 Sept. 1601. *W. d. M.-V.* S. III, Dl. IV, (Brieven van Helmichius aan Arnoldus Cornelii bevattende; br. CXII is niet van hem, maar de minute van een brief van A. Cornelius aan Helmichius, ook opgenomen in *W. d. M-V.*, S. III, Dl. V, (3e stuk) blz. 358 vgg., en brief 74 is dezelfde als br. 66.) blz. 103 vg. Op aandoenlijke wijze komt in dien brief zijne toegenegenheid uit voor de oudere zuster, bij wier sterven, in den ouderdom van circa 70 jaar, hij tegenwoordig was geweest. Ook worden in dienzelfden brief (vgl. brief 73) de »consanguinei" en »propinqui" genoemd; tot wie waarschijnlijk behoord heeft Henricus Helmichius (vermeld in *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 57.) en evenzoo, als het ten minste niet dezelfde Henricus is geweest, een zekere Henricus Helmichius, die blijkens een *Handschrift over Nederlandsche Predikanten* door Borger, op de Biblioth. der stedel. univ. te Amsterdam aanwezig, en blijkens Reitsma en Van Veen, *a. w.*, Dl. IV, blzz. 36, 38, 41, 51, 57, in 1593 als »dienaer" (schoon »ongeëxaminierd") van 's Gravenweerdt ter Partic. Synode te Arnhem was, daar eene »propositie" heeft gedaan, die onvoldoende werd bevonden, doch niettegenstaande dat en kwade geruchten omtrent zijn leven, tot de volgende Synode »in ministerio" is gelaten, omdat hij beloofde »vlijtiger" te zullen studeeren. Die volgende Synode, in Juli 1595 te Harderwijk gehouden, besloot dat hij ontzet moest worden, omdat hij »tot den predickampt onduchtich" was, en »oock int leven onstichtelick", en de Synode te Zutfen in 1596 bleef bij die »wtspraecke". Eindelijk blijkt uit dien brief, dat Helmich in 1601 nog familie in Utrecht had. Toen hij 17 Aug. 1601 in de »extraordinarise" kerkeraadsvergadering te Delft (*kerkeraadsnotulen* van Delft, 17 Aug. 1601.) de redenen opgaf, waarom hij de roeping naar Amsterdam wilde aannemen en aan het slot o. a. zeide: »Eyndelyck dat hij naerder Utrecht soude wesen" stond hem zeker ook die familie in Utrecht voor den geest. Nog merk ik hier op, dat een »kok Helmich" genoemd wordt in »*Het klooster te Windesheim*" door dr. Acquoy, 2e deel, (Utrecht 1876), blz. 303[12]; een »touslager" »Helmych" vermeld wordt door dr. Ernst Friedlaender, in het door hem uitgegeven »Ostfriesisches Urkundenbuch", Zw. B. (Emden, 1881), S. 35, 89 u. 155; welke touwslager, evenals de genoemde kok, in de 15e eeuw leefde, doch nergens ontdekte ik eenig spoor van bloedverwantschap tusschen deze 2 Helmichs en onzen Wernerus.

1) Zie den brief d.d. 12 Sept. 1601, in noot 3 genoemd.

Digitized by Google

Wellicht is hij leerling geweest van de destijds voortreffelijke en bloeiende Hieronymus-school in Utrecht; waar hij dan opvoeding en onderwijs heeft gekregen onder den rector Kornelis Lauerman, die naar alle waarschijnlijkheid van 1554—1574 als Ludimagister aan het hoofd dier school stond, een goed paedagoog was en onder de geleerden en schrijvers van zijn tijd eene eervolle plaats bekleedde als philoloog en dichter van Latijnsche verzen [1]). Evenwel deelt Helmichius zelf nergens mede, zooals bv. J. Wtenbogaert dit heeft gedaan [2]), dat hij op de „schole St. Ieronymus" is geweest [3]) en stukken over genoemde school, waarin de namen der leerlingen uit dien tijd zijn opgeteekend, zijn evenmin bekend, zoodat van de plaats en wijze zijner voorbereidende opleiding niets met zekerheid kan gezegd worden.

Wel is een beslist antwoord te geven op de vraag, waar en wanneer Helmichius als student is ingeschreven geworden.

In hetzelfde jaar, waarin binnen zijne geboortestad eene belangrijke gebeurtenis voorviel op kerkelijk terrein, doordat op 27 Augustus 1566 de St. Jacobskerk voor de hervormden werd ontsloten [4]), had er ook een veelbeteekenend feit plaats in het leven van Wernerus zelf. Zijn naam is toen in het album studiosorum der universiteit te Génève opgenomen.

---

1) Zie H. C. Rogge, *Johannes Wtenbogaert en zijn tijd*, Dl. I, (Amsterdam 1874), blz. 9 vg. met de daar genoemde bronnen.

De naam »Ludimagister" wees toen den rector aan. A. Ekker, *de Hieronymus-school te Utrecht*, blz. 30.

2) Johannis Wtenbogaert's *Leven, Kerckelycke Bedieninghe ende zedighe Verantwoordingh*, 1645. Voorreden.

3) In latere jaren bemoeide Helmich zich wel met het Utrechtsche schoolwezen, in 't bijzonder ook met de Hieronymus-school (*W. d. M.-V.* S. III, Dl. IV, blz. 57 vg.), doch deelt niet mede, of hij daar zelf onderwijs heeft ontvangen.

4) Kist en Royaards, *Archief voor Kerkel. Geschiedenis*, Dl. XVI, (Leiden 1845), blz. 403 vg.

Digitized by Google

Dit geschiedde 5 December 1566 [1]).

De academie, of toen wellicht nog de Illustre school van Calvijn, was in Génève, nadat de groote hervormer hiervoor sedert 1542 met onafgebroken ijver had gearbeid, op 5 Juni 1559 ingewijd. Calvijn had de plechtigheid in de Pieterskerk met gebed geopend; de statuten waren voorgelezen; Beza, de eerste rector, had eene openingsrede gehouden; Calvijn weer met dank aan God, de Overheid en toehoorders de gewichtige samenkomst gesloten [2]).

De vader der academie was echter reeds in den Heere ontslapen toen Helmich student werd [3]). Beza leefde nog en was toen de eenige professor theologus van de theol. faculteit. Behalve dezen bekenden geleerde, die college hield over Exegese [4]), waren tijdens den studententijd van Helmich, o. a. nog aan de academie verbonden, als „professores publici":

A. Chevalier als professor in 't Hebreeuwsch, van 1559—1567; L. Bude in 1567 en B. Bertram van 1567—1572, eveneens als Hebraici; Fr. Portus als Graecus van 1561—1582 en J. Veirac van 1568—1572 als professor in de „Konsten" [5]).

---

1) Blijkens het uittreksel uit het album der hoogeschool van Génève, door prof. De Wal medegedeeld in: *Handelingen en Mededeelingen van de Maatschappij der Ned. Letterkunde*, te Leiden, over het jaar 1865, Leiden, 1865, blz. 59 vgg. Op blz. 90 is die inschrijving aldus vermeld: [1566.] 16. Wernerus Helmichius Ultrajectensis in Hollandia, 5 Dec.

In de aanteekeningen over Helmichius, blz. 183 vg., zijn alle jaartallen foutief; 1555 moet 1551 zijn; 1598 veranderd in 1578; voor 1579 leze men 1588.

2) Over het ontstaan van de academie te Génève en den gang van het onderwijs, vindt men eene nauwkeurige en heldere beschrijving in »*De opleiding tot den Dienst des Woords bij de Gereformeerden*," 's Gravenhage, 1891, door dr. H. H. Kuyper, Dl. I, blz. 154—178. Zie ook H. C. Rogge, *J. Wtenbogaert* enz., Dl. I, blz. 24 vgg.

3) Hij overleed 27 Mei 1564. Abel Lefranc, *La Jeunesse du Calvin*. Paris, 1888, p. 173.

4) H. H. Kuyper, *a. w.*, blz. 173.

5) Achter in »*Le Livre du Recteur, Catalogue des Etudiants de l'Aca-*

Digitized by Google

Nu heeft Helmichius zich later in zijne geschriften en brieven met geen enkel woord over zijn verblijf aan Génève's academie uitgelaten; noch over de universiteit zelve, noch over zijne leermeesters of hunne voorlezingen; evenmin over de wetenschap, waarop hij zich daar bijzonder heeft toegelegd; en zoo is het dan ook niet meer dan eene veronderstelling, wanneer ik zeg dat hij zich daar wellicht vooral heeft gewijd aan de propaedeut. studie onder leiding van de professoren der Artisten-faculteit [1]), om zijn theologisch onderwijs meer bijzonder te ontvangen aan de hoogeschool, die hij, na Génève, nog bezocht heeft.

Nadat hij namelijk bijna vier jaar in de stad van Calvijn was geweest, is hij, in het najaar van 1570, vandaar vertrokken naar Heidelberg en heeft zich daar op 10 October in het album studiosorum laten inschrijven onder het rectoraat van Nicolaus Dobbinus, Rostochiensis, philosophiae et juris utriusque doctor ac pandectarum interpres [2]).

De Heidelberger academie, in 't laatst der 14e eeuw gesticht [3]), had in de 25 jaren aan Helmich's komst vooraf-

---

démie de Génève de 1559 à 1859", in 1860 uitgegeven, bevindt zich eene lijst der professoren. Omtrent de genoemden meldt deze:

»Chevalier, Ant., de Vire en Normandie, prof. hebr. 1559 déchargé 1567.
Bude, Louis, prof. hebr. 1567. [Geen jaartal van vertrek medegedeeld.]
Bertram, Bonaventura, prof. hebr. 1567, theol. 1572, decb. 1581.
Portus, Francois, de Condie, prof. grec. 1561—1582.
Veirac, Job., prof. phil. 1561—1572."

1) In het uittreksel van prof. de Wal, straks genoemd, wordt achter Helmichius' naam ook niet vermeld, waarin hij te Génève studeerde. Eerst bij 1579 vindt men daar dergelijke vermeldingen er bij opgegeven.

2) In de verbeterde *Lijst van de Nederlanders*, studenten te Heidelberg, door prof. de Wal uitgegeven in de *Handel. en Mededeel. van de Maatsch. der Nederl. Letterk.*, Leiden, 1886, blz. 62 (in de 1e uitgave van 1865 was hij, gelijk vele anderen, niet genoemd) wordt die inschrijving aldus vermeld: [1570] 834. 10 Oct. Wernerus Helmichius Ultrajectensis. — Prof. de Wal gebruikte bij het maken van deze nieuwe lijst, *»Die Matrikel der Universität Heidelberg"* van Gustav Toepke, Th. I, 1884; Th. II, 1886. Th. II, S. 54 staat: 140 Wernerus Helmichius, Ultrajectensis, 10 Oct.

3) Zie H. H. Kuyper, *a. w.*, blz. 40*.

Digitized by Google

gaande, veel geleden door verwikkelingen en oneenigheden op godsdienstig terrein, doch tijdens de regeering van den bekenden keurvorst Frederik III „fidus confessionis reformatae protector", die zich in 1560 met beslistheid voor de Calvinistische beginselen uitsprak en vele bemoeienissen met de universiteit maakte [1]), bloeide de hoogeschool weer op; de keurvorstelijke universiteit werd een centrum van Calvinistische geleerdheid.

Zes Januari 1561 kreeg de keurvorst op eene daarop betrekking hebbende vraag tot antwoord, dat er voor de verschillende faculteiten wel wat te doen was, maar dat de theologische veel te wenschen overliet; en nu werd spoedig verbetering in deze laatste gebracht [2]).

Petrus Boquinus, sedert 1557 het tweede lid van de theol. faculteit werd nu eerste lid, in plaats van Heszhusius, die om zijn' twist met Klebitz in September 1560 ontslagen was. De „lectio Novi Testamenti" werd hem opgedragen.

Tremellius werd in 1561 aangesteld tot professor voor de „lectio Veteris Testamenti".

Ursinus van 1561 af hoofd van het „Collegium Sapientiae", promoveerde in 1562 tot „Doctor Theologiae" en bezette den door Olevianus verlaten leerstoel in de Dogmatiek. Hij trad in 1568 af en kreeg als opvolger Hieronymus Zanchius, die de „Summa Theologiae e sacris litteris et patribus in locos communes" moest samenvoegen en onderwijzen [3]).

---

1) Over Frederik III schreef in 1579, drie jaren na zijn dood, Joh. Cuchlinus nog aan Arn. Crusius: »O Friderice Palatine, quid amisimus te promittendo! Hujus consilia erant emphatica et ἐνεργήτικα, mi Arnolde. Si quid probe erat conclusum, mature fiebat. Talis felicitas somnianda quidem, speranda est minime in hac iniquitate seculi adulterini. Zie *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. V, (2e stuk) blz. 242.

2) Zie M. A. Gooszen, *De Heidelb. Catechismus.* Textus Receptus met toelichtende teksten. Leiden, E. J. Brill, 1890. Inl., blz. 6.

3) Zie over Boquinus (van 1557—'76 te Heidelberg), Tremellius (van

Digitized by Google

Gelukkig voor Helmich, waren Boquinus, Tremellius en Zanchius nog als hoogleeraren te Heidelberg werkzaam, toen hij er aankwam; en in al de jaren, welke hij er doorbracht, heeft hij van hun onderwijs kunnen genieten, om goed onderlegd te worden in Dogmatiek en in Exegese van Oud- en N. Testament. Bovendien heeft hij te Heidelberg wellicht ook Ursinus, Olevianus, Junius, Datheen en Taffijn leeren kennen en voor zijne vorming ook van hen geprofiteerd [1]). Met zekerheid kan ik dit evenwel niet zeggen, omdat Helmichius over zijnen omgang, evenals over zijne opleiding te Heidelberg, altijd het stilzwijgen heeft bewaard. Ook over zijn academietijd, hier doorgebracht, heeft hij zelf nooit iets medegedeeld en anderer mededeelingen hierover ontbreken evenzeer.

Ik vervolg daarom met te vermelden, dat hij vrij zeker

1561—'77) en Ursinus (eveneens van 1561—'77), M. A. Gooszen, *a. w.*, Inleid. blz. 6—11, waar hun levensloop in 't kort wordt meêgedeeld; en Hautz, *Geschichte der Universität Heidelberg*", 2 Bd. 1864, B. II, S. 50—52, 101. — Over Zanchius, *Bibliotheca Reformata*, vol. VI, (Amstelodami, MDCLXXXIX), dat met vol. V, een jaar te voren uitgegeven, Zanchius' commentaar op den brief aan die van Efeze bevat. Dr. A. H. de Hartog, onder wiens toezicht deze beide deelen werden bezorgd, schreef in de Praefatio van vol. VI. een conspectus van Zanchius' leven en werken.

Dat Zanchius de opvolger was van Ursinus vindt men in Seisen, *Geschichte der Reformation zu Heidelberg*, Heidelberg, 1846, S. 161.

1) Zie over Ursinus en Olevianus, beiden te Heidelberg werkzaam, terwijl Helmich er was, de eerste als regens collegii sapientiae, de andere als predikant, M. A. Gooszen, *a. w.*, Inleiding, waar weer verwezen wordt naar het bekende werk van Südhoff over Ursinus en Olevianus en naar het reeds genoemde van Seisen. — Over Junius, Fr. W. Cuno, »*Franciscus Junius der Ältere*, Amsterdam, 1891, S. 48. — Over Datheen en Taffijn, die, evenals Junius, later dan Helmich te Heidelberg kwamen en beiden vóór hem heêngingen, v. d. Aa, »*Biographisch Woordenboek*", i. v.

Het »collegium sapientiae", waarvan Ursinus jaren lang regens is geweest, diende later tot model voor het Statencollege te Leiden. Rogge, *J. Wtenbogaert*, enz., Dl. I, blz. 128. Vgl. H. H. Kuyper, *a. w.*, blzz. 343, 541. Het is mij nergens gebleken, dat Helmichius te Heidelberg huisvesting en onderwijs in dit college heeft genoten.

Digitized by Google

na Heidelberg niet nog aan eene derde academie heeft gestudeerd, vermits hij uiterlijk in 1574 predikant is geworden [1]). In dat jaar zal hij dan wel de Heidelberger academie, na een vierjarig verblijf aldaar, hebben verlaten om den dienst des Woords in eene gereformeerde kerk te betreden.

Voor ik nu echter zijn' levensloop als dienaar des Woords in de gereformeerde kerken naga, wil ik eerst nog een oordeel uitspreken over zijn' aanleg en over zijne studie in de verleden jaren; daarvoor is het hier, aan het einde der beschrijving van de academische loopbaan, zeker geen ongeschikte plaats.

Dat oordeel mag, dunkt mij, zeer gunstig luiden. Ik kan, om dit aan te toonen, niet wijzen op het een of ander loflijk getuigschrift, hem door de academie of eenig leermeester meegegeven; evenmin op eene proeve zijner bekwaamheid, door het verdedigen van eene dissertatie geleverd; ook bewijst het nog niet veel voor zijn aanleg, dat hij nog slechts 15 jaar oud was, toen hij te Génève werd geïmmatriculeerd [2]). Ik grond mijn oordeel dan ook niet daarop, maar op een paar voorvallen uit Helmichius' latere leven.

Allereerst merk ik op, dat, toen de Nat. Middelburgsche Synode in 1581 4 Classen deputeerde „totte ouersettinge der bibel", namel. „Ghendt, Delft, brabant ende vtrecht" [3]), de Classe Utrecht ook Helmichius aanwees om een deel van dien arbeid te verrichten [4]), en dat hij later door de Z.-Hol-

---

1) P. Bor Cz., *Historie der Nederlandtsche Oorlogen*, (uitg. v. 1679), Dl. 3, blz. 263*a*.

2) Zie H. H. Kuyper, *a. w.*, blz. 61.

3) *W. d. M.-V.*, S. II, Dl. III, blz. 367. Vgl. blz. 609.

4) *W. d. M.-V.*, S. II, Dl. IV, blz. 37. In Helmich's brief aldaar, aan A. Cornelisz., d.d. 26 Febr. st. vet. 1583, wordt niet gezegd, dat de Classe Utrecht hem heeft benoemd naar aanleiding van de opdracht, door de Synode aan de Classe gegeven, doch wel staat er: »Impositus fuerat id oneris (sc. Bibliorum versio) jam multo ante a Classe nostra et Modeto et mihi coniunctim;" en met dit »multo ante", in 1583 geschreven, kan

Digitized by Google

landsche Synode tot mede-overziener en mede-overzetter van den Bijbel is benoemd geworden [1]).

Wie nu tot zoo'n gewichtig werk wordt geroepen (en bij herhaling), mag zeker wel beoordeeld als iemand, die met goede gaven is bedeeld en als student wel toegerust is geworden. De zooeven genoemde Middelb. Synode had trouwens ook bepaald, dat de aangewezene Classen „bequame persoonen" zouden „deputeren" en „elck een deel voirnemen"; waarbij opmerkelijk is, dat aan Utrecht de „libros difficillimos et obscurissimos ac veluti ipsam Bibliorum medullam" zijn toegewezen geworden [2]).

Het is wel waar, tusschen Helmichius' vertrek uit Heidelberg en zijne aanstelling tot mede-overzetter van de H. Schrift, liggen minstens 7 jaren; en in zeven jaren kan heel wat worden aangeleerd of bijgewerkt; doch die levensjaren van Helmich waren er niet naar om hem veel tijd te gunnen voor studie, zoodat hij zijne kundigheid niet voornamelijk in dien tijd heeft kunnen opdoen.

Voorts wijs ik nog op eene andere gebeurtenis, in 1575 voorgevallen, dus kort na Helmich's academieleven, welke gebeurtenis mij eveneens aanleiding geeft tot het uitspreken van een gunstig oordeel.

In genoemd jaar schrijft Joannes Taffinus een' brief aan Arnoldus Cornelius [3]), waarin hij hem bericht, dat hij hem „sex florenos" toezendt door middel van Helmichius, die toen in Dordt bij Taffijn was. Na de bestemming van het

---

zeer wel gedoeld zijn op een' in 1581 gegeven last. Vergelijking met br. VII op blz. 10—12 neemt, dunkt mij, alle onzekerheid weg.

1) Later hoop ik dit uitvoeriger te vermelden.

2) Zie den zooeven genoemden brief in *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 37—39.

3) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. V (2e stuk) blz. 152 vg. Het jaartal 1575 ontbreekt aan het slot van den brief, doch in den brief zelf spreekt Taffijn over het „*novum* conjugium" van Cornelius, waarmede hij hem in Maart 1575 geluk had gewenscht (zie blz. 149), zoodat deze brief vrij zeker ook uit 1575 is.

Digitized by Google

geld opgegeven te hebben, komt hij weer op Helmichius terug, zegt dat diens gaven aan Cornelius niet onbekend zijn [1]), deelt hem mede dat Helmich, volgens eigen oordeel, meer geschikt voor de school dan voor den kerkedienst meende te zijn en dat hij nu wel niets met hem heeft kunnen afspreken, maar hem wel op het hart heeft gebonden wat hij zijn vaderland verschuldigd was, als hij eens geroepen werd tot een professoraat „ad functionem honestam Ecclesiaeque Christi utilem" [2]).

Afgaande op dezen brief mogen wij Helmichius wel een „jeugdig geleerde" noemen; nog maar 24 jaar oud, werd reeds aan hem gedacht met het oog op eene benoeming tot hoogleeraar. Voor zijne studie en zijn' aanleg beide is dit zeker een klaar getuigenis.

Er is toen echter niet van gekomen. En evenmin een geruim aantal jaren later, toen er talrijke pogingen zijn aangewend om hem in Leiden aan de universiteit te verbinden; een evenement waarop ik bij de verdere beschrijving van zijn levensloop terug kom [3]) en dat nog weer eenigszins de conclusie bevestigt, welke ik uit het nu mêegedeelde trek, dat God aan Helmichius een goeden aanleg heeft geschonken; dat hij in zijn academietijd ijverig heeft gestudeerd; en dat hij als een jonge man van veel kunde de hoogeschool heeft verlaten om, zooals wij nu zullen zien, den herdersstaf over de kudde Gods op te nemen.

---

1) Arn. Cornelisz. was nog met Helmichius te Génève aan de academie geweest. *Handelingen en Mededeelingen van de Maatschappij der Ned. Letterk.*, Leiden, 1865, blz. 90, waar hij »Arnoldus Crusius Holandus" wordt genoemd. Zie over de namen »Cornelisz of Cornelii" en »Crusius" dr. Reitsma, »*Geschiedenis van de Hervorming en de Hervormde Kerk*", Groningen, 1893, blz. 118 vg.

2) Taffijn's zinspeling op Helmich's professoraat wordt ook vermeld door Chr. Sepp in zijn »*Drie Evangeliedienaren uit den tijd der Hervorming*", Leiden, 1879, blz. 39.

3) Zie § 4, Helmichius te Delft.

Digitized by Google

§ 2. Helmichius als dienaar des Woords te Frankfort a/d Main.

Helmichius is allereerst predikant geweest bij de Nederlandsche vluchtelingen-gemeente te Frankfort a/d Main. In geen enkel werk dat bijzonder over Frankfort handelt, vond ik van zijne komst of zijn verblijf aldaar iets vermeld. Ritter, de Frankfürt. Religionshandlungen, Fresenius, Kriegk noch Dechent spreken er over [1]). Dr. Jung, stadtarchiv. in Frankfurt, bij wien ik inlichtingen trachtte in te winnen, berichtte mij welwillend, dat „das Bürgerbuch und die verschiedenen Prediger-verzeichnisse seinen Namen nicht erwähnen" en hij, „weder in den Protokollen des Frankfurt. Rathes noch in den Schriften über die hiesige Niederländische Gemeinde auch nur eine Spur" gevonden had van Helmich's aanwezigheid in Frankfort. Ook dr. Ebrard, stadtbibliothec. in Frankfort, aan wien ik eveneens opheldering vroeg, kon geene „andere Auskunft" geven, en evenmin Consistorialrath dr. Ehlers in Frankfort [2]).

Dr. Cuno, de reeds vroeger genoemde levensbeschrijver van Fr. Junius der Ältere, meldde mij echter, dat hij bij het doorbladeren van de oude stukken der Fransche vluch-

---

1) Ritter, *Evangel. Denckmahl der Stadt Franckfurth am Mayn*, Franckfurth am Mayn MDCCXXVI. — *Franckfürtische Religionshandlungen*, Franckfurt am Mayn MDCCXXXV, 2 Th. — Eene *Neue Sammlung Handlungen*, 26 stukken over allerlei kerkelijke verwikkelingen te Frankfort, kwam in 1744 uit. — *Kirchengeschichte von denen Reformirten in Franckfurt am Main*, Franckfurt und Leipzig, 1751, met voorrede van Fresenius. — Dr. Kriegk, *Geschichte von Frankfurt am Main in ausgewählten Darstellungen*. Frankfurt a. M., 1871. — Dr. phil. H. Dechent, *Die Entwicklung des kirchlichen Lebens in Frankfurt a. M. von der Reformation bis zur Gegenwart.*, Frankfurt a. M., 1892.

2) In *die Allgemeine Deutsche Biographie*, Bd. XI, S. 702, staat dan ook eenvoudig dat Helmichius sedert 1573 predikant in Utrecht was.

Digitized by Google

telingen-gemeente te Frankfort gevonden had: „Wern. Helmichius reiset 1579 (Anfang Mai) nach den Niederlanden" [1]), terwijl ook uit andere berichten voldoende kan bewezen worden, dat Helmichius in Frankfort is geweest en tevens, dat hij er predikant geweest is; ik noem b. v. maar wat in eene „Kronijk van Utrecht 1576—1591" [2]) onder 1578 staat: „24 Augusti, concionatus est ibidem Wernherus Helmichius aliquot hebdomadas, donec rursus ad ministerium suum francfordianum rediret"; waaraan nog kan toegevoegd, dat Helmichius in 1577 uit Frankfort een brief schreef aan Arnoldus Crusius en dat in dezen brief, welke nog overig is, zeer duidelijk uitkomt dat hij bij de gemeente aldaar diende [3]). Zijn verblijf in Frankfort staat dus vast.

Met niet even groote zekerheid kan uitgemaakt worden wanneer hij er gekomen is. Men zou kunnen denken aan 1573. In dat jaar namel. zonden de vreemdelingen-gemeenten te Frankfort deputaten naar de Synode te Heidelberg [4]), die bij hunne terugkomst drie godgeleerden uit Heidelberg medebrachten, Em. Tremellius, Wilh. Holbrach en Joh. Taffijn, om eenige geschillen te helpen beslechten. Deze drie mannen stelden toen tevens 2 predikanten aan [5]); en als Helmichius, die 't laatst te Heidelberg studeerde, nu

---

1) In de volgende § kom ik hierop terug. Cuno meldde tevens: »Jan Seu zieht 1576 nach Seeland".

2) Mr. J. W. L. Raven deelde in de *Kronijk van het Historisch Genootschap te Utrecht*, XXI. jaarg. 1865, deze *Kronijk van Utrecht* mede. In den overdruk, waaruit ik citeerde, vindt men het in den tekst meêgedeelde op blz. 8.

3) *W. d. M.-V.* S. III, Dl. IV, blz. 1 vg. Vgl. S. III, Dl. II (2e st.) blz. 162, waar meegedeeld wordt, dat Helmich »kennisse" had »metten druckers" van Franckefoort.

4) *Troisième Jubilé séculaire de la fondation de l'église reformée française de Francfort s/M.*, 1854, p. 66.

Synode is hier = Classe. Dergelijk gebruik van het woord »Synode" in plaats van »Classe" vindt men ook in *W. d. M.-V.*, S. II, Dl. II, blz. 27. Synode is daar »Classensche Synodus".

5) Fresenius, *a. w.*, blz. 207.

Digitized by Google

een van die twee is geweest, is hij reeds in 1573 dienaar des Woords geworden. Nergens vond ik hiervoor echter ook maar een schijn van bewijs.

Zelf zegt hij in 1588 tot Elizabeth, Koningin van Engeland [1]), dat hij 23 of 24 jaar oud was, toen hij predikant werd, zoodat wij zijne komst in Frankfort niet in 1573, maar in '74 of '75 moeten stellen, terwijl Daniel de Dieu bij dezelfde gelegenheid verklaarde, dat hij Helmichius reeds in 1574 te Frankfort had gehoord. Het meest waarschijnlijk komt mij daarom voor, dat onze Wernerus in 1574 predikant is geworden; misschien dat jaar „bij provisie" heeft gediend; en toen in '75 „vaste leeraar" is geworden, zoodat hij zelf én van 23 én van 24 jaar kon spreken [2]),

Hoe was tot dien tijd toe het verloop der dingen op het kerkelijk terrein geweest in zijne eerste standplaats? Een enkel woord daarover.

Omstreeks 1520 waren in Frankfort reeds vele aanhangers van Luther, die dezen hervormer in 1521 dan ook met blijdschap in hunne stad ontvingen; ± 1525 waren er reeds 2 predikanten; in 1529 vier; in 1542 acht; terwijl de gemeente, die eerst meer het „gemeinsam Evangelische",

---

1) Bor, *a. w.*, Dl. III, blz. 263*a*.

2) De Acta van de Classe, waartoe de Nederl. zoowel als de Fransche vluchtelingen-gemeente behoorde (*W. d. M.-V.*, S. II, Dl. III, blz. 59) zijn er niet meer (dr. Cuno, *a. w.*, S. 47). Anders zou daaruit wellicht met juistheid kunnen worden opgemaakt, wanneer Helmich tot dienaar des Woords »vercooren" is. Evenzoo ontbreken de notulen van den Kerkeraad der Nederl. gemeente uit dien tijd. Wel wordt in het »*Bulletin de la Commission de l'Histoire des Églises wallonnes*," Tome V, La Haye, 1892, p. 415, meêgedeeld, dat de oude kerkeraadsnotulen der Frankf. gemeente, van 1554—'87, teruggevonden zijn, doch dr. Ebrard antwoordde mij op eene desbetreffende vraag, dat die mededeeling op eene vergissing berustte; niet de »Acten" maar de »Mitgliederlisten" over genoemde jaren waren weer aan 't licht gekomen. Uit die notulen kan ik dus ook niets melden omtrent het tijdstip waarop Helmich den dienst des Woords heeft betreden. Ook is niets bekend omtrent zijn kerkelijk examen.

Digitized by Google

allengs het „gesondert Lutherische" was toegedaan, toen reeds tien plaatsen van samenkomst had [1]). Enkele jaren later kwamen hier nog drie kerkformatie's van vluchtelingen bij.

Allereerst die der Fransche vluchtelingen in het begin van 1554. Na den dood van den godzaligen Eng. Koning Eduard in 1553, had zijne zuster Maria den troon beklommen en al spoedig hare vijandschap tegen de ware religie geopenbaard, zoodat de belijders der Waarheid in Engeland genoodzaakt werden het land te verlaten. Op 17 Sept. 1553 vertrokken toen Joannes à Lasco, Joannes Uitenhovius en Martinus Micronius, van omtrent 175 personen, meest Nederlanders en Franschen, enkele Engelschen en Schotten, vergezeld, in twee schepen naar Denemarken. Daar werden zij echter niet ontvangen. „In Hamburg was 't ooc al 'tselve, al sochten se door vriendelicke t'samenredinghe haer gheloove te belijden en te bewijsen". Eindelijk vonden zij in Emden een „bequame rust-haven" [2]).

Toen deze vluchtelingen vertrokken, bleven nog vele Fransche in Engeland achter; doch in 't begin van 1554

---

1) Dechent, *a. w.*, S. 4—10. — Dalton, *Johannes a Lasco*, Gotha 1881, S. 458 flg.

2) *W. d. M.-V.*, S. I, Dl. II, blz. 1 vg.; S. III, Dl. I (1e st.) blz. 20 vgg. — I. le Long, *Kort historisch verhaal, van den eersten oorsprong der Nederlandschen Gereformeerden Kerken onder 't kruis*, t'Amsterdam, 1751, blz. 56 vgg. — 's Gravezande, *Twee honderdjarige Gedachtenis van het eerste Synode der Nederlandsche kerken onder het Kruis, gehouden te Wesel den 3 Nov. 1568*, blz. 40—52. Genoemde bronnen gebruikte ik ook voor het vervolg van het histor. overzicht van den kerkel. toestand te Frankfort a/d M.; waarbij ook nog moet opgenoemd, M. F. van Lennep's proefschrift, *Gaspar van der Heyden*, 1530—1586, Amsterdam 1884, blz. 30 vgg.; en *Eigen Haard*, jaarg. 1878, waarin A. J. Domela Nieuwenhuis onderscheidene stukken schreef over »Onze voorouders in den vreemde" en waarvan een gewijd is aan de Nederlandsch gereformeerde gemeente te Frankfort a/M., 1554—1636. Zie blz. 134 vgg. De beide andere in den tekst genoemde kerkformatie's worden in dit stuk ook met een enkel woord vermeld. Helmichius' naam komt er niet in voor.

Digitized by Google

staken zij ook af, onder leiding van hun' predikant Valerandus Polanus, begaven zich dadelijk naar Frankfort, dienden bij den stedelijken Raad een smeekschrift in, waarin om gunstige opname en kerkedienst in de Fr. taal verzocht werd; en reeds den 18en Maart werd hun godsdienstoefening in hun eigen taal vergund en de Witte-vrouwen-kerk tot vergaderplaats afgestaan.

Kort daarop, in Juni 1554, kwamen in Frankfort ook een aantal Engelsche vluchtelingen, die eveneens verlof kregen om den dienst des Woords in hunne eigen taal te houden in de Witte-vrouwen-kerk, zoodat in dit kerkelijk gebouw beurtelings in 't Fransch en in 't Engelsch werd gepredikt.

In October 1555 kreeg de Eng. gemeente de Allerheiligen-kerk ten gebruike [1]), en toen Maria overleden was en de Protestantsche Elizabeth haar was opgevolgd, keerden deze Engelsche vluchtelingen in 1559 weer naar hun vaderland terug, nadat zij aan de stad een beker en hun ziekenhuis, thans weeshuis, geschonken hadden.

De derde kerkformatie kwam in April 1555 tot stand, doordat à Lasco uit de „Herberg der gemeente Gods" [2]) ook naar Frankfort verreisde en „vercreegh van d'overheyd, dat aldaer een Nederduytsche Gemeente opgericht wierdt tot troost van de verstroyde broeders: den predicant, die dese Gemeente eerst bediende, was den vermaerden Petrus Dathenus," nadat Marten Micron, toen predikant te Noorden bij Emden, à Lasco had geholpen bij het formeeren der gemeente en op 15 Sept. — ook weer in de Witte-vrouwenkerk — de eerste predicatie in de Nederduitsche taal had gedaan.

---

1) Volgens le Long, *a. w.*, blz. 62, en 's Gravezande, *a. w.*, blz. 47, op 25 October, terwijl Fresenius, *a. w.*, S. 85 zegt, dat de Allerheiligenkerk bij Raadsbesluit van 29 Oct. is toegestaan.

2) Dr. B. van Meer, *De Synode te Emden 1571*, 's Gravenhage, 1892, blz. 102.

Digitized by Google

Door het gedurig inkomen van vervolgden, uit andere plaatsen, nam ook deze vluchtelingen-gemeente in omvang toe. In 1572 bestond zij uit wel 1000 lidmaten. Het volgende lijstje, gemaakt uit de „Mitgliederlisten" van genoemd jaar, wijst dit uit:

1°. 266 Haushaltungen verheiratheter Mitglieder mit zusammen 744 Köpfen, [de nog niet „confirmirte" kinderen niet meêgerekend];

2°. 58 Wittwen von Mitgliedern mit 78 Köpfen;

3°. 28 Junggesellen (selbständige) mit 35 Köpfen. Ges. 857 [1]).

Bij deze gemeente nu, die behalve Datheen, o. a. Aegidius Becius [2]), G. v. d. Heyden [3]), Banosius [4]), Joh. Seu [5]), Andreas Demetrius [6]) en Gomarus [7]) tot leeraar had, is Helmichius ook predikant geweest.

---

1) Dr. Ebrard was zoo vriendelijk mij deze opgave, uit de reeds genoemde »Mitgliederlisten" opgemaakt, mede te deelen. Uit de jaren 1570—1580 was alleen deze opgave aanwezig.

Bij de opgaven zijn de »Dienstboten" meêgerekend; bij de beide eerste getallen ook de kinderen, »d. h. wohl erwachsene (confirmirte) jedoch noch unsellbständige". Ik mocht nu voor de kinderen, die nog niet »confirmirt" waren, maar toch ook lidmaten der gemeente waren, schoon dan nog geene »membra completa", zeker wel 143 rekenen, d. i. op ± 2 gezinnen 1 kind, en daarom schreef ik in den tekst, dat er in 1572 wel 1000 lidmaten waren.

2) Van Aegidius Becius of Gillis Becius, vader van Joh. Becius (zie v. d. Aa, *a. w.*, in voce), predik. bij »the reformed church at Frankfurt" zijn drie brieven in de reeds vroeger vermelde: *Epistolae et Tractatus cum Reformationis tum Ecclesiae Londino-Batavae historiam illustrantes*, Ed. J. H. Hessels; br. 38, aan Marten Micron, br. 56 en 63, beide aan J. Utenhoven geschreven; en alle drie uit Frankfort, de eerste 19 Sept. 1559, de tweede 8 Juli 1561, de derde 5 April 1562.

3) Zie M. F. van Lennep, *a. w.*, blz. 31.

4) Banosius wordt door Helmichius genoemd in *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 1.

5) Zie v. d. Aa, *a. w.*, in voce.

6) Zie over Demetrius G. D. J. Schotel, *Kerkelijk Dordrecht*, Dl. I, (Utrecht, 1841.) blz. 239—247.

7) Gomarus kwam in 1587 te Frankfort volgens v. d. Aa, *a. w.*, in voce. In 1593 werd hem de stad ontzegd, omdat hij eene vrouw »van buiten" had getrouwd, terwijl de gemeente toen de openbare samenkomsten moest staken. I. le Long, *a. w.*, blz. 139.

Digitized by Google

In de jaren, die hij in haar midden doorbracht, heeft hij heel wat met haar moeten doormaken, omdat zij bij zijne komst en tijdens zijn verblijf in Frankfort, gelijk ook daarna nog, steeds in drukkende omstandigheden verkeerde, voornamelijk gebukt gaande onder het kruis der Luthersche vervolging.

De talrijke Lutherschen hadden reeds in 1556, toen Calvijn in Frankfort is geweest [1]), veel tegen de gereformeerden en wisten eindelijk in 1561 te bewerken, dat de Raad het prediken verbood, zoowel aan de Fransche als aan de Nederl. gemeente [2]). Veel moeite is er toen gedaan om dit besluit veranderd te krijgen; de hoogeschool te Heidelberg en Marburg, keurvorst Frederik III, Philips, landgraaf van Hessen en Edmund Grindal, bisschop van Londen, stelden zich voor de verdrukte broederen in de bres, doch alles te vergeefs; 6 Februari 1562 werd het Raadsbesluit van 22 Apr. 1561 geconfirmeerd [3]).

Ofschoon nu vele vluchtelingen dientengevolge de stad verlieten om elders veiliger en rustiger verblijfplaats te vinden, bleven de Fransche en Nederd. gereformeerde gemeente toch beide bestaan en hielden te midden van de verdrukking stand [4]).

---

1) Le Long, *a. w.*, blz. 62, geeft verkeerdelijk 1555 op; Calvijn kwam er in 1556. Zie M. F. van Lennep, *a. w.*, blz. 33*. Ook in 1539 was Calvijn te Frankfort geweest. Zie *Troisième jubilé séculaire* etc. p. 70. In 1555 droeg hij aan den Raad van Frankfort zijn *Commentarius in Harmoniam ex tribis Evangelistis contextam* op. Zie Johannis Calvini *Opera quae supersunt omnia*, ed. Baum, Cunitz en Reuss, vol. XLV (Brunsvigae, 1891), Prolegomena.

2) Zie Fresenius, *a. w.*, blz. 142 vg.

3) Zie le Long, *a. w.*, blz. 66; *Eigen Haard*, 1878, t. a. p.; en M. F. van Lennep, *a. w.*, blz. 32. Een brief van Grindal aan den Senaat van Frankfort vindt men in de *Epistolae et Tractatus* van Hessels; aldaar br. 58. Ik schreef »22 April 1561" in den tekst, omdat op dien dag het besluit is genomen. Op 23 April is het bekend gemaakt. Zie Fresenius, *a. w.*, blz. 142 vg.

4) Op de Synode te Emden in 1571 zijn beide gemeenten genoemd, *W. d. M.-V.*, S. II, Dl. III, blz. 59.

Digitized by Google

Tegelijk met het verbod om te prediken was natuurlijk ook de Witte-vrouwen-kerk gesloten geworden, zoodat andere vergaderplaatsen gezocht moesten worden, en hiervoor huurde nu de Nederl. gemeente in 1562, van Peter Gaul, eene groote schuur, waarin zij meer dan 30 jaar samenkwam [1]).

In die schuur heeft dus ook Helmichius des Heeren Woord der gemeente voorgedragen en toegeëigend, het Sacrament van het H. Nachtmaal uitgericht, op de practijk der godzaligheid bij 's Heeren volk aangedrongen [2]) en zeker ook gedurig tot lijdzaamheid aangespoord tegen de „malignos et nequicquam sapius repetitos adversariorum conatus" [3]), waar nog bijkwam, dat „die van Francfoort" in 1574 zeer beproefd werden, doordat zij „onder de peste" waren; de „staet" der „kercke" was toen zeer bedroefd [4]) en in de e. k. jaren zullen de naweeën van die bezoeking des Heeren nog wel gevoeld zijn geworden.

---

1) Le Long, *a. w.*, blz. 139. In het tweede stuk van de *Neue Sammlung* [*Franckfürt.*] *Handlungen*, S. 6, wordt gemeld, dat men »in das Hausz zu grossen Aynung und in Peter Gauls Scheuer unerlaubte Privat-zusammenkünfften und Winckel-conventicula" hield. Evenwel werden alle »Actus Ministeriales" niet gehouden, »sondern nur geprediget und das heilige Abendmahl ausgetheilet." Bij de Lutherschen liet men, door den drang der omstandigheden daartoe bewogen, doopen. Zie brieven van Datheen aan Calvijn d.d. 28 Apr. en 18 Sept. 1562, Calv. *Opera omnia*, ed. Brunsv, vol. XIX, p. 396—398 en 522—529. Vgl. *De Geldigheid van de oude Kerkenordening der Nederl. Geref. kerken*, door F. L. Rutgers, Amsterdam, 1890, blz. 14[1] in fine. Eerst in 1787 is den gereformeerden vergunning gegeven tot het bouwen van een eigen kerkel. gebouw, terwijl in 1806 de gelijkstelling voor de wet aan alle chr. gemeenten is verleend. *Eigen Haard*, 1878, t. a. p.

2) V. d. Aa, in voce, maakt melding van eene preek van Helmichius uit 1576 over Psalm 15:1. Afgaande op den tekst dorst ik schrijven dat Helmichius in die preek op de practijk der godzaligheid zal gewezen hebben.

3) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 1. (Br. van Helmichius aan Arn. Crusius, d.d. 8 Oct. 1577).

4) *W. d. M.-V.*, S. I, Dl. III, blz. 73. De broeders uit »Cuelen" zonden »der ghemeynte Christi vande nederduytsche spraeke binnen Francfoort" 28 »daelders" toe, als een »clein" geschenk in den nood. *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. V (1e st.), blz. 84.

Digitized by Google

Als Helmichius tijdens het slaan van de „roede Gods" reeds in de arme, verdrukte en bezochte gemeente arbeidde, zal er menig troostwoord door den herder tot de benauwde schapen en lammeren zijn gesproken; den moede door een woord te rechter tijd een riem onder 't hart zijn gebonden; en bovenal God almachtig en barmhartig zijn aangeroepen bij het krankbed of Hij wilde uitredden en de zielen door zijne vertroostingen wilde verkwikken.

Zoo was de kerk te Frankfort voor Helmichius vier à vijf jaren lang eene practische leerschool in bijzonderen zin en de vele ervaringen, in de strijdende en lijdende kerk aldaar opgedaan, zouden hem in zijn volgend leven in andere gemeenten zeer te pas komen. Het eerst na Frankfort in Utrecht.

---

§ 3. Helmichius te Utrecht.

Reeds in 1576 had Helmichius zijne eerste gemeente kunnen verlaten. Nog voor „de furie van Antwerpen", die in November van genoemd jaar plaats greep, had „de ghereformeerde kercke Christi binnen Antwerpen" hem beroepen, doch van een gaan derwaarts is niet gekomen [1]).

Evenmin is hij in 1577 tweede leeraar geworden te Zierikzee, waar men ook het oog op hem gevestigd had en hem beriep, maar ook die beroeping had geen „gevolg" [2]).

---

1) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. III, blz. 3. De broeders uit Antwerpen berichten daar, dat zij op dit beroep »noyt eenighe antwoorde ghekreghen en hebben." Wellicht heeft Helmichius toen den beroepsbrief niet ontvangen.

2) 's Gravezande, *de Unie van Utrecht herdacht*, Middelb. 1779, blz. 176, zegt bij eene beschrijving van Zierikzee: »Men zag reeds in November 1577 om naa eenen tweeden Leeraar, en wel naa Wernerus Helmichius, toen Predikant te Frankfort, 't geen echter

Digitized by Google

In het daarop volgende jaar verliet Helmichius Frankfort tijdelijk, om te Utrecht „bij leening" te dienen. De Nationale Synode, van 3—18 Juni 1578 te Dordrecht gehouden, had besloten dat hij daarheen zou gaan. Bij die Synode zijn namelijk brieven ingekomen uit de kerk van Antwerpen, Gent, Brussel en misschien ook wel van Utrecht [1]), waarin de drie eerstgenoemde alle aan de synodale vergadering berichtten, dat zij Helmichius tot predikant hadden beroepen, terwijl de broeders uit Antwerpen „verstaen hebbende, hoe dat D. Wernerus Helmichius affkoemen soude totten Synodum daer men van syne beroeping sal handelen", er op aandrongen, dat de Synode daarover zoo spoedig mogelijk besliste; en dan liefst in hun voordeel, omdat zij hem „anderhalf jaer gheleden" ook al beroepen hadden en in Antwerpen de „noot" groot was. De Synode heeft toen met de beslissing wel niet tot het laatst gewacht [2]), maar Antwerpen kreeg haar zin niet, evenmin als Gent en Brussel, want

---

geen gevolg had: zijnde hij in 't jaar 1578 te *Utrecht*, en naderhand te *Delft* en te *Amsterdam* in de Bedieninge geweest. Vgl. Te Water, *Kort verhaal der Reformatie van Zeeland*, Middelb. 1766, blz. 224; en *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. III, blz. 3, waar duidelijk uitkomt, dat hij te Zierikzee beroepen is geweest.

1) De brief uit Antwerpen van den Kerkeraad, d.d. 20 Mei 1578, is te vinden in *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. III, blz. 2—4; die van den Kerkeraad van Gent, d.d. 13 Juni 1578, ald. blz. 46—48. Deze brief is zonder adres. Vergelijken we hem echter met den brief, door de Edelen en Notabelen van Gent, d.d. 27 Mei 1578, ook aan de Dordtsche Synode gericht (opgenomen in *W. d. M.-V.*, S. II, Dl. III, blz. 318—320.), dan blijkt daaruit, dat hij ook aan de »versamelinge" in Dordt is geschreven, en dat de »drie kerckendienaers", over wie geschreven wordt, »Dathenus", »Helmichius en »arondeaux" waren. Dr. Rutgers vermeldt den brief dan ook in *W. d. M.-V.*, S. II, Dl. III, blz. 320 als brief, »van den Kerkeraad aan de Synode". De brief van den Kerkeraad van Brussel, d.d. 15 Juni 1578, is opgenomen in *W. d. M.-V.*, S. II, Dl. III, blz. 334 vg. Hij kwam te laat in Dordt aan. Zie volg. noot. Onder de nog overig zijnde stukken van de Dordtsche Synode van 1578 is geen brief uit Utrecht. Misschien is evenwel ook uit Utrecht aan de Synode geschreven, omdat de Synode Helmich aan Utrecht heeft toegewezen.

2) Blijkens den in de vorige aanteekening genoemden brief van den Kerkeraad van Gent heeft de Synode vóór 13 Juni een besluit genomen.

Digitized by Google

Helmichius is door de Synode „zijner vaderlicker stat toegheeygent" [1]). Omdat hij „van nature" Utrecht toebehoorde, moest hij naar het oordeel der Synode ook in Utrecht „kerckendienaer" worden, als hij Frankfort verliet.

De „ghemeynte van Franckfort" heeft hem toen ook, ofschoon eerst bij leening, laten gaan.

Nu schrijft prof. Royaards [2]), dat Helmichius reeds vóór het midden van 1578 te Utrecht optrad en daar eerst nog bij eene der huisgemeenten schijnt werkzaam geweest te zijn, zonder dit zeggen echter met eenig bewijs te staven. En ofschoon ik toegeef, dat Helmichius na de beslissing der Synode, tusschen 3—13 Juni genomen, nog wel vóór Juli in zijne geboortestad kan gekomen zijn, schijnt mij de volgende voorstelling toch beter toe: Helmich heeft in Frankfort onderscheidene beroepingen gekregen; is door de Synode aan Utrecht toegewezen, en toen als „predikant bij leening" daar gekomen in Augustus 1578, zooals dit laatste door Trigland [3]) en ook door Bor [4]) wordt opgegeven. Enkele weken heeft hij toen in zijne vaderstad gearbeid [5]), is in 't laatst van September of begin October door Frankfort teruggeontboden [6]), kort daarop derwaarts weêrgekeerd [7]) en in de eerste helft van 1579 ten tweede male naar Utrecht gekomen om er nu als vast leeraar te blijven [8]), „op de gagie van

---

1) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. III, blz. 48.

2) Kist en Royaards, *Archief voor Kerkel. Geschiedenis*, Dl. XVII, blz. 200.

3) *Kerckelycke Geschiedenissen*, Leyden, 1650, blz. 320.

4) *a. w.*, Dl. II, blz. 833. Wtenbogaert, *Kerck. Hist.*, ed. 1647, Rotterd., blz. 220, heeft *October* 1578.

5) *Kronijk van Utrecht* (opgenomen in *Kronijk van het Hist. Genootschap te Utrecht*, XXI jaarg., 1865.) blz. 8.

6) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 2.

7) *W d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 4 en 7.

8) Het juiste tijdstip, waarop Helmich in 1579 is teruggekomen, kan ik niet opgeven. Sedert 10 April 1579 genoot hij stadstractement (Dodt van Flensburg, *Archief voor Kerkelijke en Wereldsche Geschiedenissen, inzonderheid van Utrecht*, Utrecht 1838—'48, Dl. III, blz. 252.), zoodat

Digitized by Google

f 300 sjaers", welke later klom tot *f* 400, plus *f* 50 voor huishuur [1]).

Voor ik nu evenwel opsom en korter of langer bespreek wat mij van Helmichius bekend is, terwijl hij als dienaar

---

hij in April weer in Utrecht kan gekomen zijn. Echter is een Raadsbesluit d.d. 1 Aug. 1579 bekend, waarbij hij als vast predikant is aangenomen en bepaald werd dat zijn »gagie" met Pinksteren, d. w. in 1579 in 't begin van Juni, zou ingaan. (Kist en Royaards, *a. w.*, Dl. XVII, blz. 201, waar reeds vermeld is, dat Van Reenen, min juist, de aanstelling tot vast predikant dagteekent van Oct. 1579; en Dl. XVIII, blz. 272.). En Pinksteren 1579 was hij in elk geval weer in Utrecht, omdat hij toen 't Nachtmaal heeft uitgericht (Kist en Royaards, *a. w.*, Dl. XVIII, t. a. p.). Niet onwaarschijnlijk komt mij voor, dat hij in Mei is teruggekeerd, zooals dr. Cuno in eene oude aanteekening in Frankfort gevonden heeft en mij berichtte. Het is dan iets later geworden dan de broeders in Frankfort dachten blijkens hun' brief, dien ik opnam in Bijlage *A*; daarin wordt »Paeschen" — en dat was in 1579 in April — als tijd van komst genaamd; een bericht dat aansluit aan de aanhaling uit Dodt van Flensburg. Welke maand, April of Mei, men echter ook nemen wil, hij was in elk geval begin Juni in Utrecht.

1) Kist en Royaards, *a. w.*, Dl. XVII, blz. 201. Dodt van Flensburg, *a. w.*, Dl. III, blz. 255. In 1580 kreeg hij, behalve *f* 300 tractement, ook *f* 50 voor huishuur; in 1581 *f* 375 pensie en *f* 25 huishuur; in de volgende jaren werd hem steeds *f* 450 voor »gagie" en »huyshuyr" uitbetaald. In 1581 werd hem nog »de som van 24 p." uitbetaald, »ende dat tot betalinghe van de montcosten van twee dienaren des Woorts, uyt Vlaenderen, die, in afwesen van sommighe predicanten alhier [in Utrecht] de gemeente gedient hebben, ses weecken lanck, blyk. by ordinantie des raets, in date den 4 Sept. '81, etc."; in 1582 kreeg hij nog 325 L. 4 sc. 9 p. voor »alsulke oncosten, als er gevallen syn in 't yerste opbouwen der evangelische kercke binnen Utrecht, inde jaren 1578 en 1579, ende by sommige particuliere burgeren verschoten syn geweest, alles breder blykende by de specificatie, by den rade belieft, den 27 Augusti anno 1582 etc."; in 1588 ontving hij »tot behouff v.d. sanger in den Dom, de somme van I0 L., wt sake deselve in de Domkerke voor ende na de predicatien de psalmen opgeheven ende in 't singen geintoneert heeft, den tyt van een vierendeel jaers, verschen. Nov. '88"; uit welke opgave Borger in zijn reeds genoemd *Handschrift over Nederl. predikanten*, aanwezig op de Bibl. der stedel. univ. te Amsterdam, i. v. Helmichius, ten onrechte afleidde, dat Helmichius in den zang scheen geoefend te zijn geweest. Eindelijk werd hem in 1590 *f* 25 extra toegekend »voor syn portie, ter cause van den dienst, die hy in 't voorjaer [zeker »vorige jaar"] te meer gehadt heeft, overmits d'afdankingh v. d. vyfden pred., by ordon. 4 May 1590". Zie voor al het in deze noot genoemde, Dodt van Flensburg, *a. w.*, Dl. III blzz. 255 vg., 258, 260—263; en Dl. IV, blzz. 74—76, 78—80.

Digitized by Google

des Woords in Utrecht arbeidde, sla ik eerst een terugblik op den kerkelijken toestand aldaar, voor zoover dit noodig is om te kunnen verstaan onder welke omstandigheden Helmichius optrad.

Utrecht was in 1565 nog eene Roomsche stad. Daar was de hoofdzetel van de Hierarchie in de Nederlanden gevestigd; de geestelijkheid bespiedde er aller gangen; binnen Utrecht's muren kwam in genoemd jaar de Synode (?) der geheele Nederl. Roomsche kerk bijeen, welke belegd was tot invoering der besluiten van Trente. De hervormings-gezinden, die er toen waren, hielden zich dan ook schuil [1]).

In het volgende jaar kwam hierin echter verandering. De aanhangers der zuivere leer hadden door 't Verbond der Edelen meer moed gekregen; in de nabijheid der stad hielden de bekende Jan Arentsz en Pieter Gabriel eene hagepreek, bezielden de luisterende schare en wonnen nieuwe aanhangers voor de reformatie; in Augustus brak de beeldenstorm binnen de residentie-stad van den Aartsbisschop uit en zag de stedelijke Regeering zich genoodzaakt met de onroomschen eene regeling te treffen, waarbij hun, onder nadere goedkeuring van Oranje en de landvoogdes, de St. Jacobi-kerk in gebruik werd afgestaan en toegezeid werd dat hun later, bij gebleken behoefte, nog een kerkelijk gebouw zou worden ingeruimd [2]). Margaretha weigerde echter het gemaakte accoord goed te keuren, zoodat de Jacobi-kerk weer ontruimd werd en de openlijke prediking moest gestaakt worden [3]). Toen werd nog wel buiten de stad gepredikt en voor die godsdienstoefeningen aan de hervormden in November buiten de Witte-vrouwenpoort een plaats van samenkomst aangewezen [4]), maar binnen de stad konden de gereformeerden

1) Kist en Royaards, *a. w.*, Dl. XVI, blz. 364—368.
2) Kist en Royaards, *a. w.*, Dl. XVI, blz. 383—391, 403 vg.
3) Kist en Royaards, *a. w.*, Dl. XVI, blz. 411 vg.
4) Kist en Royaards, *a. w.*, Dl. XVI, blz. 418 vg.

Digitized by Google

elkander niet anders sterken en stichten dan in geheime konventikelen. Het licht der hervorming was dus wel niet uitgebluscht, maar toch was de glans zeer verdoofd.

Onder het schrikbewind van Alva doorleefden de zoogenaamde ketters in Utrecht bange dagen; — velen werden om het leven gebracht — en ook na Alva's vertrek bleef Utrecht eerst nog eene Roomsche stad [1]). Bij de Pacificatie van Gent werd echter o. m. bepaald, dat de plakkaten, eertijds gegeven op het stuk der ketterij, gesuspendeerd zouden worden, en wel moest Oranje, die in 1577 weer als Stadhouder in Utrecht werd erkend en hersteld, in de satisfactie, op 9 Oct. aan de Staten gegeven, nog uitdrukkelijk beloven, dat hij geen onroomsche godsdienstoefeningen in de stad zou toelaten, maar de bepaling omtrent de suspensie der plakkaten op het stuk der ketterij werd ook herhaald [2]). Daardoor kwam een einde aan de vervolging der gereformeerden, die nu wel niet in een bepaald kerkgebouw konden samenkomen, doch wel samenkomsten in huizen konden houden en ook als huisgemeente bijeenkwamen [3]). Men vergaderde eerst o. a. in een huis in de Donkerstraat; omstreeks 't begin van April 1578 „begosten die gereformeerde te preken in S. Niclaes kerspel, in een schuere" [4]); en toen straks die schuur te klein werd en de Minderbroeders-kerk ledig kwam, omdat de Minderbroeders, bittere vijanden der hervorming, geweigerd hadden den eed af te leggen volgens een op naam van koning Philips gegeven Plakkaat, waarbij aan geestelijken en wereldlijken onderhouding der Pacificatie van Gent en onderdanigheid aan den Prins en de Generale Staten werd

1) Kist en Royaards, *a. w.*, Dl. XVI, blz. 423–441.

2) J. Wiarda, *Huibert Duifhuis*, Amsterdam, 1858, blz. 17; Kist en Royaards, *a. w.*, Dl. XVI, blz. 443; en *Geschiedenis van de Kerspelkerk van St. Jacob te Utrecht*, door Jhr. Mr. Th. H. F. van Riemsdijk, Leiden, 1882, blz. 143.

3) Kist en Royaards, *a. w.*, Dl. XVII, blzz. 157, 165, 191 vg.

4) *Kronijk van Utrecht*, blz. 7.

Digitized by Google

opgelegd, en zij daarom in 't laatst van Juni de stad uit moesten, eischten de gereformeerden het ledige Minderbroeders-gebouw eerst voor zich op, bij monde van Petrus Dathenus, namen het toen in den nacht van 16 op 17 Augustus in en hoorden er 24 Augustus Wernerus Helmichius preeken [1]).

Gelijk ik reeds meêdeelde, is Helmich toen enkele weken in Utrecht werkzaam geweest en aldaar, na een geruime tusschenpoos, in Frankfort doorgebracht, in 1579 als vast predikant bij de gereformeerde gemeente in dienst getreden. Hij kon toen weer in hetzelfde kerkelijke gebouw, waarin hij ten vorigen jare het Woord had bediend, den dienst vervullen; had naast zich als mede-dienaar Nicolaas Sopingius, die 10 Jan. 1579 bij Raadsbesluit tot vast leeraar was aangenomen [2]); doch overigens was het geene gemakkelijke taak, predikant te worden bij de nog maar kleine gereformeerde „kercke Christi" binnen Utrecht, die omringd was door eene nog talrijke Roomsche geestelijkheid, die haar verre van genegen was. Hierbij kwam nog, dat in Utrecht toen nog eene andere kerkformatie bestond: de „onbeslotene" gemeente, bij wie Hubertus Duifhuis predikant was onder 't schild van eene Overheid, die den Erasmiaanschen Duifhuisianen nog al toegedaan was, daarentegen den Calvinistischen Consistorialen min gunstig was gezind [3]). Die stedel. Overheid verzocht den gereformeerden zelfs in 1579 om „de Consistorie" na te laten, en trachtte hun den diaconalen arbeid

1) Kist en Royaards, *a. w.*, Dl. XVII, blz. 193 vg.; en *Kronijk van Utrecht*, blz. 8.

2) Kist en Royaards, *a. w.*, Dl. XVII, blz. 201[1], staat: Waarom hij [Sopingius] vroeger dan Helmichius als vast Predikant is aangesteld, blijkt niet." Uit de omstandigheid, dat laatstgenoemde in 1578 naar Frankfort terugkeerde en althans niet vóór 10 April 1579 in Utrecht terugkwam, wordt dit nu voldoende verklaard.

3) Kist en Royaards, *a. w.*, Dl. XVII, blz. 259 vg.; en G. J. Brutel de la Rivière, *Het leven van Hermannus Moded*, Haarlem 1879, blz. 106—109.

Digitized by Google

te ontnemen [1]). Helmichius zat dus tusschen drie vuren in. Het kwam er hier voor hem nog meer op aan dan in Frankfort. In Juli '79 schrijft hij er o. a. van, als hij zijne tweede en eerste strijdperk vergelijkt: „Locum mutavi et aërem: sed et homines etiam (si ita loqui liceat) mutasse videor: alia ingenia, alia studia, alios hostes invenio; itaque et arma paulo aliter applicanda, vel potius commutanda: imo, ut verius dicam *augenda* [2]). Ita prorsus insuetam palaestram ingressus sum. Mirum quam incultum et tetrum diversorum, diversarumque opinionum chaos sit haec civitas. Id indies magis magisque persentisco. Itaque Ecclesiola nostra in herba etiam nunc latens, a variis monstris lacessita, innumeris canum morsibus afflicta, insidiosis consiliis vndique circumsepta, fluctuare quodammodo videri possit. Sed Deus, spero, suos proteget et adversariorum conatus confundet." En die verwachting is niet beschaamd. In hetzelfde jaar werden den gereformeerden nog meer plaatsen van samenkomst ingeruimd, en 15 Januari 1581 deed Helmichius al de eerste preek in de Dom [3]).

Ook zag hij het aantal collega's toenemen. Eene poging, meê door hem ondernomen in 1579, om Johannes Leo uit Bommel in Utrecht te krijgen, mislukte [4]), doch in 1580 kwam Herman Moded [5]).

In het volgend jaar werd Helmich zelf te Leiden beroepen. Hij had de beroeping zeker te danken aan de diensten, die hij der Leidsche gemeente in 1580 had bewezen, toen

---

1) Kist en Royaards, *a. w.*, Dl. XVII, blz. 261[1]; en *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 9.

2) Ik cursiveer. De brief is te vinden in *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 7 vgg.

3) *Kronijk van Utrecht*, blz. 16. Ook in Paquot, *Mémoires pour servir à l'Histoire Littéraire des dix-sept Provinces des Pays-Bas.* Louvain, 1768, T. II, p. 138.

4) Reitsma en Van Veen, *a. w.*, Dl. II, blz. 178. Vgl. *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. II (2e st.), blz. 113 vg.

5) Brutel de la Rivière, *a. w.*, blz. 108.

Digitized by Google

hij daar, bij gelegenheid van de twist met Coolhaes, eenigen tijd had gearbeid tot herstelling van den gestoorden vrede [1]), doch zij had geen gevolg. Zelf deelt hij er van mede: „Die van Leyden sijn hier [te Utrecht] met brieven van beroep op my: maer sy sijn absoluteliken vanden magistraet ende gemeente afgeslagen: 'twelcke ick van te voren wel wiste, en hadde 'tselfde den Secretaris van Hout, die voor acht dagen hier was, genoechsaem verclaert. Mijnenthalven — zoo vervolgt hij dan — ofschoon de presentie van de Universiteyt my wel een genuechlicke ende profytelicke sake wesen soude, nu so sijn daer so veel andere saken wederom tegen te leggen, dat my die lust wel haest vergaet [2]). Utrecht behield hem dus, doch stond hem in 't laatst van 1581 nogmaals, voor hetzelfde doel als vroeger, enkele weken aan Leiden af [3]).

Kort vóór die tweede leening was in Utrecht Simon Hebelenius als vierde predikant bij de gereformeerde kerk bevestigd en nadat deze in 1584 al weer was vertrokken [4]), kreeg Helmich tot mede-dienaar Johannes Wtenbogaert, die in 1580, vooral op raad van Wernerus, naar Génève was gezonden, om er, gedeeltelijk voor stadsrekening, tot den dienst des Woords te worden opgeleid [5]). Eindelijk werd in 1586, door de vereeniging van de kerkformatie der gereformeerden en der Duifhuisianen tot ééne gemeente, het aantal predikanten bij de gereformeerde kerk in Utrecht nog weer met twee vermeerderd [6]).

---

1) H. C. Rogge, *Caspar Janszoon Coolhaes*, Amsterdam, 1856, Dl. I, blz. 184 vgg. Later, in Hoofdst. II, kom ik op dit punt terug.

2) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 10 vg.

3) H. C. Rogge, *Coolhaes*, Dl. I, blz. 217. Vgl. *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 20—30.

4) Kist en Royaards, *a. w.*, Dl. XVII, blz. 276 vg.; Dl. XVIII, blz. 235. Helmich noemt hem, *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blzz. 42 vg., 48. Op blz. 49 spreekt hij over de voorziening in den dienst na Hebelenius' vertrek. Vgl. Kist en Royaards, *a. w.*, Dl. XVIII, blz. 236 vgg.

5) H. C. Rogge, *J. Wtenbogaert en zijn tijd*, Dl. I, blzz. 24, 36 vgg.

6) Hermannus Elconius en Cornelis Martini Royenburch. Zie over hen, Kist en Royaards, *a. w.*, Dl. XVII, blz. 271—73; en Dl. XVIII, bl. 232. Vgl. Greydanus, *Naamlyst der Predikanten in de Classe Franeker*,

Digitized by Google

Met al die mede-dienaren heeft Helmichius gearbeid aan de opbouwing der gemeente op het van God gelegde fondament [1]); en vriendelijk, bescheiden en gematigd optredend, had hij ongetwijfeld een' saambindenden invloed in de gemeente en werd hij door haar en hare andere leeraars hoog geëerd [2]). En hem zelf ontbrak het evenmin aan waardeering van anderen. Wtenbogaert schatte hij hier zeer hoog [3]); Sopingius, die gewoonlijk als nog al onhandelbaar [4]) wordt voorgesteld, noemde hij later een „suavissimus collega" [5]); ook voor Moded, die in Utrecht anders wat zonderling te werk is gegaan, had hij goede sympathie en aan de vele kwade dingen, welke van den soms heftigen prediker werden uitgestrooid, hechtte hij weinig geloof [6]). Ik zie evenwel niet de waarheid in van

---

Leeuwarden, 1761., blz. 42 vg.; en Rogge, *J. Wtenbogaert* enz. Dl. I, blzz. 24, 43. Royenburch heeft evenals Wtenbogaert ten deele op stadskosten te Génève gestudeerd. Helmich ontving in hunne studie-jaren soms hun studie-geld om het hun uit te keeren. Dodt van Flensburg, *a. w.* Dl. III, blzz. 255 vg., 258, 260.

1) De Utrechtsche kerkeraadsnotulen vóór 1590 zijn er niet meer, zoodat ik daaruit geene bijzonderheden omtrent Helmich's arbeid kan meêdeelen. Onjuist is echter wat in het »*Archief voor Nederl. Kerkgesch.*" onder redactie van Acquoy en Rogge, Dl. III, Afl. 2/3, ('s-Gravenhage, 1888.) blz. 135', staat: dat het oudste protocol der Utr. notulen met 19 Dec. 1604 begint; want er zijn ook nog notulen van 1590—1604, ofschoon hier en daar met groote lacune's, zoodat bv. van 1598—1602 niets meer over is. Door zeer welwillende tusschenkomst van ds. E. F. H. Wolf te Utrecht heb ik van die vóór 1604 nog aanwezig zijnde notulen, inzage kunnen nemen.

2) Kist en Royaards, *a. w.*, Dl. XVII, blz. 199 vgg.; Rogge, *J. Wtenbogaert* enz., Dl. I, blz. 37; en Wtenbogaert, *Kerck. Hist.*, blz. 273.

3) Rogge, *J. Wtenbogaert* enz., t. a. p. Vgl. Trigland, *a. w.* blz. 345; en *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 71.

4) Rogge, *J. Wtenbogaert* enz., t. a. p. Vgl. Kist en Royaards, *a. w.*, Dl. XVII, blz. 278.

5) In een brief aan Abraham Muysenholius, pred. te Breda, d.d. 14 Mei 1607, meêgedeeld door Crenius, *Animadv. Philolog. et Histor.*, Lugd. Bat. 1697—1720, P. XVII, p. 113, en opgenomen in Bijlage D.

6) *W. d. M.-V.* S. III, Dl. IV, blzz. 68, 72. Vgl. Brutel de la Rivière, *a. w.* blz. 122'. In het *kerkeraadsarchief* te Delft, Afd. V. L[a] n°. 33, zijn een vijftal stukken over de afdanking van Moded in 1584, (14 Dec. 1584 nam de Raad het besluit; 9 Febr. 1585 werd het Moded

Digitized by Google

de heimelijke mededeeling, eens aan Wtenbogaert gedaan, toen deze voor Moded als voor een zeer gevaarlijk persoon moest gewaarschuwd: Helmich wordt ook door Moded misbruikt als een pijp om er door te blazen [1]). Zeker heeft een man als Moded invloed gehad op Helmichius, maar daarom behoefde diens gematigdheid nog niet in onzelfstandigheid te veranderen, en wat Bor [2]) mededeelt: Helmich leerde „somtijts", Moded „zeer veel en dikwijls" van de predestinatie, bewijst reeds, dat dit niet is geschied. In plaats van hem een trompetter van Moded te noemen, pas ik daarom liever op hem toe, wat hij zelf in 1587 aan anderen toewenschte: dat hij

---

meêgedeeld) en zijne later gevolgde herstelling. Het verloop der geheele »Procedure" wordt daarin nog iets uitvoeriger en nauwkeuriger medegedeeld dan bij Kist en Royaards, *a. w.*, Dl. XVIII, blzz. 227, 278 vg. en bij Brutel de la Rivière, *a. w.* blz. 114. Er komt in uit, dat Moded zelf driemaal, op 1, 15 en 29 Maart 1585 naar den Raad is geweest om te vernemen of er klachten waren over zijne leer of zijn leven, opdat hij zich daarvan »purgeren" kon. De Raad persisteerde echter bij de Acte van afdanking, doch ordineerde, dat Moded de som van »100 daelders tot een affscheydt" zou ontvangen. In Oct. 1585 heeft de Graaf van Nieuwenaar en Meurs, die in September tot Stadhouder van Utrecht gekozen was (Kist en Royaards, *a. w.*, Dl. XVIII, blz. 251 vg.) op verzoek van den Kerkeraad, om de kerk van Utrecht in de zaak van Moded »in integrum" te stellen bij de »magistraet", uitgesproken, dat dit verzoek »wel gefondeert" was en geordonneerd dat de Magistraat zich voortaan »sulcke saecken niet meer absolut onderwinden" zou. De Kerkeraad hield die »Apostille" eenigen tijd onder zich; bracht ze toen in den Raad en verzocht tevens om herstelling van Moded. Daartoe besloot de Raad op 18 Januari 1586. Het juiste tijdstip van Moded's herstelling, in de zoo even genoemde werken niet met zekerheid opgegeven, staat dus nu vast. — Onder die stukken over de zaak-Moded is een d.d. 26 April o. s. 1585, dat door Helmichius, namens den Utr. Kerkeraad, is geschreven aan den Kerkeraad van Delft, om diens advies in te winnen. Voor mijn doel is het niet noodig er langer bij stil te staan, omdat er geene persoonl. bijzonderheden omtrent Helmichius of persoonl. gevoelens van Helmich omtrent Moded in voorkomen. Zij alleen nog vermeld, dat in den brief duidelijk uitkomt, dat er tweeërlei strooming in den Kerkeraad was in zake het incident-Moded; eene, die Moded met kracht wilde handhaven, en eene andere, die »patientie" wilde oefenen, zonder daarom echter 't recht der kerk te laten verkrachten.

1) Zie Brutel de la Rivière, *a. w.*, blz. 122.

2) *a. w.*, Dl. II, blz. 837.

Digitized by Google

als dienaar Gods en getrouwe wachter „in 't huys des Heeren" „ter bequamer tijt den hoorn [wist] te blasen na den bevele *des Heeren* in sijnen huyse" [1]). In 1590 kon dan ook van hem worden getuigd, dat hij der gemeente te Utrecht „veel Jaeren seer getrouwelicken gedient hadde" [2]).

Behalve in de Nederlandsche, bediende Helmich in Utrecht ook jaren lang het Woord in de Fransche taal. Daarover nu een enkel woord. Zeer waarschijnlijk in 1582, kwamen in Utrecht een aantal Walen, die hunne namen aanvankelijk in de lidmatenboeken der gereformeerde gemeente lieten opteekenen en eerst in 1586 eene eigen kerkformatie schijnen gekregen te hebben [3]). Echter is reeds in 1583 voor hen gepreekt in de „Waalsche sprake"; want niet in de St. Janskerk, die eerst was aangevraagd, maar in de Regulier- of Weeskerk deed op 21 Januari 1583 voor hen een „sermoen in franchois Helmichius, die „verclaert" had „tevreden" te zijn, „sulcx te doen" [4]). Een tijdlang heeft hij toen alleen Waalsche beurten waargenomen; werd vervolgens tijdelijk geholpen door ds. Chretien de la Quewellerie uit Gent; terwijl Wtenbogaert zich, kort na zijne bevestiging in Utrecht, door „stercke aenporringe D. Werneri Helmichij"

---

1) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz 76. Ik cursiveer.

2) In eene Remonstrantie aan de Heeren Staten en Z. Excell. in den Haag, over de kerkel. troebelen te Utrecht in 1589 (genoemd in Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. II, blz. 378, en meêgedeeld in de *Handell. van de »gedeputt." der Synode in* 1590, aanwezig in *het O.-A. d. N. H. K.*, Nr. 31, A), nemen de »deputaten" der Z. H. Synode dit op, als een getuigenis »der Keroke tot Utrecht".

3) Kist en Royaards, *a. w.*, Dl. XVIII, blz. 273 vg., en 295—308; en »*Bulletin de la Commission pour l'Histoire des Eglises Wallonnes*," Tome trois. 1e livr. (La Haye 1887.) p. 2—6; 2e livr. (La Haye 1888.) p. 114.

4) Helmich doelt hierop als hij in zijn brief d.d. 26 Febr. st. v. 1583 (*W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 37—39) melding maakt van den »recens Gallicarum concionum onus." Wat Ersch und Grüber, *Allgemeine Encyclopädie*, i. v. Helmich, zeggen, dat hij in 1579 »der erste evangelische Prediger zu Utrecht an der Wallonischen Kirche war", is dus onjuist.

Digitized by Google

„gebruycken" liet om ook die gereform. Walen te „bedienen" [1]). Tot aan hunne afzetting in 1589 hebben zij toen te zamen deze Waalsche vluchtelingen door hunne prediking geholpen.

Aldus is mede door Helmich's arbeid de Waalsche gemeente allengs zelfstandig geworden; gaf hij door dien hulpdienst, zonder eenig salaris daarvoor te genieten [2]), blijk van bereidwilligheid om broederen te stichten, die, in Nederland wonende, geen Nederlandsch verstonden en leverde hij opnieuw het bewijs „qu'il eût de l'érudition".

In het belang van die Walen werd op de Waalsche Synode in 1585 te Leiden gehouden [3]), ook aan Helmichius opgedragen om met Monsgr. Barcon te spreken over het onderhoud van den Waalschen leeraar, dien deze vroeg, en voorts over die zaak advies te vragen aan de kerken van Amsterdam en Leiden. In 1588 heeft hij met den ouderling Jean Croutels de Waalsche gemeente zelfs vertegenwoordigd op de Waalsche Synode, die in dat jaar te Haarlem bijeenkwam [4]).

Twee jaren vroeger, in 1586 — hetzelfde jaar, waarin hij volgens Schotel [5]) weer in aanmerking kwam voor een professoraat te Leiden — was Helmichius lid geweest van eene niet minder belangrijke synodale vergadering. Hij werd 2/12 Juni met Moded, door de Provinciale Synode van Utrecht gedeputeerd naar de Nat. Synode der Nederlandsche

---

1) J. Wtenbogaert, *Leven, Kerckelijcke bedieninge ende Verantwoordinge*, blz. 5.

2) J. Wtenbogaert, *Leven* enz, t. a. p.

3) Van 18—20 Sept., blijkens »*Actes des Synodaux Wallonnes*", aanwezig in de Bibliothèque Wallonne à Leyde.

4) De Synode duurde 2 dagen, blijkens de zoo even vermelde »*Actes des Synod. Wallonnes.*"

5) Dr. G D. J. Schotel, *Een studenten-oproer in* 1594, blz. 26. Vgl. noot op blz. 95. Ik heb dit nergens elders gevonden. Ook kon ik dr. Schotel niet controleeren, omdat hij de bron niet aangeeft, waaruit hij dit putte.

Digitized by Google

gereformeerde kerken „van beyder talen", die tegen 20 Juni n. s., met autorisatie van Leycester, „binnen 's Graven-Haghe" bijeengeroepen werd [1]). Ter Synode zelve heeft Helmichius het zeer druk gehad, omdat hij tot eenig scriba [2]) werd gekozen en toen, van het gewicht zijner taak diep doordrongen en vervuld met de begeerte om nauwkeurig en volledig te wezen, „alle de degelicksche acten" opgeteekend heeft „so vele hy met de penne heeft kunnen „achterhalen" [3]).

Toch was hij er niet blij mede dat de vergadering, na zes zomerweken bijeen geweest te zijn, Vrijdag 1 Augustus gesloten werd op aandrang van sommige leden, die „seer urgeerden om te vertrecken". Veeleer betreurde en gispte hij later dat „haesten", waarvan het gevolg was geweest, dat allerlei punten niet „tijdelick gestelt" waren geworden; „wij dragen nu alle (zoo klaagt hij in September) de straffe en het ongeryff vande overgrote haesticheyt van sommige; nu ist met ons; Fronte capillata, post est occasio calva" [4]).

Een jaar later begon hij aan het „oversien ende geheel int nette te stellen" van de „acten" der Synode en vroeg toen, „zoowel over de manier van uitwerking bij eene der hoofdzaken, als over de juiste bewoordingen van een paar bijzondere punten" het advies van den assessor, omdat hij er van overtuigd was, dat de „acten eens Nationalen Synodi verre" zagen en opdat die „te suyverder" mochten zijn. Tot zijne eere kon dan ook door een bevoegd beoordeelaar getuigd worden: „onder al de Nederlandsche Synoden van de 16e eeuw is er zeker wel geene, aan wier notulen zooveel zorg besteed is, als aan de acta der Haagsche Synode van

---

1) *W. d. M.-V.*, S. II, Dl. III, blzz. 487, 514 vg., 528. Eene opmerking van Helmich over afvaardiging naar kerkvergaderingen vindt men in *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 278.

2) Jacobus Kimedoncius was praeses, Arnoldus Cornelisz assessor. Zie dr. Reitsma, *Geschiedenis van de Hervorming en de Hervormde Kerk*, blz. 139.

3) *W. d. M.-V.*, S. II, Dl. III, blz. 481.

4) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 53—55.

Digitized by Google

1586" [1]). Te meer jammer is het daarom, dat al die arbeid weinig vruchten heeft gedragen, omdat de bedoelde Acta spoedig zijn verdwenen en het tot nu toe niet gelukt is, ze weer aan den dag te brengen [2]).

Overigens kwam die late uitwerking der Acta niet van Helmich's zuimachtigheid na de Synode, maar door gebrek aan tijd. Hij had er zich niet eerder toe kunnen „begeven", „mits verscheyden ende geduerige seer beswaerlicke occupatiën". En dat dit geene ijdele uitvlucht was, kan eenigszins worden opgemaakt uit hetgeen ons van die „occupatiën" in het eerste jaar na de Synode bekend is, te weten: het medehelpen aan de redactie van allerlei stukken, die ter Synode niet klaar waren gekomen en toch zoo spoedig mogelijk in gereedheid gebracht moesten worden [3]); het mede tot stand brengen van de reformatie der „particuliere scholen" in de stad Utrecht, „na de voet van sekere instructie, die gedresseert (was) na de gemeene schoolordeninge die in

1) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 72—75; en S. II, Dl. III, blz. 481 vg.

2) *W. d. M.-V.*, S. II, Dl. III, blz. 482. Over sommige zaken, ter Synode behandeld, zijn later aan Helmichius inlichtingen gevraagd, en iets van wat hij toen geschreven heeft is nog over. *W. d. M.-V.*, S. II, Dl. III, blz. 589[1]. Vgl. Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. II, blz. 303.

3) Met de kerkenordening en eene »gemeene schoolordeninge" was men o. a. klaar gekomen, terwijl de onafgedane stukken, na afloop der Synode door gedeputeerden moesten gesteld worden. Eene »Remonstrantie aan Leycester, over een aantal punten", welke door Helmichius in zijne brieven meer dan eens wordt genoemd, zal daarvan wel het voornaamste zijn geweest. Zie voor dit alles, dr. Rutgers, »*Acta van de Nederlandsche Synoden der zestiende eeuw*", (in *W. d. M.-V.*, S. II, Dl. III), blzz. 483, 623, 627—643; over het gereed zijn der kerken- en schoolordeninge vóór de sluiting der Synode, bepaaldel. blz. 483 en 638 vgg. Het is niet bekend wie door de Synode zijn aangewezen, om de nog niet gestelde stukken in gereedheid te brengen. Toch denk ik, dat Helmich, die scriba was geweest, er wel een van geweest zal zijn; wat bevestigd wordt door hetgeen hij schrijft: »aengaende de alimentatie van de Dienaren, daervan hebben wy een concept oft een voet geraemt", en evenzoo door de correspondentie, die met hem is gevoerd over de remonstrantie aan Leycester; men schreef hem kort na de Synode »ernstich om bescheydt", waarom die »artyckelen" aan Z. Exc. nog niet waren »overgegeven". *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 53 en 55; en S. II, Dl. III, blzz. 548, 624 en 635[1].

Digitized by Google

Synodo was gestelt" — door welke reformatie volgens „Helmich „rottenesten" waren verstoord [1]) —; zijne bemoeienis voor de „schole St. Ieronymus", in wier belang hij zelfs in November 1586 naar Leeuwarden is geweest, teneinde Arcerius, die daar toen predikant was en vroeger reeds tot rector der Hieronymus-school was benoemd, tot overkomen op te wekken [2]); en eindelijk, niet het minst de pastorale werkzaamheden waaraan te meer tijd en zorg moest worden besteed, omdat de samensmelting van „de kercke St. Jacobs ende consistorie" nog zoo nieuw was, wijl die eerst op de Haagsche Synode definitief was gemaakt [3]).

Een zeer eigenaardige taak werd in 1588 mede aan Helmich opgedragen. Met nog twee andere predikanten werd hij toen naar Engeland gezonden, om bij Koningin Elizabeth de belangen der Nederlandsche gereformeerde kerken te behartigen en haar uit dien hoofde den vrede met Spanje, waarover toen gehandeld werd, te ontraden. In 1586 en 1587 was er al over beraadslaagd of men niet „eenigen wt den name der Kercken naar Engellandt" zou zenden, om H. Majesteit te danken voor het goede werk, dat God door haar in de „Vereenichde Provintien" begonnen had, en haar te verzoeken „dese landen ende Kercken Christi" ook voortaan „in hare bescherminge" te nemen [4]). Helmich was niet tegen dergelijke

1) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 58; en S. II, Dl. III, blz. 638 vgg.

2) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. V (2e st.), blz. 263 vg.; *Kronijk van Utrecht*, blz. 31; en v. d. Aa, *Biogr. Woordenb.*, i. v. Joh. Arcerius. Reeds in Februari 1586 was men in Utrecht bedacht op reformatie der »schola Hieronimiana ad normam et regulam Calvini." Zie *Kronijk van Utrecht*, t. a. p.; en *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 57 vg.

3) *W. d. M.-V.*, S. II, Dl. III, blz. 606.

4) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. V (2e st.), blzz. 227, 259; en S. III, Dl. IV, blz. 69. In een brief van de Nederd. en Waalsche kerken in Nederland, aan de Koningin van Engeland, »overgeleverd" aan de Staten van Holland, d.d. 11 Mrt. 1587, (bewaard in *het O.-A. d. N. H. Kerk*, Nr. I, 12) wordt Elizabeth eene »nutrix et mater Ecclesiae" in Engeland genoemd; wordt zij vergeleken bij eene Debora »ad vindicandos oppressos", eene

Digitized by Google

„sendinge" en oordeelde, dat ook niemand dat „qualijck nemen" kon, dewijle het „mere Ecclesiasticum" was „ende tot conservatie vande Religie ende onse Kercken diende" [1]).

Toen nu in 1588 vernomen werd, dat Elizabeth den vrede-handel tusschen Spanje en Engeland, reeds in 1586 begonnen, ijveriger dreef dan ooit te voren [2]), waren de predikanten in Utrecht beducht, dat die vrede wel eens tot stand zou kunnen komen met krenking van de rechten der gereformeerde religie, en werd op initiatief van Utrecht's kerk eene vergadering gehouden door een aantal predikanten uit het geheele Sticht, om te delibereeren of nu niet uit naam der kerken een gezantschap naar de Koningin moest gezonden worden, ten einde Haar te verzoeken den vrede met Spanje niet te sluiten ten koste van de openbare godsdienstoefening, ook al werd de conscientie-vrijheid gehandhaafd. De missie werd goed en noodig gevonden. Friesland, Overijsel en Gelderland werden ook voor het plan gewonnen, en Helmichius met Sopingius door de drie laatstgenoemde provincie's en door Utrecht met de zending naar Engeland belast [3]). Hoewel deze „sendinge" nu niet geheel en al „mere Ecclesiasticum" was, maar eenigszins een politiek karakter had, had Helmich toch geen bezwaar de opdracht te aanvaarden, omdat hij niet van gevoelen was, „dat de Predikanten in allen dingen,

---

»altera Esthera ad gladios a jugulis suorum fratrum removendos"; waarom zij dan ook bedankt werd voor de zending van Leycester en met het oog op de verdere hulp, die begeerd werd, in zeker opzicht tot haar werd gezegd, wat tot Paulus in een goddelijk gezicht was gesproken: »Trajice et succurre nobis". In 1587 is Moded naar Engeland geweest in 't belang van kerk en Staat. Zijne credentie-brief was mede door Helmich geteekend. Bor, *a. w.*, Dl. II, blz. 862 vg. Vgl. *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 67 vg.

1) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 69.

2) R. Fruin, »*Tien jaren uit den* 80-*jarigen oorlog*", 1588—1598, 's-Gravenhage, 1882, blz. 4, 8 en 16.

3) Bor, *a. w.*, Dl. III, blz. 251 vg. Vgl. Brandt, »*Historie der Reformatie* (2e dr., Amsterdam, 1677) Dl. I, blz. 748 vg., waarom de kerken in Noord- en Z. Holland niet meêdeden aan de missie.

Digitized by Google

oock die polityck sijn, ende 't gemeene welvaren betreffen, daer aen oock de Kercke hangt, siende blint moeten sijn, ende, als off sy daer niet en waren, in allen dingen altijt stil souden moeten sitten ende swijgen, onder decksel dat haer officie niet polityck is: 't gemeene welvaren — schrijft hij verder — gaet alle borgeren te glijck aen ende 't welvaren der Republycke brengt gemeenlick mede het welvaren vande Kercke" [1]). Helmich en Soping gingen 15/25 Mei op reis; begaven zich over Dordt naar Zeeland en wisten het daar na veel bedisselen — Helmich is naar Tolen, Goes en Bergen-op-Zoom geweest om predikant of Classe voor hun doel te winnen — zoover te brengen, dat 10 Juni op de buitengewone Synode der Zeeuwsche kerken besloten werd, vanwege Zeeland nog een derden legaat aan de beide deputaten toe te voegen. Als zoodanig werd Daniel de Dieu aangewezen.

Aldus drie man sterk, stak dit kerkelijk gezantschap eenige dagen later de zee over en kwam 21 Juni in Engeland aan. In Londen werden zij voortgeholpen door den Franschen predikant La Fontaine, die hen naar 't Hof bracht, waar zij allereerst met den Graaf van Leycester konden spreken, hem het doel hunner reis konden bekend maken en den bijzonderen dank van Utrecht overbrengen voor zijne bevordering der religie, met name in Utrecht. Leycester prees hun voornemen. Later ontmoetten zij Walsingam, Elizabeth's eersten secretaris, die ook met hun plan was ingenomen en hen met raad diende. Uit de hun meêgegevene instructies stelden toen de drie gedeputeerden een kort „Vertooch" op, dat zij der Koningin met eene korte toespraak wilden overhandigen.

---

1) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 68. Vgl. C. M. v. d. Kemp, »*De eere der N. H. Kerk gehandhaafd*", Dl. II (Rotterdam 1830), blz. 88. Later, in 1605, schreef Helmich (*W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 261): »De Polityckheyt bederfft veele luyden, als die te breedt genomen wordt: ende die is glijck een werrepoel in veele resolutiën ende handelingen, die anders beter afflopen souden."

Digitized by Google

Op 15 Juli hadden zij even de gelegenheid het geschrift te presenteeren. Zij boden in dat adres aan H. M. allereerst den oprechten dank aan voor de weldaden, die zij aan de Nederlandsche kerken had bewezen, bijzonderlijk door de zending van Leycester; ontwikkelden verder de bezwaren, die de kerken duchten in zake den vrede-handel met den Spaanschen vorst, die een vijand Gods was; en verzochten eindelijk „dat in allen gevalle, die vrije oeffening der suivre Gereformeerde Religie, in de vereenigde Nederlanden (met uitsluitinge van alle valsche oeffeninge) op generleij wijse vermindert, beschadigt, of in gevaer gestelt, maer in haer geheel bewaert wierde en bleeve, onder genoegsame versekertheden."

Vijf dagen later ontving Elizabeth hen ten gehoore te Rochemont. De Dieu voerde voornamelijk het woord; Sopingius sprak het minst; Helmichius antwoordde op desbetreffende vragen en opmerkingen van de Koningin: dat hij met Sopingius van Utrecht was; dat H. Majesteit vooral niet denken moest, dat de Nederlandsche gereformeerde kerken van gedachte waren, dat zij geene zorg droeg voor de religie, maar dat de kerken zich door deze missie van haren plicht meenden te kwijten, niettegenstaande zij de weldaden der Koningin jegens de kerken gaarne erkenden; en eindelijk, dat het stuk, haar aangeboden, in 't generaal uit naam der kerken was geteekend, doch dat de deputaten wel bereid waren hunne namen er onder te zetten. Helmich moet bij die gelegenheid op de Koningin den indruk gemaakt hebben, dat hij nog al jong was. „Hoe, zeide ze o. a., is die jonge man (waarmeê zij onzen bijna baardeloozen Wernerus bedoelde, die er nog al jeugdig uitzag,) ook Minister?" en vroeg hem tevens hoe oud hij was toen hij predikant was geworden. Het antwoord luidde: „23 of 24 jaren" [1]).

---

1) Dr. Rogge, *J. Wtenbogaert* enz., Dl. I, blz. 37² vermeldt dit ook. Ten onrechte zegt hij daar echter dat Wtenbogaert (*Kerck. Hist.* blz. 264)

Digitized by Google

Een paar dagen na het onderhoud, dat zonder verdere bijzonderheden afliep, ontvingen de deputaten een schriftelijk antwoord, dat hun slechts ten deele beviel én omdat het „wat hert" was, én omdat de kern van hun „vertooch" er wel in was aangeroerd, maar niet volledig genoeg was weergegeven.

Zij overhandigden daarom aan Walsingam over dat hoofdpunt nog een apart stuk, om het ter gelegener tijd aan de Koningin aan te bieden. Voorts gaven zij hem een „dankzegging-schrift" aan H. M., voor de „goede en vriendelyke" audientie en het „gunstige antwoord" over, namen afscheid van hem en Leycester, gingen weer scheep en kwamen 12 Augustus behouden in Vlissingen terug. De Dieu bleef daar, omdat hij „minister van Vlissingen" was; Helmich en Sopingius reisden samen verder „en zijn den 18en tot Utrecht in goeder gesontheyt aengecomen"[1]). Aan Wtenbogaert gaf Wernerus „met groot vermaeck in 't lange" een mondelijk verslag van de reis, terwijl aan de kerken,

---

Helmichius 24 jaar oud noemt, toen hij meê naar Engeland ging, wijl daar ook, evenals in Bor, wordt meêgedeeld, dat Helmich op 23 of 24 jarigen leeftijd predikant is geworden.

1) Wat ik van het wedervaren op reis en in Engeland meêdeelde, is ontleend aan Bor, *a. w.*, Dl. III, blz. 252—267. Vgl. Brandt, *a. w.*, Dl. I, blz. 748—753. De datum van terugkomst in Utrecht wordt alleen opgegeven in het »*Cort verhael vande Handelinge ende wedervaren der Gedeputeerden van 'tmeerderdeel van de kercken der vereenichde Provintien, afgeveerdicht aen hare Mt van Engellandt in den jare* 1588, *volgende de instructien haerl. medegegeven*," dat te vinden is in *het O.-A. d. N. H. K.*, Cat. Nr. 1, 25. Dit verhaal is 25 bladzijden lang. Na vergelijking van dit journaal met de berichten, die bij Bor voorkomen, kwam ik tot de volgende opmerkingen: Bor is soms uitvoeriger en heeft hier en daar iets, wat in 't »oort verhael" niet voorkomt; bv. wat Bor (III, 263) meldt over Elizabeth's opmerkingen omtrent Helmich's jeugdigheid, staat er niet in; wat Bor schrijft op blz. 265*b*, komt er natuurlijk ook niet in voor; de instructie, bij Bor op blz. 255—259, is er ook niet in opgenomen, maar alleen vermeld, dat de deputaten er een vertoog uit maakten; »te voet vallen", »op knieën vallen", bij Bor op blz. 260 en 262, wordt er niet in genoemd, maar eenvoudig gesproken van de »noodige reverentie"; het geschrift zelf, de dankzegging aan H M., de stukken van Elisabeth en Leycester, respectievelijk bij Bor op blzz. 260—262, 265*a*, 266 vg., staan ook niet in 't »Cort verhael", maar zijn er als

Digitized by Google

die het gezantschap hadden afgevaardigd, een schriftelijk rapport werd toegezonden [1]).

Wat de uitwerking der „sendinge" was is moeielijk te zeggen, wijl de Spaansche Armada al zeer dicht bij Engeland was, toen het driemanschap terugkeerde, en door de komst van die „onoverwinnelijke vloot" de vrede-handel dadelijk afgebroken was.

Na de reis naar Albion is Helmichius niet zoo lang meer in Utrecht in dienst geweest. Toen hij aan Wtenbogaert zijn wedervaren in Engeland had meêgedeeld, zeide de laatste tot hem: „Ons hangt in defe Stadt een ſwaer onweder boven 't hooft, hetwelck ons eerlang, immers tegen den tijdt van 't veranderen van de Magistraet overstelpen zal," en voorspelde, dat bij de e. k. „verstellinge des Magistraets" eene verandering in de regeering zou komen, die tot groot nadeel van Utrecht's Nederduitsche gereformeerde kerk en predikanten strekken zou. Dat „docht Helmichio ongelovelijck", doch de uitkomst toonde de juistheid van Wtenbogaert's voorspelling [2]). In Oct. 1588 en '89 werd de stedelijke Regeering beide malen veranderd in den geest der anti-Leycestersgezinden, zoodat in 't laatst van '89 nog maar een paar aanhangers van Leycester zitting hadden in de Magistraat [3]). En toen nu een deel der burgerij, dat zich met de predikanten der Nederduitsche gereformeerde kerk nog steeds niet vereenigen kon, door die

---

Bijlagen bij gevoegd. Daarentegen wordt in 't slot van het »Cort verhael" nog met een enkel woord meêgedeeld, dat aan de deputaten gezegd was: »Men moet in Nederland een goed vertrouwen stellen in Elizabeth." Het »Cort verhael" eindigt met de woorden, die bij Bor op blz. 267*a* voorkomen: »sijnen sterf-dag te mogen aenschouwen."

1) Wtenbogaert, *Kerck. Hist.*, blz. 267; en Bor, *a. w.*, Dl. III, blz. 266.

2) Wtenbogaert, *Kerck. Hist.*, t. a. p.

3) C. Hooijer, *Oude Kerkordeningen*, Zalt-Bommel, 1865, blz. 284 vg.

Digitized by Google

Raadsverandering weer moed kreeg en de St. Jacobs-kerk terugvroeg [1]), weigerden de Heeren van 't Stadhuis wel dat verzoek, maar gingen zij henen en ontsloegen de predikanten uit hun dienst. Graag zou de Magistraat gezien hebben, dat de predikanten eigener beweging waren heengegaan [2]), doch toen dat niet gebeurde, werd in November besloten, ze „voor sekeren tijt" af te danken; werden Oldenbarnevelt en de Prins in den arm genomen om Jeremias Bastingius uit Dordt en Gualtherus de Roy uit Leiden tijdelijk in Utrecht te krijgen [3]); en nadat men verzekerd was van hunne overkomst, werd het besluit van 21 November uitgevoerd op 17 December [4]). „Onse wederpartijen [zoo schrijft Helmichius nog denzelfden dag aan zijn vriend A. Cornelisz] hebben nu haren moet gecoelt ende ons op desen dach van huden alle vier te glijck gelicentieert, straks van predicken op te houden, so dat oock (als dit van den tweeën totten vieren namiddach geschiede) het avondtgebedt daermede oock opgehouden worde: sonder andere redenen te seggen, [waarop Helmich had aangehouden] [5]) dan dat wy hier geen vrucht en deden, ende dat met onse personen de vereeniginge tusschen de twee gesintheyden van de kercke St. Jacobs ende Consistorie, niet en souden kunnen in een gebracht worden, verclarende oock dat sy degelicke, goede mannen souden

---

1) Trigland, *a. w.*, blz. 344.

2) Bor, *a. w.*, Dl. II, blz. 841[a]. Wat Rogge, *J. Wtenbogaert* enz, Dl. I, blz. 51[1] aanhaalt, ziet op den tijd vóór, niet *na* de afzetting, gelijk de datum van den daar uit Bor aangehaalden brief reeds voldoende aanwijst.

3) Rogge, *a. w.*, Dl. I, blz. 49, *vermoedt* dat de Prins, de Staten van Holland en Oldenbarneveldt de hand er in gehad hebben. Uit de *Handell. van de »gedeputt." der Z. H. Synode,* in 1590 (*O.-A. d. N. H. K.*, Nr. 31), blijkt zeer duidelijk dat dit het geval is geweest Zie nog wat Basting betreft, M. W. L. van Alphen, *Nieuw Kerkel. Handboek*, jaarg. 1889, Supplem. I, blz. 47.

4) Trigland, *a. w.*, blz. 344; en Wtenbogaert, *Kerckel. Hist.*, blz. 271. De afdanking had dus plaats precies 2 jaar, nadat Leycester afstand van zijn bewind had gedaan. V. d. Kemp, *»De eere der N. H. Kerk gehandhaafd"*, Dl. II, blz. 80.

5) Wtenbogaert, *a. w.*, blz. 272.

Digitized by Google

gebruycken. Daer vielen veel propoosten, wy ons beklagende van het onglijck dat ons ende de Kercke geschieden. De Kercke, overmits sy sonder de selve te kennen, de Dienaers licentieerden, wesende in haerl. geen wettelijcke macht, maer een geüsurpeerde. Onsluyden, overmits sy ons ongehoort op suspiciën ende calumniën van onsen dienst ontsetteden. Dan het was voor een dooffmans duer geclopt." De predikanten waren en bleven gelicentieerd met verlies van hun tractement en „binnen der Stad Uitrecht, of vryheyt van dien" mochten zij noch „in 't heymelijk, (noch) in 't openbaer, meer leeren, prediken of het predikampt bedienen" [1]).

Helmichius is dan ook in zijne geboortestad niet weer op den predikstoel geweest. In 1591 en '92 [2]) werd hij wel weer terugbegeerd door de „supplicerende" gemeente, doch de „Raed" vond dit — althans van de laatste maal is het bekend — niet goed en toen jaren later, in 1605, nogmaals „'t voorslach" werd gedaan, „of het geraden soude syn de persoon W. Helmichij myn Heeren van de Magistraet voor te stellen om hem te versoecken tsy by leeninghe of beroepinghe voor dese kercke, heeft de kerckenraet neffens

---

1) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl IV, blz. 77 vg. Vgl. Bor, *a. w.*, Dl. II, blz. 840. Helmich heeft er zich later in zijne brieven herhaaldelijk over beklaagd, dat E. van Meteren in zijne »Historie" de »sake van Utrecht" en meer andere dingen verkeerd had voorgesteld: Hij doelde op de uitgaven vóór 1600. Zie *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blzz. 194 vg., 198, 200, 205 vg., 213, 218, 226 (is uit 1604). Vgl. v. d. Aa, *a. w.*, i. v. E. van Meteren. Blijkens de inhoudsopgave boven den eersten brief, waarin Helmich van Meteren noemt, zou eerstgenoemde met die Utrechtsche »sake" het gebeurde in 1589 op het oog gehad hebben. Dat is onjuist. Inzage van de editie van van Meteren door »Vennecool" (in 1599), »fol. 257, pa. 2" — welke naam en folio beide door Helmichius genoemd worden, — leert ons, dat Helmich op de Utrechtsche troebelen in 1587 doelde. Bij eene mogelijke nieuwe uitgave wilde hij dat die fouten verbeterd werden. Ook wilde hij gaarne dat er eene »kerkelijcke historie" werd geschreven. Zie voor dit laatste *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blzz. 205, 215 vg. Vgl. Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. I, blz. 354.

2) *Utrechtsche kerkeraadsnotulen*, Februari 1591; en Bor, *a. w.*, Dl. III, blz. 746.

Digitized by Google

Wtenbogaert, Matthisius [en] A. van den Borre, eendrachtelyck goet gevonden, dat men voor als noch daer van supersederen soude, om seeckere goede consideratiën de persoon en de dienst W. Helmichii niet naedeelich zijnde; niet twijfelende of by vervolch van tyd hetselve bequamelycken soude konen ter weghe gebracht worden [1]). Het is evenwel nimmer „ter weghe gebracht"; Utrecht bleeft van „ornamentum" beroofd [2]).

---

§ 4. Helmichius te Delft.

Na zijne „afstelling" te Utrecht bleef Helmichius eerst nog met de andere predikanten in de stad. Hoewel diep gegriefd door de hun aangedane bejegening, gedroegen zij zich gelaten, kwamen onder 't gehoor van de predikanten, die van elders gezonden waren om den dienst bij provisie waar te nemen en gingen van huis tot huis om de ontstelde lidmaten wat te kalmeeren [3]).

De Magistraat vond dat blijven minder aangenaam, maar dorst aan de gelicentieerde dienaren toch ook geen bevel tot heengaan geven. Zij wist evenwel te bewerken, dat Prins Maurits de raadsheeren Leonard Casembroodt en Gerard van der Does naar Utrecht zond, om namens hem aan Helmichius en Wtenbogaert te verzoeken in den Haag te willen komen. Beiden voldeden daaraan [4]). Op 12 Januari

---

1) *Utrechtsche kerkeraadsnotulen*, 2 Juni 1605. Vgl. *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blzz. 251, 258, 281.

2) Voetius noemt Helmich »patriae suae Ultrajecti ornamentum"; aangehaald door Burman, *Traject. erudit*, i. v. Helmichius.

3) J. Wtenbogaert, *Leven, Kerckelijcke Bedieninghe* enz., blz. 11. Vgl. Rogge, *J. Wtenbogaert* enz., Dl. I, blz. 51.

4) Van de beide andere afgezette predikanten ging de eene, C. Rodenburch, in 1590 naar Heusden, (zie A. C. Duker, *Gisb. Voetius*, Dl. I, 1e h., blzz. 24, 27, 96); de andere, N. Sopingius, in hetzelfde jaar naar Breda. Zie v. d. Aa,

Digitized by Google

1590 werden zij aan Z. Excellentie voorgesteld en vernamen van hem, hoe het in zijne bedoeling lag dat zij tot nader orde in 's Gravenhage zouden blijven en daar „al te met prediken zouden". Een enkele maal ging Helmich toen in den Haag in den dienst des Woords voor [1]).

Wel gaarne zou de kerk van Dordrecht hem nu tot „Dienaar van den H. Evangelio" gehad willen hebben, blijkens een verzoek door haar aan de Staten gericht, doch deze besloten 25 Januari, met advies van Maurits, dat hij, evenals Wtenbogaert, nog blijven zou „op de beroepinge van de Kerke van den Hage" [2]). Men beriep daar echter den 14en Maart laatstgenoemde [3]); en toen dachten de Staten, welke in die beroeping gekend waren, er nog wel even aan of men ook Helmichius in den Haag zou houden, doch beroepen werd hij niet [4]).

Lang zou hij evenwel niet meer buiten vasten dienst zijn. Op 26 Maart werd de „beroepinghe" naar Delft op hem uitgebracht [5]). Gewis een aantrekkelijk beroep voor onzen Wernerus. De drie dienaren, met wie hij moest

---

Biogr. Woordenb., i. v. Nog in 1607 laat Helmichius diens weduwe — Sopingius is in 1592 te Breda gestorven, vrouw en zes kinderen achterlatende — groeten. Zie *Brief* van Helmich aan Abr. Muysenholius, d.d. 14 Mei 1607, (in Bijlage *D*); en *Brief*, bestemd voor de Z. H. Synode, d.d. 26 Oct. 1592, waarin om aanbeveling van Sopingius' weduwe bij de Staten wordt verzocht door ds. Mylius uit Breda. *O.-A. d. N. H. K.*, Nr. I, 7, blz. 26 vg.

1) Wtenbogaert, *Leven* enz., blz. 11.

2) *Kerkel. Placaatboek*, Dl. II, blz. 91. Ook wilde de kerk van Dordt Wtenbogaert wel hebben.

3) J. Wtenbogaert, *Leven* enz., blz. 13. Vgl. *Placaatboek*, Dl. II, blz. 95; en E. Bourlier, *Eglise Wallonne de la Haye* 1591—1891, La Haye 1891, p. 8[1].

4) Rogge, *a. w.*, Dl. I, blz. 53[1].

5) Of vooraf het »oordeel ofte advijs vande Classe", dan wel dat »van twee ofte drie Naest-gheseten Dienaren" is gevraagd (zie *W. d. M.-V.*, S. II, Dl. III, blz. 488), kan ik niet meêdeelen. De Acta der Classe Delft uit dien tijd kon ik niet vinden en evenmin kon mij daaromtrent nadere aanduiding gegeven worden door dr. A. Drost Dzn., pred. te Delft, die mij overigens alle stukken uit Delft, welke ik gebruikte, met de meeste bereidvaardigheid ter hand stelde.

Digitized by Google

samenwerken, waren hem „meestendeels" bekend [1]), zooals in den beroepsbrief stond [2]); de Kerkeraad in Delft ver-

1) In 't bijzonder wel een der drie, A. Cornelisz, Helmich's »intimus, suavissimus atque dilectissimus frater" al sedert jaren. *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 44 vg." Helmich stelde, blijkens zijne brieven, altijd grooten prijs op diens oordeel. En dat men hem in Delft als den »primus inter pares" beschouwde, komt o. a. uit in eene droeve gebeurtenis, die in 1595 aldaar plaats had. Helmich deelt 10 Juli in de kerkeraadsvergadering mede, dat een broeder diaken zich aan verregaande onzedelijkheid had schuldig gemaakt, hetwelk hij wel eerst ontkend, maar later erkend had. De vergadering was beschaamd en ten zeerste bedroefd. Helmich en nog een broeder moesten hem bezoeken, opdat hij voor hen schuld zou belijden. Met tranen werd de zonde beleden; de Kerkeraad moest maar met hem doen wat goed was in zijne oogen. Dadelijk werd hij »affghestelt" om tegen het e. k. nachtmaal nader over hem te beslissen. In de extraord. vergadering van 13 Aug. wordt dan »rypelyk" over den gevallen broeder gedelibereerd en besloten, dat men zijn' naam en het bedreven kwaad aan de gemeente zal bekend maken; tevens, dat het hem leed is gevallen te zijn in zoo zware zonde en dat hij »Godt eñ gemeynte om vergiffenisse bidt", hetwelk hij met »Jae" moet bevestigen. Vooraf zal men hem ter vergadering laten komen om van hem te vernemen of hij daartoe bereid is. En dan volgt in de notulen: »Eñ sal Helmichius dit alles aen Arnoldo — die toen te Amsterdam was — overschryven om sijn advijs daerop te hooren. — *Delftsche kerkeraadsnotulen*, (10, 17, 31 Juli en 13 Aug. 1595); omtrent welke oude notulen ik kan mededeelen, dat die van 24 Aug. 1573—27 Mrt. 1581 nog aanwezig zijn, terwijl zij dan tot 14 Nov. 1594 ontbreken.

De beide andere predikanten, op wie gedoeld werd, waren Petrus Johannis en Johannes van der Mylen. Zie Bleyswijck, *Beschryvinge der Stadt* Delft, 1667, blz. 450, ofschoon daar, evenals in Boitet's *Beschrijving der Stadt* Delft", 1729, blz. 440, het sterfjaar van Petrus Johannis verkeerd is opgegeven, wijl genoemde Petrus nog in 1592 op de Leidsche Part. Synode is geweest, zooals later blijken zal, en dus niet in 1590 overleden is.

2) Deze beroepsbrief is nog aanwezig in *het kerkeraadsarchief* te Delft, Afd. I, L^{a} C^{d} n^{o}. 44. Ik neem hem op in Bijlage B. Uit den datum, 26 Maart 1590, blijkt, dat ten onrechte in het reeds meer genoemde *Handschrift* van Borger over Nederl. predikanten, aanwezig op de Bibl. der stedel. univers. te Amsterdam, i. v. Helmichius, de beroeping naar Delft in Dec. 1589 wordt gesteld, nadat eerst tot tweemaal toe 1590 is opgegeven.

Hoe groot het tractement van Helmichius zou zijn wordt in den beroepsbrief niet vermeld. Echter is dit van elders vrij zeker bekend. In 1593 was het stipendium der Delftsche predikanten »vijffhonderd karr guldens jaerlicks ende vrye behuysinge", zooals meêgedeeld wordt in den »Beroep-brief" van Jac. Rolandus, d.d. 30 Aug. st. n. 1593, o. a. ge-

Digitized by Google

trouwde dat hij met dat drietal wel zou „connen accorderen ende ommegaen", en kon hem bovendien verzekeren, dat de gemeente nu „XVIII iaren" lang, „van den eersten aenvanck der Reformatie" af [1]), „in sonderlinge rust,

---

teekend door Helmichius [opgenomen in *Bijdragen tot de Oudheidkunde en Geschiedenis, inzonderheid van Zeeuwsch-Vlaanderen*, verzameld door H. Q. Janssen en J. H. van Dale, Dl. 5, (Middelb. 1860), blz. 294 vgg. Vgl. *Catalogue de Manuscr. et d'Autogr.* de Van Voorst, Amsterdam, 1859, p. 192. Naar de op p. 219 van denz. catal. genoemde eigenh. attestatie('s) van Helmichius heb ik te vergeefs gezocht]. Voorts is in *het kerkeraadsarchief* te Delft (Afd. I, L^a H n^o. 5) een stuk uit 1594, door Helmichius geschreven, waarin de predikanten aan Burgemeesters verzoeken om verbetering van het traotement, dat toen al jaren lang »V^C gs sjaers neffens vrije huysinge" bedragen had. In 1590 is het »onderhoudt" dus zeker reeds zoo groot geweest en Helmich dan ook op dat tractement beroepen.

Voor »teercosten" in den tijd tusschen zijne ontzetting in Utrecht en zijne komst »in ordinaris dienst" te Delft, kreeg Helmich *f* 150 van de Staten. *Kronijk van het Histor. Genootschap*, 30e jaarg., Utrecht, 1875, blz. 189.

1) Met dien »eersten aenvanck der Reformatie" voor »XVIII jaren" is zeker gedoeld op de opening van de Nieuwe Kerk voor »die van de Gereformeerde Religie"; hetwelk 3 Aug. 1572 geschiedde. Zie Boitet, *a. w.*, blz. 440. Vgl. over hetgeen vóór 1572 te Delft voorviel met betrekking tot de reformatie, H. H. Kuyper, *a. w.*, blz. 271 vg.

In 1572 stelde men te Delft »bij provisie" »kerk-meesters" en »Diaconen" aan om de »Aelmoezzen" in te zamelen en uit te deelen en eerst in 1573, enkele maanden na de bevestiging van ds. A. Cornelisz, zijn er ouderlingen en diakenen door de gemeente gekozen. In de kerkeraadsnotulen staan daarvan de volgende bijzonderheden:

»Oct. Is besloten onder de broeders dat men met den eersten eene verkiesinghe van Ouderlinghen ende Diaconen houden sal. Doch hebben goet ghevonden dat Arnoldus ende Huich Jacobsz den burghemeesteren dit besluit der broederen aendienen sullen, niet om de vryheijt ende t'recht der kercke der Overicheyt te onderwerpen, maer alleen tot waerschouwinghe ende vermaeninghe dat se haer aen dese verkiesinghe als aen een nieu ende onghesien dingh niet eenichsins en stooten, ende oock anderen naespreeckers den mondt stoppen.

novemb. 9. Hier volcht het schriftelick andtwoordt dat den broederen der Consistorie van myn Heeren ghegheven, ende oock bij haer te boecke ghestelt is. Alsoo de Dienaers der ghereformeerde kercke in deser stede mijn Heeren den burghemeesteren aenghedient hebben dat het van noode is wt der Ghemeijnte vercoren te worden ouderlinghen ende Diaconen tot toesicht der maniere ende wtdeelinghe der aelmissen volghende d'insettinghe der Apostelen ende t' ghebruijck der oude Christelicke kercke, soo ist dat burghemeesters bij advijs van Schepenen in conformite vande

Digitized by Google

Gode lof, geduerichlick" geweest was, en dat de Magistraat „een goet gevallen" aan hem had, zoodat hij in Delft een „vol genoegen" zou kunnen hebben. De beslissing viel dan

---

voorschreven Apostolische insettinghe toeghelaeten ende gheconsenteert hebben, dat de Ghemeijnte vande Ghereformeerde Religie sal mueghen verkiesen ende stellen Ouderlinghen ende Diaconen ten fine als boven, mits dat die selve ouderlinghen ende Diaconen niet en sullen treden noch heur onderwinden in eenighe politique saecken, maer laeten die wereltlicke handt in haer gheheel, heur alleijn moeijende met het kercklicke regiment. Twelck die Dienaers der Ghemeijnte voorschreven beloven voortaen te doen, ghelijck als sij oock tot noch toe anders niet ghedaen en hebben.

Is besloten dat men Sondach naestcomende, welck is den 15 Novembris de broeders der Ghemeijnte bijeen roepen sal voor de Consistorie, om haer voor te houden van de verkiesinghe der Ouderlinghen ende Diaconen te doen.

Ten eerste sal men verclaren hoe dat de Dienaers die duslanghe bij provisie ghedient hebben wel overlangh begheert hebben van heuren last ontslaghen te sijn, ende andere in haere plaetse ghecoren te worden, maer dat men tot noch toe tot gheene verkiesinghe om ettelicker oorsaecken wille heeft connen comen.

Ten anderen sal men cortelicken verclaeren wat het officie des Ouderlings ende Diaeckenschaps in heeft.

Ten derden sal men voorhouden wat forme van electie dat men houden sal. Dat naemelicken de broeders der Consistorie 16 personen benoemen sullen, wt welcke de broeders der Ghemeijnte t' halfdeel, te weeten 4 Ouderlinghen ende 4 Diaconen verkiesen, die naemen derselve oordentlick op een briefken teijckenen, heur eighen naem onderaen setten (opdat men te beeter reeckenschap van de stemmen gheven mach) ende de Consistorie t' sanderdaechs dat is den 16 Novembris overgheven sullen, Alwaer de broeders der Consistorie de stemmen ghetrouwelick vergaeren, ende der Ghemeijnte voorlesen sullen. Doch dewijle t' ghetal der Ouderlinghen ende Diaconen die nu vercoren worden, clein is, soo sal men de broederen voorhouden, als dat men noch een verkiesinghe van 2 ofte drie doen sal, nae dat men t' Nachtmael des Heeren noch eens ghehouden ende wat meer verschots van broederen door Godts ghenaeden hebben sal. Hierby verstaende, dat de Dienaers die nu vercoren sullen worden, een jaer langh dienen sullen.

Ten laetsten soo protesteeren de broeders der Consistorie, dat, hoewel men nu dese forme van verkiesinghe gebruijckt dat een ieghelick onder der Ghemeijnte sijne stemme geeft, t' welck nu, om datter niet veele broeders en sijn bequaemelick gheschien mach, Nochtans wij de vrijheijt behouden, als de Ghemeijnte door de ghenaede Godts seer ghewassen sal wesen, dit ghebruijck onderweghen te laeten, ende eene andere forme te ghebruijcken, die inden kercken van Vranckrijck ende elders ghebruijckelick is, Als dat de Consistorie seeckere mannen wt het midden

Digitized by Google

ook naar den wensch der broederen uit. „By provisie" [1]) door Utrecht ontslagen en nog aan „geenige [andere] kerck verloeft ofte verbonden" nam Helmichius Delft aan onder dit eene voorbehoud, dat hij zich niet langer dan „voor een jaar ofte twee ten lanchsten" wilde verbinden [2]). Zeer spoedig [3]) is hij toen zeker derwaarts verhuisd [4]), driemaal der gemeente voorgesteld [5]), en in den dienst bevestigd [6]).

Nu is het jammer dat de kerkeraads-notulen uit Helmich's eerste jaren te Delft niet meer aanwezig zijn, overmits, daar ook andere bronnen ontbreken, de bijzonderheden omtrent zijn' arbeid aldaar, nu niet van den beginne aan kunnen worden medegedeeld. Evenwel is uit de nog overig zijnde notulen der laatste jaren en uit enkele andere gegevens nog wel iets op te maken over zijn

---

der Ghemeijnte kiest, die heur de bequaemste duncken te wesen tot Ouderlinghen ende Diaconen, ende die der Ghemeijnte voorstelt, opdat se met approbatie derselve Ghemeijnte aenghenomen werden, soo daer gheen oppositie en valt in 14 daeghen tijdts.

1) Wtenbogaert, *Leven* enz. blz. 12.

2) Dit komt voor in een' brief uit *het Delftsche kerkeraadsarchief*, (Afd. I, L^a C^d n^o. 43) d.d. 20 Maart 1592, door den Kerkeraad geschreven aan de profess. Trelcat en Beyma te Leiden, bij gelegenheid van Helmich's beroeping tot hoogleeraar. De Kerkeraad beantwoordt daarin de vraag tot hoe lang Helmichius aan Delft verbonden was en of hij niet meer nut zou doen als professor in de theologie dan als pred. te Delft.

3) Den juisten dag zijner komst in Delft kan ik niet opgeven. Uit geen enkel stuk bleek mij dit. Ook in een »*Register derghenen die professie vande Religie ghedaen hebben*" te Delft, van 1580—1795, (opgenomen achter het eerste deel der *kerkeraadsnotulen*, Afd. I, L^a B. n^o. 1) waarin ook vele namen van lidmaten opgeteekend zijn, die »bij attestatie" professie deden, dus van buiten ingekomen zijn, wordt de naam van Helmich en de zijnen niet genoemd.

4) Of Helmich daar dadelijk gekomen is bleek mij niet, doch hij woonde in 1594 »teghen over de oude kercke tot Delft." *Studiën en Bijdragen op 't gebied der Historische Theologie*", verzameld door W. Moll en J. G. de Hoop Scheffer, Dl. IV, (Amsterdam, 1880), blz. 365.

5) Zoo was althans in 1602 de »gewoonte". *Delftsche kerkeraadsnotulen*, 22 April 1602.

6) De datum, waarop dat plaats had, zal wellicht wel opgeteekend zijn in de *kerkeraadsnotulen*, doch die van 1590 zijn er niet meer, zooals ik reeds meêdeelde.

Digitized by Google

dienst als herder en leeraar in Delft, en over het toenmalig kerkelijke leven aldaar in het algemeen.

Daaruit blijkt ons dan, dat hij „den tijt van twaelf iaren", in Delft doorgebracht, de „leere der salicheyt" „onvervalscht gepredickt, oock mede grondelick end' bequamelick den volke voorgedragen, ende de H. Sacramenten na d'instellinge Christi trouwelick bedient heeft" [1]).

Uit dien tijd is nog eene predicatiën-„censure" over, welke mede door hem is opgesteld, en waaruit dus eenigszins kan worden afgeleid, wat hij onder bediening des Woords verstond. Tot het mede-uitbrengen van die beoordeeling werd hij benoemd door eene Particuliere Synode. De scriba der Haagsche Synode is namel. van 1590—1602 ook weer gedurig op synodale vergaderingen geweest, moest weer meer dan eens zitting nemen in het Moderamen, en werd bij herhaling met de eene of andere opdracht belast. Zesmaal [2]) werd hij door de Delftsche Classe ter Partic. Synode afgevaardigd, waarvan hij niet minder dan viermaal in het Moderamen gekozen werd. Te Leiden leidde hij in 1592 als praeses de synodale vergadering en deed aan 't einde „tot een besluyt der gantscher actie een corte vermaninge in den synodo wt 1 Petr. 5 [3]), verhandelende vant offitie der dienaeren ende herderen ende van de maniere der bedieninge derselven, ende heeft de synode hem hyervan bedanct." In 1594 was hij voorzitter ter Rotterdamsche Synode; te Gorcum in 1595 assessor; en in 1598 nogmaals praeses, te

---

1) Zie de »Minuite van attestatie", die de kerk van Delft in 1602 aan Helmichius gaf. Opgenomen in Bijlage *C.*

2) In 1592, '94, '95, '98, 1600 en 1601. Zie M. Soermans, *Synodaal Register*, Haarlem 1703, blz. 22 vg.

3) Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. II, blz. 470. Soermans, *a. w.*, blz. 241, geeft nog nader op als tekst 1 Petr. 5 : 1—4. Tot het doen van zulke »corte vermaningen" zoowel bij het begin als aan het einde der Synode is voor 't eerst in 1591 besloten. Reitsma en van Veen, *a w.*, Dl. II, blz. 421. Vgl. Soermans, *a. w.*, blz. 240.

Digitized by Google

Dordt[1]). Voorts werd hij in 1594 en '95 door de Z.-Holl. Synode mede-aangewezen om te „correspondeeren" met de Synode van N.-Holland; in 1600 provisioneel tot „correspondent" naar de Synode van Overijsel gedeputeerd[2]); in 1600 en 1601 „geordineert" tot visitator in de Classe van Delft[3]); terwijl hij in 1593, '94, '97 en '98[4]) tot de „deputaten" der Synode behoorde, die namens haar verrichten moesten wat hun opgedragen werd, de loopende zaken moesten afdoen en op de e.v. Synode rapporteeren.

Deze „deputaten" nu gaven in 1598[5]), naar aanleiding van een hun toegezonden „schrift inhoudeñ twaelf predicatien" als hun gevoelen te kennen, dat „predicatien", die met „stichtinge konnē gedaen worden", minstens aan drie voorwaarden moesten voldoen; „daerin" moest „verklaringe van den voorgestelden text" gedaan worden, „leeringe daerwt getrocken", en daarvan „applicatie gemaect" worden[6]). Mogen wij nu aannemen dat Helmich zelf op den kansel in practijk

---

1) Soermans, *a. w.*, blz. 160.

2) Reitsma en van Veen, *a. w*, Dl. III, blzz. 24, 61, 156 (vgl. Dl. I, blz. 197); en Soermans, *a. w.*, blz. 214.

3) Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. III, blzz. 156, 177. Vgl. blz. 4 over de tweeërlei verplichting dier visitatoren. Zij werden destijds in de Synode benoemd.

4) Soermans, *a. w.*, blz. 229 vg.

5) Met Helmichius waren toen »deputaten": Thom. Spranckhuyzen, Lib. Fraxinus en Joh. Becius.

6) De geheele »oensure" luidt: »Baudarty schrift inhouden twaelf predicatien daermede hy bewyst dat Jesus is Messias overlesen syn. Is goet gevonden hem schriftelyc te laten weten, dat ons niet geraden en dunct sulc schrift te laten wtgaen: gelyc oock sulcke predicatien niet met stichtinge konnē gedaen worden, indien daerin geen verklaringe van den voorgestelden text en wort gedaen, geen leeringe daerwt getrocken noch geen applicatie gemaect gelyc in predicatien behoort te geschieden maer alleen tractaetswyse wort gehandelt van 't voorgestelde point. Item dewijl daerin vele bewijsredenen wt de rabinē wordē genomē eñ allerley tegenwerpingen der Joodsche rabinē wederleyt. Item van den turcksehen geloove eñ vele impertinēte allegatien der schrifture, allegorien, argutien etc. wtwyseñ de notulen daerop gemaect." Zie *Handelingen der synod. »deputaten"*, 8 April 1598, aanwezig in *het O.-A. d. N. H. K.* Fol. 31, A.

Digitized by Google

heeft gebracht, wat mede uit zijn' naam als homiletische eisch aan een ander werd voorgehouden [1]), dan is hij blijkens de aangehaalde censuur over Baudartius' leerredenen een prediker geweest, die bij den tekst bleef en daarover schriftuurlijk, onderwijzend en practisch preekte; bovendien door zijne kennis in staat om degelijk, door zijne godsvrucht om eenvoudig te wezen; een bedienaar des Woords alzoo, van wien men kreeg, wat in 1588 als het beste was aanbevolen [2]): „trouwe schriftverklaring, getoetst aan den regel des geloofs en aan de klare bedoeling van Gods woord, om alzoo door praktische toepassing op het leven te geraken tot stichting der gemeente." En voegen wij hier nog aan toe, dat Helmichius, volgens het getuigenis van mannen van beteekenis, ook „welsprekend" is geweest [3]), dan komt hij voor ons te staan als een leeraar, die in zijn' tijd gewild was om den inhoud en de voordracht zijner predicaties, en verstaan wij, dat hij in Leiden tot professor werd begeerd o. m. om de studenten te „oeffenen in propositien" [4]).

Doch hij deed in Delft nog meer dan prediken. Met de andere kerkedienaars was hij „getrou en naerstich" „om goede opsicht op de Gemeente te nemen" naar eisch der kerkenorde. De veelzijdige werkzaamheid van den Kerkeraad met betrekking tot dat punt komt ten duidelijkste in de nog voorhanden handelingen uit. Op de zuiverheid en getrouwheid der lidmaten in hunne belijdenis werd nauwkeurig acht gegeven. Gedurig werd er in de kerkeraadsvergaderingen [5])

---

1) Toen, blijkens de in de vor. noot genoemde »*Handelingen*", Baudartius bezwaar maakte over de hem gezonden critiek, moest Helmichius hem beantwoorden. Niet onwaarschijnlijk is het daarom dat de »censure" zelf ook door hem is opgesteld.

2) Door Gellius Snecanus. Zie dr. J. Hartog, *Geschiedenis van de Predikkunde*, enz., 2e dr., Utrecht, 1887, blz. 35.

3) Zie de getuigenissen van Trigland en Wtenbogaert in Burman, *Traject. erud.*, p. 131.

4) Reitama en van Veen, *a. w.*, Dl. II, blz. 448.

5) Deze werden minstens eenmaal per week, op Maandagmiddag om

Digitized by Google

gesproken over zulken, die „zondigden tegen de zuiverheid der Leer"; weinig tot de gemeente kwamen om Gods Woord te hooren en de Sacramenten te gebruiken; wel eens sectarische vergaderingen bijwoonden; soms zelfs neiging openbaarden om de „religie" te verlaten en zich tot de Roomschen of Dooperschen te begeven. Zulke leden ontbood de Kerkeraad dan voor zich, of hij wees een of meer broeders aan om ze te bezoeken, teneinde hen beter te onderrichten, tot standvastigheid te vermanen of tot wederkeeren te bewegen; en zag hij dan niet zelden, dat de onderwijzing, vermaning of berisping hielp, soms moest hij ook tot uitsluiting uit de gemeente voortvaren als de *openlijke* afwijking *in* en *van* de Leer met hardnekkigheid werd volgehouden [1]).

Ook Helmichius is toen gedurig alleen of met nog een of meer broeders benoemd om dezen of genen te bezoeken. Zoo moest hij — om enkele voorbeelden te noemen — „somwylen met Heyndrick franssen Joost Jacobsz" aanspreken, „hem onderwysende in sijn dwaelinghe daerdoor hy dryft de algemeyne genaede"; eene vrouw vermanen, die

---

2 uur, in de Nieuwe Kerk gehouden. De predikanten waren bij toerbeurt praeses. De diakenen vergaderden in den regel apart, in de Oude Kerk. Nu en dan was er vergadering van den breeden Kerkeraad, als de diakenen »maentreeckeninghe" deden of als er een predikant zou beroepen worden. In bijzondere gevallen werden ook de broeders, die te voren in den dienst waren geweest, ter vergadering gevraagd. *Delftsche kerkeraadsnotulen*, 4, 11 Sept., 13 Nov., 4 Dec. 1595; 12 Mrt., 26 Sept. 1596; 16 Jan., 12 Juli 1598; 17 Aug. 1601; en »*Ordonnantie in den Kerckenraedt te houden*", aanwezig in *het kerkeraadsarchief* te Delft, Afd. I, L^a C^a, n^o. 2.

1) Onder de stukken over Coolhaes in *het kerkeraadsarchief* te Delft, Afd. IV, L^a A, n^o. 16, bevindt zich eene lijst van de »grote censuren", die »langs 3 trappen tot de afsnyding toe" geoefend zijn, over de afwijking »van de Gereformeerde kerke tot scadelycke gevoelens en kwade secten van mennisten, wederdopers, papisten en dergelyke", uit de jaren 1574—1724. In Helmich's tijd te Delft werden 4 afgesneden. Gevallen van afsnijding om »ergernis in 't leven" worden op die lijst niet vermeld. Zij kwamen wel voor, dooh de lijst geeft »alleen de exempelen" van tucht over de Leer aan.

Digitized by Google

beschuldigd werd dat „se wt het bloedt waersegghen" wilde; een broeder opwekken, die „weinich in 't gehoor des goddelicken woorts, veelmin aen de taefel des Heeren gesien" werd; „soecken te spreken" met de vrouw van „Arien de slotemaecker", die door haar man „vañ kercke" afgehouden werd, en haar „tot standtvasticheyt" aanmoedigen; van een broeder vergezeld, een' man en vrouw „aenspreken", die zich om hun oom, „een paep", van de kerk vervreemden; een broeder, die eene Roomsche vrouw had getrouwd en toen de „religie" had verloochend tot bekeering manen; „ondersoecken" of iemand, van wien velen dachten dat hij „wederdooper in syn hart" was, wel in de kerk kwam [1]).

Dat „toesicht op de Leere" kwam nog op andere wijze uit, toen enkele broeders, die zich, op den dag des Heeren, na de preek wilden oefenen in Gods Woord, en daartoe elkander vragen wilden opgeven uit den Catechismus, waarop ieder dan naar zijn vermogen moest antwoorden, m. a. w. dus een „gezelschap" wilden beginnen, en nu aan het „consistorie" vroegen of „haer dat behaegde, om er dan order op te stellen," van den Kerkeraad ten antwoord kregen, dat hij „haere byeencompste toestondt midts by deselve altyt een dienaer soude tegenwoordich wesen; eñ sy soude gereguleert worden nae sekere wetten by den kerckenraedt te ordonneeren eñ dit alles by provisie". „Helmichio" werd „opgeleydt sekere wetten te bewerpen" voor die „exercenten" [2]).

---

1) *Delftsche kerkeraadsnotulen*, 20 Apr. 1598; 5, 12 Jun. 1600; 17 Mrt. 1597; 29 Mrt., 17 Mei 1599; 19 Jun. 1600; 17 Apr. 1595, 18 Febr. 1602; 29 Juli, 5 Aug. 1596; 22, 26 Juni 1598; en 3 Apr. 1595.

2) Uit de notulen blijkt, dat de »exercitie" 9 Oct 1595 is aangevraagd, maar dat eerst 27 Nov. d a v. permissie is gegeven tot het houden van het gezelschap en dan in »der diaconen kaemer iñ oude kercke." De predikanten hadden zich in dien tusschentijd goed op de hoogte moeten stellen van de bedoeling der »exercenten". Vgl. over zulke gezelschappen, dr. H. H. Kuyper, *a. w.*, blz. 401[1]. Het geval in Delft herinnert tevens aan de oude »profetiën", die in de 16e eeuw in Londen en elders werden gehouden. Zie *a. w.*, blzz. 294, 309.

Digitized by Google

Voorts werd, evenzeer als op de Leer, door den Kerkeraad met nauwgezetheid acht gegeven op de „vromigheid des wandels". Vernam men van oneenigheid of losbandigheid in het huisgezin, of had iemand zich in twist, burengerucht, drank, laster of anderszins verloopen, dan werd de schuldige of voor den Kerkeraad geroepen of door eene deputatie namens hem opgezocht en vermaand. Met bijna onuitputtelijk geduld werd getracht de dwalenden terecht te brengen. De Kerkeraad toonde te verstaan, dat tucht niet diende tot *nederwerping*, maar tot *opbouwing* [1]). Bemerkte hij echter na vele vermaningen geen betering, maar voortdurende openlijke ergernis des levens, dan werd ten slotte de „wterste remedie", de afsnijding, aangewend.

Aan Helmichius werd zoo — om ook hiervan een paar gevallen te melden — opgelegd, eene vrouw te hooren „teghen haer man", die haar beschuldigd had van .... [2]); een broeder te vermanen „om de ongeschicktheden en oneerlyckheden in syn huis van syne kinderen bedreven [3]); een lidmaat aan te spreken, die „lasterde", „ydel in mont" was en „leelycke propoosten" had gebruikt [4]); iemand aan te zeggen, dat hij zich „om der stichtinghe wil" zou onthouden van de tafel des Heeren [5]); hij moest den een vermanen „tot den vrede mette bueren"; een ander bestraffen om „dronckenschap" [6]); nu eens leden der gemeente bezoe-

---

1) 2 Cor. 13 : 10b.

2) *Delftsche kerkeraadsnotulen*, 22 Apr. 1596.

3) »Wereltsche pracht, wellust en ongeschicktheyt" worden opgenoemd als de zonden der kinderen. *Notulen*, 15, 28 Juli 1597.

4) *Delftsche kerkeraadsnotulen*, 17 Mei 1599; en 7 Febr. 1600.

5) *Delftsche kerkeraadsnotulen*, 24 Febr., 5 Juni 1595; 14 Febr. 1600; en 26 Mrt. 1601. Vóór elk nachtmaal werd geregeld »visitatie" gedaan bij hen, die tot de tafel des Heeren waren toegelaten. Zie »*Minuite van de antwoorde op 't versoec van die van Amsterd.* in Junio 95, te vinden in *het kerkeraadsarchief* te Delft, Afd. I, La Cd, no. 47.

6) *Delftsche kerkeraadsnotulen*, 21 Febr. 1600; en 14 Jan. 1599.

Digitized by Google

ken om „danssen", om „faillissement", of om „kwaed gerucht over schulden" [1]); dan weer moeielijkheden uit „overspel" [2]) en andere „houwelycksche saecken" ontstaan, mede helpen beëindigen [3]).

Met den Kerkeraad zette hij dus ter dege het hart op de kudde.

Daarbij kwam nog, dat hij ter handhaving van de bevoegdheden des Kerkeraads, ter behartiging van de belangen der gemeente, of ter bevordering van Sabbaths-heiliging enz. gedurig meê moest naar kerkmeesters en Magistraat. Zoo moest hij — ook hier vinde een enkel exempel vermelding — o. a. met nog een' broeder de bevreemding van den Kerkeraad te kennen geven aan de kerkmeesters over hunne handelwijze, toen *zij* een „sieckbesoecker", die tijdens de pest was aangesteld en een „kerckelycke persoon" was, over wien de *Kerkeraad* te zeggen had, hadden ontslagen [4]); bij de Magistraat er op aandringen, dat zij de beroeping van een predikant toch niet verhinderde, opdat de gemeente geene

---

1) *Delftsche kerkeraadsnotulen*, 31 Mei 1599; 14 Febr. 1600; en 22, 29 Jan. 1596.

2) Aan een gehuwd lidmaat, die overspel had bedreven, werd opgelegd schuld te belijden »by de lidtmaeten in syn buerte", en daarna bij Helmich te komen met een getuige, die bevestigen kon dat hij had gehoorzaamd. Eerst dan zou hij eene »reispenning" kunnen krijgen om in Amsterdam te kunnen komen. De man heeft gehoorzaamd. *Notulen*, 15, 23 Jan. 1595.

3) *Delftsche Kerkeraadsnotulen*, 28 Nov. 1594; 15 Jan. 1595; en 11 Nov. 1596. De notulen van 29 Mrt. 1599 geven een' blik in de »vele desorderen die daer daeghelykse vielen inde houwelycken en houwelycksche saecken" in de *stad* Delft. Helmichius moest dan ook met de synodale »deputaten" bespreken of men niet »aen magistraet" verzoeken zou »eenighe ordonnantie" te maken, om dien »leeljcken handel" te verhinderen; en dan »by provisie", omdat een »Placcaet der Heeren Staeten" over die »saecken", wel beloofd, maar nog niet gegeven, toch nog verwacht werd.

4) *Delftsche kerkeraadsnotulen*, 10, 17, 24 Aug. 1594. De kerkmeesters hadden den man ontslagen uit gebrek aan geld. Het is toen evenwel nog weer zoo geschikt dat hij vooreerst gebleven is.

Digitized by Google

schade leed[1]); met de diakenen aan de Heeren op het Stadhuis vragen om „loopende middelen", teneinde de finantiëele last der kerkelijke armverzorgers verlicht werd[2]); bij

---

1) Deze predikant was Johannes Bernardi Voorburg, in de notulen van 28 Apr. 1597 »barendts" genoemd. Hij stond toen te Overschie; is in Mei 1597 beroepen; doch, hoewel hij de roeping aannam, eerst in 1599 gekomen, omdat Overschie hem niet eerder wilde loslaten. *Notulen* 6 Mei, 15 Dec. 1597; 4 Mei, 8 Juni, 13 Juli, 30 Oct. 1598; en 29 Mrt. 1599. Vgl. Boitet, *a. w.*, blz. 440; en *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blzz. 102, 167, 178, 180, 184.

Behalve dezen Barendts kwamen nog te Delft als predikanten in de jaren van Helmichius: **Daniel van der Dolegen**, gekom. 1590, gest. 1605. Boitet, *a. w.*, blz. 440; **Jac. Roelandi**, — een der latere assessoren te Dordt in 1618/19 — gek. 1594, vertrokken naar »franckendaal" in 1598. De Kerkeraad had hem gaarne willen houden, doch hij wilde weg om »syne swackheyt en toch swaere diensten," zoodat hij eindelijk »op sijn vrije voeten" gesteld zijnde, »om te gaen off te blijven nae syn believen" vertrokken is. *Notulen*, 15, 21 Juni, 6, 9, 12 Juli 1598. Boitet, t. a. p. **Adrianus Drogius** kwam in 1601 als proponent te Delft en stierf er reeds in 1602. *Notulen*, 26 Febr., 23, 27 April, 4, 21 Mei 1601. Boitet, t. a. p. Dat de onderlinge verhouding tusschen Helmich en de andere dienaren steeds goed was, blijkt uit den beroepsbrief van Jac. Rolandus; (aangehaald op bladzijde 45[2]); uit de pogingen, die Helmich, Cornelisz en van der Dolegen in 1598 aanwendden om de »gagie" van br. Roelandus met »200 guldens" verhoogd te krijgen, wijl hij een groot gezin had, zonder dat zij voor zich zelf op »vermeerderinghe" aandrongen (*Notulen*, 9 Maart 1598); en voorts hieruit, dat Helmich in 1602 van Amsterdam uit zijn »librum Amicorum" aan Cornelisz zendt met het verzoek, dat hij en »alle" »medebroeders" daarin hun »handt stellen". *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 106. Vgl. blz. 128. Zie ook nog *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. V (3e st.), blz. 352, over de onderlinge verhouding der Delftsche predikanten.

Nog zij hier opgemerkt dat men in 1596 Theodorus van den Berghe uit Colchester in Delft beriep, nadat Helmichius informatie's over hem had ingewonnen bij Jacobus Regius te Londen. Van den Berghe kwam evenwel niet. *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. III, blz. 20—24.

2) *Delftsche kerkeraadsnotulen*, 6 Mrt. 1595; en 3 Febr. 1597. De diakenen kwamen in den regel »te kort", en vroegen herhaaldelijk aan de Magistraat om middelen tot verlichting. In *het kerkeraadsarchief* te Delft (Afd. I, L[a] C[b], n°. 2) is nog eene »Remonstrantie voor de Diaconie, aen myn Heeren 1599 in Octob. overgegeven", die, aan de hand te oordeelen, door Helmichius is opgesteld. De Magistraat hielp dan wel nu en dan door finant. steun, doch wilde dan in de diaconale zaken ook wel eens wat meê te zeggen hebben; o. a. wilde zij in 1597 alle bedelarij »op pene" verbieden, en »acht aelmoesseniers" voor *alle* armen aanstellen, onder wier »ordonnantie" dan ook de diakenen zouden moeten staan. De Kerkeraad was toen van oordeel, dat de diakenen op die manier in »haar ampt vercort" werden en verzochten aan de Magistraat, dat de

Digitized by Google

eene andere gelegenheid aan Burgemeesters verzoeken, te willen zorgen dat de Sabbath niet ontheiligd werd door het „vercoopen" van allerlei waar op dien dag [1]).

Van een herder en leeraar, die op dergelijke, menigvuldige wijze werkzaam was in en voor de gemeente, en „een exempel der cudde" was, „gelijck een goet Herder toestaet", moest heilrijke kracht uitgaan. De getuigenissen dienaangaande, uit onderscheidene jaren bekend, luiden dan ook alle gunstig.

In 't begin van 1592 werd door den Kerkeraad van Delft geschreven: „Helmich doet groote vrucht in deser Gemeente; syn vertreck van hier soude de kercke Christi in vele manieren seer schadelick wesen" [2]). Tegen het einde van hetzelfde jaar „pretendeerde de kercke tot Delft groot achterdeel indien hy [Helmichius] van haer quame te vertrecken"; „kercke ende borgerije" waren „seer op hem gepast" [3]). Drie jaren later verklaarde de Kerkeraad, dat de „kercke" van Delft „D. Helmichium om vele oorsaecken niet en conde missen," wijl hij daar „sonderlinge dienstelijcken" was [4]), en in 1601 verzekerde de geheele raad der Delftsche gemeente aan Helmichius, dat „syn vertreck met veler droeffheyt toegaen soude," terwijl de „E. Heeren opt Stadthuys" „verclaerden" „een goet ghenoeghen te scheppen in den per-

---

»kercke de apostolijksche ordonnantie om te bedienen alleen hare armen" houden mocht. »Mijne Heeren" beloofden »de kercke by haere gerechticheyt te laeten". *Notulen*, 26 en 29 Sept 1597. Vgl over een dergelijk punt, Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. I, blz. 301.

1) *Delftsche kerkeraadsnotulen*, 25, 28 Juni, 22 Nov 1599; en 24 Sept. 1601.

2) Het aangehaalde komt voor in een vroeger reeds genoemden brief, d.d. 20 Mrt. 1592. Zie blz. 48[1].

3) Het geciteerde ontleende ik aan eene »*Breedere Acte* van de Resolutie des Synodi partic. van Suydt-Hollandt tot Leijden in de zake D. Werneri Helmichij; over de beroeping op hem gedaen tot de professie in de Theologije in de Universiteyt aldaar;" aanwezig in *het O.-A. d. N. H. K.*, Nr. I, 30, 3e st.

4) *Delftsche kerkeraadsnotulen*, 22 Apr. 1595. Vgl. *Amsterdamsche kerkeraadsnotulen*, 27 Apr. 1595.

Digitized by Google

soon eñ dienst Helmichii", omdat hij „stichtelijck ende vreedtsaem" was [1]).

Bij herhaling verzocht de Kerkeraad hem dan ook dringend, dat hij zich „voor eenighe jaren", of „absolutelyck" aan Delft wilde verbinden en dus terug zou komen van de bepaling bij de aanneming van het beroep naar Delft in 1590 gemaakt en later herhaald [2]). Eene bijzondere omstandigheid — en daaraan hebben wij ook bijna alle meêgedeelde verklaringen over zijn persoon, arbeid en „ommegancK" te danken — dreef de broederen tot zoo'n herhaald verzoek. Zij was deze: In de 12 jaren, die Helmich te Delft heeft gesleten, is meer dan eens moeite, en veel moeite gedaan, om hem tijdelijk of voor vast elders te krijgen. Volge hier van die pogingen eene beknopte mededeeling. Het diene tevens als overgang van Helmichius te Delft, naar Helmichius in zijne laatste gemeente.

In 1591 werd de gemeente voor de eerste maal om Helmichius verontrust, wijl hij toen benoemd werd tot „professorem in theologia" te Leiden. Niet in 1590 toch, zooals B. Glasius schrijft [3]), ook niet in 1592, gelijk bij van der Aa [4]) en anderen [5]) wordt meêgedeeld, maar in 1591 [6]) is Helmichius tot theologisch hoogleeraar beroepen. Voor meer dan één vak werd hij begeerd. In de „Epistola Dedicatoria" vóór de „Psalmorum Davidis, et Aliorum Prophetarum Analysis

---

1) *Delftsche kerkeraadsnotulen*, 12 en 13 Juli 1601.
2) *Delftsche kerkeraadsnotulen*, 22 Jan. 1596; en 12 Oct. 1597.
3) *Godgeleerd Nederland*, Dl. II, i. v. Helmichius.
4) *Biogr. Woordenboek*, i. v. Helmichius.
5) Bij H. Croese, *Kerkelyk Register der Predikanten van Amsterdam*, Amsterdam, z. j. blz. 35 vgg, onder Helmichius; en bij Ypeij en Dermout, *Geschiedenis der Nederlandsche Hervormde Kerk, Aanteekeningen*, Dl. II, (Breda, 1822), blz. 243. Vgl. blz. 59[1] van dit proefschrift.
6) Zie A. C. Duker, *Gisb. Voetius*, blz. 64*; en de in den tekst nog volgende data.

Digitized by Google

concinnata a Wernero Helmichio [1]) lezen wij, dat de curatoren van Leiden „eius operam in explicandis publice in Academia S. Literis postularunt," terwijl er in andere stukken [2]) nadruk op wordt gelegd, dat Helmich, „inde nederduytsche spraecke ervaren", deswege geschikt was om degenen, die tot den dienst des Woords zouden „werden gevordert", „alvorens te besoecken ende [te] ondervragen" en te „oeffenen in propositiën", als „oock omme de boecken ende geschriften die iemant de Theologie aengaende, voortsaen in onse voorsz. Taele [zou] willen uytgeven, te doorsien ten eynde alle misverstanden, dolingen, onderscheyden, voor so veel mogelyck beset synde, de kercken in waere eenigheyt des geloofs mogen werden behouden ende alle scheuringe verhoet."

Het geheele verloop van de benoeming is in 't kort aldus geweest.

Prof. Trelcatius ging in 1591 naar de Burgemeesters van Leiden, om met hen te bespreken of het niet geraden was „eenige van de predicanten der omleggende steden, tot de Professien bequaem ende van de duytsche Taale synde, gelyck voorsulcx waren voorgeslagen D. Arnoldus Cornelij ende Warnerus Helmichius, bijder Dienaren des Woorts tot delft ende Johannes den Boogaart dienaer In den Hage" te Leiden te benoemen [3]); er was toch maar „weinigh hope" om Fr. Junius, die toen weer beroepen was [4]), te bekomen. „Burgemeesteren

---

1) Zie over dit werkje Hfdst. II, § 6.

2) Aldus in den *Beroepsbrief* tot professor, d.d. 24 Sept. 1591, te vinden in de *Resolutiën der* [*Leidsche*] *curatoren*, aanwezig op de Bibl. der Leidsche univ., Dl. I, blz. 45 vg.; en evenzoo in de *Acta* van de Part. Synode van Leiden in 1592. Zie Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. II, blz. 448. Vgl. *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. V (3e st.), blz. 347. Wijl de benoeming tot hoogleeraar op die Synode is besproken, hebben Croese en anderen wellicht daaruit afgeleid, dat de beroeping ook eerst in dat jaar zou zijn uitgebracht.

3) *Resolutiën der curatoren*, Dl. I, blz. 44.

4) Zie over de eerste beroeping van Junius, dr. W. Geesink, *Calvinisten in Holland*, Rotterdam, 1887, blz. 44; over de tweede d.d. 19 Aug. 1591, Cuno, *a. w.*, blz. 127.

Digitized by Google

met die van de gerechte" vonden goed, „onder 't behagen van de Curateurs," Helmichius te beroepen; de secretaris moest hun gevoelen aan de curatoren „Dousa ende Almonde" in den Haag meêdeelen en met hen „daerinne vorder procederen". Die beiden waren met de beroeping van Helmich ook wel ingenomen, en wilden hem „onder behagen van Burgemrs" 800 gl. aanbieden als jaarwedde, „boven vrije huishuer" en „boven de vereeringe, die zij hem voor syn opbreecken zouden toevoegen." Trelcatius spoedt zich nu naar Delft om persoonlijk met Helmichius over de benoeming te spreken. Deze verontschuldigt zich, „achtende zich onbequaem". Toch gaat de „beroepinge" door; de beroepsbrief d.d. 24 Sept. 1591, namens „Curateurs ende Burgemeesteren" door den secretaris Jan van Hout geteekend, wordt naar Delft gezonden en daarin aan den „Godvruchtigen, WelGeleerden, Eersamen, Wijsen, Voorsienigen D. Warnero Helmichio" o. a. over zijne „verontschuldinge" geschreven: „dat men die uyt beleeffden ende schriftmatige vernederinge" verklaarde, hopende dat hij de beroeping (vergunt o genadige Godt dat het ter goeder Uyre zij) niet sal afslaan." Helmichius antwoordt den volgenden dag, dat hij „gants onverwacht" den brief had ontvangen; na het persoonlijk onderhoud met Trelcatius op eene beroeping niet meer had gerekend; waarom hij dan ook niet „terstont finaelijck" besliste, maar begeerde „de saecke wat naer te dencken."

Op 3 Oct. schrijft hij weer aan curatoren en Burgemeesters. Hij dankt God voor de zorg, die zij droegen voor de universiteit, wijst er op dat hij vroeger, met het oog op zijne „Insufficance", zijne „beswaringe" in deze zaak al aan Trelcatius had blootgelegd, zelfs „sanderendaechs expresselijcken in den Hage" naar hem toe was gegaan, om hem te bidden dat hij curatoren en Burgemeesters wilde „aensegghen, gheen wijder moeytte te doen"; zegt verder, dat hij eerst, „de saecke meerder insiende ende [zich] in verscheijden

Digitized by Google

stucken veel te swack kennende" van plan geweest was zich „plattelijck ende teenemael [te] excuseren", doch op aansporen van Trelcatius en andere broederen de „saecken" nog in beraad had gehouden en nu nog nadere inlichtingen begeerde over hetgeen „voornamenlijck van [hem] gedaen soude moeten werden", wel wenschende dat hij „van dese bekommeringhe" ontslagen ware geworden.

Na hierop gevolgde correspondentie over het gevraagde en na persoonlijk bezoek aan Helmichius van Trelcatius en den secretaris van Hout, schrijft Helmich 12 Nov. 1591 aan curatoren en Burgemeesters o. m.: „om verscheyde consideratien ende merckelyck ten aensien vande tegenwoordige gelegentheyt ende noot der Universiteyt, oock meer op UEE, ernstigh versoeckende, op 't oordeel ende vermaninge van verscheyde myne medebroederen lettende, meer bovenal op Godes genade ende hulpe steunende, dan mijn eijgen sin ende gevoelen volgende ende oversulx alle particuliere beswaertheden besijden stellende, [heb ik] mij tot desen dienst niet wijgerigh betoonen willen soo veele mijns persoons willigheyt belangt en ben tevreden In den naem des Heeren denselven bij provisie voor een Jaer twee of drie te aenvaerden: doch, zoo vervolgt hij later in denzelfden brief, „UEE sullen desen mijne acceptatie in dier meninge verstaen als ick myn Heere de Secretaris onder anderen verklaert hebbe te weten indiense met goeder voegen ende welgevallen deser kercke geschieden kan aen dewelcke Ick niet alleene tot naestkomende April toe verbonden ben maer die ick oock behalven ende boven die verbintenisse en derselver Termeyn niet en behoore, gelijck ick oock niet en begeere te verlaten tenzij datse alvoren wel en bequamelick van eenen anderen voorsien kon worden." Curatoren en Burgemeesters moesten daarom aan de Magistraat en den Kerkeraad van Delft schrijven, wijl hij zelf „syn affscheijt" vandaer niet wilde „procureren".

Digitized by Google

Na de ontvangst van deze beslissing committeerden curatoren en Burgemeesters mr. Rombout Hogerbeets om, met brieven van credentie voorzien, naar Delft te gaan en daar de „losmaeckinge ende ontslaginge" van den „dienst des Woorts" voor Helmichius „te versoecken ende te benaerstigen". En om te beter te slagen moest hij eerst nog vragen om „favorable brieven van recommandatie so van de Heeren Staten als van syn exelentie," zelfs „oock van „Mevrouwe de princesse", opdat hij die ook in Delft kon „gebruycken" in het belang van zijne zending [1]).

Er werd dus zeker gedacht, dat het in Delft wel eens zou kunnen spannen, terwijl toch niets onbeproefd moest gelaten worden om den beroepene in Leiden te krijgen. En het heeft er gespannen. Kerkeraad noch Magistraat wilde Helmichius laten gaan; Hogerbeets moest onverrichter zake terugkeeren [2]). Hierbij bleef het vooreerst, zoodat Taffinus in Febr. 1592 aan Hendrick v. d. Corput schreef: „dat schijnt 'd beroep Helmichij afgaet [3]). In Maart gingen echter Trelcat en Beyma, „Professeurs inde Theologie ende Rechten" nog eens naar Delft [4]), doch ook die verkregen Helmichius' ontslag niet en toen curatoren kort daarop nog eens aan Helmichius persoonlijk vroegen om een „catagoryc antwoort, off hy de voorschreve professie achter Meye begeerde aen te vaerden of niet," wijl hij dan los was van zijne ver-

1) Al het geciteerde ontleende ik aan de reeds meer genoemde »*Resolutiën der curatoren*, Dl. I, (1589—1595) blzz. 44—46, 49, 50, 53 vg., 58, 60 vg., 64 vg., 66, 68; en aan het »*Tweede register raeckende de universiteyt binnen Leyden*, fol. 48—50, 53v, 54, 56v, 57, 61v, 62—64, 67 vg., 70v. De daarin voorkomende brieven van Helmich nam ik op in Bijlage D. Vgl. nog Bor, *a. w.*, Dl. III, blz. 622.

2) Dat de Magistraat bezwaar maakte komt in de *Resolutiën van curatoren* uit; van den Kerkeraad blijkt dit uit den brief op blz. 48[2] en 57[2] genoemd.

3) Zie *W. d M.-V.*, S. III, Dl. II (2e st.), blz. 292.

4) Naar aanleiding van dat bezoek schreef de Kerkeraad van Delft den brief, in de voorlaatste noot 't laatst genoemd. Hij is ook te vinden in de *Resolutiën der curatoren*, Dl. I, blz. 166 vg.

Digitized by Google

bintenis aan Delft en dus over dien tijd geheel alleen beschikken kon, antwoordde hij 10 April, dat hij, lettende op de „swaricheijt", die „in der Kercke van Delft" zou komen door zijn „aennemen", „voor [die] tijt de beroepinge van de professie *niet en conste aennemen*, soo lange de Heeren Curateurs geen middel wisten om de voorschreeve swaricheijt wyt de Weege te nemen. Curatoren namen met dat antwoord evenwel geen genoegen en lieten door een' notaris eene „protestatie" opmaken, waarvan Helmichius „verwittighd" werd [1]).

Zelfs liet men in Leiden na de maand Juli, waarin Fr. Junius uit Heidelberg kwam, op zijn' doortocht naar Frankrijk Leiden aandeed [2]), toen ten 3den male tot hoogleeraar werd benoemd op een tractement van *f* 1200 [3]), en die beroeping aannam, zoodat er weer twee professoren in de theologie waren, onzen Helmichius nog niet los. Want toen in Nov. d. a. v. de Partic. Z. Hollandsche Synode binnen Leiden bijeen was, verschenen in de vergadering, uit naam van Burgemeesters en de andere curatoren en de professoren te Leiden, mr. Hoogerbeets Pensionaris en prof. Julius Beyma, om de Synode over de beroeping van Helmich te spreken. Zij deelden mede, dat dat punt nog steeds han-

---

1) De »protestatie" d.d. 13 April 1592, (in hoofdzaak meêgedeeld door Bor, *a. w.*, Dl. III, blz. 622) waarin Helmich's brief d.d. 10 April »in effecte" is opgenomen, is te vinden in het »*Tweede register, raeckende de universiteyt binnen Leyden*", fol. 105v—108v. De Senaat der Leidsche universiteit schreef in Mei '92 nog een brief »ad ministros verbi de Helmichio", waarin hij dringend vroeg, of, naar hun oordeel, Delft haar predikant wel missen kon en of zij hun gevoelen daarover aan de Staten van Holland wilden bekend maken, opdat het door hunne tusschenkomst tot eene finale beslissing kwame. Of aan dat verzoek is voldaan, is mij uit geen enkel stuk gebleken. Evenmin vond ik ergens, wie met die »ministri verbi" bedoeld werden. De brief zelf is opgenomen in »Bundel IV (1586—1593) van het afschrift der »*Uitgaande en Ingekomen stukken*" van den Senaat der Leidsche universiteit.

2) Geesink, *a. w.*, blz. 46.

3) Cuno, *a. w.* blz. 127 vg.

Digitized by Google

gende was, dat Delft hem „nyet en wilde ontslaen van zynen dienste, hoewel hy vry ende nyet aen de kercke voorsz. verbonden en was, versoeckende dat de synode in dese sake wilde handelen ende sulckes resolveren, dat Helmichius voornoempt de professie zoude moegen aennemen;" waaraan zij nog toevoegden van hoe groot belang het zou zijn voor alle kerken en het gansche land als zoo'n man professor was, en dat zij hoopten dat Delft eindelijk zou bewilligen in zijn heengaan [1]).

Het was dus „instantelicken aenhouden."

De Synode heeft toen eerst den praeses, Helmichius, gehoord, „en van hem int lange verstaen hoe dat de voorsz. beroepinge op hem gedaen ende lange onderhandelinge, mitsdien de kercke tot Delft groot achterdeel indien hij van haer te quame te vertrecken pretendeerde, dat oock de Magistraet hem niet en wilde ontslaen, over deselve voorgevallen ende zeker protest van wege zijnen persoon ghedaen was, verclarende niettemin dezelve D. Helmichius hoewel hij zijnen Dienst der kercke tot Delft niet langer dan voor twee Jaren vast toegezeydt hadde, dat hij nochtans om der kercke gheen achterdeel te doen, hem hierover in zyn ghemoet beswaert was bevindende ende begheerde wel het advijs des Sijnodi tot zyner gerusticheyt in dese sake te hooren om niet onbedachtsaem over eene of d'andere syde te doen ende nader te verstaen waernae dat hij sich in deselve soude moge reguleren [2]). Voorts deelden „P. Johannis Dienaer" te Delft en een ouderling van daar, die op verzoek der Synode door den Delftschen Kerkeraad gezonden waren,

1) Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. II, blz. 448. De vele moeite, die men in zake de beroeping van Helmich heeft gedaan, zal wel de aanleiding geweest zijn tot hetgeen de curatoren aan dezelfde Synode, blijkens art. 49, verzochten.

2) Zie *Breedere Acte* van de Resolutie des Synodi enz., reeds vermeld op blz. 57[3].

Digitized by Google

om met haar over de beroeping van Helmich te spreken, aan de vergadering mede, „op 't advertissement van myne E. Heeren van Delft, in dese sake gedaen hoe schadelicken dat het vertreck D. Helmichij van hare Kercke zyn soude; dat myne Heeren [ook] niet en verstonden, dat D. Helmichius vrij ende aen de Kercke van Delft niet en soude verbonden syn;" dat de „Universiteyt nu — volgens hun oordeel — met twee professoren inde theologie wel voorsien was", en dat zij dies der Synode vroegen, te willen „oordelen ende verclaren" dat D. Helmichius in Delft blijven moest [1]). De Synode heeft dat alles „rypelick in deliberatie geleydt" en eindelijk „raedtsaem ende goet" gevonden, „de gedeputeerde des synodi, D.D. Bastingium ende Joannem Wtenbogart, specialyck te belasten om by mynheeren van Delft ende der kercke aldaer volgende de speciale instructie, hen hiervan gegeven, te sullen handelen ende aenspreken ende voirder in deese sake doen, sulcx als de synode naer bevindinge der sake verhoept tot een goed vuyteynde derselver te sullen gedyen, ende den last des synodi, haer gegeven, daerop D. Helmichio te kennen geven ende aendienen. Achteñ midlertydt de synode eenen professorem theologie, in de Nederduytsche tale ervaren, in allen gevalle in de universiteyt voorsz. zeer noodich te zyn [2]).

Alle moeite is echter vruchteloos geweest. Delft gaf geen ontslag en Helmichius kwam niet in Leiden om de studeerende Jongelingschap aan de academie „te bereyden tot bequamer bouluijden" der kerk, om de H. Schrift uit te leggen en de „erronense opiniën der secten" te wederleggen; „pereruditus

1) Zie *Brief van den Kerkeraad van Delft aan de Synode te Leiden*, d.d. 23 Nov. 1592, inhoudende, dat een paar broeders namens den Kerkeraad te Leiden zullen komen om met de Synode over de beroeping te spreken. In *het O.-A. d. N. H. K.*, Nr. I, 30.

2) Reitsma en Van Veen, *a. w.*, blz. 448 vg. De »speciale instructie" voor Basting en Wtenbogaert »tot beleydinge ende wtvoeringe van de resolutie" der Synode is te vinden in *het O.-A. d. N. H. K.*, Nr. I, 30.

Digitized by Google

inter Belgas theologus," zooals Voetius het later uitdrukte, „Wernerus Helmichius Ultrajectinus ex ministerio ecclesiae Delfensis ad professionem theologicam in Acad. Leydensi vocatus, stationem suam non deserebat [1]).

Vijf jaren later verliet hij Delft tijdelijk om elders „bij leeninghe" te dienen. Met „credentie aeñ magistraet eñ kercke" kwam „Joncker Willhem van nijvelt" 1 Sept. 1597 in Delft „wt den naeme vañ E.E. Staeten van Hollandt," die goedgevonden hadden, „tot bevredinghe der kercke van

1) Voetius, *Polit. Eccles.*, P. II, (Amstelod. 1669) L. III, Tr. II, Cap. X, p. 667. Dr. Schotel deelt in zijn *Een studenten-oproer in 1594*, noot op blz. 95, mede, dat de curatoren van Leiden Helmich meermalen aan de hoogeschool trachtten te verbinden, terwijl in de *Epistola dedicatoria* vóór Helmich's *Analysis* ect. staat: »Curatores »*non semel*" ejus operam vocarunt", doch uit de *Resolutiën der curatoren* blijkt niet, dat men na 1592 nog weer beproefd heeft hem in Leiden te krijgen. Alleen staat daarin nog, dat Gomarus later de aandacht op hem heeft gevestigd, ter vergadering van de curatoren en Burgemeesters op 9 Novemb. 1602. Curatoren prefereerden toen evenwel Arminius. *Resolutiën*, Dl. II, (1595—1617), blz. 106. Vgl. Chr. Sepp, *Het godgeleerd onderwijs in Nederland*, Dl. I, blz. 102, en Rogge, *J. Wtenbogaert* enz., Dl. I, blz. 208. Misschien had Helmichius, bijaldien hij benoemd was, ook nu weer bedankt, omdat hij in Nov. 1602, toen er nog maar alleen sprake van was, dat hij op »nominatie" stond voor het professoraat, schreef: »verre is 't van daer, dat ick daertoe bequaem soude wesen, off oock sulcks soude dorven aengaen, wanneer ick all schoon versocht ware." *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 167. Ook in geen enkel ander stuk vond ik nog iets van herhaalde benoeming, zoodat het »non semel" en de opmerking van Schotel wel doelen zullen op de velerlei moeite, in 1591 en '92 om Helmich gedaan, wellicht ook op die, welke mogelijk in 1586 is aangewend. Zie blz. 32.

Uit al die pogingen wordt zeer duidelijk, gelijk ik reeds aan het einde van Hfdst. I, § 1, aanstipte, dat Helmich destijds beschouwd werd als een man van groote bekwaamheid. In de zooeven genoemde *Epistola dedicatoria* lezen wij dan ook: Omnes docti in Belgia.... insignem humanarum atque humaniorum scientiarum notitiam, penitissimam rerum divinarum cognitionem, atque accuratissimam Linguarum fere omnium, ac maxime quarum in Sacris usus est, Hebraeae, Graecae, ac Latinae peritiam nunquam satis in ipso [Helmichio] admirari, ac collaudare potuerunt."

Digitized by Google

Horn", „aldaer" een dienaar des Woords te zenden, om „neffens de 2 andere predicanten aldaer te predicken" gedurende eene maand of zes weken „ten langsten"; en wijl nu „de persoon W. Helmichij daertoe genomineert eñ dyen van Horn aengedient was", kwam van Nijvelt vragen of men Helmichius zoolang aan Hoorn leenen wilde. „Mijne Heeren opt Stadthuys mochten sulcx wel lijden" en wilden gaarne dat de Kerkeraad het ook toestond. Deze was ook bereid Helmichius af te staan, mits het „wettelyck" geschiedde „eñ op behoorlijcke wijse", overwogen werd of hij daar met vrucht zou kunnen arbeiden, „indyen Cornelius Wiggers noch soude blyven continueren in syn heymelycke predicatien", en ook gelet werd op „de beswaringhe Helmichij selve, die hem excuseerde van weghen sijn indispositie eñ passie der maeghe [1]). Ofschoon Helmich zich nu 's anderendaags „gaerne" bereid verklaarde „tot Horn te gaen indijen het hem de gesontheijt toeliet," is hij eerst in October derwaarts vertrokken, omdat de kerk van Horn hem niet eerder „nae kerckenordeninghe" verzocht; en zoolang dat niet geschied was, vond hij zich, evenals de Kerkeraad te Delft, beslist „beswaert sulcken last aen te vanghen" [2]). Nauwelijks was dit echter in Hoorn gemerkt of men noodigde hem „behoorlycker wijse" uit om over te komen en hij is toen onmiddellijk derwaarts vertrokken [3]).

Nu was hij door Delft „de kercke van Horn geconsenteert voor de tyt van sess oft 8 weken" en mocht dus zoolang uitblijven [4]). En later werden die 6 of 8 weken

---

1) *Delftsche kerkeraadsnotulen*, 1 en 7 Sept. 1597. Onder »wettelyck eñ op behoorlycke wyse" gaan, verstond de Kerkeraad, dat Helmich »niet simpelijck op de commissie der H.H. Staeten" naar Hoorn ging, »maer met versoeck van die van het synodus van Noorthollant, dijen dese handelinghe eñ beroep, als kerckelijck, eijgentlick competeerde: en insgelijcken met versoeck, ten minsten blijckelijcke bewillinghe der Ghemeijnte tot Horn".

2) *Delftsche kerkeraadsnotulen*, 5 Oct. 1597.

3) Hij kwam 18 Oct. in Hoorn. *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 79.

4) *Delftsche kerkeraadsnotulen*, 12 Oct. 1597.

Digitized by Google

„gecontinueert tot sesthien toe", maar toen van Hoorn uit pogingen werden aangewend om dien termijn nog eens met „2 oft 3 maenden" verlengd te krijgen, waren de Delftsche broeders daartoe niet te bewegen; als de zestien weken om waren moest Helmich weer thuis komen. Op 20 Febr. 1598 was hij dan ook weer terug, en „heeft de kerckenraedt bedanckt van weghen de kercke van Horn vañ vrientschap eñ beleeftheyt iñ leeninghe syns persoons voor soo veel weken gedaen" [1]).

Juist voor het vertrek naar Hoorn had hij aan de „broeders" in Delft verklaard, toen zij zich zelfs over dat tijdelijk heengaan, al weer wat ongerust maakten en graag wilden dat hij zich eerst voor vast aan hen verbond, dat hij „niet vertreckens gesint" was; en bewijs daarvan kregen zij doordat hij voor „eene beroepinghe van franicker" bedankte [2]). Drie jaar daarna dorst hij echter zoo niet meer spreken, bij gelegenheid van een beroep naar Amsterdam. De roeping naar „d' mater salem" [3]) had bijzonder gewicht voor onzen

---

1) *Delftsche kerkeraadsnotulen*, 16 Jan. en 20 Febr. 1598. Vgl. *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 89—94; en S. III, Dl. V (3e st.), blz. 349 vg. Over die »verlenginge" van de leening en over den toenmaligen kerkelijken toestand in Hoorn, waarbij ik later uitvoeriger zal stilstaan, wordt ook gesproken in twee tot nu toe onuitgegeven brieven van Helmich d.d. 1 en 17 Dec. 1597, opgenomen in Bijlage *D.* Ik vond ze te Delft onder de stukken over »Cornelius Wiggerus". *Kerkeraadsarchief*, Afd. IV, L^a. A. n^o. 17.

2) *Delftsche kerkeraadsnotulen*, 12 Oct. 1597. Dat in de notulen over die beroeping gesproken wordt, komt omdat Helmich van de zeer goede beschouwing uitging, dat een predikant bij eene beroeping overleg dient te plegen met den Kerkeraad. Hij won »tadvies der broederen" in, die hem »gebeden" hebben het beroep »geheelyck aff te schrijven. dwelck hij belooft heeft". De *Franeker kerkeraadsnotulen* uit dien tijd zijn er niet meer, zooals ds. H. Vrendenberg Cz., predikant aldaar, mij berichtte.

3) Andere naam voor »Amstelredam" in de 17e eeuw. Zie F. L. Rutgers, *Het Kerkverband*, Amsterdam, 1882, blz. 12.

Digitized by Google

Wernerus. Het was Amsterdam nu niet voor de eerste maal om hem te doen. Al voor meer dan „20 Jaeren" had men daar, schoon te vergeefs, „moeyte gedaen om hem in haere kercke te hebben" [1]).

Later, in 1589, toen de broeders in Amsterdam vernamen, „dat eenighe ofte alle dienaeren tot Utrecht bij den magistraat veroorloft souden worden," zonden zij dadelijk eene deputatie naar de Burgemeesters om te vragen „of daar oock swaricheyt soude syn om helmichium voor [hunne] kercke te beroepen overmits men lancksaem tot soo een gequalificeerder persoon geraecken" kon. „Burgemeesteren in 't torentjen" vonden evenwel „niet geraden helmichium ofte eymant (sic) der anderen dienaren" uit Utrecht, in Amsterdam te beroepen, „overmits sy gaerne in die goede correspondentie met haer nabueren wilden continueeren eñ oock verstonden sy dat die voorsz. dienaren haer al te veel met die polityckse saecken bemoeyt hadden waeromme sy oock gheen derselver" in Amsterdam begeerden [2]). De beroeping werd dus belet.

In 1595 had de kerk van Amsterdam weer het oog op hem. Ds. Cuchlinus, een harer predikanten, werd in dat jaar bij vernieuwing tot „regens collegii theologici" te Leiden benoemd [3]), en de Kerkeraad was, op „voorslach van burgemeesteren", bereid, „Cuchlynum te ontslaen onder conditie" dat er „by

---

1) *Delftsche kerkeraadsnotulen*, 17 Aug. 1601. In de *Amsterd. kerkeraadsnotulen* (Protocol I begint 24 Mei en niet 4 Mei 1578, zooals op den rug van den foliant staat) komt hiervan niets voor. In die notulen wordt Helmich voor de eerste maal genoemd onder 4 Juli 1580, naar aanleiding van eene missive »van die van Leyde", welke een' predikant bij leening vroegen. De Kerkeraad heeft toen aan Helmich in Utrecht geschreven om te weten te komen of Leiden ook een verzoek aan Utrecht had gericht om hulp voor de prediking.

2) *Amsterdamsche kerkeraadsnotulen*, 29 Oct. 1589; en 4 Jan. 1590.

3) Zie A. C. Duker, *a. w.*, blz. 35[1], 60—64. Daar wordt (blz. 64[1]) ook vermeld, dat Helmich in 1606 is aanbevolen voor het regentschap. Hij is echter niet benoemd. Vgl. Rogge, *J. Wtenbogaert* enz., Dl. I, blz. 288[1].

Digitized by Google

leeninge" een ander dienaar kwam „ter tyt toe dat die kercke weederomme van een gequalificeerden dienaer voorsien [zou] syn, ofte dat men by faute van sulcx allertyt Cuchlinum [zou] mogen revoceeren. En men was, zoo werd er dadelijk bijgevoegd, „welghesindt dº helmichium terstondt te beroepen". Burgemeesters waren er nu ook wel voor, zoodat de beroeping uitgebracht werd; en „Claas fransz" met „philips Cornelisz" werden aangewezen om naar Delft te gaan en daar Helmich's loslating te bewerken [1]). Aldaar aangekomen brengen zij eerst de „brieven vañ beroepene" aan den begeerden leeraar over „en stellen daerna met assistentie van den heeren Curateurs der universiteyt van leyden ende brieven van recomandatie van den ghedeputeerden raden van den Staaten van hollant ende burghemeesteren [van Amsterdam] haren versoeck om 'd. helmichium te hebben in den plaetse d. Cuchlini by den magistraet tot delft indt werck." „By den magistraet" worden zij evenwel „afgeslaghen" en de Kerkeraad wil den beroepene ook niet loslaten, „niettegenstaende verscheydene instantien". Delft wilde Amsterdam wel „helpen voorsien by leeninghe", maar haren geliefden herder aan die Kerk afstaan, neen, dat deed men niet [2]). Welnu, dan zou Amsterdam Cuchlinus toch loslaten, als men dan maar „D. Warnerum Helmichium soo lang by leeninge" mocht hebben, totdat men of hem of een ander „voor

---

1) *Amsterdamsche kerkeraadsnotulen*, 29, 30 Mrt. en 6 Apr. 1595. Een brief van den Kerkeraad van Amsterdam aan dien van Delft, waarin hij meldt, dat Helmichius beroepen is, (aanwezig in *het kerkeraadsarchief* te Delft, Afd. I, Lª. Cd. nº. 44) nam ik op in Bijlage *B*.

2) *Amsterdamsche kerkeraadsnotulen*, 27 Apr. 1595. Volgens de *Delftsche* van 25 Apr. 1595, zijn er tusschen den Kerkeraad van Delft en de Amsterd. deputaten »vele redenen gevallen ter eener eñ ter ander syde"; de Amsterdammers zeiden o. a., dat zij »saeghen, dat een iegelijck willende was om het collegium mette monde te helpen: maar anders niet"; waarna de »vergaederinghe" te Delft »vañ gedeputeerden" »heeft begeert", dat »sy soo quaelijck vañ broeders niet en souden gevoelen".

Digitized by Google

eygen" had gekregen [1]). Ook dat wilde Delft niet eens toestaan; zij leende wel een predikant, maar Helmich niet [2]).

In 1601 echter — perseverantia reportat victoriam — zag de kerk van Amsterdam hare jarenlang gekoesterde begeerte vervuld. In het laatst van Juni „heeft" ds. Plancius „aengedient" in de kerkeraadsvergadering, dat er hope was om „Warnerum" te krijgen [3]). Begin Juli wordt dadelijk aan de Classe gevraagd, wat zij er van dacht als men hem beriep, waarop „de broederen al tsamen ende een yeder int besonder" verklaarden, dat zij „daer teghen niets en wisten" [4]). Arminius had hem mede aanbevolen [5]); de Magistraat astipuleerde; 10 Juli werd hij al „met gemeene stemmen" beroepen en ds. Plancius met den ouderling Roelof Egbertss moesten ditmaal naar Delft om het beroep „aen te dienen" [6]). Helmich „vondt sich in de ghedaene beroepinghe seer beswaert"; hij had ze niet verwacht en dorst niet dadelijk resolveren, „overmits hy redenen ter wedersyde hadde."

---

1) Aldus schrijft de Kerkeraad van Amsterdam aan de synodale »deputaten" van Z.-Holland in een brief d.d. 8 Mei 1595, te vinden in *het O.-A. d. N. H. K.*, Nr. I, 34.

2) Croese zegt in zijn *Kerkelyk Register*, blz. 36, dat Helmich in 1595 »eenige tyd by leening" aan Amsterdam is toegestaan. Dat is onjuist. A. Cornelisz is voor de leening aangewezen en ook in Amsterdam geweest, zooals duidelijk uitkomt in de *Delftsche kerkeraadsnotulen* van 15 Juni 1595; in een *brief* van den Amsterd. Kerkeraad aan Helmich d.d. 11 Aug. 1595 (*O.-A. d. N. H. K.*, Nr. I, 34), en ook, ten overvloede, in de *Amsterd. kerkeraadsnotulen* van 10 Aug. 1595.

3) *Amsterd. kerkeraadsnotulen*, 28 Juni 1601.

4) *Acta ofte Handelingen van de Classis van Amsterdam*, 4 Juli 1601. Deze Acta worden te Amsterdam in de Nieuwe kerk bewaard. Door welwillende bemiddeling van dr. G. J. Vos aldaar, heb ik ze, evenals de kerkeraadsnotulen enz., ter inzage gekregen.

5) C. Brandt, *Historia Vitae J. Arminii*, Amstel. 1724, p. 156 sq. Vgl. *Praestantium ac Eruditorum virorum Epistolae*, edit. sec., Amstel. 1684, Nr. LX.

6) *Amsterd. kerkeraadsnotulen*, 10 Juli 1601. Hij werd beroepen in de plaats van »Johannes Ambrosius", die 16 Oct. 1599 gestorven was. Zie »*Nominatien en Beroepingen van Gereformeerde Predikanten in de Gemeente te Amsterdam*, sedert 1578. Amsterdam, 1792, blz. 6.

Digitized by Google

Aan den eenen kant was hy „niet qualijck gesint" om de beroeping „an te nemen"; de „stichtinge" der Amsterdamsche gemeente woog hem op het hart; en voor zijne gezondheid was het daar misschien ook beter; maar dan dacht hij ook weer, dat er in Amsterdam „quade lucht" was; dat de „translatie van den bybel", waaraan hij met A. Cornelisz arbeidde, wellicht „verachtert" zou worden als hij wegging; en dan de band aan gemeente en Kerkeraad! Hij was er schier verlegen mede, wat te moeten doen. Dagen lang bracht hij in groote spanning door. Bovendien deed Amsterdam voortdurend haar best om hem zooveel mogelijk ter wille te zijn. Nog tweemaal reisden de broeders, die hem het beroep hadden aangediend, naar hem toe, om hem tot overkomen te bewegen. Als hij er „qualyck gesont conde woonen", nu, men bond hem niet aan een bepaalden tijd; en wilde hij om de „translatie" graag vrij zijn van weekbeurten, — „de broederen souden soo discretelyck neffens hem handelen als het werk eischte", zoo werd hem namens den Kerkeraad verzekerd. En in Delft was men intusschen niet minder ijverig in de weer om hem tot blijven over te halen. „Alle moghelijck devoir" werd door den Kerkeraad gedaan. Men „bad" en „smeekte" hem om toch niet weg te gaan, en de Magistraat liet hem weten, dat zij zeer op zijn behoud voor Delft gesteld was.

Na aldus ruim eene maand „in groote becommeringe" te hebben doorgebracht, deelde Helmichius eindelijk aan de „vergaderinghe" in Delft mede, dat hij na „rypelyck bedencken eñ beraeden en naedat hy Godt ernstelyck aengeroepen hadde", aan Amsterdam het „Ja woort" had gegeven, de broeders dringend verzoekende, dat „sy syn affscheijdt in 't goede wilde duijden," opdat hij „met goedwillicheyt" van hen vertrok. De Kerkeraad was „bedroeft" over die beslissing, maar oordeelende, „dat de wille Gods moeste geschieden", lei hij er zich bij neder. Alleen wilde hij graag, dat

Digitized by Google

Helmich nog bleef totdat er weer een vijfde dienaar was; welk punt in overleg met de gedeputeerden uit Amsterdam zoo geregeld werd, dat Helmichius „tot mey oft april toecomeñ" blijven zou [1]).

Die laatste maanden in Delft gingen voor Helmich zeker spoedig voorbij, en meer dan eens zal wel in dien tijd bij de gedachte aan 't „scheiden" een smartelijk gevoel zijne ziel vervuld hebben. In 't begin van Mei 1602 was het uur van vertrek [2]) aangebroken en hij ging heen, „vol treurichеyt des herten" over het scheiden van mededienaren in

1) *Amsterd. kerkeraadsnotulen*, 10, 19, 27 Juli; 5, 12, 23 Aug. 1601; *Delftsche*, 12, 13, 16 Juli en 17 Aug. 1601. De »redenen", hem tot aannemen »beweghende", in de Delftsche notulen opgenomen, waren:

»1. De stichtinghe der kercke int gemeen, nae sijn eñ anderer Dienaren gevoelen;

2. het lanckduerich aenhouden van die van Amsterdam, die al van over 20 Jaeren moeijte gedaen hadden om hem in haere kercke te hebben;

3. de belofte der voorsz. kercke gedaen als sij totten collegio theologiae losliet D. Cuchlinum: dewelcke noch niet en was naegecomen: maer waeren over deselve alle kercken die vañ kercke van Amsterdam versocht waeren, weijgerich gevallen;

4. Datter gheene kercke in Suythollandt min soude ontriefft wesen door het vertreck van een Dienaer als de kercke van Delft door syn vertreck: blijvende evenwel genoechsaem versien: waervan, seijde hij, ten waere hij in syn conscientie versekert waere, als wel kennende de gelegentheyt deser kercke, en soude nojjt tot de resolutie gecomen sijn;

5. Een ander beroepinghe op hem aenstaeñ, dewelcke hij niet geerne en soude aennemen: en quaelijck soude connen weijgeren: om dewelcke te verhoeden hij achtede, dat Godt dese gebracht hadde. Eijndelijck, dat hij naerder Utrecht soude wesen: eñ oock verhoopte tot Amsterdam beter te passe te sijn."

2) Vóór hij vertrok had een ander, in zijne plaats beroepen, de beroeping aangenomen. Deze was Albertus ab Oosterwijck, toen pred. te Enkhuizen. Helmichius is daar nog meê heen geweest, om hem te hooren, en moest hem, toen hij beroepen was, namens den Kerkeraad schrijven. Den 4en Jan. 1602 nam ab Oosterwijck het beroep aan en in Mei d. a. v. is hij te Delft bevestigd. *Delftsche kerkeraadsnotulen*, 8, 15 Oct.; 12, 17, 19 Nov.; 18 Dec. 1601; en 14 Jan. 1602. *Kerkeraadsnotulen van Enkhuizen*, 27 Dec. 1601; en 10 Jan. 1602 (mij welwillend meêgedeeld door dr. A. G. Boon, pred. aldaar); en Boitet, *a. w.*, blz. 440. De brief van ab Oosterwijck, waarin hij schreef dat hij de beroeping wenschte op te volgen, is nog in *het kerkeraadsarchief* te Delft, Afd. I, La. Cd. n°. 55.

Digitized by Google

kerk en Classe, met wie hij zoo gemakkelijk en genoegelijk had kunnen saâmwerken [1]); van eene gemeente, die hij liefhad en die mede door hem was opgebouwd; van zoovele bijzondere vrienden en kennissen in de stad, aan wie hij zich door geestelijke- en vriendschaps-banden verbonden gevoelde. En hoezeer hij wederkeerig nog in Delft gewaardeerd en bemind werd om de „bequaemheyt syns wercks" en de „aangenaemheyt syns persoons" kwam nogmaals uit in de „seer heerlycke" „attestatie" [2]), die hem door den Delftschen Kerkeraad medegegeven werd naar Amsterdam [3]).

---

§ 5. Helmichius te Amsterdam.

Na „vriendelijck wellekom geheten" te zijn door de Amsterdamsche „broeders" [4]) bij zijne komst in de stad, waarvan Vondel zong [5]):

> Aan d'Amstel en aan 't IJ, daar doet zich heerlijk ope
> Zij die, als Keizerin, de kroon draagt van Europe;

en in zijne nieuwe woning, waarin „ruymte van cameren

---

1) Helmich zond uit Amsterdam aan A. Cornelisz, zooals ik reeds meêdeelde (blz. 56[1]), zijn »librum Amicorum", opdat de »medebroeders" daarin hunne »handt" stel[d]en"; Cornelisz is in 't bizonder door Helmich bedankt voor zijn »vrienschap ende hertelickheyt"; en »de broeders des Classis" kregen later door bemiddeling van Cornelisz een »boecksken tot gedenckenisse". *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 106, 128, 140.

2) *Amsterd. kerkeraadsnotulen*, 23 Mei 1602. Zij is opgenomen in Bijlage *C.* Vgl. Kist en Royaards, *Archief* enz., Dl. XVIII, blz. 257[1], waar ook eene attestatie voor een vertrekkenden leeraar is afgedrukt.

3) In 1612 schreef R. Donteclock, wien Helmich in Delft was opgevolgd, nog eens, dat laatstgenoemde in Delft »vele jaren den Dienst van de Christelicke Ghemeente met goeden lof, ende in alle getrouwicheyt heeft betreden." *Pamflet*, Cat. Muller, Nr. 1000.

4) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 105.

5) *Al de dichtwerken van Joost van Vondel*, door dr. J. van Vloten, Schiedam, 1864, Dl. I, blz. 289.

Digitized by Google

ende open lucht" was evenals „in 't huys" „tot Delff", en die hij op „bevel" van de „Magistraet" geheel naar eigen „begeerte" mocht laten „repareren" [1]), het meest noodzakelijke „op sijn schik" gebracht te hebben [2]), ging Helmichius naar den „kerckenraet" en diende „syn attestatie" in. Die werd met „vruechde gehoort ende aengenomen" en „vooder (sic) [werd] geresolveert dat men D. helmichium op Sondaech eerstcomende der gemeynte" zou voorstellen „om daernaer ter behoorlycker tijt in synen dienste bevesticht te worden" [3]). „Verhinderinge tegen syn persoon" — de voorstelling geschiedde „drymael" — kwam niet in, zoodat de bevestiging zoo spoedig mogelijk kon plaats hebben. Op 12 Juni 1602 geschiedde dat dan ook „nae ordre der kercken" en ving Helmich zijn' dienst aan in zijne laatste standplaats [4]).

Tengevolge van een' bijzonderen toestand in de gemeente werd die dienst zeer spoedig gewaardeerd. De Heere bezocht in 1602 „de stadt grootelijcx met de pest". Maanden lang duurde de „merckelycke plage". Duizenden werden ten grave gesleept; in de tweede week van Juli stierven ongeveer 500 kranken, en later klom het getal tot zelfs over de 700 in de 7 dagen [5]). De Kerkeraad vond het dies in Juli, toen

---

1) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, t. a. p. Het huis in Amsterdam was »in eenige dingen" nog »bequamer" dan de woning te Delft. Mijne nasporingen, om te weten te komen waar Helmich in Amsterdam heeft gewoond, bleven vruchteloos.

2) De »timmeringhe van 't huys" was oorzaak dat Helmich eerst in October »ten principaelsten" op zijn »stellinghe in 't huys" was en toen eerst zijn »studoir toerust[t]e". *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blzz. 110, 149.

3) *Amsterdamsche kerkeraadsnotulen*, 23 Mei 1602.

4) *Amsterdamsche kerkeraadsnotulen*, 13 Juni 1602. De predikanten, die destijds in Amsterdam kwamen, moesten ook de »nederlantsche belijdenisse" onderteekenen. Zie F. L. Rutgers, *Het Kerkverband*, blz. 31. Vgl. blz. 17.

5) In de eerste week van Juli waren »all over de 200 p̄sonen begraven, van de sieckte en andere"; in de laatste week van September en in de 2 volgende werden 600 weggemaaid; midden November werden in één week ruim 200 begraven; van 16—23 Dec. »maer 60 off 70". Zie *Brief* van Helmichius aan C. Swerinckhusius te Rotterdam, d.d.

Digitized by Google

de ziekte „stercken voortganck" had, „billyck dat men den heere met vierige gebeden in de roede" viel, en daartoe een „bede en vastdag" uitschreef. Ook de Magistraat keurde dat goed [1]). Einde Juli is toen „eene vastdach" gehouden en — schrijft Helmichius — „met sulcken menichte ende toeloop van volck, dat wel een duysent menschen wt de kercke sijn sien weder wtgaen, elcke reyse comende ende siende dat sy geen plaetse hadden om te hooren: ende noch wel duysent, die in 't choor, aen de toorndeuren ende rontsom saten, die niet hebben kunnen verstaen" [2]).

Helmichius zelf bleef, evenals de andere predikanten „genadelick" „verschoont" [3]). En ofschoon hij er tegen was, dat men iemand, die door eene besmettelijke ziekte was aangetast, bezocht, als men er niet noodzakelijk heen moest [4]), zelf bezocht hij als herder der gemeente de pestzieken, die zelfs niet ver van zijne woning „aen beyde syden" waren, en hij zal er hen op gewezen hebben, dat zij „altijts in Godts hand" waren, en dat „des Heeren wille moe[s]t geschieden"; hij zal met hen troostelijke gedeelten uit Gods Woord hebben gelezen; met hen en voor hen gebeden hebben of de Heere „sijne roede matigen" wilde; hun aangeraden hebben om zich ook zelf „met patientie [te] oeffenen in het

---

11 Juli 1602 (*O.-A. d. N. H. K.* Nr. 73; I, A), opgenomen in Bijlage *D*; en *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blzz. 126, 129, 131 vg., 135, 139 vg., 142, 148, 150, 163, 169. Vgl. over de pest, H. C. Rogge, *J. Wtenbogaert* enz., Dl. I, blz. 195.

1) *Amsterd. kerkeraadsnotulen*, 11 en 18 Juli 1602. De »peste" wordt in de notulen »een merckelycke plage van den heere" genoemd. Helmich noemde ze een »flagellum Dei", of »poena Dei" een »roede" en »heete roede" des Heeren. Zie *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blzz. 132, 135, 163; en Helmich's *brief* in vor. noot genoemd.

2) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 135. Deze »vastdach" wordt niet vermeld in *Neêrland's Bededagen en Biddagsbrieven* door N. C. Kist, Leiden, 1848/49.

3) In Delft was anders al een »geruchte" van zijn »overlijden" verspreid. *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blzz. 140; vgl. 139, 142. Zie over de andere »Dienaers" blz. 146; en *Praest. ac Erudit Virr. Epistolae*, Nr. LV.

4) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 104.

Digitized by Google

Woort ende in den gebede", als zij met „swaermoedicheyt" werden „gequelt"; of ook de kinderen Gods, in het aangezicht van den dood, er nog eens bij bepaald hebben: Zalig zijn de dooden, die in den Heere sterven [1]). Dergelijke punten zullen zeker ook op roerende wijze [2]) door hem in de prediking behandeld zijn tot bestiering, bemoediging en vertroosting van bedroefden en benauwden te midden van deze „heete roede" „van den heere".

En door dien arbeid nu, op den kansel en bij de ziek- en sterfbedden, won Helmichius zeer spoedig veler achting en liefde, zoodat Arminius in die dagen schreef: „Helmichius egregie officium facit qua publice qua privatim. Talem se praebet qualem ego sane optare possim maxime. Virum bonum, candidum et syncerum, esse arbitror. Comem se et affabilem declarat omnibus, neminem prae se contemnere videtur, licet insignibus a Deo donis sit instructissimus" [3]).

Hij kreeg echter door die buitengewone gesteldheid der gemeente van meet af ook weer veel te doen, en zooals het begon is het ook gebleven. De laatste zes levensjaren, in Amsterdam doorgebracht, zijn misschien nog wel de aller-

---

1) De aangehaalde uitdrukkingen ontleende ik aan Helmich's brieven. *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV., blzz. 126, 129, 131, 135, 199.

2) Naar aanleiding van den dood van J. Taffinus, gest. in Juli 1602 te Amsterdam, schreef Helmich o. a.: onse lieve Heere heefft hier onsen goeden Taffinum wt deser weerelt gehaelt.... Indolui quum audirem excessum viri piissimi sane, et quem semper ex animo propter probitatem et pietatem conspicuam colui et dilexi. Jam abiit: iam oblivioni tradetur, terra obrutus, in terra, oblivionis et obscuritatis domo: hic omnium nostrum finis: en (inquam egomet mihi) hic tuus aliquando exitus futurus, haec laborum catastrophe: vixit, dicetur. Sed quid.... Haec nostra conditio inevitabilis. Sed Deo sit laus, qui aliter statuit de anima. Beati mortui etc." *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 131. Wie zoo schrijven kon, zal ook wel pathetisch gesproken hebben over ziekte en dood en zaligheid te midden van de pest. Zijne »conciones" in Amsterdam worden dan ook in de, niet door hem geschrevene »Epistola dedicatoria" vóór zijn boekje, »Psalmorum Davidis et aliorum prophetarum Analysis" (zie Hfdst. II, § 6) in 't algemeen »vivae et vividae" genoemd.

3) *Praest. ac. Erudit. Virr. Epist.*, Nr. LV.

Digitized by Google

drukste in zijn geheele leven geweest; deels door zaken die niet rechtstreeks of zeer weinig betrekking hadden op de eigen gemeente, — bv. de Bijbelvertaling, de strijd te Alkmaar, aan den naam van Venator verbonden, en zijn andere arbeid als „deputaat" of „correspondent" der N. H. Synode [1]) — maar waarin hij toch betrokken werd en die hem veel tijd kostten aan vergaderingen, correspondentie en meer dan gewone studie; deels door velerlei „occupatiën", die een natuurlijk gevolg waren van zijn dienst in de Amsterdamsche gemeente. Deze was toen reeds de „aanzienlijkste kerk [in Nederland], verreweg de grootste in ledental, en nog dagelijks wassende door den sterken toevloed van vreemdelingen" [2]); en in zoo'n groot kerkelijk huisgezin was zeer veel werk, zouden de huisgenooten behoorlijk verzorgd worden en de huishouding in orde blijven. „So werckendaechs als Sonnendaechs" werd er gepredikt [3]); en wel was Helmichius, ten minste tot in het begin van 1605, vrij van „weeckpredicatiën", omdat hij aan de „translatie" arbeidde [4]) — hetgeen hem

1) Op de Partic. Synode van N. Holland te Hoorn, 4—12 Juni 1602, werd hij dadelijk weer tot »deputatus" Synodi »bestempt". Tot zijn »leetwesen" schrijft hij. Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. I, blzz. 324, 362; en *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 137; vgl. 220. In 1603 was hij als »correspondent" namens de N. H. Synode ter Synode in den Briel. Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. III, blz. 199. Op de Bijbelvertaling en den strijd te Alkmaar kom ik terug.

2) F. L. Rutgers, *Het Kerkverband*, blz. 13. Onder de dagelijks inkomende vreemdelingen waren vele armen. Helmich schrijft er over hoe zij »onder pretext van werck te soecken" naar Amsterdam gingen, »ende als sy hier sijn, zoo vervolgt hij, so en isser geen werck, off sy sijn sieck, off daer valt wat anders, ende sy cleven ons aen de handen. *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 211. Wat Helmich verstond onder financieele hulp, door diakenen aan de armen te bewijzen, komt eenigszins uit op blz. 220: »De Diakenen behooren het broot te betalen, ende 'tgene tot nootsakelickeyt des levens dient", wanneer iemand »niet gestelt is om iet besonders te winnen."

3) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 135.

4) *Amsterd. kerkeraadsnotulen*, 29 Apr. 1605. In de notulen van 8 Nov. 1607 komt uit, dat Helmichius ook weekbeurten waarnam, doch wanneer dat begonnen is wordt niet gemeld. Vgl. Rutgers, *Het Kerkverband*, blz. 61[1].

Digitized by Google

eenige verlichting schonk, evenals de vrijstelling van het scribaat der Classe in 1603 [1]) — maar zoo'n „verlichtinge" was „so veele niet", schrijft hij, als „die andere diversiën niet mede" wat ophielden [2]). Welke die dan waren? Mutatis mutandis dezelfde als te Delft. Volge hier eene korte opsomming.

Allereerst behoorde daartoe de gewone „visitatie" in zijn eigen „quartier" [3]). Daarvan maakte Helmichius, evenals de andere dienaren, nog al veel werk. Als hij er zich over uitlaat komt uit, dat de „huissoeckinge" of „visitatie" door hem beschouwd werd als een arbeid, die tot den „dagelickschen dienst" behoorde, en dies veel tijd innam [4]). Dan moest hij de kerkeraadsvergaderingen, die minstens eenmaal per week (maar ook vaak meer dan eenmaal) gehouden werden en

---

1) *Acta ofte Handelingen van de Classis van Amsterdam*, 4 Aug. 1603. »Also D. Helmichius in vielen saecken geoccupiert zijnde het ambt des scribas door zijne mannichfuldige absentie also niet can bedienen als het behoort heeft het den broederen belieftet in zijne plaetze naer omgaende ordre te bestimmen Joannem Hallium." De predikanten waren, aan de hand dier Acta te oordeelen — een classic. handboekje van de oude Classe Amsterdam ontbreekt, voor zoover mij bekend is — scriba voor een jaar. Nu was Helmich 18 Nov. 1602 praeses der Classe, is in Januari 1603 zeker scriba geworden en in Aug. d. a. v. door Hallius vervangen. Is het zoo toegegaan, dan heeft Helmich gedurende geheel zijn scribaat nooit classic. notulen ingeschreven; ten minste de »Acta Classis" van 13 Jan. tot 4 Aug. 1603 ontbreken. Zoo iets is niet in hem te prijzen, doch »men kan niet meer als men can" zou hij misschien aan den berisper ten antwoord gegeven hebben. *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 201. Overigens blijkt uit die Acta, dat Helmich in 1604, in 1606, — de »Handelingen" van 4 Apr. 1605—13 Mrt. 1606 zijn ook niet ingeschreven — in 1607 en 1608 wel gedurig ter Classe is geweest, dat daar nu en dan eenig punt door hem ter sprake is gebracht, of een rapport is uitgebracht, en hem ook soms het een of ander is opgedragen.

2) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 219. Vgl. 201.

3) De gereformeerde gemeente was in wijken verdeeld en elke predikant had zijn eigen wijk of »quartier". *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blzz. 125, 212; en *Amsterd. kerkeraadsnotulen*, 31 Jan. 1608. Vgl. Rutgers, *Het Kerkverband*, blz. 62[1].

4) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 219. Vlg. blz. 204; en Rutgers, *Het Kerkverband*, blz. 62[1].

Digitized by Google

doorgaans meer dan drie uren duurden [1]), naar zijn „schuldigen plicht" ook bijwonen, om meê te leiden, te adviseeren en te helpen besluiten [2]); en werd dan eene gehouden bespreking beëindigd met het nemen van een besluit, dat door een of meer der broederen moest worden uitgevoerd, dan bezorgde dit soms aan de daarvoor aangewezenen nog weer heel wat werk na afloop der vergaderingen. En ook Helmich ontkwam aan zulke opdrachten niet. Zoo kreeg hij soms „wat arbeyts binnens huys" [3]) doordat hij brieven moest schrijven bij gelegenheid van eene beroeping [4]), of eene aanbeveling moest klaar maken voor dezen of genen [5]), of een formulier ter verzoening van twistenden moest helpen opstellen [6]); soms moest hij leden der gemeente bezoeken, om hen „te onderrichten en op den rechten weg te brengen",

---

1) Rutgers, *a. w.*, 61[1].

2) Rutgers, *a. w.*, blz. 17. Vgl. blz. 73 vg. De uitdrukking »schuldige plicht" vond ik in de *Amsterd. kerkeraadsnotulen* van 10 Jan. 1608. Ds. Plancius had zich namel. een »merckelycken tyt" geabsenteerd »van de vergaderinge", en Helmichius is toen met een ouderling aangewezen om hem te verzoeken, te vermanen en te gelasten, dat hij weer ter vergadering zou komen; het was zijn »schuldige plicht". Het geheele incident vindt men vermeld bij Rutgers, *a. w.*, blz. 15[1].

3) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 258.

4) Zoo bv. bij de beroeping van Rolandus, zijn oud-collega in Delft, die al in 1602 in Amsterdam werd begeerd, in 1603 is beroepen en na ontslagen te zijn door de »kercke van Franckendael" gekomen is. Helmich bracht die beroeping op de Classe ter sprake en moest later aan hem schrijven. Vóór de beroeping won men eerst nog informatiën in te Delft over de »gaven" van Rolandus — Helmich wilde niet, dat men alleen op zijn oordeel zou afgaan — en over diens »vreesachtigheid", waaraan hij vroeger in Delft zou geleden hebben. *Acta van de Classis*, 18 Nov. 1602; *Amsterd. kerkeraadsnotulen*, 21, 28 Nov. 1602; 14 Jan., 3 Apr., 12, 26 Juni 1603; en *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blzz. 150 vg., 153, 163 vg., 174, 180. Vgl. Rutgers, *a. w.*, blz. 57. In 1607 moest Helmich eerst *over*, later *aan* ds. J. Acronius te Groningen, die in genoemd jaar te Amsterdam beroepen is, schrijven. *Amsterd. kerkeraadsnotulen*, 14, 30 Aug. 1607. Zie dr. S. van Veen, *Uit drie eeuwen*, Groningen, 1894, blz. 223.

5) Zie bv. *Amsterd. kerkeraadsnotulen*, 29 Mei 1608.

6) *Amsterd. kerkeraadsnotulen*, 20, 27 Mrt. 1608.

Digitized by Google

als zij neiging naar vreemde opiniën openbaarden [1]), of om hen te vermanen als zij ergernis hadden gegeven door hun gedrag en wandel [2]). Ook moest hij wel eens meê naar de „Eersaeme H.H. Burgermeesteren" om iemand aan te dienen, dien de Kerkeraad beroepen wilde [3]); of om hun medewerking te vragen tot het „beschermen van de kerk tegen stroomingen, die haar langzaam maar zeker ondermijnen zouden" [4]); en een enkele maal meê naar de H.H. Bewindhebbers van de Oost-Indische Compagnie, „wier college natuurlijk geen kerkelijk karakter had," maar die zich toch soms „veroorloofden, op hun schepen of in de koloniën predikers en ziekentroosters aan te stellen, soms zelfs personen, die niet eens kerkelijk onderzocht waren," om hen te „vermanen tot afstant" van zulke dingen [5]). En toen de Kerkeraad in 1603 besloot, „alle crancbesoeckers dewelcke de companie van oost-indien zouden moghen aennemen" vooraf te examineeren, tot handhaving van de rechten van het ambt en de kerkelijke orde tegenover die Bewindhebbers, was Helmich een der twee, die tot examinatoren werden aangewezen [6]).

---

1) Zie bv. *Amsterd. kerkeraadsnotulen*, 25 Mei 1606.

2) *Amsterd. kerkeraadsnotulen*, 9 Dec. 1604. Dronkenschap, hoererij, dieverij, dansen, burengerucht enz. waren niet zelden de oorzaak waarom leden der gemeente bezocht en vermaand werden of voor den Kerkeraad werden geroepen. In al zulke gevallen is ook Helmichius betrokken geweest. Zie bv. *Amsterd. kerkeraadsnotulen*, 22, 29 Aug., 14 Nov., 5, 12 Dec. 1602; 15 Jan., 19 Febr. 1604; 23 Juni, 15 Dec. 1605; 8 Febr., 15 Mrt., 1 Nov. 1607; en 27 Mrt. 1608.

3) Zie bv. *Amsterd. kerkeraadsnotulen*, 31 Oct. 1602.

4) Als zulke schadelijke stroomingen vond ik in de notulen en in Helmichius' brieven genoemd: Martinisten of Ubiquitisten, Papisten, Menisten, Bruijnisten en Arianen. *Amsterd. kerkeraadsnotulen*, 19, 26 Juni 1603; 1 Jan., 2 Dec. 1604; 30 Nov. 1606; 29 Nov., 6 Dec. 1607; en *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 207, 258. Vgl. Rutgers, *a. w.*, blz. 19'. Zie aldaar blz. 14 voor de verhouding van den Kerkeraad en de Overheid in Amsterdam.

5) *Amsterd. kerkeraadsnotulen*, 1 Mrt., 12, 19 Apr. 1607. Vgl. Rutgers, *a. w.*, blzz. 21, 62.

6) *Amsterd. kerkeraadsnotulen*, 6 Nov 1603; en Rutgers, *a. w.*, bijl. *J.* Vgl. H. H. Kuyper, *a. w.*, Dl. I, blz. 411.

Digitized by Google

Ook moest hij nu en dan tegenwoordig zijn bij het examen op de scholen in Amsterdam [1]). En behalve dat alles kwamen er nog gedurig personen bij hem aan huis, wien „advisen" moesten worden gegeven, welke soms „lange tyt" vereischten [2]). Niet ten onrechte schreef Helmich dus in zijn brieven, nu eens, dat hij „menichvuldige gestadige diversiën", dan weer, dat hij „veelvuldige distractiën" of „verscheyden verhinderingen ende molestatiën" had [3]). Hij was zeer dikwijls overkropt met tijdversnipperende „occupatiën".

Al die arbeid kwam echter der gemeente des Heeren ten goede. Van zulk een' begaafd leeraar, zulk een' goed herder, zulk een' vast leider, zulk een' trouw en nederig arbeider in den wijngaard des Heeren i. e. w. [4]), *moest* kracht uitgaan tot opbouwing en saâmbinding der gemeente naar binnen en tot bewaring van het recht en de rust der kerk tegenover hetgeen van buiten op haar aankwam. Zijn dienst was zoo profijtelijk dat de „kercke" van Amsterdam in 1607, toen de Partic. Synode, aldaar gehouden, geraden vond dat Helmich, om „in den goeden voortganck" van de „oversettinge des bybels" niet verhinderd te worden, in „syne lasten verlicht" werd, verklaarde, „dat sy tot stichtinge harer gemeynte den dienst D. Helmichii niet missen en conden" [5]).

Toch zou ze haren „weerden" dienaar niet zoo heel lang meer in haar midden hebben.

Helmich schijnt niet bijzonder sterk van gestel geweest te zijn. In Delft althans had hij reeds jaren lang min of

---

1) Zie *W. d. M.-V.* S. III, Dl. IV, blzz. 204, 263 vg. Beide malen vorderde elk »examen ende aencleven van dien" veertien dagen tijds.
2) *Amsterd. kerkeraadsnotulen*, 31 Jan. 1608.
3) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blzz. 219, 227, 258.
4) Vgl. Rutgers, *a. w.*, blz. 17.
5) Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. I, blz. 410.

Digitized by Google

meer last van „indispositie ēn passie der maeghe" [1]), en vooral den allerlaatsten tijd aldaar schijnt hij niet bijzonder gezond geweest te zijn, omdat hope op herstel, gelijk ik vroeger meêdeelde, een der drijfveeren was geweest om het beroep naar Amsterdam op te volgen. En metterdaad is hij ook de eerste jaren in zijne laatste gemeente tamelijk welvarend geweest. Hij was er nog niet zoo heel lang of hij kon reeds schrijven, dat hij „noch all wel", „ja geheel wel" was; „tot aen mijn maech toe", voegt hij er bij, „die vooralς noch beter is als sy, om dese tijt jaers, in tien jaren geweest is." Vóór 1605 heeft hij in Amsterdam „noyt de coortse gesmaeckt"; was hij daar „ongewent sieck te wesen". In genoemd jaar evenwel tastte de „Tertiana" hem „tamelick hardt" aan, zoodat hij zijne „sterckheyt" kwijt raakte, en pas weer wat beter, kreeg hij op nieuw de „coortse" [2]). Van dien tijd af tot zeer kort voor zijn' dood ontbreken de bijzonderheden omtrent zijne gezondheid — trouwens alle mededeelingen van nog al bijzonderen aard, omdat zijn intimus frater A. Cornelisz, aan wien hij zeer confidentieel schreef en dan over allerlei [3]), in Juni 1605 overleden is —, doch zijn velerlei arbeid van 1605—1608 doet vermoeden, dat hij de drie laatste jaren nog tamelijk „wel te passe" is geweest. In Mei 1608 kwam hij echter onwel terug uit den Haag, van eene conferentie tusschen Gomarus en Arminius,

---

1) *Delftsche kerkeraadsnotulen*, 7 Sept. 1597. Uit een paar andere berichten over zijne gezondheid vóór 1600 blijkt, dat hij in 1581 »morbus intestinus" had, in 1587 gezond was, en in 1599 ook nog al wel was. *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blzz. 21, 71, 98, 101.

2) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blzz. 135, 257 vg., 263, 274 vg.

3) Zoo o. a. over »boter", die uit Delft gekomen was; over »suycker" en »beulingen"; over een »swarte leelicke sitkist"; over 't »slot" van een »duer"; over een »obligatie", »daermede 32 gl. te ontfangen" was. Ook komen wij uit de brieven te weten, dat Helmich in Delft een »hoenderhuys" heeft gehad, zoodat de familie er daar kippen op na heeft gehouden. *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blzz. 109 vg., 136, 154 vg., 157.

Digitized by Google

waarbij hij tegenwoordig had moeten zijn [1]), en hij is toen zeer waarschijnlijk ziekelijk gebleven; ten minste in een brief, in Juni d. a. v. aan Bogerman geschreven [2]), meldt hij: „Valetudo mea affectior et nondum plane restituta, ex quo Haga redii." Toch kwam hij nog weer in Juli ter classicale vergadering [3]), en werkte alzoo zoolang het dag was, want de volgende maand was al zijne sterfmaand. Op zijn krankbed was hij nog steeds vervuld met hetgeen hem in zijne ambtelijke loopbaan ook altijd na aan het hart had gelegen: het welvaren van Zion. Zion bloeide nu niet; er was eene breuke in Zion; en dies was Helmich droevig. De onrust in de kerken ontstaan door de „novitates Arminianae" deden hem dikwijls zuchten [4]). Bovenal smartte het hem, dat de in zijn oog zooveel beteekenende en vroeger zoozeer door hem beminde Witenbogaert, die met hem in Utrecht had saâmgewerkt, maar sedert allengskens meer en meer was afgezakt naar den kant der „Politieken", zich aldus steeds verder van hem had verwijderd en in de Arminiaansche geschillen zelfs tegenover hem aan de zijde van Arminius was gaan staan, nu „quaet" deed aan de kerk. „Menichmael" riep hij „klaechlijck" uit, naar Trigland meêdeelt: „O Wtenbogaert, Wtenbogaert! Als men hem vraechde, D. Helmichi, hoe roept ghy so seer over Wtenboogaert? Arminius is immers de principale oorsaeck van dit quaet, seyde hy daerop, Wat gaet my Arminius aen? Maer Joannes, Joannes Wtenboogaert, dien ick soo lief ghehadt hebbe als een Moeder haer Kint dat se onder haer herte gedragen heeft, O Wtenboo-

1) Zie J. Leydekker, *Eere van de Nationale Synode van Dordrecht*, Dl. I (Amsterdam, 1705), blz. 10. Vgl. Baudartius, *Memorien*, 2e ed., Dl. I (Arnhem, 1624), blz. 13b.

2) Datum van den brief is 29 Juni st. n. 1608. Hij is aanwezig in het »*Archief*" van Gabbema op de Bibliotheek van het Fr. Genootschap te Leeuwarden. Zie Bijlage *D.*

3) *Acta van de Classis van Amsterdam*, 7 Juli 1608.

4) Voetius, *Disputationes Selectae*, P. III, p. 1122.

Digitized by Google

gaert, dat die de Kercke Godes dit verdriet doet"! [1]). Hij vermaande dan ook de omstanders, gelijk Voetius schrijft, „ut constanter manerent seu starent in salutari doctrina, quam ipsos docuerat" [2]); „perseverarent et caverent sibi ab

1) Trigland, *a. w.*, blz. 345. Vgl. H. C. Rogge, *J. Wtenbogaert* enz., Dl. I, blz. 231.

2) Voetius, *Disput. Select.*, P. III, p. 1122. Vgl. P. V, p. 419. Voetius deelt ons mede, dat in zijn studententijd het in den tekst genoemde »emortuale Helmichii" door prof. Arminius over den hekel was gehaald. Volgens Arminius smaakte het wat naar Rome; Helmichius had er, om zuiver te zijn, bij moeten voegen: [doctrina], »quam ex Verbo Dei docui, aut, quam certus sum cum Verbo Dei convenire", aut, »quae indubitate est doctrina verbi divini" of iets dergelijks. Voetius merkt er bij op, dat Arminius zoo niet had mogen hekelen, omdat uit Helmichius' woorden, aan de gegispte uitdrukking voorafgaande, wel duidelijk bleek, dat hij daarmede geene andere bedoeling had dan Arminius wilde. »Dato, aldus Voetius, in ista unā continuā oratione, talem declarationem exsertis verbis non fuisse additam, de eā tamen ex ante dictis ipsius, satis constabat. Cum in letali morbo suo toties ingemuisset, et apud suos conquestus esset de novitatibus Arminianis astu et perfidia quorundam (inprimis N. N.) tunc gliscentibus, indicaverat eas repugnare Verbo Dei et reformatae religioni ex Verbo Dei hactenus traditae. Quid, zoo gaat hij dan voort, si quis ex Remonstrantibus hinc discessurus suos praemoniturus contra intentatam seductionem Muhammedismi, aut Libertino-Enthusiasmi, aut Judaismi, hortaretur ut manerent in Christianā religione, quam ipsos docuisset; an putarent, hac ratione praejudicari autoritati Scripturae.

Arminius stelde dus de woorden van Helmichius in een verkeerd daglicht, ongeveer in denzelfden tijd waarin hij schreef: Miram istic licentiam maledicendi sibi sumit quivis e vulgo etiam. Nam ne epitaphium quidem, quod infulsus quidam D. Helmichio p. m. composuit innoxium esse potuit: fuerunt etiam in eo perstringendi, quos gratis fingunt esse Novatores etc. Zie *Praest. ac Erud. Virr.*, Nr. CXVIII, d.d. 24 Sept. 1608. Het doet onaangenaam aan, als wij Arminius' woord over Helmichius en zijne opmerking over het epitaphium, waarin iets gezegd werd van hemzelf en zijn aanhang, dadelijk na elkander lezen. Een gereformeerde werd na zijn dood, om een enkel woord, door Arminius op 't college verketterd; en toen iets van zijne eigen kettersche gevoelens gezegd werd, sloeg hij dadelijk alarm. Intusschen is niet met zekerheid te zeggen op welke uitdrukking Arminius doelde in zijn' brief, omdat hij geen bepaald »epitaphium" citeert; misschien heeft hij het oog gehad op een »Claegh-ghedicht op het overlijden van den Wysen, Vromen ende Welgheleerden D. Warnerus Helmichius Ghetrouwe Dienaer des Godelycken Woordes in de kercke tot Amstelredam," waarin, zeker met toespeling op de waarschuwende woorden van Helmich op zijn ziekbed, over »wat

Digitized by Google

imposturis Innovatorum", zooals Festus Hommius meêdeelde [1]). Negen en twintig Augustus [2]) eindelijk is het ziekbed in sterfbed veranderd; op dien dag is Helmichius' ziele door den Heere „wt deser weerelt thuys gehaelt" [3]). „Obiit morte placidissima" [4]), te Amsterdam [5]).

---

nieuw's" — en hiermede zal Arminius' leer bedoeld zijn — gesproken wordt. Dat »Claegh-ghedicht is afgedrukt in Bijlage *E*. Tevens zijn daarin opgenomen, evenmin om de groote waarde, maar volledigheidshalve, twee »Graf-dichten" op het overlijden van Helmichius. Beide bevinden zich, evenals het »Claegh-ghedicht", in de Biblioth. der stedel. universiteit te Amsterdam. Vgl. H. C. Rogge, *Beschrijv. Catalogus der Pamfl. Verz. van de Boek. der Remonstr. kerk te Amsterdam*, St. II, Afd. I, blz. 13. Ook is een exemplaar van het »Claegh-ghedicht" in de Koninkl. Biblioth. in den Haag te vinden, geheel gelijk aan 't Amsterdamsche, met uitzondering alleen van den datum van overlijden; in 't laatstgen. exemplaar wordt XXIX Aug., in 't Haagsche XXX Aug. als sterfdag opgegeven. Zie over dat laatste 2 noten verder.

1) In een brief, d.d. 4 Sept. 1608, aan Lubbertus geschreven. Op gezag van dr. Reitsma geef ik Hommius als schrijver van den brief op. Zie dr. J. Reitsma, *Honderd Jaren uit de Geschiedenis der Hervorming en der Hervormde kerk in Friesland*, Leeuwarden, 1876, blz. 339[1].

2) Duker, *Gisb. Voetius*, blz. 85[2], noemt 30 Aug. als sterfdag, evenals het Haagsche exemplaar van het »Claegh-ghedicht", 2 noten vroeger genoemd. Ik houd 29 Aug. als sterfdag vast, niet alleen omdat die datum voorkomt op het in Amsterdam aanwezige »Claegh-ghedicht" en op een der beide reeds genoemde »Graf-dichten" — het andere heeft geen datum —, maar ook en vooral omdat Hommius in den zoo even geciteerden brief van 4 Sept. ook »29 Aug." opgeeft, en »29 Aug." ook genoemd wordt in G. Brandt, *Daghwijzer der Geschiedenissen* (in het register der vermaarde mannen achterin), en bij Burman, *Traject. Erud.* i. v. Helmichius. — H. Witte eindelijk in zijn *Diarium Biographicum* (Tom. II, 1699), schrijft in *Appendix II*: »Obiit anno 1608 19 Augusti WERNERVS HELMICHIVS." Dat is zeker naar »oude stijl" berekend, en is dus hetzelfde als 29 Aug. »nieuwe stijl".

3) »Wt deser weerelt halen" of »thuys" halen, vond ik meermalen aangehaald in stukken uit die dagen. Helmichius zelf bezigde ook een paar malen dergelijke uitdrukking. *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 131 vg.

4) Ontleend aan Hommius' *brief* (zie 3 noten vroeger) van 4 Sept. 1608.

5) Burman haalt in *Traject. Erud.* i. v. Helmichius, het *Diarium Biographicum* van H. Witte aan, als zou daarin staan: Helmich stierf te Delft. Witte zegt dit echter niet letterlijk, ofschoon diens mededeeling in *Appendix* op Tom. I (1688) onder 1608: »Wernerus Helmichius, Belga, Ultrajectinus, Ecclesiastes Delphensis," zonder dat Amsterdam als laatste standplaats wordt genoemd, eenigszins verklaart, wat Burman uit Witte's woorden heeft afgeleid.

Digitized by Google

Het bericht van zijn' dood bracht groote ontsteltenis in de kerken te weeg. „Tristissimum de obitu D. HELMICHII nuntium conturbavit sane omnes Ecclesias nostras et perculit moerore meredibili," wordt 5 dagen na zijn' dood geschreven [1]). Algemeen gevoelde men het: Er was een vorst in Israël gevallen.

Het diepst bedroefd over dat afsterven zullen zeker geweest zijn de weduwe van Helmichius, Elisabeth van Zuylen van de Haer [2]), die in 1580 met hem was gehuwd en

---

1) Door Hommius aan Lubbertus in een brief van 4 Sept. 1608. Zie vorige blz., aant. 1.

2) Wat ik over haar vond, vinde hier eene plaats. Elisabeth van Zuylen van de Haer, in de *Amsterd. kerkeraadsnotulen* van 2 Juni 1611 alleen maar »Elisabeth van Zuylen" geheeten, was eene dochter van Adriaen, deken van St. Jan te Utrecht en van diens eerste vrouw Cornelia de Wijs. Zij huwde 8 Mei 1580 met Helmichius. (*Mededeelingen*, ontleend aan een oud manuscript over genealogie, en mij zeer welwillend verstrekt door den heer A. A. Vorsterman van Oijen te Oisterwijk). In Dec. 1580 schrijft Helmichius aan Corput: »Ego cum uxore, laus Deo, valeo" (*Brief* uit *het O.-A. d. N. H. K.*, Nr. 39, I, opgenomen in Bijlage *D*); en later noemt hij haar dikwijls in zijne brieven, als hij zijne »hertelicke groetenisse" en die zijner »huisfrou" aan A. Cornelisz en diens echtgenoote of aan anderen aanbiedt, terwijl hij daarin ook meêdeelt, dat Elisabeth in 1602, toen hij naar Amsterdam moest verhuizen, zijne boeken »onversiens all gepackt" had »in de tonne", eer hij het wist en met de kinderen vooruit was gereisd naar de nieuwe woonplaats. *W. d. M.*- V., S. III, Dl. IV, blz. 105 vg.; en passim aan het slot der brieven. Zeker is zij eene flinke en voortvarende vrouw geweest.

Trigland (*Kerckel. Gesch.* blz. 345) deelt mede, dat zij, tijdens Helmich te Delft stond, naar den Haag is geweest om een bezoek te brengen aan Wtenbogaert, die toen ernstig ongesteld was; en bedroefd thuisgekomen, met tranen in de oogen er over sprak met A. Cornelisz, dat de »Kercke Godts" Wtenbogaert zou moeten missen. Arnoldus heeft haar toen aangeraden hare droefheid te matigen, omdat de kerk door het verlies van Wtenbogaert »van een groote swaricheydt" verlost zou worden. Dat verwonderde haar zoo, dat zij vroeg: »Broeder Arnoldus wat seght ghy?" waarop hij het zoo even genoemde nog eens herhaalde. Nog meer verwonderd vroeg zij toen: »Seght ghy dat mynen man Helmichius wel?", en kreeg ten antwoord: »Ick segghet uwen Man wel, maer hy is soo met affectie inghenomen, dat hy 't niet ghelooven en kan." Zij kon dus ook levendige belangstelling toonen. En dat zij die ook getoond heeft in de dingen op kerkelijk gebied, toen haar man in den Armin. strijd meê-

Digitized by Google

als eene liefhebbende gade meer dan 25 jaren lief en leed met hem had gedeeld; en Helmichius' kinderen [1]), voor

---

streed met de gereformeerden, blijkt uit hetgeen Arminius — ofschoon lachend — over haar schrijft: »ipsa quoque de doctrina judicium sibi sumere velle videtur." *Praest. ac. Erud. Virr.* Nr. LXXVI.

Drie jaar na den dood van haar man, in 1611, is zij tot diacones bij de gereformeerde kerk te Amsterdam benoemd. *Amsterd. kerkeraadsnotulen*, 2 Juni 1611. (Zie over de diaconessen in Amsterdam, in 1582 voor 't eerst ten getale van 3 aangesteld: Croese, *Kerkelyk Register*, in de »Voorreden".)

Eindelijk gaf zij in 1609 en 1614 toestemming tot de uitgave van een paar boekjes van haar echtgenoot en teekende zich onder de voorrede van het eene en onder de »epistola dedicatoria" van het andere met de letters »E. V. Z." Vgl. Hfdst. II, § 6.

Een afdruk van het wapen van Elisabeth (vgl. F. Muller, *Beschrijvende catalogus van 7000 Nederlandsche Portretten*, Amsterd., 1853, blz. 113, Nr. 2294c) werd mij ook verstrekt door den heer A. A. Vorsterman van Oijen te Oisterwijk, die mij tevens deze beschrijving daarvan toezond: »Zij voerde 1 en 4 in rood, drie zilveren zuilen (van Zuylen), 2 en 3 in zilver, drie roode ruiten (van de Haer). Helmteeken een uitkomende drakenkop met hals van hermelijn, rood getongd. Dekkleeden rechts rood en zilver, links zilver en rood.

1) Dat Helmichius kinderen heeft gehad komt in een zijner brieven uit. *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 105. Die plaats is echter ook de eenige, waar het duidelijk wordt gezegd. Een beslist antwoord op de vragen: hoeveel, hoe zij heetten, wat zij geweest zijn, en hoe het met hen is gegaan, kan daarom niet gegeven worden. Zeer waarschijnlijk was een dier kinderen:

Helmichius Helmichsz, geb. te Utrecht, pred. te Amboina 7 Sept. 1631; aldaar overleden 5 Sept. 1634. Zie over hem C. A. L. van Troostenburg de Bruyn, *De Hervormde kerk in Nederl. Oost-Indië onder de Oost-Ind. Compagnie*, 1602—1795. Arnhem, 1884, blz. 250; van denzelfde *Biogr. Woordenb. van O.-Ind. predikanten*, Nijmegen, 1893, i. v. Helmichius; en J. A. Grothe, *Archief voor de Geschiedenis der oude Hollandsche Zending*, Dl. VI (Utrecht, 1891), blzz. 12, 118, 122, 154 vg., 157, 166 vgg., 190, 197, 203, 225 vg., 229, 233—'46, 254, 257, 265, 268, 284, 301 vg., 326, 361. Op blz. 301 vg. wordt een zeer schoon getuigenis van hem gegeven; worden hem eigenschappen toegeschreven geheel overeenkomende met die van onzen Wernerus; alleen daarop afgaande zou men haast durven besluiten, dat er nauwe verwantschap is geweest tusschen Wernerus Helmichius en Helmichius Helmichsz.

Vermoedelijk was ook een zoon van Wernerus:

Gerardus Helmichius, pred. te Veenendaal, aldaar gest. 1636.

In een oud kerkelijk notulenboek van Veenendaal komt voor, dat hij in 1610 als predikant uit Houten naar Veenendaal is gekomen, volgens een schrijven van ds. G. Nijhuis, pred. te Veenendaal. De secretaris van

Digitized by Google

zooveel die met hunne moeder het zalig afsterven hebben beleefd van haar man en hun vader; van hem, van wien men, onder een van zijne beeltenissen [1]), leest:

Veenendaal, de heer R. M. van den Berg van Saparoea, schreef mij echter, dat hij in registers, bij oude Veenendalers aanwezig, gevonden had, dat ds. Ger. Helmichius uit Hontenisse was gekomen, terwijl van Rhenen (verbeterd door A. W. K. Voet), *Naamlyst van Predikanten in de Provincie Utrecht*, Utrecht, 1724, blz. 102 schrijft: »Gerardus Helmichius, gelooffiyk Werneruszoon: beroepen 16.... wordt vermelt als een lit van de Synode 1618, gestorven 1636." Alleen het sterfjaar schijnt dus vast te staan. Vgl. nog Brandt, *Historie der Reformatie*, Dl. IV, blz. 319; en Dodt van Flensburg, *Archief voor Kerkel. en Wer. geschiedenissen*, Dl. III, blz. 289. Namen van nog andere Helmichii, die misschien tot het gezin van Wernerus hebben behoord, heb ik niet gevonden. Want in het *Album Studiosorum Acad. Lugd. Bat.*, 1575—1875, Leiden, 1875, p. 74, wordt wel een »Adrianus Helmichii" genoemd, die in 1604 te Leiden als student is ingeschreven, doch achter diens naam staat »Geldrus". En behalve dien »Adrianus" worden in genoemd Album nog 5 Helmichii genoemd, die later, in verschillende jaren ingeschreven zijn, t. w.:

1644. 28 Sept.: Andraeas Helmichius, Stetino-Pomeranus, 30 j.;
1684. 19 Oct.: Henricus Helmich, Gorensis, 22 j.;
1840. 16 Sept: Arnoldus Michael Helmich, Zwollanus, 20 j.;
1844. 27 Sept.: Guilielmus Michaelis Helmich, Zwollanus, 20 j.;
1845. 7 Oct.: Henricus Alardus Helmich, Zwollanus, 20 j.;

(p. 353, 671, 1323, 1336 en 1339 van gen. Album), maar of die tot de nakomelingschap van onzen Wernerus moeten gerekend worden, heb ik niet kunnen ontdekken. Zij waren in elk geval zijne zonen niet. — De naam Helmich komt ook nu nog hier en daar in Nederland voor.

1) Voor zoover mij bekend is, bestaan er eigenlijk drie portretten van Helmichius. Het kleinste, — 54 m.M. breed, 78 m.M. hoog — is een borstbeeld rechts in ovaal, waaronder met kleine letters staat: »Wernerus Helmichius Vltraject. paſtor eccl. Amſteldami". Het is het eigendom en in bezit van den heer A. J. Nijland, schoolopziener te Utrecht. Ik vond het nergens vermeld. Het achterhoofd steekt iets meer uit, doch overigens gelijkt het zeer op de twee andere.

Een dier andere, in grootte op het kleinste volgende, — 104 m.M. breed, 150 m M. hoog — is een borstbeeld links in ovaal, 4°, met hetzelfde onderschrift, dat onder het kleinste staat, doch in kapitale letters. Het wordt vermeld in F. Muller's *Beschrijvende catalogus van 7000 Nederlandsche Portretten*, blz. 113, Nr. 2294*c*. [Over het daarbij vermelde wapen van Helmichius' echtgenoote zie men 2 noten vroeger]; in »Les vrays Pourtraits de les célèbres et plus renommés Professeurs de Leide, s. d., (vgl. van Someren, *Beschr. catal. van portretten van Nederlanders*, Dl. II, 1890, blz. 318, Nr. 2380*a*): en komt ook voor in mijn exemplaar van Helmichius' *Analysis Psalmorum* etc. Zie Hfdst. II, § 6. Ook staat er wel eens onder: »W. H. Bibliorum Interpres", (zie Muller, *a. w.*,

Digitized by Google

Die met een onvermoeijde geeſt,
Gods knecht in 't leven is geweeſt.
En yverig ſijn gaeven deelden,
Als hy Gods acker vruchtbaer teelden.
Hoe wel ſijn ziel bij Gode woond,
Soo werd ſijn weeſen hier getoond.
Sijn hoge geeſt van God gegeven,
Doet door ſijn ſchrift hem eeuwic leven.

C. K.

Nr. 2295*d*, hetzelfde als bij van Someren, *a. w.*, Nr. 2380*b*), doch het portret is hetzelfde. En toen Soermans in zijn *Academisch Register* 1575–1704, Leiden, 1704, blz. 111, schreef: »Wegens ſijn geleertheyt, en andere bequaamheden, is [Helmichius] mede geſtelt onder de gedrukte Af-beeltſelen der Profeſſoren van Leyden, met deſen Eeren-tytul *Theologus*", doelde hij zeker ook op dit portret, omdat er in de portretverzamelingen van Leidsche professoren geen portret van Helmichius is, dat den naam *Theologus* draagt. Soermans heeft dan in plaats van »Bibliorum interpres", »Theologus" geschreven.

Eene reproductie van dit portret, doch met weglating van het genoemde, niet volledige onderschrift, is vóór dit proefschrift geplaatst.

Het derde en allergrootste portret — 137 m.M. breed en 220 m.M. hoog —, waarvan ook een latere druk bestaat, is een borstbeeld rechts, in ov., kl. fol., met het randschrift: WERNERUS HELMICHIUS GEBOREN TOT WTRECHT A° 1551. GESTORVEN TOT AMSTERDAM A° 1608 DEN 29 AVGUSTI, en met het 8 regelig onderschrift, dat in den tekst volgt. Muller noemt dit portret in *a. w.*, Nr. 2292*a* en 2293*b*, terwijl de latere druk (Nr. 2293*b*) ook vermeld wordt in den *Catalogus der Bibliotheek* van J. Thysius, Leiden, 1879, blz. 295.

Naar de portretten te oordeelen is Helmichius geen zwaargebouwd man geweest. Het gelaat teekent ernst en bescheidenheid.

Digitized by Google

HOOFDSTUK II.

Helmichius' beteekenis.

§ 1. Inleiding.

In het eerste Hoofdstuk beschreef ik, eenigszins tot in bijzonderheden, den levensloop van Wernerus Helmichius. Zijne geboorte en opleiding besprak ik in § 1, uit gebrek aan uitvoeriger bescheiden, vrij kort, en vatte daarin samen, wat hier en daar over zijne eerste drie of vierentwintig levensjaren te vinden was. In eene 2e paragraaf vroeg ik iets langer de aandacht voor hem, als dienaar des Woords, achtereenvolgens te Frankfort a/d Main; te Utrecht; te Delft; en 't laatst te Amsterdam; afgewisseld door „dienst bij leening" in een paar andere gemeenten van zijn vaderland. Daarbij kwam uit, dat hij, als een instrument des Heeren, de sleutelen des Hemelrijks naar de vereischten van zijn' dienst, op den kansel, aan de huizen van de lidmaten der gemeente, en in de vergaderingen van Kerkeraad, Classe en Synode, over het geheel genomen, zooveel mogelijk getrouw bediende en door woord en daad toonde dat hij, als een getrouw herder achter Christus, de zielen en zaken en zorgen der gemeente op zijn hart droeg, meer

Digitized by Google

dan dertig jaren lang, totdat hij zelf gedragen werd in het Vaderhuis hierboven, om daar te rusten van zijn' arbeid. Eindelijk leerden we hem in beide paragraven ook kennen als een man van groote geleerdheid, die herhaaldelijk voor een theol. professoraat te Leiden in aanmerking kwam, daar ook tot hoogleeraar benoemd is geweest en toen zeer begeerd werd, doch aan de dringende roepstemmen geen gehoor heeft gegeven.

In een tweede en laatste Hoofdstuk wil ik nu nog enkele §§ wijden aan Helmich's beteekenis.

Vooraf zij het mij echter vergund een paar opmerkingen te maken.

Allereerst, dat het nu en dan noodig zal zijn, met een enkel woord te herhalen of ook uit te breiden, wat ik in Hoofdstuk I, bij de beschrijving van Helmichius' levensloop, reeds meende te moeten aanstippen. Verder wijs ik er op, dat het soms den schijn kan krijgen, alsof Helmichius bij de eene of andere gebeurtenis meer op den voorgrond komt te staan, dan recht is, doch men houde dan in het oog, dat niet de soms moeielijk te weerhouden begeerte om zijn held geflatteerd te doen uitkomen, mij daartoe gedreven heeft, maar dat dit zijne natuurlijke verklaring hierin vindt, dat Helmichius in den regel *met anderen* heeft gearbeid tot volbrenging van eene voorgenomene of opgedragene taak, terwijl ik in dit geschrift bijzonder op *hem alleen* heb te wijzen. Het meeste licht moet ik daarom ook op hem laten vallen, en wie dan meer in de schaduw op den achtergrond blijft, is deswege niet van minder beteekenis, maar alleen in deze monographie minder duidelijk te zien. Eindelijk maak ik nog de opmerking, dat het mij niet mogelijk was de verschillende paragraven door eene zeer scherpe indeeling van elkander te scheiden, omdat het eene stuk van Helmich's bemoeienissen vaak zeer nauw aan het andere was verbonden, ja er soms als doorheen ge-

Digitized by Google

weven was. Vinde het daarom verschooning als de grenzen soms wat flauw en onduidelijk mogen wezen. Wijl indeelen evenwel toch noodig is, om zooveel mogelijk verwarring te voorkomen, meen ik het beste te doen, ter kenschetsing van Helmich's beteekenis achtereenvolgens aan te wijzen, hoe hij dacht over of wat hij deed voor:

1°. de eenheid van het gereformeerde kerkverband;

2°. den vrede en de orde in de gereformeerde kerken;

3°. de zuiverheid der Leer;

4°. de vertaling van den Bijbel.

Daarna bespreek ik dan kortelijk, in § 6, zijne schriftelijke nalatenschap en de beteekenis, die hij deswege heeft, en besluit den geheelen arbeid met een kort slotwoord.

---

§ 2. Helmichius in zake de eenheid van het gereformeerde kerkverband.

Het eerst sta ik nu stil bij Helmichius' werkzaamheid in zake de eenheid van het gereformeerde kerkverband, omdat hij, na zijne komst in de Nederlanden, daarmede het eerst te maken heeft gehad.

Omstreeks 1574 werd Hubertus Duifhuis te Utrecht pastoor van „de halve portie" van St. Jacob. Eerst trouw aan zijne belofte, bij zijne komst van hem geëischt, dat hij de „oude Roomsch-Katholyke religie [zou] voorstaan en leeren," begon hij allengs meer en meer in onroomschen geest te prediken en constitueerde zijne parochie in 1578 tot eene soort gereformeerde kerk [1]). Eigenlijk was die kerkformatie niet veel meer dan eene vereeniging tot het hou-

1) Zie J. Wiarda, *Huibert Duifhuis*, blz. 18.

Digitized by Google

den van godsdienstige redevoeringen, omdat geene ouderlingen en diakenen werden gekozen, maar de oude Kerk- en Potmeesters daarvoor dienst bleven doen; omdat geene „kerkelijke censuur" werd geoefend, geene vragen aan de ouders werden gedaan bij het laten doopen hunner kinderen, en geene *openlijke* belijdenis des geloofs werd afgelegd door hen, die voor de eerste maal tot het nachtmaal wilden komen [1]).

De Magistraat van Utrecht, onder wier toezicht Duifhuis met deze „onbeslotene" gemeente in alles wilde staan, liet hem aanvankelijk begaan en toonde hem aldus hare toegenegenheid [2]). Later, toen Duifhuis, om spanning tusschen hem en de geestelijkheid, welke zijn streven niet kon goedkeuren, Utrecht had verlaten, en een tijdlang in Rotterdam heeft vertoefd, verzocht Utrecht's Raad hem om terug te komen in zijne pastorie en het Woord Gods te prediken, zooals hij dat uit de H. Schrift kon bevestigen [3]). En in 1579 gaf de stedelijke Regeering nogmaals blijk van welwillende gezindheid jegens hem, doordat zij hem bij de Buurkerk wilde aanstellen. Helmich noemt hem zelfs in den brief, waarin hij dat voornemen der Magistraat vermeldt, „columen Magistratus" [4]); zeker wel omdat de Overheid de hoop koesterde, in hem den man te hebben, die door zijne eigenaardig-reformatorische gevoelens, welke hij op welsprekende en bezadigde wijze verkondigde en bepleitte, den Roomschen

---

1) Wiarda, *a. w.*, blz. 42 vg., 94 vgg.; en Trigland, *a. w.*, blz 320. Vgl. Helmich's *brieven*, d.d. 16 en 17 Oct. 1578, in *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 4—6. Daaruit blijkt ook, dat Duifhuis de »stola" reeds in *Oct.* '78 afgelegd had. (Vgl. Wiarda, *a. w.*, blz. 40'). In April 1579 werd hem beslist verboden »eene consistorie op te rigten" tenzij de Raad het beval. Kist en Royaards, *a. w.*, Dl. XVII, blz. 261'.

2) Wiarda, *a. w.*, blzz. 18, 22, 40. Over »onbeslotene" in tegenstelling met »beslotene" gereformeerde gemeente, zie A. L. G. Bosboom-Toussaint, *Leycester in Nederland*, 's Gravenhage, z. j., Dl. II, blz. 3. Vgl. Trigland, *a. w.*, blz. 320.

3) Wiarda, *a. w.*, blz. 39.

4) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 8 vg.

Digitized by Google

niet te veel aanstoot zou geven en de „hoop der anderen dunnen en hunne streng door splitsing zwakken" zou [1]).

Met die „anderen", de gereformeerden, „ghenaemt die van de Consistorie: omdat se hadden eenen Kercken-raet, bestaende uyt Predikanten, ende Ouderlinghen, oock Diaeckenen die d'arme van hare Gemeente bedienden: hadden eene besloten Ghemeente, van ghelovighen die belydenisse hadden gedaen hares geloofs, ende haer hadden ghegheven onder de oeffeninge vande discipline," liet Duifhuis zich in 't geheel niet in, maar bleef, onder het schild der Overheid, geheel op zich zelf staan en deed alles, „glijck als op sijns selfs hant" [2]).

De meer Erasmiaansche Parochianen en de gereformeerde Consistorialen waren dus gescheiden en hadden ieder eene eigen kerkformatie [3]).

De laatsten waren evenwel met dat gedeeld kerkelijke leven in een zelfde plaats niet ingenomen, en van meet af bezorgd, dat daardoor „oneenicheyt in der stadt" onder de burgers zou komen [4]). Zij konden er *niet* tegen zijn, dat in ééne plaats twee kerkelijke kringen waren, die, ofschoon in belijdenis overeenstemmende, toch ieder eene eigene organisatie hadden, een eigen Kerkeraad enz., wanneer er verschil in taal bestond. Dan moest men wel kerkelijk gescheiden optreden. Afzonderlijke organisatie was dan behoefte, gelijk dit dan ook in onderscheidene redactiën van de oude kerkenordening is uitgedrukt [5]). En Helmichius heeft in Utrecht,

---

1) Wiarda, *a. w.*, blz. 21. Vgl. Bor, *a. w.*, Dl. II, blz. 831.

2) Trigland, *a. w.*, blz. 320; en *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 5. Vgl. over den naam »Consistorie", die bij velen gehaat was, Wtenbogaert, *Leven, Kerckel. Bedieninghe* enz., blz. 4.

3) Kist en Royaards, *a. w.*, Dl. XVII, blz. 259.

4) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 5.

5) Zie *Acta der Nat. Synoden* te Dordt, Middelburg en den Haag, respect. in 1578, '81 en '86 gehouden, opgenomen in *W. d. M.-V.*, S. II, Dl. III, blz. 245, Art. 31; blz. 389, Art. 36; en blz. 498, Art. 45. In de redactie der kerkenordening van 1619 later weer evenzoo in Art. 51.

Digitized by Google

door zijne bemoeienissen voor de Walen, wel getoond, dat hij dat ook zoo verstond. Dat verschil in taal bestond echter tusschen de Consistorialen en de Duifhuisianen niet.

Omgekeerd kon aan kerkelijke „eenigheyt" niet gedacht worden, als bij de gescheiden kerkformatie's van eenerlei taal de ééne onmisbare voorwaarde voor kerkelijk samenleven, de overeenstemming „in geloofsovertuiging" of „gemeenschappelijke onderwerping" aan dezelfde belijdenis, ontbrak. Eenheid van kerkverband kon, naar gereformeerde beginselen niet tot stand komen of bestaan, zonder eenparigheid in de leer [1]). Was die overeenstemming er echter wel en dus de noodzakelijke grondslag van kerkgemeenschap aanwezig, dan behoorde men zich ook uitwendig met elkander te vereenigen tot „profijt" „voor de Religie ende Republijcke" [2]). Duifhuis nu, had in Rotterdam aan de gereformeerde predikanten verklaard, dat hij met de leer „accordeerde"; alleen „het stuk van de Predestinatie so diep en hoge" niet opvatte als zij, en „met Beza niet konde verstaen, dat men de Ketters doden mochte", terwijl hij zich voorts „gewillig en bereyt" had verklaard, om in Utrecht met de gereformeerden te vereenigen. De Utrechtsche Kerkeraad werd hiervan door den Rotterdamschen predikant Petrus de Bert per brief verwittigd, en vernam zelf in Utrecht omtrent den „Pastoor van S. Jacob", dat hij de „belijdenisse des geloofs ende leeringe" der gereformeerden „wel in als [alles]" zeide „aen te nemen, maer belangende de ceremoniën ende regeringe der kercken daer maekt(e) hij eenige swaricheyt in;" hare kerkenorde wilde hij nog niet „gebruycken" [3]). Eigenlijk was het echter den Kerke-

1) Zie F. L. Rutgers, *Het Kerkverband*, blzz. 30, 38, 54; en van denzelfde *de Geldigheid van de oude kerkenordening*, Amsterdam, 1890, blzz. 17 vg., 41.

2) *W. d. M.-V.*, S. II, Dl. III, blz. 606.

3) Bor, *a. w.*, Dl. II, blz. 831 vg.; en *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 5. Vgl. Trigland, *a. w.*, blz. 320.

Digitized by Google

raad niet recht duidelijk, wat Duifhuis nu precies wilde. En om nu toch goed te weten te komen, wat hij aan hem had, begeerde hij „eens ende vooral mit hem rontwt te handelen," en daartoe op 23 October 1578 eene conferentie te hebben. „Opdat hetselfde met vasticheyt, ende aensien, ende oock discretelick geschieden" zou, werden „etlicke dienaers wt de omliggende plaetsen verschreven, tegen den 22 Octobris, om 's anderendaechs te handelen." Helmichius interesseerde zich zeer voor deze aangelegenheid. In een particulier schrijven aan A. Cornelisz., die daarin van alles op de hoogte werd gebracht, en in een' officieelen brief, waaruit ik reeds citeerde, „wt de naem der Consistoriën" van Utrecht aan den Kerkeraad van Delft gericht, vroeg hij dringend om de overkomst van Cornelisz., opdat men „sijnes raets ende bystants genieten" mocht bij dat onderhoud. Ja, zooveel was hem aan die zaak gelegen, dat hij zelfs zijn' terugkeer naar Frankfort uitstelde, tegen zijne verwachting, plan en belofte in [1]).

Als Bor [2]) nu meêdeelt, dat Duifhuis in Oct. 1578 is aangesproken door Helmichius „met eenige andere dienaren", „om hem tot eenigheyt des kerkendienst te brengen", doelt hij daarmede zeker op dezelfde conferentie, waarover Helmich in zijne twee genoemde brieven schrijft. Hubertus verklaarde dan bij dat onderhoud „in 't gros" aan de andere predikanten, „dat hij met hun eens was in de leere, maer dat het noch te vroeg was in sijne Parochie sulke kerkelijke ordre in te stellen als sy versochten."

De vereeniging kwam dus niets verder.

Later, doch ook nog in 1578, zijn — volgens Bor [3]) —

---

1) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 4—6.

2) *a. w.*, Dl. II, blz. 833. Of A. Cornelisz bij deze conferentie tegenwoordig geweest is, heb ik nergens kunnen vinden. Bijzonder duidelijk vind ik de voorstelling der feiten, door Bor gegeven, niet.

3) Bor, t. a. p. Vgl. Kist en Royaards, *a. w.*, Dl. IX, blz. 365 vg.

Digitized by Google

Helmichius, Sopingius en Cornelisz. uit Delft, met Duifhuis in gesprek geweest en hebben zij met hem gehandeld over zijn gevoelen omtrent den doop, welken eene vroedvrouw bediend en Duifhuis goedgekeurd had. Tevens hebben zij toen, naar aanleiding van Beza's boekje over het ketterdooden, de macht der Overheid in dat stuk besproken. Een der predikanten verdedigde bij die gelegenheid, dat de Overheid daartoe bevoegd was, doch Duifhuis kon zich daarmede niet vereenigen en zei eindelijk: „is dat uwe meninge so moet mijn ziele uyt uwen rade blijven, en begere met sulke geen gemeenschap te houden", waarna hij opstond, zonder hen verder te willen hooren.

Door dit gesprek ontstond dus eerder verwijdering dan toenadering. De kansen voor de eenheid van het gereformeerde kerkverband stonden niet zoo gunstig.

Aan latere pogingen tot volle vereeniging, die in Februari en April 1579 werden aangewend, doch geen gunstiger resultaat opleverden, nam Helmichius, wegens afwezigheid naar Frankfort, geen deel [1]), doch kort na zijne terugkomst, heeft hij zelf weer een privaat onderhoud met Duifhuis gehad [2]). Hij ging toen naar Duifhuis toe om hem te vermanen, wijl laatstgenoemde het nachtmaal (synaxis) afzonderlijk en op eene andere wijze dan de gereformeerden wilde vieren. Ziekte heeft hem toen belet, dat plan uit te voeren, doch Helmich begreep zeer goed, dat de scheiding eerder nog weer grooter dan kleiner zou geworden zijn, als het doorgegaan was, waarom hij het, „juxta illud: Principiis obsta, etc.", noodig had geacht, Duifhuis daarover vooraf aan te spreken. Bij die gelegenheid zijn toen ook nog andere punten ter sprake gekomen. Zij hebben o. a. van gedachten gewisseld over de roeping (vocatio) [3]) der „dienaren" en over

1) Bor, t. a. p.; en Wiarda, *a. w.*, blzz. 45, 49.
2) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 6—9. Vgl. blz. 4.
3) Ook in Rotterdam had Duifhuis daarover gesproken met de gerefor-

Digitized by Google

de kerkelijke tucht; en over dat laatste punt hoorde Helmich zonderlinge gevoelens van Duifhuis. Zoo doelde het „in te", in Matth. 18 : 15 voorkomende, [Als een broeder *tegen u* gezondigd heeft], volgens Duifhuis, op „lites civiles"; zeg het der „gemeente" [t. a. p. vers 17] beteekende, zeg het „aan meer anderen"; „dat gij met zoodanig eenen ook niet zult eten", uit 1 Cor. 5 [: 11] beduidde, volgens hem, „Eet niet van de spijze, waarvan hij eet, namelijk van de zonde; heb geene gemeenschap aan zijne zonden"; en op gelijke wijze ontweek hij de klem van den tekst: „Geeft het heilige den honden niet" [Matth. 7 : 6]. Voorts waren er, naar Duifhuis meende, ten tijde der Apostelen ouderlingen geweest, omdat er toen nog geene dienaren des Woords, alleen maar Apostelen waren; en toen Helmich hem dit beter uitlegde, zoodat hij vastraakte, zei hij, zonder nader bewijs bij te brengen, dat de christelijke Magistraat de tucht moest oefenen, en verklaarde op dat punt niet verder te kunnen ingaan „isto loco", niettegenstaande Helmich maar alleen bij hem was. Aan 't slot van het gesprek eindelijk, recommandeerde Duifhuis aan Helmichius ten zeerste „Castalio" aan, bizonder over het punt der „Praedestinatio". Alsof Helmichius nog geene onaangename en verontrustende dingen genoeg had gehoord! Hij noemde Duifhuis' antwoorden „pleraque absurda" en oordeelde, dat hij een „hypocriticum ingenium" had.

Zoolang „Pastor Hubertus" zulke wonderlijke beschouwingen had, was „eenicheyt" met hem moeielijk tot stand

---

meerde predikanten. Wiarda, *a. w.*, blz. 40. Vgl. Wtenbogaert, *Kerckel. Hist.*, blz. 221. Helmich was volgens den in de vor. aanteekening genoemden brief destijds nog niet volkomen op de hoogte van den »status quaestionis" in dit punt. Later heeft hij er echter een klein boekje over geschreven onder den titel »Grondich Bericht van de wettelijcke beroepinghe der Predicanten ofte Keroken-dienaren". Drie jaar na zijn dood, in 1611 dus, is het uitgegeven. In Hfdst. II, § 6, bespreek ik dit geschriftje uitvoeriger.

Digitized by Google

te brengen. In 1579 kwam ze er dan ook niet; de St. Jacobs-gemeente, door de Overheid en de aanzienlijken, en de gereformeerde kerk, meer door het volk gesteund, bleven naast, haast tegenover elkander, voortleven; Utrecht's kerk leed voortdurend aan „morbus schismatis" [1]), tot groote smart van Helmichius.

Na het overlijden van Duifhuis — die reeds in 1579 ziekelijk was en daarom een' helper kreeg in Erasmus Backer; in 't begin van '80 aan de Overheid ontslag vroeg, doch in dienst moest blijven; eindelijk in April '81 stierf — [2]) en de aanstelling van zijn' opvolger Herman Elconius in Juli daaraanvolgende, werden de onderhandelingen over de kerkelijke vereeniging weer aangeknoopt. De Kerkeraad der gereformeerde kerk had de hulp van den Prins van Oranje ingeroepen, tot wegneming van de gedeeldheid [3]), en door diens invloed is de Magistraat van Utrecht er zeker toe gebracht om de gereformeerden, die zij in 1579 nooit had willen hooren [4]), nu op het stadhuis te ontvangen. Op 4 Aug. kwamen Helmichius en Moded namens de gereformeerde kerk, en Backer met Elconius uit naam van de Duifhuis-gemeente, bijeen, ten einde in tegenwoordigheid van eenige

---

1) Zoo schrijft Helmich aan Henrick de Corput in een brief d.d. 31 Dec. 1580, aanwezig in *het O.-A. d. N. H. K.*, Nr. 39, I. Duidelijk komt daarin uit, dat de scheuring in Utrecht eerder toe- dan afnam. Helmich verwachtte voorts veel heil van eene Synode, met authoriteit der Overheid saâmgeroepen en door hare gedeputeerden bijgewoond. Daar konden dan Helmich cum suis en Duifhuis met »alii similis farinae" zich tegenover elkander uitspreken en verdedigen; alle listen en dwalingen konden dan aan 't licht komen; in elk geval de »imperitia, pertinacia superbiaque" der tegenstanders, en de »fides, moderatio, integritas ac doctrinae sanitas veritasque" van Helmich en de zijnen blijken. Zie den brief in Bijlage *D.* Vgl. *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. V (3e st.), blz. 331.

2) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 8; en Wiarda, *a. w.*, blz. 50 vg.

3) Wtenbogaert, *Kerckel. Hist.*, blz. 222. Vgl. *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. V (2e st.), blz. 195 vg. De kerk van Utrecht vroeg ook om raad aan de Middelburgsche Synode van 1581. Deze benoemde 2 deputaten om er met Z. Exc. over te spreken. *W. d. M.-V.*, S. II, Dl. III, blzz. 369 vg., 429.

4) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 9. Vgl. blz. 27.

Digitized by Google

gecommitteerden der Overheid, over hunne onderlinge geschillen te handelen. Er is toen alleen maar gesproken over de *hoofdstukken* der christelijke religie [1]), en daarover werd men het zoo wat eens [2]). In eene tweede conferentie, in December van hetzelfde jaar, weer coram Magistratu gehouden, liep het gesprek over de kerkelijke tucht; welke „disceptatiuncula" volgens Helmich, weinig waarde had „quoad populi conciliationem," maar wier beteekenis hierin gelegen was, dat de zaaksgerechtigheid der gereformeerden toen was uitgekomen, en aan de Magistraat zoowel de „ignorantia" en „iniquitas" der Duifhuisianen, als de beginselen der gereformeerde kerkregeering duidelijk waren geworden [3]). Voorts meende Helmichius, dat men nu jegens de Magistraat, die uit vreeze voor oproer haar gezag niet scheen te durven gebruiken, jegens het onwillige deel des volks en jegens Elconius, dien men nu voor zich gewonnen hoopte te hebben [4]), andere middelen moest aanwenden. Daarmede had hij hoogst waarschijnlijk weer den invloed van den Prins op het oog; ten minste de gereformeerden zijn hem nogmaals „klachtig"

1) Door het beleid der Overheid is de »kerkelijke tucht" in deze conferentie onaangeroerd gebleven en zijn alleen maar de hoofdstukken der leer besproken. Natuurlijk om de gescheidenen zoo dicht mogelijk bij elkaar te doen komen. Bor, *a. w.*, Dl. II, blz. 837; en Kist en Royaards, *a. w.*, Dl. XVII, blz. 278 vg.

2) Kist en Royaards, t. a. p. De Overheid maakte eene acte op, waarin vermeld werd, dat allen de hoofdstukken der religie, in den catechismus begrepen, goedkeurden. Helmich en Moded merkten hierop later aan, dat Elconius den catechismus wel goedkeurde, doch Backer niet. Dit eerste onderhoud wordt ook aangeroerd in *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. II (2e st.), blz. 168.

3) Bor, *a. w.*, Dl. II, blz. 837, geeft November op en zegt, dat over de kerkenorde is gesproken; Helmich, dien ik hier volgde, noemt begin December en deelt mede, dat over de »disciplina", dus over een deel der kerkenorde, is gedisputeerd. *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blzz. 21, 24.

4) In deze conferentie was duidelijk uitgekomen, dat er tusschen Backer en Elconius bepaald verschil was; de laatste was het eens met de confessie en de gereformeerde kerkenorde, de eerste kon zich *niet* vereenigen met de geloofsbelijdenis en was een vijand van de discipline. Zie noot 2; en *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 21.

Digitized by Google

gevallen. In hun belang heeft de Prins dan ook weer geschreven aan Utrecht's stedelijken Raad, die, lang niet malsch, antwoordde, dat hij zich niet een kerkelijk juk wilde laten opleggen, dat in zijn oog niet minder zwaar was dan het papistische, en hem vriendelijk verzocht, de gereformeerden in Utrecht tot rust te vermanen en „den Magistraet met die van S. Jacobs-kerke te laten begaen" [1]). De door Helmich gewenschte eenheid was alzoo nog verre van nabij. Zoo hij als zijne collega's en de gemeente verkeerden in hachelijke positie.

In 1583 werd de toestand nog moeielijker. De St. Jacobsgemeente, zoo schreef Helmich aan Joannes Taffinus in Antwerpen, drong er toen op aan, dat de „S. Nicolai"-kerk aan de gereformeerden zou worden ontnomen, en haar ten gebruike zou worden gegeven; de kerkelijke tucht kwam meer en meer in minachting; terwijl in de dorpen, waar de reformatie ter hand zou worden genomen, dienaren zouden worden aangesteld, die door de „Jacobaeani" zouden worden onderzocht en goedgekeurd; zoodat, zijns inziens, de tusschenkomst van den Prins dringend noodig was, om zulke pogingen te verijdelen en eene zeer verderfelijke uitbarsting te voorkomen [2]). Helaas, in plaats van helpend tusschenbeide te komen, bevestigde Z. Excellentie in Utrecht eene

---

1) Bor, *a. w.*, Dl. II, blz. 837, schrijft, dat de Utr. Magistraat in Aug. *1582* aan den Prins antwoordde, terwijl Wtenbogaert (*Kerckel. Hist.*, blz. 222) zegt, dat dadelijk na de 1e conferentie in Aug. *1581*, is geantwoord. Dit laatste is volgens prof. Royaards (Kist en Royaards, *a. w.*, Dl. XVII, blz. 280') meer overeenkomstig met den loop der dingen. Toch is zeker ook in Aug. *1582* aan den Prins geschreven, en ook in den geest, zooals Bor mededeelt, gelijk afgeleid kan worden uit het naschrift van een brief van J. Taffinus, d.d. 24 Sept. 1582, aan A. Cornelisz. geschreven. [*W. d. M.-V.*, S. III, Dl. V (2e st.), blz. 206.] Mogelijk is, dat de Prins ook in 1581 een brief van Utr.'s Raad ontving. [vgl. *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. V (2e st.), blz. 196]. Is hem echter maar eenmaal bericht gezonden, dan stel ik dat liefst met Bor in 1582.

2) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. V (2e st.), blz. 214. Vgl. S. III, Dl. IV, blz. 43, waar de »S. Nicolai" uitdrukkelijk wordt genoemd.

Digitized by Google

Regeering, die, naar Helmich's oordeel, zoo vijandig was aan de gereformeerde kerk, en het in die mate op haren druk en hare verstoring had gemunt, dat alleen echte papisten nog feller konden zijn. Bij den aanvang van '84 was het daarom op kerkelijk terrein al zeer droevig gesteld. Helmich moest aanschouwen dat de eenheid der kerken uitbleef; de verwijdering veeleer steeds toenam; de Overheid *hun* tegen, der St. Jacobs-gemeente genegen was, — zijne ziel droop bijna weg van treurigheid en klagen [1]).

Toch gaven de gereformeerden den moed nog niet op. In Mei zond de Classe Utrecht een smeekschrift aan den Prins, waarin gevraagd werd om gedeputeerden, opdat het meê door hunne bemiddeling tot eene „goede vereeninge" in de stad komen mocht. Tweemaal schreef Helmichius aan Cornelisz. om het wenschelijke van de overkomst dier gedeputeerden te betoogen, er te meer op aandringende, omdat de „meeste part des Raets" toen wel tot vereeniging gezind was, en „seer vriendelijk biddende", dat Cornelisz. er over sprak met ds. Knibius of Villerius [2]), opdat die laatsten dan natuurlijk weer een goed woord voor Utrecht bij den Prins zouden doen. Of die deputaten ook gekomen zijn, is niet bekend, maar wel weten wij, dat de tweeheid in Utrecht het volgende jaar nog niet was weggenomen en Helmich er nog gewag van maakt als van „een lopende fonteijne van allerleij geduerige swaricheijden, die ons gestadel. de vaeck wt d' oogen keeren (so men gemeenl. seyt)" [3]).

Eene soort eenheid is er in 1586 tot stand gekomen door

---

1) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blzz. 42—44. O. a. staat daar in een' brief van hem aan Cornelisz.: »Ex iusto dolore hanc justissimam querelam meam in sinum tuum ut intimi fratris effudi".

2) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 47—49.

3) Dit komt voor in het reeds vroeger genoemde stuk, dat Helmich 26 April o. s. 1585, namens den Utr. Kerkeraad aan den Kerkeraad van Delft schreef. *Kerkeraadsarchief* te Delft, Afd. V, L^{a}. n°. 33. Vgl. blz. 29*.

Digitized by Google

den invloed van Leycester [1]). Deze, door Koningin Elizabeth van Engeland in 1585 naar Nederland gezonden, tot hulp van den wankelenden staat, en door de Algemeene Staten tot landvoogd benoemd, kwam ook, 22 Maart o. s. 1586, in Utrecht, waar hij in het huis der Duitsche orde ontvangen werd en resideerde [2]). De Kerkeraad der gereformeerde kerk wist het toen door bemiddeling van den Graaf van Meurs, sedert 9 Sept. 1585 Stadhouder van Utrecht, zoover te brengen, dat Leycester spoedig eenige predikanten van de beide gedeelde kerken bij zich ontbood en bij hen op kerkelijke vereeniging aandrong. De predikanten van St. Jacob en enkele Raadsleden waren hier tegen, doch Leycester zette zijn' wil door. Reeds 25 April werd eene acte van ineensmelting, uit 18 artikelen bestaande, geteekend, door de vier predikanten der gereformeerde kerk, door twee van de St. Jacobs-gemeente, benevens door Petrus Berk, predikant aan de Vaart [3]), en den volgenden dag door de Magistraat [4]). De gemaakte bepalingen zouden onderhouden worden tot aan de e. k. Generale Synode [5]). Een paar maanden later kwam die Synode in den Haag bijeen en daar deelden de Utrechtsche afgevaardigden, Helmich en Moded, mede, dat in de hoofdstad van het Sticht aan de „tweedrachticheit ende scheuringe" op kerkelijk terrein een einde was geko-

1) Helmich noemt Leycester een »goeden Heere", die »de ware religie van herten toegedaan" was. Tevens spreekt hij echter met smart over diens onvaste houding in zake de uitzetting van den geestelijken stand uit de Utr. staten in 1586. *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 65.

2) Zie *De Graaf van Leicester in Utrecht*, door van Asch van Wijck, (overgenomen uit het *Tijdschrift voor Geschiedenis, Oudheden en Statistiek van Utrecht*, D. II, 1e st., 1836), blz. 16 vg.

3) Zie over 25 April in plaats van 26, *W. d. M.-V.*, S. II, Dl. III, blz. 605'. Taco Sybrandts weigerde te teekenen, omdat hij bezwaar had tegen de confessie, in art. 5 der overeenkomst genoemd, speciaal tegen de predestinatie. Bor, *a. w.*, Dl. II, blz. 838. Zie over de gemaakte bepalingen, Kist en Royaards, *a. w.*, Dl. XVIII, blz. 261—'67.

4) Trigland, *a. w.*, blz. 343.

5) *W. d. M.-V.*, S. II, Dl. III, blz. 606; en Bor t. a. p.

Digitized by Google

men, en vroegen hoe de Utrechtsche kerk zich nu verder „te dragen" had met betrekking tot de provisioneel vastgestelde „artijckelen". De Synode was „seer verblijt" met de „goddelicke vereeninge" en bepaalde, dat de vereenigde gemeente voortaan, evenals alle andere kerken der „geünieerden Prouinciën", leven zou bij de „algemeene kerckenordeninge," „bij den Synode oversien ende gestelt ende al reede bij zijne Excell. geapprobeert," „cesserende ende ophoudende hiermede de artijckelen" van het in April gemaakte accoord, „voor soo vele als die vande voorss. kerckenordeninge souden mogen verschillen ofte daermede niet accorderen" [1]). En zoo was dan eindelijk de eenheid van het gereformeerde kerkverband in Utrecht zelf en met de andere gereformeerde kerken tot stand gebracht, ongetwijfeld tot groote vreugde voor Helmichius.

Bijzonder één en eens was men het evenwel in Utrecht nog niet dadelijk en werd men het ook niet. Er was nu, weliswaar één Kerkeraad; de predikanten preekten om en om in alle kerkelijke gebouwen; de lidmaten van de vroegere St. Jacobs-gemeente mochten in de Domkerk ten avondmaal komen; de gereformeerde kerkenorde was kerkelijke leefregel voor allen; er was eenheid van kerkverband; doch daarmede was de tegenzin en tegenstand tegen de oud-Consistorialen bij de oud-Parochianen nog niet weggenomen. Als Helmichius in 1587 schrijft, dat het goed ging met de kerk, maar veel beter zou gaan als Leycester met gezag terug keerde, wordt daarin wel iets van de kerkelijke spanning in Utrecht verraden [2]). De eenheid was meer gedwongen en geforceerd, dan gewild en begeerd. Toen Leycester

---

1) *W. d. M.-V.*, S. II, Dl. III, blz. 606 vg. Onjuist is het dus, zooals in Kist en Royaards, *a. w.*, Dl. XVIII, blz. 256, is meêgedeeld, dat het Accoord uit April, door de Haagsche Synode goedgekeurd, de Utr. kerkorde werd.

2) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 71.

Digitized by Google

dan ook in 't laatst van laatstgenoemd jaar voor goed was heengegaan, en in 1588 en 1589 bij de gewone jaarlijksche Raadsverandering in Utrecht, de oud-Consistorialen weer werden vervangen door oud-Duifhuisianen, staken die van de vroegere St. Jacobs-kerk het hoofd weer op en vroegen op 't Stadhuis weer afzonderlijke godsdienstoefening aan, zooals zij die vóór 1586 hadden gehad. Dat dorst de Magistraat hun niet toestaan, gelijk ik vroeger reeds meêdeelde, maar zij besloot, ten einde hun toch „contentement" te geven, alle predikanten te licentieeren, en anderen, die — „vreetsaem" waren, in hunne plaats te stellen. Zooals wij ook reeds weten, is in December '89 dat besluit uitgevoerd en daardoor ook Helmich, die steeds voor de eenheid in Utrecht had gearbeid, afgedankt als iemand, die aan de vereeniging in den weg stond en *niet* „vreetsaem" was.

Na zijn afzetting bleef hij evenwel in de Utrechtsche verwikkelingen, voor zoover hij zich daarmede nog bemoeide, getrouw aan zijn beginsel en wilde het gereformeerde kerkverband weer gehandhaafd zien. Uit een paar gegevens kan dit worden toegelicht. Gelijk te verwachten was, hadden vele leden der Utrechtsche gemeente er geen' vrede meê, dat hunne predikanten zoo maar „lichtelijk en onverhoord" waren ontslagen door de stedelijke Regenten, en anderen waren aangesteld; dat de Heeren Staten van 't Sticht zelf maar een kerkorde maakten en oplegden; dat in Mei 1590 ook de gereformeerde Kerkeraad werd afgedankt; aldus schoon schip was gemaakt; de rechten der kerk ten zeerste waren geschonden en de eenheid van het kerkverband met andere kerken was verbroken, zoodat de Utrechtsche gemeente van de andere kerken „afgesondert en gesepareert" was. Zij weigerden dan ook ds. Bastingius en de Roy, die met goedvinden van den Prins en de Staten van Holland voor twee maanden bij leening in Utrecht kwamen, te hooren; erkenden

Digitized by Google

evenmin de later voor vast aangestelde predikanten Henricus Caesarius, Gerardus Blockhoven, Johannes Andelius en Johannes Gerobulus als hunne wettige leeraars, en hielden afzonderlijke bijeenkomsten in huizen, op weiden en in boomgaarden, ja zelfs in „den Doelen" werden Psalmen gezongen [1]). En toen nu de Magistraat daartegen in 't laatst van Mei 1590 een plakkaat uitvaardigde, waarbij die conventiculen verboden werden, heeft Helmichius waarschijnlijk [2]), ofschoon anoniem, eene verantwoording tegen dat plakkaat opgesteld. Hij laat daarin duidelijk uitkomen, hoe jammerlijk het was, dat in Utrecht, door machts-usurpatie van de stedelijke Regenten, de eendracht was verbroken en nieuwe twist en op nieuw scheuring was verwekt. Hij wijst er op, dat door het wederrechtelijk ingrijpen van de Magistraat in de kerkelijke zaken, de Utrechtsche kerk „van allen anderen Gereformeerde Kerkendienaers, niet alleen van dese Nederlanders: maer ook van Duytsland, Vrankrijk, Engeland, ja der gantscher Christenheyt afgesondert en gesepareert was". Hij beschuldigt de ingedrongen predikanten, omdat zij de geestelijke zaken niet met het zwaard des Geestes, maàr met behulp van „Brachium seculare" verdedigden, en is

---

1) Rogge, *J. Wtenbogaert* enz., Dl. I, blz. 112—115; Hooijer, *a. w.*, blz. 287; en Bor, *a. w.*, Dl. II, blz. 843. Zie over de vier voor vast benoemde predikanten, *Naamlijst der Predikanten* in Utrecht, achter in de *Orde der Feest- en Lijdens-teksten voor de Nederd. Herv. gemeente te Utrecht*, Utrecht, 1848; en Reitsma en van Veen, *a. w.*, i. v. Over Caesarius bovendien, *Jan van Venray* door dr. Acquoy, 1873, blz. 6¹, 9¹; en *Archief voor Nederl. Kerkgesch.*, Dl. IV, Afl. 2 ('s Gravenhage, 1893), blz. 193—195. Van Gerobulus vond ik eene korte autobiographie tot 1596, in de Voorrede van *De CL Psalmen Davids, eñ der anderer Propheten, in vijf Boecken*, met paraphrasen van Beza en gebeden van Petr. Martyr, vertaald door Gerobulus, Leyden, 1596. V. d. Aa, *a. w.*, noemt dat boek niet bij de bronnen over Gerobulus. Over Blockhoven vindt men bizonderheden in *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. II (2e st.), blzz. 167, 170 vg.; en S. III, Dl. III, blz. 64.

2) Volgens Brandt, *Historie der Reformatie*, Dl. I, blz. 763, staat het vast. Bij Bor, *a. w.* Dl. II, blz. 843—'46, waar aan meer opstellers wordt gedacht, wordt de inhoud der verantwoording meêgedeeld.

Digitized by Google

van oordeel, dat de „rechte schaepkens Christi" de opgedrongen dienaren niet mochten hooren en het „onwettig ministerium" niet mochten approberen, zonder zich zelf ook schuldig te maken aan scheuring en confusie. Helmichius keurde dus handelingen, die in strijd waren met de beginselen van het gereformeerde kerkverband, ten zeerste af en kwam daardoor juist voor dat kerkverband op.

Later kwam dit ook nog weer uit in zijne adviezen aán de bezwaarde en verdrukte Utrechtsche broederen. Wtenbogaert en hij bleven hun, na de afzetting, een tijdlang gemeenschappelijk met raad dienen en spoorden hen aanvankelijk tot volhouden in de „affondering" aan [1]). Zeer waarschijnlijk hebben Johannes en Wernerus in dien tijd ook de onderlinge afspraak gemaakt, waarover Helmich later schrijft met deze woorden: „dat degene, die van ons beyden eerst behoorlick versocht soude worden, te predicken aldaer, 'tselve niet aennemen soude, sonder eenige voorgaende reparatie van onse ende der Kercken eere in 't gemeen, daerinne wy so groffelick geledeert waren: doch sonder eenige taxatie van de Magistraet, maer met eenige beleeffde termen van excusen, volgends sekere formulier, by ons by provisie ontworpen, ende als 't noot ware wijders in deliberatie te leggen, ende na de gelegenheyt, die voorvallen soude, te accommoderen." Wtenbogaert veranderde later evenwel van oordeel, gaf raad van andere strekking en ging in 1605, ook het „advys", tusschen hem en Helmich „eertijts genomen," „te buten;" doch Wernerus bleef aan de zijde der verongelijkte broederen staan [2]), nam het voor hen op, evenals de Hollandsche Synoden, waar die Utrechtsche geschillen werden behandeld [3]), gaf hun afzonderlijk advies

---

1) Wtenbogaert, *Leven, Kerckel. Bedieninge* enz., blz. 24.
2) *W. d. M.-V*, S. III, Dl. IV. blzz. 248, 250. Wtenbogaert, *a. w.*, t. a. p.
3) Zie Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. II, blzz. 377 vg., 412 vg.,

Digitized by Google

en schreef in 1605 nog, hoe aangenaam het hem zou zijn, als in Utrecht „redressement van d'ordre," „ia conformiteyt met de nabuerkercken" tot stand kwam, tot „eere van God ende sijne Kercke" [1]).

Vóór en na 1589 bezielde hem dus, in de Utrechtsche kerkgeschillen, eenzelfde beginsel, naar gelang van de verschillende omstandigheden op onderscheidene wijze door hem uitgesproken, verdedigd en aanbevolen.

Voor de eenheid van het gereformeerde kerkverband is Helmichius ook werkzaam geweest in 1598, als „deputaat" der Zuid-Hollandsche Synode.

De Graaf van Hohenlo [2]), in 1595 gehuwd met Maria „princesse van Orangien", dochter van Prins Willem I en Anna, gravin van Buren en Leerdam, wilde, al sedert geruimen tijd, niet toestaan, dat de predikanten in de stad en in de „heerlyckheyt" Buren, waarvan hij namens Prins Maurits „administrator" was, „op de Classe van Gorcum kwamen". Eigenmachtig stelde hij in „die graefschap Buerē" dienaren aan, beweerde evenzeer de macht te hebben ze te „cesseren", als hij dat noodig oordeelde, en wilde niet, dat de „Classis van Gorinchem eenich seggen zoude hebbē" in zijn gebied [3]).

449—'51. In *het O.-A. d. N. H. K.* Nr. 31, en Nr. 35, I, 21, vindt men de *Handelingen* van de »gedeputt." der Z.-Holl. Synode met de H.H. Staten, over het geschil in Utrecht in 1590. Daaruit blijkt, dat de Staten aan de zijde van de Utr. Magistraat stonden. Rogge, *J. Wtenbogaert* enz., Dl. I, blz. 118, wijst ook op die bemoeienissen der »gedeputeerden". De verklaring, daar in noot 2 gegeven, van den naam Casp. Arnoldus is mijns inziens onjuist; Casp. Arnoldus is, naar mij voorkomt, niet Henr. Arnold. van der Linde, maar wijst 2 »deputaten" aan, t. w., Caspar Swerinchusius en Arnoldus Cornelii, welke beide mannen met Fraxinus naar de H.H. Staten zijn geweest, blijkens de *Acta »deputt.*" uit 1590.

1) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blzz. 251, 259, 264.

2) Zie over hem v. d. Aa, *Biogr. Woordenb.* i. v.

3) Door Rogge, in *J. Wtenbogaert* enz., Dl. I, blz. 104, wordt dit punt

Digitized by Google

De Classe was van oordeel, dat zoo'n toestand tot „nadeel der kercke Christi" strekte en daardoor „confusie ōval in die kercken ond¯ Buerē gelegē", kon ontstaan, zoodat er „hooch noodich" in voorzien moest worden. Aldus schreef zij aan de „deputaten" der Zuid-Hollandsche Synode in 't begin van 1597, toen Harmannus Pretorius door de „autoriteyt" van den Graaf van Hohenlo" „tot Tricht by Bueren" in den dienst was gesteld en op vermaan der Classe, dat hij stil zou staan totdat hij kerkelijk examen had gedaan, eerst naar dat schrijven had geluisterd, doch later weer was voortgegaan met prediken. Het „broed¯lijcke begeerē" der Classe aan de „deputaten" was daarom, vermits die beter kennis aan „syn Genade" hadden dan de dienaren in de Classe, en „haer Genade een lidtmaet der kercke tot Delff" was, „haere ēn sijn Genade van d' ordeninge der kercke te ond¯rechten, waer in dieselve best[ond] ēn hoe noodich sij [was], mede sijn Genade te bidden, dat syn Genade belie[fde], dieselve in sijn gebied te maintenerē" [1]). De „deputaten" hebben toen eerst geschreven, dat de Classe „opsicht" moest nemen op Pretorius' gedrag; en kort daarop, dat zij den Graaf van Hohenlo moest onderrichten dat de „ordre der kercken" met betrekking tot de Classe niet strekte tot „nadeele" van de politieke „Jurisdictie". Later, in de maand Juli, wezen ze „by lootinge" twee aan, die naar de Classe Gorcum moesten gaan, om *haar* aan te zeggen dat Pretorius „onwettelyck" was ingedrongen en niet mocht worden geduld, en om *Pretorius*, — door de Classe te ontbieden — te gelasten, dat hij „afstant" deed van zijne „onordentlyckheyt". Liet hij zich gezeggen, dan mochten die deputaten met de Classe

---

ook even aangeroerd en dan de hoop uitgesproken, dat het elders nader door hem zou worden toegelicht. In een zeer vriendelijk schrijven berichtte hij mij echter, dat aan dat voornemen geen gevolg was gegeven.

1) De brief, waaraan ik dit verloop ontleende, is in *het O.-A. d. N. H. K.*, Nr. 35, I, blz. 495—'97. Jodocus Geysteranus schreef hem namens de Classe aan de Synod. »deputaten" op 24 Jan. 1597.

Digitized by Google

„tot het examen comen", maar hij moest dan niet „lichtelycken" worden toegelaten; en gebeurde dat al, dan moest hij „met schultbekentenisse" worden bevestigd en was het beter dat hij „getransfereert" werd naar eene andere plaats, dan dat hij in Tricht ging dienen. Weigerde hij echter te gehoorzamen, dan moesten de broederen hem vermanen en de zaak ter eerst komende Synode brengen [1]).

Van Pretorius lezen we dan niet meer, maar wel is bekend, dat de houding van den Graaf van Hohenlo besproken is op de Particuliere Synode te Schoonhoven, in September 1597, en dat toen aan de „deputaten" der Synode is opgedragen om den Graaf te „onderrechten, dat de repartitie der classen ende tonderhouden van dien gantsch niet medebrenght eenige vercortinghe van politycque jurisdictie" [2]).

Ter voldoening aan die opdracht hebben „deputaten" in hunne vergadering van 24 Februari 1598 besloten, eene deputatie naar den Graaf van Hohenlo te zenden, ten einde met hem te spreken over „de verschyninge der predikāten in syn heerlyckheyt op de Classe"; en Helmichius was een der twee, die aangewezen werden om dat bezoek „naer Paeschen" aan den Graaf te brengen.

Met ds. Fraxinus, destijds predikant in den Haag, is hij 16 Juli d. a. v. bij den Graaf geweest. Van de gevoerde gesprekken heeft hij een rapport opgemaakt, waarin hij „*continue*" de redenen opgeeft, die aan „S. Genade", door diens „tusschenspreken", „*altemet*" waren voorgehouden, om hem te overtuigen van hoeveel belang het was, dat de predikanten in zijne heerlijkheid ter Classe kwamen. De minute van dat rapport is nog aanwezig [3]), en wijl het eerste ge-

---

1) *Handell. der »gedeputt.*" d.d. 30 Jan., 11 Febr. en 10 Juli 1597, ontleend aan den *foliant* van Tilm. Cupus (zie daarover 3 noten verder).

2) Reitsma en van Veen, a. w., Dl. III, blz. 94.

3) In *het O.-A. d. N. H. K.*, Nr. 31, A. (vgl. Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. III, blz. 110 vg.). Helmich's naam staat er wel niet onder, doch de minute is kennelijk met zijne hand geschreven.

Digitized by Google

deelte daarvan, waarin die redenen vermeld worden, voor mijn doel en op zich zelf het belangrijkst is, deel ik dat letterlijk mede. Helmichius rapporteerde dan: „Den 16 Jul. hebben wij S. G. de Grave van Hohenlo tot Buren aengedient van de v̄schijninghe des Dien. van Buren op de Classe van Gorkum, by S. Geñ opgehouden; S. G. v̄soeckeñ dat hij in sodanige cōparitie geen swaricheijt maken wilde maer laten de gewoenelicke oordeninghe hare gang hebben, als tot noch toe geschiet was also de v̄gaderinghe des Classis diende tot onderhoudinghe van goede eenicheyt iñ leere en alle goede regeringhe der kercken en niet tot eenighe vercortinghe van de Politijcke jurisdictie, authoriteijt offte hoocheijt. Voer redenen allegereñ, Dat vant beginssel der reformatie aen de Dienaer van Buren hem altijt vervoecht hadde bij de v̄gaderinghe der Predik. in de naest gelegene plaetse van Hollandt, bij tijde van mij̄ Heere den Prince van Oraengien, hogher memor. die daerin geen belet gedaen hadde: Dat oock S. Ex.c t' anderen tijden eenighe achterdencken int hoofft gebracht sijnde in comparitie vañ Dienaren van Iselstein en Bensschop bij de naestgelegen Dienaren, maer gehoort hebbeñ d' ordre eñ redenen van dien onder sȳ handt gecōsenteert eñ geordōneert hadde dat de voorsz. Dienaren sich voegen souden: Datter in den begrijpe vant Classis vā Gorcum wel vijff off ses heerlickheijden waren, welcker Dienaren alsamen eendrachtel¯ in een vergaderinghe bijeenquamen, sonder dat daerdoor de voorss. p̄ticuliere heerlickheyden eenige prejudicie of vercortinge leden: off derselver Heerschappen swaricheijt maeckten: Dat men in dese byeencomste buerten onderhielt also dat de Predikanten van Gorcum eñ andere plaetsen van Hollandt eñ andere heerlickheijden also wel tot Buren eñ hare dorpen quamen als die van Buren tot Gorkum en elders: en glijck dā Hollandt in hare politijcke hoocheijt niet geprejucieert is wāneer de Dienaers van Hollandt tot Buren komen

Digitized by Google

iñ vgaderinghe dat also de Graeffelickheyt van Buren niet geprejucieert is wāneer hare Dienaren comen tot Gorkum: Ja dat men so wel de voorss Classis soude moghen intituleren de Classis vā Buren, als vā Gorkum: Datter oock breeder eñ generaler vergaderinghen gehouden wierden doer de Predikanten van andere Provincien, als Holl^{r}, Zeel^{r}, Gelderlant, Vrieslant, en andere tsamencomen, om eenicheyt te onderhouden eñ nochtans en waren daer de Provincien respectievelick in hare Jurisdictien int alderminste niet bij geprejudicieert off vercortet. Eijndel^{r} Dat S. Geñ gelieven wilde te cōsidereren, dat het wtblijven van sijne Dienaer wt de classe oorsaeck geven sal tot oneenicheijt int Landt: eñ anderē Heerlickheyden schoē niet sulcke redenen hebbeñ als S. G. de voet geven om glijcke scheydinghe te willen maken eñ also cōfusie te veroorsaken. Bidden derhalven S. G. dat hem gelieven wilde sijnen Dien^{r} vā Buren toe te laten iñ Classe [te] vschijnen als voorhenen te geschieden plach, eñ geen veranderinghe in de kerckenregeringhe te maken."

Alle redeneering was echter vruchteloos. De Graaf antwoordde, dat hij slechts „administrator" was, geen volmacht van den Prins had om de predikanten uit Buren's „Graeffschap" naar de Classe van Gorcum te laten gaan en dat hij het „syn Dienaer van Buren" ook niet toestond. „Hij mocht wel lijden, begeerdet oock wel, dat de Dienaers vā Gorkum tot Buren quamen, maer dat sijn Dienaer van Buren, off andere wt de Graeffs. Buren tot Gorkum souden verschreven worden, geenssins: de groote steden wilden doch altijts de meester maken over de cleijne": ja, ook al geboden de Staten het, hij zou het niet toelaten, maar dan vertrekken. Kennelijk dacht hij dus, dat er door het toestaan van het gevraagde kerkverband een „imperium in imperio" komen zou.

De deputaten hebben na dat antwoord nog wel herhaaldelijk hun best gedaan om er den Graaf van te overtuigen, dat „sȳ achterdencken gansch vergeeffsch" was; „datter

Digitized by Google

gansch geen p̄judicie voor de Politie en was"; dat de Staten het hem ook nimmer zouden bevelen, „wāt de sake en was van sulcker nature niet"; en zij „baden" hem op het kerkverband te willen letten, wijl anders „Godts woordt hierbij vercort werd, ter oorsake van de oneenicheijt die daer wt soude mogen rijsen, en quade consequentie etc, doch Z. Genade herhaalde toen „meermaels" „Ick bitt, die Heeren wollen mich verschonen Ick bitt daerumm: Was ick sonst voor de classe oder voor de Heeren int p̄ticulier vermach, wil ick alzeit geerne doen, en alle dienst vā vrundtschap bewysen etc.; en zei ten slotte nog, dat de predikanten van Buren ter Classe mochten komen, als zij gehouden werd „in eenighe syner heerlyckheden", en dat hij wel een aparte Classe wilde maken „van de Dienaren der stadt Buren eñ dorpen daeronder gehooreñ". Op dat laatste zijn Helmich en Fraxinus echter niet ingegaan; alleen wezen zij er den Graaf op, dat, om te weten „off syn Dienaers haer wel off qual. draegen, op haerl¯ opsicht genomen most worden, eñ sulcke opsicht en cost niet syn sonder eendrachtige byeencomste."

De pogingen om aansluiting bij het gereformeerde kerkverband tot stand te brengen bleven dus vruchteloos. Het liep ook hier weer anders dan Helmichius zoo gaarne had gezien. Toch verstond hij ook, dat geene andere dan geestelijke en zedelijke middelen mochten worden aangewend om hier tot het beoogde doel te komen. De zaak was „van sulcker nature" niet, dat daarbij uitwendige dwang — door middel van de tusschenkomst der H.H. Staten — te baat genomen mocht worden [1]).

---

1) Na 1598 is door de Synod. »deputaten" nog wel weer beproefd de dienaren uit het Graafschap Buren enz. op de Classe van Gorinchem te krijgen, doch niets heeft geholpen. De predikanten in de »Graefschappen en Heerlickheden van Buijren, leerdam, Iselsteyn eñ ijaersvelt" moesten zelfs in 1603, op bevel van den Graaf van Hohenlo, als aparte Classe vergaderen en mochten zich met geene andere kerkel. vergadering inlaten. Na diens dood, in 1606, kwamen er echter uit de Classe Buren

Digitized by Google

Nogmaals zien we Helmichius voor de eenheid van het gereformeerde kerkverband in de bres treden in het jaar 1602. Nu niet door op aansluiting bij dat kerkverband aan te dringen, maar door op te komen tegen losmaking van dat kerkverband.

Het geval, waarbij dit uitkomt, had in de provincie Utrecht plaats.

Door de kerkorde, welke de E. Heeren Staten van Utrecht in 1590 hadden gemaakt en gearresteerd en aan de kerken in die provincie hadden opgelegd, en waardoor die kerken tamelijk wel geheel aan de provinciale Overheid vastgebonden en onderling ontbonden waren [1]), was de welstand en bloei of ook het getal der gemeenten niet bijzonder toegenomen. Veeleer valt na 1590 klacht op klacht te beluisteren over de „desolatie", vooral „van 't platte landt". Zoo schreef de kerk van Amersfoort [2]) in 1591 aan de Zuid-Hollandsche Synode over „de groote disordre, die aldaer omtrent meer ende meer was inbrekende" [3]). Vijf jaar later klaagt ds. Conchardus uit Utrecht aan C. Swerinchusius, pred. in Rotterdam: „De reformatie van de platte lande

---

afgevaardigden ter Prov. Synode. Alles wat op dit punt na 1598 betrekking heeft, wordt meêgedeeld in Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. III, blzz. 127, 142, 161, 185, 201, 213, 230, 242; en in de *Rapporten* der synod. »deputaten" van 1601—1606; welke rapporten deels te vinden zijn in den *foliant* van Tilmannus Cupus, die aanwezig is in de *Bibliothèque de Bourgogne* te Brussel, (Zie H. Q. Janssen, *de Kerkhervorming in Vlaanderen*, Arnhem, 1868, Dl. I, blz. 1 vg. en blz. 14, nº. 42—44.) en mij door welwillende bemiddeling van mr. W. B. S. Boeles uit Leeuwarden, te Leeuwarden ter inzage werd verstrekt; en deels in *het O.-A. d. N. H. K.*, Nr. 31, A. Ook vond ik in dat Archief, in Nr. 37, nog een brief van Jod. Geisteranus d.d. 20 Febr. 1603, over dat punt. Vgl. nog Bachiene, *Kerkelyke Geographie*, St. II, blz. 148 vgg.; en Rogge, *J. Wtenbogaert* enz, Dl. I, blz. 102².

1) Vgl. Hooijer, *a. w.*, blz. 289, waar eene scherpe critiek op die Staatswet van 1590 wordt gegeven.

2) In § 3 B deel ik mede wat Helmich in 1581 te Amersfoort deed bij gelegenheid van het kerkrumoer aldaar.

3) Hooijer, *d. w.*, blz. 376.

Digitized by Google

wort alsnoch (Godt betert) te rugge gehouden: daer doer het geschiet dattet buyten vast alles int wilt loopt gelyck anders niet te verwachten is van degenen die geenen regel ordre oft discipline onderworpen zijn. Wij hebben den 29 novemb. wederom nae de resolutie des Kerckenraets by den Staeten ernstelyck aengehouden in de nootwendicheyt van de conformitet (sic) te platte lande eñ reformatie van die geremonstreert: maer tis altyt t' oude liedeken: dat is: men set ons met goeden woorden af eñ spreykt: meyn Heeren zullen daerop letten. Ende aldus blyft het voer eñ voer nu so veel Jaren" [1]). Geen beter getuigenis legt in 1601 „henricus Johānis minister ecclesiae Amersfortianae" af, wanneer hij meêdeelt [2]), dat „alle dinghen in een arme bedroeffde staet gecomen syn sulx dat de meeste Dienaers off in Leere off in leven ja sommige in beyde ongesont sijn" in de dorpen „omtrent" Amersfoort. En diezelfde Henricus Johannes schrijft in 1602 [3]), aan de synodale „deputaten" van Noord- en Zuid-Holland, dat ds. Gerobulus uit Utrecht [4]), volgens zijn eigen zeggen, „een remonstrantie [aan de H.H. Staten van Utrecht] wt de name der kercken van Utregt ghemaackt

---

1) Dezen brief d.d. 2 Dec. 1596, vond ik in *het O-A. d. N. H. K.*, Nr. 73, I. A. 1.

2) Aan de »deputaten" der N. en Z.-H. Synode. De brief is van 30 Dec. o. s. 1601, en aanwezig in *het O.-A. d. N. H. K.*, Nr. 73, I. A. 1. Onder de stukken in genoemd. foliant is ook nog eene remonstrantie van de »gedeputeerden" der N. en Z.-H. Synode uit 1601, over de groote misstanden in 't Sticht op kerkel. gebied, en over enkele bijzondere dienaren, zooals Gerobulus en Bergerus in Utrecht. In overleg met Helmichius en Wtenbogaert hebben genoemde »deputaten" die remonstrantie opgesteld en besloten ze aan Z. Exc. en de Staten-Gener. aan te bieden. Zij is echter opgehouden tot »gelegener tijt". »Deputaten" laten er in uitkomen, dat zij zich met de Utr. »saecke" bemoeiden, omdat zij daartoe vroeger door de Staten zelf waren verzocht.

3) Mede uit naam van zijn' mededienaar in Amersfoort en van den predikant uit Rhenen en Wijk.

4) Gerobulus speelde in Utrecht eene zeer dubbelzinnige rol. Helmichius noemt hem een »servus hominum" (scil. Staten). Zie Rogge, *J. Wtenbogaert* enz., Dl. I, blz. 121; en *W. D. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 116.

Digitized by Google

hadde daerinne by de bedroefde staet der kercken van Sticht verthoonde sulx te wesen dat door hare authoriteit daer inne behoorde voorsien te werden, ten eynde dat eenigh quaet en smaetspreeckers over de regeeringe der kercken in Sticht mochte de möt gestopt worden"; ja, Gerobulus had nog meer gedaan, want „hy hadde een schriftelyck project van ēē kerckenordenīge geraempt en aan hare E. overgegeven." Henricus deelt dan verder dat concept van kerkenorde, „so veel — hij met zijne drie collega's — wt het voorleesen had konnen onthouden", mede [1]), en omdat het

---

1) De toedracht der zaak is deze. De beide predikanten van Amersfoort hadden aan de synod. »deputt." van N.- en Z.-Holland gevraagd »hoe tgheen vervallen was weder ghebetert" kon worden, en tot antwoord gekregen, dat zij zich, met de dienaren van »Renen" en »Wijck", moesten aansluiten bij de predikanten van Utrecht, die over de kerkelijke wanorde in 't Sticht eene remonstrantie aan de Stichtsche Staten zouden overgeven. Zij waren daarop met hun vieren naar Utrecht gegaan, hadden daar met de predikanten vergadering gehad en bij die gelegenheid was hun door Gerobulus meêgedeeld, wat ik in den tekst noemde, en was hun 't concept van Gerobulus voorgelezen; doch maar ten deele, omdat het laatste stuk te veel »becladdet" was. Gerobulus weigerde hun eene copie te geven van zijn project, omdat men die, als hij ze gaf, wel in Holland onder de oogen zou krijgen en er meê zou »spiegel vegten". De belangrijke brief, waaruit ik dit meêdeel, is in *het O.-A. d. N. H. K.*, Nr. 73, I, A. 1, d.d. 28 Mei o. s. 1602, en is onmisbaar om Helmich's brieven in *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 111—121 goed te kunnen verstaan. Helmich noemt hem op blz. 112. Ook wordt daaruit duidelijk, dat in den brief, door Rogge uitgegeven in de *Brieven en onuitgegeven stukken* van J. Wtenbogaert, Dl. I, blz. 60 vg., met »d..... paro" Casparus Swerinckhusius uit Rotterdam is bedoeld en de »voorsz. remonstr." *niet* uit naam van den Utr. Kerkeraad is overgegeven. Voorts sta hier nog de opmerking, dat, blijkens eene mededeeling van Helmichius uit 1599, ds. Gerobulus de kerkenorde, waarbij de Holl. kerken leefden, vergeleek bij »crusto panaceo, butyro bene largiter oblito (vernacule: een goede vette brey, wel vet met boter gesmeert) et soli exposito, a quo sol paulatim butyram ablingit" (zie *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 102). En eindelijk vinde het concept-Gerobulus, voorkomende in den brief van Henr. Johannes, voor zoover het is voorgelezen, en tot nog toe, naar ik meen, niet openbaar gemaakt, hier eene plaats. Het luidt aldus:

»Dat aengaende de beroepingen vañ Dienaerſ deſ Woortſ ſullen geordoneert worden twe ut de magiſtraat en twe ut de kerckenraet die tſamen ſullen macht hebben om na een Dienaer om te ſien en de magiſtraet voor te ſtellen om daerna beroepen te worden. Om Dienaerſ ten platten lande

Digitized by Google

nu wel mogelijk was, dat zij met hun vieren door de H.H. Staten „verschreven werden om het project te visiteeren

---

te beroepen ſullen geſtelt worden vañ ſtaten twe ut de ſtaten met twe predikanten om na bequame Dienaerſ om te ſien, die daer na ſullen in Statencamer voor Staten preſentie geexamineert worden en in derſelver preſentie een predicatie doen en alſo met der Staten voorſchrift geſonden worden op een plaetſe daert haer believen ſal.

Dat onder de Dienaerſ ſal gelyckmaticheyt gehouden worden in loondienſt en arbeit ten ware dat eenige om gaven en ouderdoms wille voorgetrocken worden.

Dat men deſ Sonnendaechſ niet anderſ ſal predicken dan gewonelijck iſ, inde weeck ſal men ſynen text moghen volgen. Ten platten lande ſal men niet anderſ mogen predicken dan de Sonnendaechſche Evāgelien.

Dat men twe Claſſicale byeencoemſte deſ jaerſ ſal hebben de eene in de May binnen Wtrecht daer verschynē ſullen montfoort de Dienaerſ onder het Maarſchalk ambt van Abcoude ende de dorpen in de claye [klei], het andere in September tot Amerſſoort. daer comen ſoude Renen met de dorpen over berch gelegen met Zoutlant welcke Claſſicale byeencoemſte ſullen gehouden worden na de ordre die by de Staten daer op ghemaeckt ſal worden.

Aengaende het verkieſen vañ kerckenraet ſal de ghemeynte een dubbeltgetal verkieſen daer de magiſtraet ſal moghen utnemen dient haer belieft. deſe in de camer daer de kerckenraet gewoon iſ te vergaderen beveſticht worden. ende alſo dienen een jaer lanck.

Wat angaet de veranderinghe der Dienaren vañ eene plaetſe in de andere ſal ſtaen aen de vier benoemde perſonen die hier in ſullen handelen met kenniſſe vañ heeren Staten.

Aengaende de kerckelijcke diſcipline ſal de openbaer ſondaer aengeſproocken en vermaent worden eerſt vañ ghene die ſyn ſonde bekent iſ, daer na ſal men hem een ouderlinck bijvoegen. Daerna noch een Dienaer. Daer na in de camer voor de kerckenraet ontbooden ſijnde ſal wel ſcherpelijck vermaent worden ende indien hij hertneckich blijft ſo ſal mēt daer bij blijven laten ſonder verder te gaen.

Aengaende de bedienīge deſ Doopſelſ ſal men op predickdagen bedienen. En alſ in den Dorpen mar eene preeckdach en iſ ſalmen eenē ſeeckerē dach ſtellen in de weeck om de kinderen te doopen na inhout vant formulier in den Catechiſmū geſtelt.

Belangende het gebruick deſ nachtmaelſ ſal dreemaal deſ jaerſ in de ſteden gehouden worden te weten — op paeſdach Carſdach en pinxterdach Te platte lande alleenlyck twemael 'ſ jaerſ te weten op Carſdach ende op paeſchdach.

De cōmunicanten boven de achtien jaren ſullen hare aencoemſte eenen vañ Dienaren ofte ouderlingen aenſeggen, ſonder dat men haer meerder ſal mogen onder vragen ofte hare namen op ſchrijvē.

Die beneden de achttien jaren ſijn ſullen voor de predickant gebracht worden ende ut den catechiſmū ondervraecht en geexamineert worden."

Digitized by Google

ende te beteren", vraagt hij in het slot van den brief om advies over „drie dingen", welke hem en zijne drie mededienaren „druckten": „Ten eersten (zoo zegt hij) dat wy niet en begheren ons te separeeren vañ algemeyne kercke: ten 2 — so men hen niet en wil wat toegeven, is te besorgen, dat se heel sullen te rugge loopen. Ten Derden oftmen int toegeven vañ ordre by de Synode gestelt sullen mogen wat afwijcken ende hoe verre."

Dat belangrijk schrijven van de dienaren uit „Amersfort, Renen ende Wijck" is ook onder de oogen van Helmichius geweest. A. Cornelisz. heeft het hem meegedeeld, zoodat hij „historiam facti" grondig heeft kunnen lezen [1]), en heeft hem, omdat hij zoo goed bekend was met de Utrechtsche toestanden op kerkelijk gebied, zeer waarschijnlijk om „advys" gevraagd. En wat is nu zijn oordeel over het „Gerobulissche formulier"? Hij kan „sodanighe kerckenoordeninge" „niet anders en achten dan een falsificatie ende vervalschinge vande rechte kerckenregieringhe ende Discipline: ia eene brugge om de Discipline t' eenemael t' aboleren aen d' eene sijde, ende aen d' ander sijde een polityck Pausdom aen te rechten, ende men kan daerinne sien hoe dese autheur t' eenemael de conscientie wttreckt, ende factus servus hominum jam pridem, strenue illis operam suam magis magisque locare decreuit." Zijn advies op de drie vragen is dan ook, den broederen van Amersfoort enz. te raden, „dat sy haer van de allgemeene kercken in de naestleggende Provinciën niet en separeren, noch veranderinghe

1) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blzz. 112, 116. A. Cornelisz. had den brief zeker weer van C. Swerinckhusen gekregen. Wtenbogaert heeft er ook over geschreven aan Helmichius, (zie *a. w.*, blz. 111), doch dien brief vond ik nergens. (Trouwens, de geheele correspondentie tusschen Helmich en Wtenbogaert schijnt verloren te zijn. Zie *Brieven en onuitgegeven stukken* van J. Wtenbogaert, door Rogge, Dl. I, blz. 12'). En C. Swerinckhusen uit Rotterdam heeft Helmich ook van dit punt op de hoogte gebracht. (Zie 3 noten verder.)

Digitized by Google

in de kerckenoorden toelaten off toestaen: by dese reden, om dattet ten eersten niet geoorloofft en is een particuliere Provincie te veranderen 'tgeene by allen eens gestelt is, ende ten anderen dat het een grote confusie maken sal, dat elcke Provincie een oordening hebbe in 't besonder; daarom is „niet raedtsaem, dat sy in eenighe particuliere handelinghe treden van een nieuw formulier"; zij moeten dat nieuwe „jock der ongerechticheyt met de cleynste vinger niet aenroeren." En „als nu de broeders van Amersfort etc. by dit eerste propoost blijven, so vallen die 2 andere punten van hare vragen: want blyvende by d'allgemeyne kerckenoordening, so en kunnen sy niet toegeven: ende wederom, geven sy toe in eenige punten van veranderinghe (die voorseker niet van de slechtste en souden wesen) so blijven sy by de allgemeyne kercken niet: ende sy separeren haer ipso facto, dat sy een ander formulier in een particuliere Provincie helpen maken." Kon men „vercrijgen de regieringhe der kercken ende bijeencomste na de gemeene kerckenorde der genabuerde Provinciën, dat ware wel een sake de moeyte weerdt", maar „bijeencomsten" „nae 't ontwerp Gerobuli" zouden „gebreydelt ende bepaelt" zijn door de „ordinantie van de Staten"; classicale vergaderingen zouden dan „geen vrije vergaderingen sijn om met gemeenen advyse wettelick de kercken te regieren, Predikanten te beroepen, te stellen, te censureren, te abdiceren etc., maer 't [zou] moeten gaen ad normam, by de Staten gestelt, die ick (zegt Helmichius) praesupponere niet gaet, maer Gerobulice." Hij dacht dan ook zeer stellig, dat „het platte land" met „sulcken nieuwen oordening" niet geholpen was, en de kerken van Amersfoort enz. deden, zijns inziens, zoolang zij niet konden bijeenkomen met de andere kerken in Utrecht op den grondslag der algemeene kerkenorde, het beste, dat zij „mit hun driën t'samen goede correspondentie" hielden, „belangende den standt ende regieringhe harer kercken; dat zij de „Dienaers van Vtrecht"

Digitized by Google

maar lieten „vadere ut vadunt suo modo"; dat zij remonstreerden aan de H.H. Staten als er wat „groffs ten platten lande" voorviel, en dat zij voorts den toestand Gode bevalen „verwachtende beter gelegenheyt" [1]). Geheel in denzelfden geest als dit advies was, hebben de synodale „deputaten" van Noord- en Zuid-Holland geadviseerd aan de bezwaarde broederen in Amersfoort, Rhenen en Wijk; ja zelfs in die mate met Helmich's oordeel over deze aangelegenheid gerekend, dat zij in hun' brief van 4 Juli 1602 [2]), waarin hun advies voorkomt, meer dan ééne uitdrukking of zinsnede uit Helmich's brief aan A. Cornelisz. d.d. 27 Juni 1602, letterlijk hebben overgenomen.

Uit die critiek op Gerobulus' formulier en het daarbij gegeven advies blijkt wel zeer duidelijk, dat Helmichius van de „stouticheyt Gerobuli", die „sulcke slimme wegen" [3]) bewandelde, zeer afkeerig was. Hij zag er niet anders in dan den toeleg van Gerobulus om de Generale Synode te voorkomen of haar samenkomen te bemoeielijken, en bij „particuliere kerckenordeninge", op bevel der H.H. Staten gemaakt en door hen goedgekeurd, alles in de provincie te regelen; en daardoor zou dan de separatie der Utrechtsche kerken van de algemeene teweeggebracht en een provinciaal-„polityck Pausdom" opgericht zijn [4]). Daartegen nu kwam hij met klem en nadruk op, en hij ijverde daarentegen met alle kracht voor de handhaving van de algemeene kerkenorde; m. a. w., hij kwam op voor het gereformeerde kerk-

---

1) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 111—121 (2 *brieven* van Helmich d.d. 13 en 27 Juni 1602).

2) Ook deze brief is in *het O.-A. d. N. H. K.*, Nr. 73, I, A. 1.

3) Eene uitdrukking voorkomende in een *brief* van Helmich aan C. Swerinckhusen d.d. 11 Juli 1602, (*O.-A. d. N. H. K.*, Nr. 73, I, A. Zie Bijlage *D*), waarin tevens uitkomt, dat laatstgenoemde ook zijn vriend Helmich de zaak-Amersfoort had laten weten. Vgl. *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 127.

4) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blzz. 116, 121, 177.

Digitized by Google

verband in zijn nationaal karakter, tegenover kerkelijk provincialisme, waarbij de toeleg was in Utrecht ééne kerk te hebben en die kerk geheel onderworpen aan hare eigene Hooge Overheid [1]). En vergelijken we nu dit streven met hetgeen elders was gedaan door de gereformeerde kerken [2]) die zich „bysondere Kerken-ordeningen", „door authoriteyt van de Staten van haare Provincien bekragtigt", hadden laten welgevallen, dan schijnt Helmichius wel wat kras voor het kerkverband opgekomen te zijn [3]), doch er moet wel in aanmerking genomen worden, dat het concept van Gerobulus de hoofdzaken der kerkelijke regeling aantastte; en als hoofdzaken werden aangeroerd, waardoor beginselen geschonden zouden worden, die in de confessie waren neergeschreven, — zooals bij de Hollandsche Staatswetten in den aanvang der 17e eeuw — lieten de gereformeerde kerken zich niet tot onderwerping brengen [4]), en kon ook Helmichius daartoe in geenen deele adviseeren.

Het laatste punt, waarop ik bij Helmichius' arbeid voor de eenheid van het gereformeerde kerkverband te wijzen heb, sluit zich aan het voorgaande geleidelijk aan. Wij zien

---

1) Zie Rutgers, *Het Kerkverband*, blz. 25—29.

2) Zie Rutgers, *De Geldigheid der oude kerkenordening*, blz. 86—90. Vgl. *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 118.

3) Minder beslist was Helmich in 1603, toen het punt van de kerkenorde in 't Sticht, dat eenigen tijd schijnt gerust te hebben, weer aan de orde zou worden gesteld door de Utr. Staten. De broeders van Amersfoort wisten toen niet welke gedragslijn zij moesten volgen; of »alles te laten in 't wilde lopen", dan wel »een kerckenordeninge [mede] te beramen, so na als mogelick de gemeene, ende dat met expresse protestatie by provisie". Die »provisie" vond Helmich »dangereux"; zij werd dikwijls »wet"; toch raadt hij nu niet dadelijk om alles maar te laten loopen, maar vraagt »metten eersten" om advies aan A. Cornelisz. Blijkbaar was Helmich nu minder vast overtuigd, wat gedaan moest worden; wat misschien hieruit te verklaren is, dat hij hoopte op spoedige samenkomst van eene Gener. Synode, waarover hij in denzelfden brief schrijft, en die de dingen dan wel in het rechte spoor zou trachten te leiden. *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 177 vg.

4) Zie Rutgers, *Het Kerkverband*, blz. 54.

Digitized by Google

hem dan nogmaals ingaan tegen het zoo even genoemde kerkelijk provincialisme en nog eens weer voor het nationaal karakter van het kerkverband opkomen. In dit laatste geval doet hij dat door mede te werken tot de bevordering van eene Nationale Synode der Nederlandsche gereformeerde kerken. Gelijk ik al aanstipte, werd met het kerkelijk provincialisme, naar het ideaal der machthebbers in Utrecht — en zoo was het ook in Holland — bedoeld, dat in ééne provincie eigenlijk maar ééne provinciale kerk zou zijn, onderworpen aan de provinciale Regeering. En daarmede hing dan weer nauw samen, dat er, naar de bedoeling der Overheid, tusschen de kerken uit de onderscheidene provinciën eigenlijk ook geen verband of althans zeer weinig moest bestaan. Met dat ideaal waren de gereformeerde kerken „in deze Nederlanden" echter volstrekt niet eens. Die dachten geheel anders over het kerkverband. Zij hadden „haren bandt ende eenicheyt onder malkanderen gehadt, oock doen se noch onder 't kruys waren suchtende" en die band kon noch mocht losgemaakt worden [1]). Daarom begonnen die kerken dan ook tusschen 1590 en 1600, toen de Generale Synode, welke in 1589 had moeten samenkomen, in dat jaar en de eerstvolgende uitbleef, op hare Particuliere Synoden de kerkelijke correspondentie met de „genabuurde Synoden" op vasteren voet te regelen, ten einde daardoor de „eenicheyt" en den „bandt" onder elkander te bewaren [2]).

1) Zie Rutgers, *Het Kerkverband*, blz. 29.

2) De correspondentie tusschen de beide Synoden der provincie Holland is in 1593 op de Synode in den Briel beter geregeld geworden. Fraxinus en Agricola werden daar benoemd om op de e. v. N.-Holl. Synode het »advys", te Brielle opgesteld, mede te deelen. Dat is toen in 1594 geschied. De N.-Holl. Synode vond het goed; waarna, namens beide Synoden, een verzoek is gericht aan de H. H. Staten om »consent" voor beter correspondentie. Dat is ook gegeven. Zie Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. III, blz. 10; en Dl. I, blz. 186. In *het O.-A. d. N. H. K.*, Nr. 31, A, is een apart blad, waarop de nadere regeling der correspondentie vermeld wordt, terwijl Nr. 35, I, 42, het consent der H. H. Staten bevat.

Digitized by Google

Evenwel bracht die correspondentie de kerken niet af van hunne begeerte, om ook in Nationale of Generale Synode samen te komen. Integendeel, de tegenstand tegen 't provincialisme, dat door die correspondentie eenigszins gebroken werd, hielden zij ook krachtig vol, doordat zij in de laatste jaren der 16e en vooral in 't begin der 17e eeuw, onophoudelijk op eene Nationale Synode aandrongen [1]). En aan dien afmattenden arbeid nu heeft ook Helmichius in zijne laatste drie levensjaren deelgenomen. Predikant bij de kerk, welke door de laatst gehoudene Generale Synode in 1586, tot synodale kerk was aangewezen, daarom bijzonder geroepen was de Nationale Synode te bevorderen en daarop sedert 1605 dan ook *zeer dringend* heeft aangehouden [2]), werd hij mede aangewezen door den Kerkeraad, om „naer den haghe te reysen ende de houdinghe des Sinodi nationaels te bevorderen" bij de Staten-Generaal, die de Synode moesten uitschrijven. De eerste reis deed hij in 't laatst van 1605, toen door de „gedeputeerden" der beide Hollandsche Synoden aan de synodale kerk van Amsterdam gevraagd werd om een paar predikanten naar den Haag te zenden, opdat zij met hen zouden beraadslagen over de bevordering der Nationale Synode [3]). De Staten-Generaal hadden namelijk aan die „depu-

---

Vgl. voorts over »correspondentie", Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. I, II en III, i. v. Reeds vermeldde ik in Hfdst. I, § 4 en 5, dat Helmich ook een paar malen tot »correspondent" is aangewezen.

1) Zie Reitsma en van Veen, *a. w.*, i. v. Synode (Nationale of Generale). De Z.-Holl. Synoden drongen, blijkens die Acta, over het geheel nog sterker op eene Gener. Synode aan, dan de N.-Hollandsche. Vgl. over het uitblijven der Synode in het begin der 17e eeuw, Rogge, *J. Wtenbogaert* enz., Dl. I, blz. 269—276; en *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blzz. 208, 213, 282.

2) Reeds in 1595 had Amsterdam er meermalen om »versocht by den heeren Staten". Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. I, blz. 204. Zie voor hetgeen Amsterdam sinds 1605 deed, Rutgers, *Het Kerkverband*, blz. 26².

3) *Amsterd. kerkeraadsnotulen*, 24 Nov. 1605; en 15 Febr. 1606. Ds. Plancius vergezelde Helmich in den regel naar den Haag, op last van den Kerkeraad. Eens is ds. Halsbergius meê geweest. *Amsterd. kerkeraadsnotulen*, 24 Aug. 160[illegible]. De reden, waarom de »deputaten" der beide

Digitized by Google

taten" te kennen gegeven, dat alle provincies consenteerden in het houden van eene Generale Synode, met uitzondering van eene, welke eene restrictie had gemaakt over de „resumptie der Nederlandsche Belijdenisse des Geloofs", en vroegen nu of „de kercken te vreden souden sijn dat haer de Acte van Consent met sodanighe restrictie gegeven wierde" [1]). Natuurlijk moest over dat gewichtige punt beraadslaagd worden, en Helmich was nu 30 November in den Haag, om daarover mede te delibereeren [2]). Er is toen eene „remonstrantie" aan de H.H. Staten opgesteld, waarin het bijeenkomen van de Nationale Synode wordt beschreven „als een nootwendige remedie na Gods Woordt en gebruijck der Christelicke kercken t' allen tijden om te adviseren op de eendrachtige onderhoudinghe en bewaernisse der suijverder Leere en goede oordeninghe", en waarin dan verder om de acte van consent wordt gevraagd met weglating van bovengenoemde restrictie, tegen welke men bezwaar had [3]). Wijl echter door persoonlijk samenspreken met den advocaat Oldenbarnevelt en de andere Heeren wel gemerkt was, dat het consent zonder „clausule" niet zou worden gegeven, besloten de kerkelijke deputaten met elkander, om „met een" maar, als „tweede versoeck", aan het eerste toe te voegen: „Doch indien hare E. E. M. de voorss. consideratien tegenwoordel. geen plaetse en kunnen geven, willen de voorss. Gedepn haer genoegen laten in desen, dat se Haren E. E. M. hunne beswaernisse geopent hebben, versoeckeñ niettemin

---

Holl. Synoden zich met de zaak van de samenkomst der Gener. Synode bemoeiden, lag hierin, dat Amsterdam hun dit had verzocht. Zie o. a. Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. I, blzz. 280, 289; Dl. III, blz. 23; *Acta »deputt". Synodi* in 1605, 21 Oct., 4 en 26 Nov., aanwezig in *het O.-A. d. N. H. K.* Nr. 31, A.; en Rutgers, *Het Kerkverband*, blz. 26*.

1) *Acta »deputt"*, 26 Nov. 1605.

2) *Acta »deputt"*, 30 Nov. 1605. Plancius was er ook.

3) De geheele remonstrantie is in de *Acta »deputt"*, onder 30 Nov. 1605, opgenomen en ook door Trigland, *a. w.*, blz. 349 vg. Vgl. Rogge, *J. Wtenbogaert*, enz., Dl. I, blz. 277 vg.

Digitized by Google

dat Hare E. E. gelieve hun de Acte van de bijeencomste des Synodi nationael datel. te verleenen sulcks als die bij Haer E. E. M. is geresolveert." Beide verzoeken werden door Helmichius opgesteld en tevens werd hem opgedragen om ze „mondelingh", „in substantie", aan de Staten-Generaal voor te stellen. Aan die opdracht voldeed hij. Der Staten besluit was, de „acte *met de clausule*" te verleenen [1]).

Nu laat ik die clausule hier onbesproken [2]), wijl het thans alleen om de bijeenkoming der Synode is te doen, en vermeld, dat de acte van consent eerst 15 Maart 1606 aan ds. Lansbergius is „behandigt" en door tusschenkomst van Festus Hommius dadelijk aan Helmichius in Amsterdam is toegezonden [3]). De „deputaten" der beide Hollandsche Synoden zijn toen 12 April daaraanvolgende in Amsterdam geweest, om met den Kerkeraad te beraadslagen wat nu verder moest worden gedaan om de Synode te doen samenkomen. Er werd besloten, dat aan de kerken der onderscheidene provincies de acte zou worden toegezonden, benevens eenige andere stukken, die op de zaak der Synode betrekking hadden, en een brief, door Helmichius en Hommius op te stellen, waarin „cortelijck eñ naecktelijck de gelegenheyt der saecke aengewesen werde eñ de Kercken vermaent geen swaricheyt te ẏillen maken omme verschreven sijnde bijeen te comen eñ in tijts na bequame mannen om te sien eñ alles te prepareeren" [4]). Voorts nam Amsterdam op zich

---

1) *Acta »deputt"*, t. a. p.

2) In § 4 kom ik er op terug.

3) Aan ds. Lansbergius was opgedragen de »Acte te vervoorderen". »Verscheydene reysen" is hij er om naar den Haag geweest. *Acta »deputt"*, 30 Nov. 1605; en 1, 8 en 15 Maart 1606.

4) *Amsterd. Kerkeraadsnotulen*, 12 April 1606. In de *Acta »deputt"* wordt 13 April genoemd. Zie nog *Tijdschrift voor Geref. Theologie*, onder redactie van ds. N. A. de Gaay Fortman, enz. jaarg. II, Afl. 6, (Amsterdam 1893) blz. 172 vg., waar een *brief* van Helmich en Halsbergen en nog een partic. schrijven van Helmich genoemd worden, die op dit punt betrekking hebben. De brieven zijn niet meer aanwezig, zooals

Digitized by Google

om van nu voortaan „bij de Heeren Staten Genāel te vervoorderen dat de uytschryvinge mette eersten moghte gedaen worden" [1]). En dientengevolge is Helmichius in 1606, 1607 en 1608 nog weer enkele malen naar de Staten gezonden om op die uitschrijving aan te dringen [2]).

Aan de bevordering van de Nationale Synode heeft hij aldus ijverig meegewerkt. En dat hij dit niet alleen ambtshalve deed, in gehoorzaamheid aan den Amsterdamschen Kerkeraad, maar daarbij ook door hartelijke belangstelling werd gedreven, kan hieruit blijken, dat juist hij, na 12 April 1606, in de kerkeraadsvergaderingen herhaaldelijk voorstelde „ofte het niet geraden en was dat men wederom vervorder(d)e het houden des nationalen sinodi" [3]). De eenheid van het gereformeerde kerkverband in zijn generaal karakter, zoo schoon uitkomende in een Synode van alle Nederlandsche gereformeerde kerken, ging hem dus ook nu zeer ter harte. En hoewel hij in dat opzicht tegen het invloedrijkste deel der Staten-Generaal over stond, hebben die Staten hem toch nog al gerespecteerd. Ten minste, niet Plancius, maar Helmich is door hen uitgenoodigd om 22 Mei 1607 in den Haag te komen, en daar met anderen over „tyt plaetse ende

---

ds. de Gaay Fortman mij berichtte. Voorts is nog met betrekking tot dit punt op de Synode te Haarlem, 30 Mei 1606 begonnen, besloten, dat de respectieve classen binnen eene maand hunne resolutie's »over het nationael synodum genomen", moesten toezenden aan de kerk van Amsterdam en de synod. »deputaten", en dat die dan weer schrijven moesten aan de Classen »welcke de meeste stemmen in desen" waren. (Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. I, blz. 390 vg.) Amsterdam heeft aan die opdracht voldaan, ten minste er is nog een brief d.d. 14 Aug. 1606, aan de predikk. in de Classe »Enchuysen", naar aanleiding van de aan Amsterdam te Haarlem gegeven opdracht. Hij is onderteekend door Helmichius en Rolandus. Den brief vindt men in *het O.-A. d. N. H. K.*, Nr. 6, I, 10 volgens den catalogus, doch 9 in den foliant zelf.

1) *Acta »deputt"*, 13 April 1606.

2) *Amsterd. kerkeraadsnotulen*, 7 Sept., 30 Nov. 1606; 15 Febr., 15 Mrt., 19 Juli 1607; en 1 Mei 1608.

3) *Amsterdamsche kerkeraadsnotulen*, 24 Aug., 23 Nov. 1606; 1 Febr. 1607; en 5 Febr. 1608.

Digitized by Google

manire vant houden des nationael synodus" te handelen [1]). Zoodoende is hij lid geweest van het bekende „conventus praeparatorius", dat hem tot assessor benoemde [2]). En nogmaals, in Mei 1608 [3]), is Helmichius „van de E. E. heeren Staten generael verschreven om hem te laten vinden in Sgravenhage op den eersten Donderdach na Pinxter om aldaer der E. E. heeren Staten naerder meeninge te vernemen eñ te verstaen" op het stuk der Nationale Synode.

Hiermede ben ik aan het einde van deze § gekomen. De slotsom er van in een paar trekken samenvattende, krijgen we dit resultaat:

1°. dat Helmichius, met betrekking tot de eenheid van het gereformeerde kerkverband, betrokken is geweest in vier gevallen, respectievelijk van plaatselijken, classicalen, provincialen en generalen aard;

en 2°. dat hij bij al die gevallen, uit volle overtuiging, met ijver en beleid voor de handhaving of toepassing der gereformeerde beginselen is opgekomen.

---

§ 3. Helmichius in zake vrede en orde in de kerken.

Na geschetst te hebben, wat Helmichius deed voor de eenheid van het gereformeerde kerkverband, ga ik er nu toe over om te bespreken wat hij gedaan heeft tot bevordering van vrede en orde in de Nederlandsche gereformeerde kerken.

Die vrede en orde zijn ook in Helmich's dagen door

---

1) *Amsterd. kerkeraadsnotulen*, 10 Mei 1607. Vgl. Trigland, *a. w.*, blz. 355 vg.

2) Trigland, *a. w.*, t. a. p.

3) *Amsterd. kerkeraadsnotulen*, 22 Mei 1608.

Digitized by Google

velerlei omstandigheden, voornamelijk door individueele afwijkingen in de leer, welke in den boezem der kerken opkwamen: door onchristelijken wandel; door gebrek aan kennis van kerkrechtelijke beginselen en tengevolge daarvan weer door eigenwillige practijken, gedurig hier en daar verstoord geworden. Op de kerkelijke samenkomsten moest dan ook over onvrede en onorde herhaaldelijk worden gesproken, zoodat een niet gering deel van den tijd der kerkeraads- en breedere kerkelijke vergaderingen aan de behandeling daarvan is gewijd. Niet zelden hebben ook de synodale „deputaten", welke bij voorvallende zwarigheden aan de Classen de hand moesten bieden, veel te doen gehad met het aanbrengen van vrede en orde. En ook gebeurde het wel eens, wanneer nijd en twist en ongerechtigheid zich in eene gemeente verkloekten, dat een bekwaam en vast, maar ook gematigd en voorzichtig dienaar uit eene andere kerk, tijdelijk derwaarts ging, om te arbeiden tot orde en vrede, soms wel en soms niet, nu eens meer, dan weer minder begunstigd door de Overheid.

Ook Helmichius is — behalve in hetgeen wij daarvan van hem reeds weten uit de eigen kerken, aan welke hij direct verbonden was — in dergelijke moeielijkheden menigmaal betrokken geweest; in Kerkeraad; ter Classe; op Synoden; als „gedeputeerde" der Synode; ook een paar malen doordat hij tijdelijk als bemiddelaar in eene andere gemeente werkzaam is geweest. De belangrijkste van die gevallen zal ik nu kortelijk beschrijven [1]). Ik verbind ze aan de namen van personen, voor zoover ze niet speciaal van localen aard waren; aan plaatsnamen, voor zoover dit wel meer bizonder 't geval was; sta bij de laatstgenoemde reeks 't eerst stil; en behandel beide seriën in chronologische volgorde.

---

1) Een paar gevallen, waarin Helmich's aandeel zeer gering was, zal ik in eene noot aanstippen.

Digitized by Google

A. *Helmichius in zake Leiden.*

Binnen Leiden brandde in 1579 een hevig twistvuur. Kerkeraad en Magistraat waren in geschil. Hoofdoorzaak daarvan was de poging der Leidsche Regeering om ook als Overheid in de kerk, als „dominus Consistorii" [1]) erkend te worden. Zij was bereid, op 't voorhouden der predikanten Caspar Coolhaes [2]) en Pieter Cornelisz. [3]), aan drie mannen, die dan voortdurend ouderling zouden zijn, een jaarlijksch inkomen te geven, maar wilde dan ook, dat jaarlijks, bij de verkiezing van ouderlingen en diakenen, een dubbel getal aan haar zou worden aangeboden, opdat zij daaruit het halve deel zou kiezen, en dat daarna op gebruikelijke wijze bevestigd zou worden; en zij besloot verder, dat zij zich op alle kerkeraadsvergaderingen zou laten vertegenwoordigen door 2 leden, die belijdenis deden van de gereformeerde religie om „van weghen der Overheyt, in den kercken-raet te presideren ende opsicht te hebben, opdat alle saken met meerder insicht ende authoriteyt mochten verhandelt worden." Die beide gedeputeerden moesten het verhandelde echter geheim houden en „niemanden ontdecken" [4]).

Over deze bepalingen ontstond spanning in den Kerkeraad. P. Cornelisz met alle ouderlingen op één na en alle diakenen waren er tegen, omdat de kerk daardoor in haar vrijheid verkort werd en de Dordtsche Synode van 1578 anders

---

1) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 15.

2) Zie over hem *De Navorscher*, 1860, blz. 279 vg.; en *Caspar Janszoon Coolhaes, de voorlooper van Arminius en der Remonstranten*, door H. C. Rogge, 2 deelen, Amst. 1856/58. [vgl. ter beoordeeling van dit werk (Dl. I) de critiek daarop van C. M. van der Kemp in *de Boekzaal voor September* 1856, (Amsterdam), en die van R. van der Aa in *de Gids* van 1859].

3) Zie over hem *Coolhaes* door H. C. Rogge, Dl. I, blz. 55". Vgl. Dl. II, blz. 238.

4) Trigland, *a. w.*, blz. 173.

Digitized by Google

had bepaald; Coolhaes en één ouderling schaarden zich aan den kant van den Raad en vonden eene dergelijke inmenging van de burgerlijke macht in de kerkelijke zaken wel goed. De hoofdquaestie was dus: wie heeft de macht in de kerk? De wereldlijke Overheid, omdat de kerk in de stad is, of Christus door middel van zijne kerkelijke ambtenaren? Coolhaes en de Gemeenteraad stonden het eerste voor; Cornelisz met den Kerkeraad was van het laatste gevoelen. De laatsten verzochten daarom mondeling en schriftelijk aan den Raad, de gemaakte bepalingen te willen intrekken, en riepen, toen hun dat geweigerd werd, den raad van de Noord-Hollandsche Classen in; de Leidsche Magistraat, met Coolhaes op haar hand, benoemde straks een' nieuwen Kerkeraad en beriep Johannes Hallius tot predikant [1]). Daarop wendde de oude Kerkeraad zich tot den Prins en die zich weer tot de Staten, welke evenals Z. Exc. hun best deden om de Magistraat in Leiden van haar ongelijk te overtuigen [2]). De „Magistratus inferior" luisterde echter niet naar de „Magistratus superior" en ging zelfs zoover, dat zij Cornelisz — die door niet-aanbeveling van de collecten voor de armen en door wegblijven uit den Kerkeraad toonde, dat hij geene gemeenschap wilde hebben aan de zonde der Leidsche Regeering — afzette, en Lucas Hespe in zijne plaats liet verkiezen [3]). Ter wegneming van de steeds toenemende gedeeldheid beschreven de Staten toen eene vergadering van

---

1) V. d. Kemp, *De eere der Ned. Herv. Kerk gehandhaafd*, Dl. II, blz. 120. Vgl. *Coolhaes*, door H. C. Rogge, Dl. I, blzz. 57, 107. Op blz. 50—53 en 88 vgg. komt uit, dat er sedert Kerstmis 1578 in Leiden al wat broeide en Coolhaes en Cornelisz vroeger ook al niet te best met elkander over weg konden.

2) H. C. Rogge, *a. w.*, Dl. I, blzz. 110, 113.

3) V. d. Kemp, *a. w.*, Dl. II, blz. 122 vg.; en Rogge, *a. w.*, Dl. I, blz. 116; Dl. II, blz. 240. Vgl. Trigland, *a.w.*, blz. 174. In het Passie-boekje van Leiden, *Orde der Feest- en Lydensteksten*, Leiden, 1778, wordt in het Register der predikanten vermeld, dat Hespe eerst in 1580 in Leiden beroepen is. In dat geval heeft hij in 1579 zeker alleen eenige predikbeurten waargenomen.

Digitized by Google

afgevaardigden uit alle Classen in Holland — uit elke Classe één predikant —, voor welke Coolhaes en Cornelisz beiden ontboden werden. In Mei kwamen allen in den Haag bijeen, benevens afgevaardigden van de Staten en 's Prinsen hofprediker J. Taffinus [1]). Die vergadering diende, na gehouden bespreking, aan Cornelisz eene vermaning toe, omdat hij in sommige dingen onbedachtzaam had gehandeld; en wist er Coolhaes toe te bewegen, dat hij zijn best zou doen om de Leidsche Magistraat tot andere gedachten te brengen, dat hij zelf op den preekstoel zou erkennen onbehoorlijk gehandeld te hebben, door de Magistraat in „het voortzetten van hare maatregelen te stijven", en dat hij zijn' dienst zou verlaten, als de Magistraat op haar stuk bleef staan [2]). Vóór de onderteekening van een hiervan opgemaakt stuk plaats had, vertrok Coolhaes echter, en de Leidsche Overheid verbood hem, na zijne thuiskomst, naar den Haag terug te keeren, bleef bij haar eenmaal ingenomen standpunt en gaf eene justificatie van hare handelingen uit [3]). De Staten besloten toen wel aan Coolhaes het prediken een tijd lang te verbieden, doch deze stoorde zich niet aan dat besluit [4]). Zoo ging 1579 om, zonder dat er verzoening was gekomen; en de gemeente, die meerendeels aan de zijde van Cornelisz stond [5]), was door de troebelen geheel verscheurd en verdeeld, en ging „buyten op de dorpen met groote hoopen ter Predikatie" [6]).

In 1580 geraakte Coolhaes ook nog in geschil met Lucas

---

1) Rogge, *a. w.*, Dl. I, blzz. 114 vg., 118. Vgl. *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. II (2e st.), blz. 100; en S. III, Dl. V (2e st.), blz. 237.

2) V. d. Kemp, *a. w.*, Dl. II, blz. 123; en Trigland, *a. w.*, blz. 174.

3) V. d. Kemp, *a. w.*, Dl. II, blz. 123 vg. Vgl. Rogge, *a. w.*, Dl. I, blz. 127.

4) Trigland, *a. w.*, blz. 175.

5) *De Gids*, 1859. Vgl. Rogge, *a. w.*, Dl. I, blz. 116.

6) Trigland, *a. w.*, blz. 176.

Digitized by Google

Hespe, zoodat de onvrede nog grooter werd [1]). De Staten en de Prins, ook hierin gemengd, besloten, dat Coolhaes en Hespe beide stil zouden staan tot de e. k. Synode, doch de Leidsche Magistraat luisterde weer niet naar dat bevel [2]), en van Coolhaes' hand verschenen in dat jaar 2 apologiën, waarvan de eerste o. m. diende om zijne houding in het eerste geschil, de andere om zijne positie tegenover Hespe te verdedigen [3]).

Intusschen begon de Leidsche Overheid wel in te zien dat er toch iets gedaan moest worden om aan den „onvrede" en de „onordeninge" een einde te maken, en riep daartoe eerst de bemiddeling in van ds. Tilius uit Antwerpen en daarna die van diens collega Ysbrand Balck, omdat Tilius niet meer mocht en er ook geen zin in had weer naar Leiden te komen evenals in 1579 [4]). Balck is er geweest [5]) en heeft het zoover weten te krijgen, dat van beide partijen twee predikanten en nog twee andere mannen tot „segsluyden" of arbiters zouden worden gekozen, die, zoo mogelijk, het geschil uit den weg zouden ruimen, zoowel tusschen de Magistraat en den ouden Kerkeraad, als tusschen den laatste en Coolhaes, en daartoe vooraf in Leiden zitting zouden houden, om aan beide partijen de gelegenheid te geven haar beklag schriftelijk bij hen in te dienen. En een dier acht arbiters nu is Helmichius geweest [6]).

---

1) Rogge, *a. w.*, Dl. I, blz. 171—180. Vgl. Trigland, *a. w.*, blz. 177; en *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. V (2e st.), blz. 245.

2) Rogge, *a. w.*, Dl. I, blz. 181.

3) Rogge, *a. w.*, Dl. I, blz. 137—166 en 183. Vgl. *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 16 vg.

4) Trigland, *a. w.*, blz. 177; en *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. II (2e st.), blz. 116 en 119.

5) Hoe dit kwam, deelt Trigland t. a. p. mede.

6) De zeven anderen waren: »Jacobus Regius", pred. te Gent; »Joannes migrodius", pred. te »Veer"; »Bartholomeus Grypsius", pensionaris van Gorinchem; »Cornelius miropius", rentmeester; »Petrus Taurinus", pred. te Schiedam; »Justus Lipsius", rector der univers. te Leiden; »Foij van Brouckhoven", Dijkgraaf en Baljuw van Rijnland. De vier eersten werden ontboden van den kant van Coolhaes c. s.; de drie anderen met Helmi-

Digitized by Google

Hij had weinig lust om naar Leiden te gaan, doch is op aanraden van den Prins en aandrang van den Utrechtschen Kerkeraad op 5 October derwaarts vertrokken, toen de behandeling der zaak al drie weken gaande was [1]). Vele klachten en beschuldigingen werden van weerszijden ingebracht, schrijft Helmich; aan weerskanten was schuld; en de commissie, inziende, dat zij door eene preciese rechterlijke uitspraak het geschil niet zou kunnen beëindigen, leidde het daarheen, dat beide partijen genoegen namen met eene „formula Concordiae", waarin bepaald werd: dat men vergeten zou wat achter was, nadat én Cornelisz met de zijnen én Coolhaes [2]) openlijk schuldbelijdenis hadden gedaan

---

chius »van wege de aenclagers". Ik vond deze namen in de stukken over Coolhaes in *het O.-A d. N. H. K.*, Nr. 39, I. Rogge, *a. w.*, Dl. I, blz. 184, deelt maar twee mede.

1) Rogge, *a. w.*, Dl. I, blz. 184, zegt, dat de commissie van acht hare zittingen op 19 Juni begon; Trigland, *a. w.*, blz. 177, bericht, dat 19 Aug. »submissie is ghemaeckt onder vier Politijcke ende vier Predicanten". Als dit laatste beteekent dat in Aug. besloten is 8 personen als scheidsrechters aan te stellen, dan sluit hieraan wat Helmich schrijft: »Duravit negotij tractatio a 15 Septembris" (zie zijn' reeds meer genoemden *brief* van 31 Dec. 1580, aan Corput; in Bijlage *D*). Uit dien brief blijkt ook, dat hij 5 Oct. in Leiden is gekomen, en daaraan is ook ontleend hetgeen in den tekst wordt meêgedeeld over het wedervaren en den arbeid der commissie in Leiden. Vgl. Trigland, t. a. p.

2) Rogge, *a. w.*, Dl. I, blz. 185* is van oordeel, dat Cornelisz alleen schuld heeft moeten belijden, en dat Bor, Brandt, Wtenbogaert en Trigland ten onrechte meêdeelen, dat *beiden* schuldbelijdenis moesten doen. Ik kan dit niet toegeven, lettende op Helmich's brief (vor. noot), volgens welken ook Coolhaes schuld moest erkennen en waardoor de berichten van Bor enz. bevestigd worden. Wel merkt Rogge op, dat Coolhaes zelf in zijn verhaal der gebeurtenissen nergens spreekt van zijne schuldbekentenis, doch daartegenover wijs ik er op, dat Helmichius in een brief uit 1601 schrijft, dat hij Coolhaes op het verzwijgen »van sijn eijgen schultbekentenisse" in een ongeveer in dien tijd door hem uitgegeven »boecksken" (vgl. Rogge, *a. w.*, Dl. I, blz. 53**; en Dl. II, Bijl. *A*) gewezen heeft; en blijkens hetgeen in dien brief voorafgaat, had Helmich daarbij het oog op het gebeurde in 1580. Genoemden brief van Helmich vond ik in *het O.-A. d. N. H. K.*, Nr. I, 7. (vgl. over den inhoud van dien foliant hetgeen dr. Rutgers schrijft in *W. d. M.-V.*, S. II, Dl. III, blz. 589*). Het is opmerkelijk, dat dr. Rogge niet aan dezen brief van Helmich heeft gedacht, want dat hij hem gelezen heeft, mag ik hieruit afleiden, dat hij

Digitized by Google

op de wijze, die hun voorgeschreven werd; dat Coolhaes zijne geschriften aan het oordeel van Classe en Synode zou onderwerpen; dat de verkiezing van ouderlingen en diakenen weer door den Kerkeraad zou geschieden, met dien verstande, dat hij altijd een derde meer dan het benoodigde aantal aan de Overheid moest presenteeren, opdat die er een derde afdeed naar haar welgevallen; dat de Overheid voortaan naar elke kerkeraadsvergadering twee harer leden mocht zenden, doch dat die tevens leden der gemeente moesten zijn, geen stem mochten uitbrengen, niet bevelen of presideeren mochten en het verhandelde niet mochten meêdeelen; en eindelijk, dat Cornelisz in den dienst hersteld, Hallius in den dienst geapprobeerd zou worden. Der Overheid werd geene schuldbelijdenis opgelegd, omdat zij daartoe niet bereid was en de tegenpartij dat ook niet vorderde, als Caspar het maar deed, en als Cornelisz maar „hersteld" werd, wijl daarin eene stilzwijgende schuldbekentenis van de Overheid lag opgesloten; doch voornamelijk liet men haar vrij, omdat de meeste Raadsleden niet aan de kerkelijke tucht onderworpen waren. Aldus werd 29 October bepaald. In beginsel werd dus door dat „compromis" [1]) aan de Overheid en Coolhaes ongelijk gegeven [2]); de „verkiezing" kwam immers grootendeels weer aan den Kerkeraad, Cornelisz zou den dienst weer betreden en ook Coolhaes moest schuld belijden.

Helmichius heeft toen nog wel vier weken in Leiden

een' anderen brief van Helmich, in denzelfden foliant voorkomende, heeft geplaatst in *De Navorscher*, 1874, blz. 143 vg. en dien, blijkens de bijgevoegde mededeeling, vroeger al gevonden had. Doch tusschen 1856, waarin *Coolhaes* Dl. I verscheen, en 1874, liggen nog al wat jaren in. Hoe dit dan ook zij, het staat, dunkt mij, nu historisch vast, dat Coolhaes in 1580 ook schuld moest belijden. De beide brieven van Helmich nam ik op in Bijlage *D*.

1) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. II (2e st.), blz. 136.

2) Vgl. v. d. Kemp, *a. w.*, Dl. II, blz. 125; en *De Gids*, 1859. Rogge's conclusie in 't *a. w.*, Dl. I, blz. 185', acht ik dan ook onjuist te zijn.

Digitized by Google

moeten vertoeven, omdat Cornelisz in Middelburg was en eerst na diens terugkomst de openlijke verzoening voor de gemeente kon plaats hebben. Dat geschiedde eindelijk op 26 November voor Magistraat en arbiters, op 27 November [1]), in de „Sinte Pieters kercke" [2]), voor de gemeente. Helmich trad bij die gelegenheid voor haar op; heeft eerst zeker het woord des vredes gesproken tot eene groote en luisterende schare; las daarop onder ademlooze stilte de artikelen der transactie en de schuldbelijdenis der beide partijen voor; verzocht toen alle leden, zoowel van den ouden als van den nieuwen Kerkeraad op te staan, en van die allen meldt hij dan: „intra septa, populo inspectante, amicissime se ōēs mutuo complexi sunt in verae poenitentiae, reconciliationis atque cōcordiae symbolum" [3]). Vrede en orde waren zoo weer, althans voor 't uitwendige, in de Leidsche gemeente hersteld en Helmich kon, na dat gewenschte einde, met blijdschap huiswaarts keeren.

Een goed jaar later ging hij nogmaals naar Leiden. Er was weer gedeeldheid ontstaan. Bij de transactie in 1580 was bepaald, dat Coolhaes zijne geschriften aan 't oordeel der meerdere vergaderingen onderwerpen zou, en vele kerken brachten dat punt dan ook ter Middelburgsche Synode in 1581 [4]). Die Synode was alzoo in haar volle recht, toen zij daarover ging handelen. Zij ontbood Coolhaes, die „gecompareert" is, heeft „met hem veel handelinge gehad ouer syne boecken, de welcke verworpen syn, ende hy tot schultbekenninge etc. gewesen," blijkens de Acta, doch hij heeft

---

1) Zie Helmich's *brief* op blz. 134[1] genoemd. Rogge's opgave in *a. w.*, Dl. I, blz. 185 is dus foutief.

2) Blijkens *Een cort warachtig verhael* enz. van Coolhaes. De geheele titel is afgedrukt bij Rogge, *a. w.*, Dl. II, blz. 137[7].

3) Zie Helmich's *brief* in noot 1 vermeld.

4) *W. d. M.-V.*, S. II, Dl. III, blz. 420[1].

Digitized by Google

„nyet geobtempereert" [1]) en de Leidsche gemeente door zijne hardnekkige houding en „stijfsinnicheyt" [2]) weer geheel en al in verwarring gebracht. Cornelisz en Hallius klaagden over zijn gedrag tegenover de Synode bij Kerkeraad en Magistraat, en toen hun dit niets gaf, weigerden zij langer met hem te arbeiden en leiden hun ambt neder [3]). Toen hebben de Staten van Holland, die door de Synode op de hoogte waren gebracht van 't verhandelde met en 't beslotene omtrent Coolhaes, zich er mede bemoeid [4]). Op hun autoriteit kwamen 28 November 4 hunner commissarissen [5]), 6 predikanten [6]), 5 gedeputeerden van Leidens Raad, en Coolhaes, wien 2 predikanten, één ouderling en één diaken als pleitbezorgers waren toegevoegd, in den Haag bijeen, om eene samenspreking te hebben over de hangende kwestie [7]). Na de onderhandeling met Coolhaes keurden zelfs de afgevaardigden der Leidsche Overheid het oordeel der Middelburgsche Synode goed [8]), terwijl de Staten op 3 December d. a. v., gehoord het rapport hunner commissie, van oordeel waren, dat de kerken verder tegen Coolhaes mochten procedeeren, dat Coolhaes niet meer mocht prediken en geen boeken meer mocht uitgeven, en dat de uitgegevene gesupprimeerd moesten

---

1) *W. d. M.-V.*, S. II, Dl. III, blzz. 343, 363. Vgl. blz. 372; en Rogge, *a. w.*, Dl. I, blz. 188—203.

2) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blzz. 11, 17. Vgl. S. III, Dl. II (2e st.), blz. 157—160.

3) Rogge, *a. w.*, Dl. I, blz. 206.

4) Rogge, *a. w.*, Dl. I, blz. 203 en 209—216.

5) Rogge, t. a. p.

6) Valerius Pauli, dienaar te Rotterdam, als »deputaat" der Z.-Holl. Synode; Joh. Cuchlinus van Amsterdam als »deput." der N.-Holl. Synode; Arn. Cornelii van Delft; Joannes Dammius van Haarlem; Pieter Cornelisz van Alkmaar en Henricus Corputius van Dordt, die de »Handelingen" van de vergadering heeft gesteld. Deze namen komen voor in de stukken over Coolhaes in *het O.-A. d. N. H. K.*, Nr. 39, I.

7) Rogge, t. a. p.

8) Rogge, t. a. p. In de stukken over Coolhaes, voorkomende in den zooeven gen. foliant uit *het O.-A. d. N. H. K.*, lezen wij, dat de Leidsche »Magistraet selve Caspars ongelijck passim genoech bekende".

Digitized by Google

worden [1]). En voorts waren zij het geheel eens met de gedachte, die in de Haagsche vergadering was uitgesproken, dat het van groot belang zou zijn, als men Helmichius een tijd lang in Leiden kon krijgen tot herstel van vrede en orde [2]) „al soude men wt eenighe Hollantsche Kercken, der Kercken van Wtrecht wederom dienen ende berieven" [3]). Zelfs beloofden zij daarvoor hun best te zullen doen, en schreven er reeds op 8 December over „aen Helmichium t' Wtrecht ende aen de kercke aldaer [4]).

Geschikter persoon was in de bestaande omstandigheden zeker ook moeielijk aan te wijzen. Helmich kende de Leidsche gemeente eenigszins door vroegere tegenwoordigheid; was „binnen Leiden seer aangenaam" [5]); was waarschijnlijk ter Middelburgsche Synode geweest [6]), en dies ook bekend met hetgeen daar met Coolhaes was verhandeld; was voorts vredelievend van aard, en scheen ten vorigen jare in Leiden getoond te hebben, dat hij den noodigen tact bezat om in zoo'n verwarden toestand met vastheid en beleid op te treden.

Hoe hij nu zelf dacht over die tweede leening is niet bekend, maar wel weten wij, dat Utrecht hem ditmaal maar 2 of 3 weken wilde afstaan, omdat hij in Leiden toch niet anders mocht doen dan preeken, — wat volgens den Utrechtschen Kerkeraad een ander ook wel kon doen — en omdat zijne

---

1) V. d. Kemp, *a. w.*, Dl. II, blz. 132 vgg.

2) Rogge, *a. w.*, Dl. I, blz. 217.

3) Blijkens het »*Cort eenwoudich ende waerachtich verhael, waeromme* CASPAR COOLHAES.... *den XXV^en Martii Anno M.D.LXXXII byden Synode Prouinciael van Hollandt, van der Kercke Christi is gheexcommuniceert.*" Dordrecht, 1582, blz. 70. De geheele titel staat in Rogge, *a. w.*, Dl. I, blz. 242. Henric. Corputius stelde het op. *W. d. M.-V.*, S. II, Dl. III, blz. 353 vg. Vgl. blzz. 220, 230, 353, 421.

4) Volgens de stukken over Coolhaes in *het O.-A. d. N. H. K.*, Nr. 39, I.

5) *Kerkel. Placaath.*, Dl. II, blz. 36. Vgl. Rogge, *a. w.*, Dl. II, blz. 243.

6) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 16. Blijkens S. III, Dl. II (2e st.), blz. 168 verzocht Helmich in Sept. '81 »van alle de stucken in Caspari saeck copie."

Digitized by Google

tegenwoordigheid in Utrecht zelf zeer noodig was [1]). Blijkens zijne brieven is hij er dan ook niet veel langer dan drie weken geweest [2]), ofschoon hij in dien korten tijd nog wel wat meer heeft gedaan dan alleen het werk op den preekstoel. In hoofdzaak komt dat, volgens de genoemde correspondentie [3]), hierop neer: 1°. dat hij met de Burgemeesters van Leiden, die hem graag langer hadden willen houden, — zij vonden hem „gratieus en dienlick" [4]) — en hem zelfs eens ter maaltijd vroegen, gesproken heeft over den benarden toestand in Leiden; 2°. dat hij Burgemeester Pieter Adriaensz, die hem beleed, dat de Magistraat beducht was voor vermindering van haar gezag door de Hollandsche predikanten, tot andere gedachten heeft gebracht en hem er op gewezen heeft, hoe onvoorzichtig de Magistraat handelde door de handeling der Synode tegen Coolhaes, voorzoover aan haar stond, te beletten; 3°. dat hij aangedrongen heeft op het beroepen van geschikte predikanten, die konden meêwerken tot herstelling van de kerkelijke orde in Leiden, met verwijdering van de „ἀτάκτοι"; en 4°. dat hij Coolhaes, die de Magistraat zeer naar de oogen zag, — „vnde vides quo nitatur fundamento miser iste" schrijft Helmichius woordelijk — een paar maal heeft bezocht om hem tot schuldbekentenis te bewegen.

---

1) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 21. Ook wordt op dat »alleen maar preeken" gewezen in een brief aan den Prins, die voor in het reeds genoemde »*Cort eenuoudich ende waerachtich verhael*" is opgenomen.

2) Helmich schreef van Leiden uit 3 brieven aan A. Cornelisz, d.d. 23 Dec., 30 Dec. 1581; en 16 Jan. 1582 (*W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 20—30). Cornelisz heeft zijn best gedaan om hem nog eene week of 6 à 7 in Leiden te houden, en daarover persoonlijk een' brief geschreven aan den Utr. Kerkeraad, d.d. 28 Dec. 1581. De brief wordt bewaard in *het kerkeraadsarchief* te Delft bij de stukken over Coolhaes, Afd. IV, L^a A, n°. 16.

3) Dit is de eenige bron, waaruit ik putten kon. De *Leidsche kerkeraadsnotulen* uit dien tijd zijn niet meer aanwezig, zooals ds. W. Briët J.Pzn., pred. aldaar, mij meêdeelde.

4) Volgens den zoo even gen. *brief* van A. Cornelisz aan den Utr. Kerkeraad.

Digitized by Google

Bovendien zal hij nog wel meerdere leden der gemeente aangesproken hebben. Zijne woorden zijn dan zeker, evenals zijne prediking, niet als olie, maar als water in het twistvuur geweest, zoodat de ontstelde gemoederen daardoor eenigszins nedergezet werden en hij daarvan, gelijk van zijn onderhoud met Pieter Adriaensz, eenige vrucht zag. Maar dat weinige was dan ook alles, ten minste voor zoover hem bekend werd; want de gesprekken met Coolhaes waren vruchteloos, en Kerkeraad en Magistraat hielden hem onkundig van hunne plannen. Wellicht speet het hem niet, dat hij in 't midden van Januari 1582 „sine mora" [1]) naar zijn eigen gemeente teruggeroepen werd, wegens ziekte zijner collega's.

B. *Helmichius in zake Amersfoort.*

In Amersfoort is in 1581, op den eersten Zondag in de maand September, „commotie" geweest [2]). Twee jaar te voren, in 1579, was daar „de Kerke van Beelden gefuivert" [3]), en waren twee gereformeerde predikanten beroepen, van wie Rutgerus Topander [4]) de eene was. Die beide kerkedienaren hadden het niet gemakkelijk, omdat de Libertijnen in Amersfoort hun zeer vijandig waren en het meerendeel

---

1) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 26. Op 17 Jan. ging hij naar Utrecht terug.

2) Zie *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 11 vg., waar Helmich op 7 Sept. schrijft, dat er »voorleden Sondach" rumoer was geweest; en S. III, Dl. II (2e st.), blz. 170, waar Corput op 17 Sept. bericht dat het 14 dagen was geleden.

3) Bor, *a. w.*, Dl. II, blz. 70. Vgl. Kist en Royaards, *a. w.*, Dl. XVII, blz. 214.

4) Zie *Naemlyst der Predikanten in de provincie Utrecht*, door A. W. K. Voet, 1724, blz. 59. Vgl. Ypeij en Dermout, *Gesch. der Ned. Herv. Kerk*, Dl. II, blz. 78. Hij is zeer waarschijnlijk dezelfde die in Helmich's brieven »Rutgerus Toxander" wordt genoemd en van wien gezegd wordt »eertijts tot Amersfort gestaen hebbende", »geen onbequaem persoon", »wel geleert ende suyver van grondt in alles: ende wel begaefft". *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blzz. 23, 174, 176. De volledige naam van den anderen predikant is mij onbekend. Voet, t. a. p., noemt alleen »Hermannus..... beroepen 1579."

Digitized by Google

van de Magistraat hun evenmin genegen was. Helmichius schrijft er in 't laatst van 1580 over, uit Utrecht, dat toen op kerkelijk gebied aan scheurziekte leed en ook met veel tegenheid te kampen had: „Amersfordiensis Ecclesia paulo meliore est loco, quā nostra: queruntur graviter Ministri se ab Libertinis valde infestari, et plerosque ex Magistratu, spreto omni ordine Ecclesiastico, ad nostri schismatici exemplum aspirare" [1]). Ook hier wilden de Heeren op het stadhuis „dominus Consistorii" zijn, daartoe aangemoedigd door de Leidsche Overheid „una cum Casparo suo" [2]). Het kerkrumoer van 1581 stond daarmede dan ook in verband. Ds. Hieronymus Hortensius [3]) uit den Haag, een geestverwant en partijgenoot van Coolhaes, en Coolhaes zelf hadden aan den Burgemeester van Amersfoort gerecommandeerd als een' goed predikant, een zekeren „Michiel Andriessen", die „Libertijn" was en „vyant der Disciplyne", met wien men in de Zuid-Hollandsche kerken al zooveel moeite had gehad, dat de „synode particulier, gehouden bynnen Rotterdam, begonnen den XXVen Aprilis 1581", besloten had, dat hij „geheelick afstaen" moest van den dienst, en dien niet weer mocht „betreden, ten ware hy namaels van syne ongehoorsaemheyt hem gebetert hadde ende alsdan totten dienst bequaem bevonden soude moge worden" [4]). Hortensius en

---

1) De brief is d.d. 31 Dec. 1580, aan Corput gericht. Zie Bijlage *D.*

2) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 15.

3) Zoon van Lambertus Hortensius. Zie mr. G. Mees Az. *Lambertus Hortensius van Montfoort als Geschiedschrijver*, Utrecht, MDCCCXXXVI, blz. 28—30; Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. II, i. v.; en *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. II (2e st.), en S. III, Dl. IV, i. v. In 't laatst van 1581 stookte hij de Amersf. Magistraat zoo op tegen predikant en Kerkeraad aldaar, dat die Overheid eene aanklacht bij de Utr. Staten tegen hen heeft ingediend, naar aanleiding waarvan de Staten de kerkeraadsvergaderingen in alle Utr. steden hebben verboden. *a. w.*, S. III, Dl. IV, blz. 23 vg.

4) Andriessen was vroeger eerst predikant geweest te Heenvliet in de Classe Brielle, kwam toen weinig ter Classe en verliet de gemeente eindelijk »trouwlooselick". Hij is toen »met grooter swaricheyt getransfereert" naar 't dorp Zevenhuizen, waar hij weer moeite heeft veroorzaakt.

Digitized by Google

Coolhaes wilden hem nu dus weer aan eene gemeente helpen buiten de gemeente om. De Burgemeester, die juist een man van de gevoelens van Andriessen begeerde, ontbood hem, liet tegen den volgenden Zondag „den predikstoel" aan de wettige predikanten verbieden, en wilde zijn' gunsteling daar op brengen [1]). Daartegen kwam verzet, zoodat er tumult ontstond, waarbij het nog al rumoerig toeging; „het was geschapen binnen Amersfort een grote moort te geschieden onder de burgers, dan, de Heere heb lof, daer is noch geen bloet gestort al waerender veel rappieren wt op de marckt", meldt Helmich, die in deze zaak betrokken is geworden, enkele dagen later. Op verzoek van den Schout is hij er namelijk heengegaan om mede te bewerkstelligen, dat door voorzichtig optreden grootere verwarring nog tijdig voorkomen werd. Uit naam van den Kerkeraad van Amersfoort zocht hij met eenige broeders Michiel op, om met hem te spreken over zijne roeping, belijdenis en getuigschriften. Michiel toonde toen alleen eene aanbeveling van Hortensius, beriep zich op de Amersfoortsche Magistraat, en antwoordde verder zeer vaag en dubbelzinnig; Helmich en die bij hem waren kwamen alleen nog van hem te weten, dat hij niet bepaald Luthersch was, en dat zij omtrent zijn gevoelen over de kerkelijke tucht zonder zorge moesten wezen. Daarop volgde een maaltijd bij den Schout, waar Helmich, Andriessen en de Burgemeester mede aanzaten, en na afloop daarvan was Michiel — hij had overlegd met den Burgemeester — zooveel veranderd, dat hij verklaarde in alles met de gereformeerde kerk overeen te stemmen aangaande de leer, en zich in zake de tucht evenals de andere predikanten te willen gedragen;

---

zoodat de Classe Rotterdam hem suspendeerde, en waarop zijne afzetting in 1581 volgde. Zie over hem Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. II i. v.; en *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. II (2e st.), en S. III, Dl. IV, i. v.

1) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. II (2e st.), blz. 170; en S. III, Dl. IV, blz. 11.

Digitized by Google

terwijl Schout en Burgemeester uitspraken, dat het hun nooit om scheuring te doen was geweest.

De Kerkeraad werd met die verklaring van Andriessen in kennis gesteld en kreeg toen van Helmich den raad om hem dan maar eenmaal den kansel af te staan [1]). Dat advies gaf hij niet, omdat hij op de hand van den Burgemeester en diens vrienden was [2]). Ook hield de permissie om Andriessen eens te laten spreken, volgens Helmich, volstrekt niet in, dat men hem nu aannam tot predikant [3]). En zeer waarschijnlijk zou Helmichius den Kerkeraad ook nog niet eens geraden hebben Michiel voor één keer te laten optreden, als hij geweten had van de „depositie Michaëlis", doch hij was daarvan geheel onkundig [4]), had alleen maar vreemde geruchten omtrent hem vernomen, en nu daarentegen duidelijke en besliste verklaringen uit zijn' eigen mond gehoord. Zijn doel met het gegeven advies was niets anders en niets meer dan aan den eenen kant eenigszins ter wille te zijn aan den Burgemeester, wien het „alleenlick daerom te doen" „scheen" te zijn, „dat hy niet de schande wilde hebben dat hy den predikant, die hy ontboden had, soude laten gaen sonder gepredikt te hebben;" en aan de andere zijde toch de „vrijheyt der kercke" te handhaven, en tumulten van nog ernstiger en langduriger aard te voorkomen [5]).

De Kerkeraad heeft Helmich's dringenden raad opgevolgd en Andriessen op den preekstoel laten gaan. Hij beviel echter volstrekt niet aan het volk, en stelde zijne beschermers

---

1) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blzz. 11, 13 vg. Vgl. blz. 19 vg.
2) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 15.
3) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 19.
4) Toen hij het vernam uit een schrijven van A. Cornelisz, schreef hij er over aan de Amersf. kerk. Ook werkte hij er later aan mede, dat er »een goede man" naar Amersfoort gezonden werd »om beproeft ende gehoort" te worden. Wellicht was dat Peter Obercamp. *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV (2e st.), blz. 182; en S. III, Dl. IV, blz. 19.
5) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 19. Vgl. blz. 14.

Digitized by Google

zoodanig in hunne verwachting te leur, dat Helmich niet twijfelde, of zij zouden hem ook wel weer wegzenden. „Sic nimirum," aldus schrijft hij, „solet Deus eludere consilia malorum" [1]). Aan God werd de eere gegeven. Naast God kwam hem zeker dank toe voor zijn voorzichtig en bemiddelend optreden tot herstel van vrede en orde [2]).

C. *Helmichius in zake Hoogmade.*

Te Hoogmade of Homade, in 1587 bij de splitsing der Classe Leiden door de Delftsche Synode, bij „Leege Rhijnlandt" ingedeeld [3]), trad in Sept. 1593 Petrus Hyperphragmus of Pieter Overdhage, anders gezegd Pieter de Zuttere [4]) als predikant op. Hij was echter, evenmin als zijn voorganger Franco Willems [5]), langs wettigen weg in dienst gekomen, maar eenig en alleen door de beschikking van den toenmaligen ambachtsheer aldaar, Gerrit van Poelgeest [6]), die zich daar alle gezag in kerkelijke zaken aanmatigde.

Met terzijdestelling van alle kerkelijke bepaling was alzoo gehandeld. Hierover sprak eene commissie uit de synodale „deputaten" van Zuid-Holland den heer van Poelgeest aan, en kreeg ten antwoord, dat „hij wel tevreden was," dat „Petrus Overd'haghe bij de classe geexamineert

---

1) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 14.

2) Einde December 1581 is er weer »onraedt opgestaen", doch Helmich is daarin niet betrokken geworden. *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. II (2e st.), blz. 182; en S. III, Dl. IV, blz. 25 vg.

3) Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. II, blz. 306. Vgl. Dl. III, blz. 68.

4) Zie over hem: Chr. Sepp, *Drie Evangeliedienaren uit den tijd der Hervorming*, Leiden, 1879, blz. 81—122; en de nog betere monographie van H. Q. Janssen, in *Studiën en Bijdragen op 't gebied der Histor. Theologie*, verzameld door W. Moll en J. G. de Hoop Scheffer, Dl. IV. (Amsterdam, 1880), blz. 321—369. (vgl. *W. d. M.-V.*, S. II, Dl. III, blzz. 169, 429.) Wijl ik daarheen verwijzen kan, kan ik bij de beschrijving van »Helmichius in zake Hoogmade" zeer kort zijn.

5) Zie de genoemde *Studiën en Bijdragen*, Dl. IV, blz. 322 vgg.; en Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. II in voce.

6) *Studiën en Bijdragen*, Dl. IV, blz. 324—329.

Digitized by Google

werde om sȳ bequaemheijt te ondersoecken." Dientengevolge droegen „deputaten" 17 Jan. 1594 hun' scriba Helmichius [1]) op, aan de Leidsche of Hooge Rijnlandsche Classe te schrijven, dat zij Petrus onderzochten en verder naar kerkenorde met hem handelden. Hem werd evenwel 1 Maart terugbericht, dat Hoogmade tot de „Leechrynssche classe" behoorde, en „also buten de limiten" van Leiden lag. „Deputaten" wendden zich toen 12 Maart met hun verzoek tot die Leech- of Neder-Rhynsche Classe en kregen op 12 April ten antwoord, dat Hoogmade wel onder die Classe ressorteerde, maar dat Petrus slechts eens ter Classis was geweest, omdat van Poelgeest hem verboden had verder te cōpareren;" dat die zaak toen op de Synode was gebracht en door hare „gedeputeerden" was behandeld buiten de Classe om; en dat de Synode of hare „deputaten" zich nu ook maar met Hoogmade redden moesten. Blijkens de Handelingen der „gedeputeerden", d.d. 12 Juli 1594, hebben Helmich en nog een „deputaat" toen over dat punt nog gehandeld met Fr. Pythius, dienaar te Alfen; en het door diens bemiddeling zoover gekregen, dat de Ned. Rijnsche Classe zich bereid verklaarde Hyperphragmus te examineeren, mits er twee synodale „deputaten" bij tegenwoordig waren. Tegen den 10den Mei is Pieter daarom te Alfen ontboden en ook verschenen, maar „heeft gheensins tot examen willen verstaen, noch met den Classe aldaer te doen hebben, voorwendende de authoriteyt van mynheere van Poelgheest, die

---

1) Met hem waren toen Theodorus Petri, Libertus Fraxinus en Franciscus Lansbergius »deputaten". Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. III, blz. 12. Dat Helmichius toen scriba was, leid ik af uit de *Handelingen der synod. »gedeputeerden"* over 1593—'95, loopende van Synode tot Synode. Het staat er wel niet uitdrukkelijk bij, zooals dat er bv. in 1605 en 1606 bij vermeld is doch blijkens de hand zijn alle Handelingen van Aug. 1593—Aug. 1595 door hem geschreven. Deze Handelingen, waaraan ik het een en ander bij dit punt ontleende, zijn in *het O.-A. d. N. H. K.*, Nr. 31, A.

Digitized by Google

hem sulcx soude belast hebben; niettemin onder anderen te kennen gevende van eene inwendige beroepinge die hy was drijvende ende zeggende dat hy de leere der gemeyne kercken wel toestondt, maer niet in alle poincten, hem refererende voorder tot een seeckere generale bekentenisse die hy DD. Bastingio hadde gegeven" [1]). Zijne houding was dus zonderling. Bovendien kreeg Helmich op eene vraag aan de broeders in Rotterdam om nadere informaties over hem, wijl hij daar in 1573 eens op den predikstoel was geweest, zeer ongunstige getuigenissen. Men noemde hem daar destijds — zeker om zijn' onrustigen, woelzieken aard — „Springt over de hage"; en hij was volgens het getuigenis van den Rotterdamschen predikant ds. Lansbergen, door ds. Caspar Swerinchusius op 19 Mei aan Helmichius meêgedeeld, een „schadelicke pest der kercke" [2]).

Drie maanden later kwam de Particuliere Synode van Zuid-Holland te Rotterdam bijeen, waar ook de moeielijkheid van Hoogmade ter tafel kwam. Er werd verslag gedaan van de handelingen met Petrus en meêgedeeld, dat hij onzuiver in de leer was en een onrustig en ongeregeld man. De Synode resolveerde „dat alsulck eenen in den ministerio niet getolereert noch tot examen om tot den ministerium te commen behoort toegelaten te worden." En om hem nu uit den dienst te weren werd aan Helmich en de andere „gedeputeerden" opgedragen, den heer van Poelgeest hierover aan te spreken, en bijaldien deze daarvan niet weten wilde, de zaak met den advocaat te overleggen en zich te wenden tot de Staten. Eindelijk werd nog besloten aan de kerk van Leiden — waar Petrus zich vroeger ook een tijd lang had opgehouden — te schrijven, „om getuychnisse" aangaande

---

1) *Studiën en Bijdragen*, Dl. IV, blzz. 330, 348; en Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. III, blz. 35.

2) *Studiën en Bijdragen*, Dl. IV, blz. 332 en 364 vg.

Digitized by Google

zijn' „conversatie ofte wandel" [1]). Ook van daar is een zeer ongunstig antwoord gezonden. Hij was met „doolingen" behept, een onrustige geest, een verstoorder van den kerkelijken vrede, hield ergerlijke en lasterlijke gesprekken, was onordelijk in het waarnemen van zijn dienst enz., zoo luidde het zwart register van zijne zonden in den brief, dien Helmichius ontving [2]). In Mei 1595 is hij dan ook door van Poelgeest ontslagen, zeker op aanhouden van de synodale „deputaten" [3]).

Hoogmade was dus weer openbaar vacant en is ook nog jaren vacant gebleven. Vandaar dat Helmichius, die in Aug. '95 als „gedeputeerde" aftrad, doch twee jaar later weer benoemd werd, zich ook weer met Hoogmade heeft moeten bemoeien. De Synode van Schoonhoven, in Sept. '97 gehouden, droeg namelijk aan de „gedeputeerden" op, „den heere VAN POELGHEEST, die tot noch toe niet veel ghehoors [had] ghegeven, nochmaels aen te spreken ende te versoecken de handt te houden, dat syne ondersaten met een goed dienaer versorght mogh[t]en worden;" hielp dat niet, dan moesten zij de Staten daarvan kennis geven [4]). En de „deputaten" hebben toen 4 Maart '98 [5]) Helmichius met nog iemand aangewezen, om den synodalen last ten opzichte van Hoogmade uit te voeren. Het bezoek aan den ambachtsheer schijnt

---

1) Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. III, blz. 36.

2) Opgenomen in *Studiën en Bijdragen*, Dl. IV, blz. 361 vg.

3) *Studiën en Bijdragen*, Dl. IV, blz. 340. Daar wordt (blz. 340—343) ook meêgedeeld, hoe het verder met hem ging in 1595 en '96; aan welke berichten ik nog kan toevoegen eene mededeeling uit de *Acta »deputt."* d.d. 30 Jan. 1597 (te vinden in den reeds meer genoemden foliant van T. Cupus), volgens welke Hyperphragmus aan de Staten om geld gevraagd had en gaarne weer in dienst wilde treden. De Staten vroegen toen advies aan de synod. »deputaten", die besloten, de resolutie van de Synode van Gorinchem aangaande hem mede te deelen en hem verder te recommandeeren, niet om in den dienst te komen, maar om zijne familie, ouderdom en armoede.

4) Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. III, blz. 80.

5) *Handelingen der »gedeputeerden"*.

Digitized by Google

echter geen goed gevolg te hebben gehad, omdat niet op wettige wijze in de vacature is voorzien. Aan de volgende Synode kon alleen worden meêgedeeld, dat van Poelgeest den dienaar van Woubrugge „bewillicht" had Hoogmade „by provisie voor een jaer te bedienen" [1]). Hoe het daarna is gegaan [2]), kan hier onvermeld blijven, wijl Helmichius niet verder geroepen werd om daar orde op de kerkelijke zaken te stellen en duurzamen vrede in die gemeente aan te brengen.

D. *Helmichius in zake Hoorn.*

Wernerus kwam Zondag 18 Oct. 1597 te Hoorn aan, om der gemeente aldaar eenigen tijd bij leening te dienen [3]). De aanleiding daartoe was deze. In 1590 was Cornelis Wiggerts in Hoorn predikant geworden, de man, die later „magnorum in ecclesiis Hollandicis tumultuum author" [4]) is genoemd, en die ook metterdaad, voornamelijk om zijne ongereformeerde gevoelens op het stuk der leer [5]), heel wat beroering heeft teweeg gebracht. Verscheidene jaren achtereen hebben de Particuliere Synoden in Noord-Holland zich met hem moeten bezighouden. Reeds in 1592 begon die bemoeienis, wegens Wiggerts' willekeurig omspringen met de liturgische schriften — dat eigenlijk voortsproot uit zijne dolingen in de leer, — doch toen is de zaak tot een bevredigend einde gebracht. In '93 is hij door de Synode van Alkmaar geschorst, omdat hij een lasterlijk geschrift had uitgegeven en onzuiver was in de prediking, en werd

1) Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. III, blz. 101.

2) Vermeld in *Studiën en Bijdragen*, Dl. IV, blz. 327 vg.

3) Vgl. Hoofdst. II, § 4.

4) Ypeij en Dermout, *a. w.*, *Aanteeken.* op Dl. II, blz. 31. Vgl. H. C. Rogge, *Coolhaes*, Dl. II, blz. 197[1]. Zie verder *De Navorscher*, 1861, blz. 209; en T. A. Romein, *Naamlijst der Predikanten*, sedert de Hervorming tot nu toe, in de Hervormde Gemeenten van Friesland. Dl. I (Leeuwarden, 1886), blz. 184.

5) De 9 fundament. leerstukken, waarin hij dwaalde, vindt men o. a. bij Baudartius, *Memoryen*, Dl. I, (Arnhem, 1624), blz. 2.

Digitized by Google

er eene deputatie benoemd, die van het beslotene kennis moest geven aan de Magistraat van Hoorn. Die laatste toonde echter op de hand van Wiggerts te zijn en liet den geschorste voortpreeken. De Haarlemsche Synode van '94, die niets verder met hem komen kon, wendde zich eindelijk tot de Staten om hulp tot handhaving van waarheid en vrede. Deze riepen weer de hulp in van predikanten en hoogleeraren en kregen het, met goedvinden van de stedelijke Overheid in Hoorn, zoo ver, dat Wiggerts er in 1596 toegebracht werd om zich vooreerst van den publieken dienst des Woords te onthouden [1]).

Met dat al had hij „door deſe zijne valſche leeringen de Gemeynte Gods tot Hoorn (die van te vooren vreedtsaem ende in goeden standt was) ghestelt in eenen schadelijckē twist, eñ groote verwerringe, tot ergherniſſe van de ſwacke Christenen, eñ droeffeniſſe van allen vromen" [2]) En die verwarring en gedeeldheid werd nog erger, toen hij na het „desisteren vanden publijcken Kercken-dienst" [3]), „affgesonderde versamelynge" [4]) hield en daardoor scheuring in de gemeente maakte. Dadelijk is toen Wtenbogaert in Hoorn gekomen en heeft er enkele weken den kerkedienst waargenomen [5]), doch aangezien alle pogingen om Wiggerts het houden van zijne konventikelen te beletten, schipbreuk leden [6]),

---

1) Kort en keurig is het verloop van de handelingen met Wiggerts beschreven door Geesink, *Calvinisten in Holland*, blz. 62—68.

2) Dit getuigenis uit 1594 vindt men in *Copiēn ofte Uutschriften* enz. [vermeld in *Beschr. Catal. der Pamfl. Verz. der Remonstr. Kerk* te Amsterdam, St. I, Afd. I, 1e ged., blz. 18, waar ook opgegeven wordt welke stukken in dat boekje zijn opgenomen. (vgl. *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 94.)], blz. 323. Vgl. Rogge, *Coolhaes*, Dl. II, blz. 212.

3) Trigland, *a. w.*, blz. 259.

4) Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. I, blz. 248. Op blz. 277 blijkt, dat »een huus gecocht ende gepraepareert" was, waarin hij zijne »conventiclen" kon continueeren.

5) Trigland, t. a. p.; en Rogge, *J. Wtenbogaert* enz., Dl. I, blz. 72.

6) Geesink, *a. w.*, blz. 67; en Rogge, *Coolhaes*, Dl. II, blz. 224 vgg. Op de Synode te Enkhuizen in 1597 is daarover uitvoerig met Wiggerts

Digitized by Google

vonden de gecommitteerden uit de Staten van Holland in '97 noodig „dat tot voorderinge van de kercke tot Hoorn ende afbreck van den aenhanck van Corn. Wiggertsz, een bequaem geleert vreedsaem ende godtvruchtich persoon, als een derde Predicant, tot Hoorn geroupen ende gestelt" werd, mits met consent van de Magistraat; en dat, om dadelijk in den nood te voorzien, „bij wissel ende leeninge een expert geleert ende vreedsaem persoon, den voorsz. Magistraten aengenaem, voor twee ofte drije maenden, in de plaetse van Cornelis Meinertsz tot Hoorn in dienste gebruickt zou worden"; Meinertsz moest dan zoolang de plaats van den geleenden dienaar vervullen. Raadsheer Cromhout ging namens de Staten in Juli naar Hoorn, om dat plan met de Overheid te bespreken. Zij wilde Meinertsz echter niet missen, omdat die alleen de kranken moesten bezoeken, wijl Clement Martensz dat om zijn' hoogen leeftijd niet zoo best meer kon doen. Wel wilde zij dat Arminius uit Amsterdam 2 of 3 maanden kwam, doch Cromhout dacht, dat zij dien „qualick souden connen becomen." Wtenbogaert zou zij ook wel in Hoorn willen hebben, doch dien zou de „partye" van Wiggerts niet willen hooren, omdat hij vroeger reeds in die „saecke" gebruikt was. „Tot Warnerum Helmichium" uit Delft was men echter ook „wel gesint" [1]), en zoo komt dan door bemiddeling der Staten, onze Helmich — reeds 1 Sept. '97 gevraagd en ook afgestaan door den Delftschen Kerkeraad, doch eerst eene maand later op reis gegaan, nadat hij „nae kerkenordeninghe" was verzocht, zooals ik vroeger reeds meêdeelde — in October te Hoorn.

---

gehandeld. Tevens is daar, en ter Synode te Edam in 1598, omtrent zijne excommunicatie besloten. Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. I, blz. 244—249 en 255—257. Vgl. *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blzz. 96 vgg., waar Helmich over die excommunicatie schrijft.

1) Het besluit der gecommitteerden van de Staten en de reis van Cromhout naar Hoorn worden meêgedeeld in de stukken over Corn. Wiggerts, die in *het kerkeraadsarchief* te Delft aanwezig zijn, Afd. IV, L^a. A, n°. 17.

Digitized by Google

Hij was persoonlijk reeds eenigszins met de Hoornsche toestanden bekend geworden, toen hij als „deputaat" van Zuid-Holland tegenwoordig was op de Noord-Hollandsche Synode te Amsterdam in 1595 [1]), waar over de drie predikanten van Hoorn gesproken was geworden; en nog meer, toen hij een jaar later, in dezelfde qualiteit, present was op de Particuliere Synode, die — het trof goed — „achtervolgens omgaende ordre" in Hoorn zelf is gehouden [2]), en waar met alle drie predikanten van Hoorn gehandeld is geworden. En hoe het nu met den kerkelijken toestand gesteld was bij zijne aankomst, hoe hij het daar gehad heeft en wat hij er verrichtte, kan eenigermate opgemaakt worden uit de brieven, welke in dien tijd door en aan hem geschreven zijn [3]). Omtrent de „vroetſchap" in Hoorn blijkt ons daaruit, dat zij, met uitzondering van een paar leden [4]), geheel „p̄tijdich tegen de kercke" was, de kerk overheerde en de hand boven het hoofd van Wiggerts hield, „dien ſij achtēn groot onglijck te geſchieden, als niet overtuijcht ſijnde van dwalinge, eñ derhalve alleen bij proviſie opgeſchort, eñ niet affgeſet van den Dienst.

---

1) Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. I, blz. 197.

2) Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. I, blzz. 210, 212.

3) Er zijn mij 13 brieven bekend, welke Helmich uit Hoorn geschreven heeft. Elf daarvan zijn opgenomen in *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, bz. 79—98; twee vond ik in de reeds genoemde stukken over Wiggerts te Delft en nam ik op in Bijlage *D*. Een brief *aan* Helmich in Hoorn is opgenomen in *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. V (3e st.), blz. 349 vg. Eenig licht over zijn verblijf aldaar ontsteken ook de *Delftsche kerkeraadsnotulen* van 16 Jan. 1598. Het *kerkelijk Archief* van Hoorn is in 1840 verbrand. *Brieven en onuitgeg. stukken van* J. Wtenbogaert, door Rogge, Dl. I, blz. 32³.

4) Een hunner is zeker Simon Meinersz geweest, die destijds »consul primarius" was, en door Helmich een »vir valde bonus et pius" werd genoemd. Zie Helmich's *brief* d.d. 1 Dec. 1597, in Bijlage *D*; en *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blzz. 83, 86, 88, 90. Met »Cornelis S.....", zooals hij daar op blz. 87 is aangeduid, is Cornelis Soop bedoeld, die in Jun. 1579 nog Burgem. van Hoorn was (Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. I, blz. 231; in het register verkeerdelijk als Burgem. van *Amsterdam* opgegeven); in Juli »out burgemeester" wordt genoemd in de *stukken* over Wiggerts te Delft.

Digitized by Google

Helmich beschouwde die vroedschap voor een goed deel als de „fons et fomes" van het kwaad in Hoorn [1]).

Van Wiggerts komt in die brieven uit, dat hij met een aantal leden, die „van tlichaem" der gemeente waren afgescheurd, „een nieuwe gemeente, nieuwe p̄dicatie, Sacramenten eñ kerckenraet gemaeckt" had, en op die manier der gemeente schade deed, zonder dat het hem evenwel door Staten of Magistraat verboden werd die „gevaarlijke" konventikelen te houden [2]).

Met de betrekking tot de beide andere predikanten, Clement Martensz en Cornelis Meynertsz Spruyt [3]), die aan de stedelijke Overheid onderworpen waren, wordt gemeld, dat zij niet „vast" stonden; „halff" met de kerk eens waren en „halff" met Wiggerts, „immers in eenige punten hem noch toeſtaende", welke zij dan „altemet met halven monde altemet oock rondt wt op den ſtoel" brachten, zoodat zij „de geſonde Leere in eenige punten niet dan met halven monde" predikten of haar verzwegen of „dubbelde eñ twijffelachtige termen" gebruikten. Zij hadden dan ook weinig vertrouwen en waren nog minder bemind bij het meerderdeel der gemeente en der kerkeraadsleden [4]).

Die kerkeraadsleden zelf, de ouderlingen en diakenen, waren over 't geheel flinke mannen, gezond in de leer; met name noemt Helmich de ouderlingen „vroom en ijverig in hun dienst" [5]). Gewis een lichtpunt midden in de duisternis!

De gemeente eindelijk was „ten meesten deele geſont int

---

1) *Brieven* van Helmich d.d. 1 Dec. 1597 (zie Bijlage *D*); en d.d. 21 Jan. 1598 in *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV.

2) *Brieven* van Helmich d.d. 19 Oct., en 14 Nov. 1597, in *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV; en d.d. 1 Dec. '97 (Bijlage *D*).

3) Zij stonden eerst geheel aan den kant van Wiggerts, doch zijn in 1596 weer met de kerken verzoend. Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. I, blzz. 201 vg., 216, 226 vgg. Vgl. Rogge, *Coolhaes*, Dl. II, blz. 221[17].

4) *Brieven* van Helmich d.d. 1 Dec. 1597; en 21 Jan. '98.

5) *Brieven* van Helmich d.d. 22 Nov. 1597; en 21 Jan. '98.

Digitized by Google

gevoelen", zoodat velen het gehoor van Martensz en Spruyt en de „gemeenſchap des Avõtmaels" schuwden; enkele leden waren „noch tuſſchen beijden en iñ twijffel, van te voren verwart gemaeckt ſijnde, eñ noch niet all geruſt, ſo lang de ſaken dus" bleven, omdat zij niet recht wisten in welken toestand zij zich bevonden; terwijl ook eenigen, „maer de weijnichſte", het „venenum Wiggerianum" met volle teugen hadden ingedronken en met Wiggerts aan de scheurmakerij meêdeden [1]).

De „staet" van het geheel was dus „bedroeffd" [2]), en Helmich was zeer in het gedrang. De „arbeijt" was zoo „groot" niet, „maer de ſorghe eñ bekommertheijt [was] het meeſte. Er moest, zegt hij, met bijzonder veel tact en overleg bij alles worden gehandeld, om niemand te kwetsen of daarvan verdacht te worden, en toch God en der waarheid getrouw te zijn. Binnen het uur moest het eene of andere voornemen soms weer worden veranderd. „Deo duce" trachtte hij evenwel tusschen de klippen door te zeilen [3]).

Hij zal ongetwijfeld zijn best hebben gedaan om in zijne prediking het „voorbeeld der gezonde woorden" aan de gemeente voor te houden, wel met wijsheid en voorzichtigheid, doch ook met vastheid en onverſaagdheid, zonder daarom te prikkelen of twistgierig te schijnen [4]). En de Heere wrocht mede, zoodat hij spoedig vrucht zag. De gemoederen kwamen tot bedaren; in November richtte hij het nachtmaal uit en, naar de omstandigheden gerekend, zaten een tamelijk goed aantal aan den disch des Heeren aan; in December kwam een „schoone hope volcks" ter kerk; er

---

1) *Brieven* van Helmich d.d. 14 Nov. en 1 Dec. 1597.

2) In den *brief* van 22 Nov. 1597 schrijft Helmich o. a.; »aegra, infecta, corrupta omnia, quanquam non pari modo". Vgl. de *brieven* van 7 Dec. 1597; en 21 Jan. '98.

3) *Brieven* van Helmich d.d. 14 Nov., 3, 7 en 17 Dec. 1597.

4) *Brieven* van Helmich d.d. 14 Nov., 1 Dec. 1597; en 21 Jan. '98.

Digitized by Google

was „gehoor, vrede eñ stilte" [1]). Verder achtte hij het, evenals de gecommitteerden van de Staten, voor de rust en den vrede der gemeente van groot belang, dat een derde predikant beroepen werd en drong daarom op beroepen aan [2]). Iedereen kon dat, volgens hem, niet wezen. De kerk was verloren, wanneer er nog zoo een in Hoorn kwam als er nu twee waren. Er was behoefte aan een' standvastig en moedig man, die beslist in de leer was en toch voorzichtig en bescheiden (ἐπιεικῶς) optrad; wien het niet om twisten maar om opbouwen te doen was. En zoo iemand te vinden, die dan tevens bij Magistraat en gemeente gewild was, was geen werk van één dag, of ééne maand; Helmichius kende ten minste niemand, dien hij zou durven aanbevelen [3]).

Bijna de geheele Raad wilde echter in November nog niets van een' derden dienaar weten en sloeg het „conſent tot de beroepinge" af, „ſeggēde ſommighe, ſij hadden den derden in der ſtadt, te weten Cornel. Wiggerſſs" [4]). Zoodoende was er nog niet in voorzien, toen de tijd van Helmich's uitleening ten einde liep. En hoewel hij toen wel graag weer naar huis had willen gaan, ééne „weeck" in Hoorn hem een „maent" dacht te zijn [5]), en hij daar ook niet goed gezond was [6]), was hij toch zoo bezorgd over den toestand van de kerk aldaar, dat hij toestemming gaf om aan den Delftschen Kerkeraad verlenging te vragen van den toegestanen termijn; ja zelf een' brief naar Delft schreef, waarin hij betoogde, dat het van belang zou zijn, als hij

---

1) *Brieven* van Helmich d.d. 14, 22 Nov. en 1 Dec. 1597.
2) *Brieven* van Helmich d.d. 22 Nov., 1 Dec. 1597; en 4 Jan. '98.
3) *Brief* van Helmich d.d. 21 Jan. 1597. Met »J. A.", zooals Helmich hem aanduidt in den *brief* van 7 Dec. 1597, is zeker Jacobus Arminius bedoeld.
4) *Brieven* van Helmich d.d. 22 Nov. en 1 Dec. 1597.
5) *Brieven* van Helmich d.d. 1 en 17 Dec. 1597.
6) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. V (3e st.), blz. 350.

Digitized by Google

nog wat in Hoorn bleef[1]). En tot zijne verbazing werden de eerste acht weken met nog acht verlengd[2]).

In dien tijd arbeidde hij toen moedig voort aan de versterking der gemeente „in de geſonde Leer" en aan het winnen van de „ſwacke"[3]), en merkte tot zijne blijdschap, dat de Magistraat — gewis door zijn' invloed en dien van Burgemeester Meinersz — wat beter gezind werd, nog tijdens zijn verblijf aldaar aan alle twist en tweedracht een einde wilde maken, en predikanten en ouderlingen tot vrede maande[4]). Omdat hij aldus „vele vruchten dede eñ die magistraet eñ kercke syn dienst aengenaem was"[5]), trachtten de Staten van Holland, door bemiddeling van den raadsheer Cromhout en ds. Wtenbogaert[6]), die 16 Januari '98 in Hoorn zijn geweest om naar den toestand te vernemen, Helmich's dienst in Hoorn nog weer met 2 of 3 maanden verlengd te krijgen, en de ouderlingen in Hoorn zouden zich bijzonder verheugd hebben, als Delft nogmaals geconsenteerd had in de continuatie[7]). Ditmaal weigerde de Delftsche Kerkeraad echter om de „lasten" in hun eigen gemeente en de „swackheyt" der dienaren, en ook omdat „een kercke de noot vañ alge-

---

1) Deze brief is van 1 Dec. 1597. Daarin komt uit, dat de ouderlingen in Hoorn er zeer op hebben aangedrongen, dat Helmich nog langer in Hoorn bleef. Zij hebben dan ook buiten den Raad om verlenging aangevraagd. Burgem. Meinersz wilde het ook gaarne en heeft in het verzoeken door de ouderlingen toegestemd. De beide andere predikanten en bijna de geheele Raad schijnen er minder op gesteld te zijn geweest. *Brieven* van Helmich, d.d. 3, 7, 29 Dec. 1597; en 21 Jan. '98.

2) *Brief* van Helmich d.d. 17 Dec. 1597; en *Delftsche kerkeraadsnotulen*, 16 Jan. 1598.

3) *Brief* van Helmich d.d. 1 Dec. 1597.

4) *Brief* van Helmich d.d. 4 Jan. 1598.

5) Aldus wordt in de *Delftsche kerkeraadsnotulen*, d.d. 16 Jan. 1598, het oordeel der H.H. Staten omschreven.

6) Helmich noemt Wtenbogaert een »lepidus vir", omdat die zelf wel in Delft wilde komen en Helmich nog maar in Hoorn wilde laten blijven *Brief* van Helmich d.d. 21 Jan. 1598.

7) *Brieven* van Helmich, d.d. 21, 24 en 28 Jan. 1598.

Digitized by Google

meyne kercken" niet alleen dragen kon [1]). Helmichius zelf had er ook geen' lust in nog langer te blijven, of het moest een dag of acht zijn, om de komst van een ander af te wachten, ofschoon hij er ook geen gevaar in zag als er niet dadelijk een opvolger in Hoorn kwam; als het maar geschiedde, kon het over enkele weken ook wel [2]). Vier Februari, toen zijn tijd om was, is hij dan ook vertrokken [3]). Velen, en onder hen vooral de ouderlingen, zagen hem zeker met smart heengaan; en hem zelf zal het scheiden ook nog wel leed gedaan hebben als hij er aan dacht, dat de breuke Zions in Hoorn nog niet volkomen geheeld was. Maar *dit* bemoedigde en verblijdde weer, dat de Magistraat, die verdere *leening* niet wilde toelaten, toestemming had gegeven tot de *beroeping* van een predikant [4]); dat de gemeente zelf op dat oogenblik in tamelijk vredigen toestand verkeerde, en dat de hope op verderen voorspoed in zijn hart leefde. Vrede en orde op kerkelijk terrein waren alzoo door zijn' arbeid eenigszins wedergekeerd in Hoorn.

E. *Helmichius in zake Loenen a/d Vecht.*

Twaalf Maart 1606 moest ds. Joannes Sylvius van Sloten in Noord-Holland [5]), eene vacature-beurt vervullen te Loe-

---

1) *Delftsche kerkeraadsnotulen*, 16 Jan. 1598.

2) *Brieven* van Helmich, d.d. 21, 24 en 28 Jan. 1598.

3) *Brief* van Helmich d.d. 4 Febr. 1598.

4) *Brieven* van Helmich, d.d. 21 Jan. en 4 Febr. 1598. Reeds 21 Jan. hadden Burgemeesters toegestaan, dat men naar een' predikant omzag. Er is er echter nog niet spoedig een gekomen, en eerst nog weer bij leening in de behoefte voorzien. J. Wtenbogaert is in 1598 tijdelijk in Hoorn geweest; in 1599 moesten de synod. »deputaten" van N. Holland hem en Helmichius »anspreken, dat tot Hoorne de 3 dienaer gestelt" mocht worden, omdat zij dat »in recommandatie" hadden van de Staten, en is Hendrik van den Corput uit Dordt »eenige maanden" aan Hoorn geleend. Zie Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. I, blzz. 256, 277; en Schotel, *Kerkelijk Dordrecht*, Dl. I (Utr. 1841), blz. 154.

5) Reitsma en van Veen, Dl. I, blzz. 366, 382.

Digitized by Google

nen a/d Vecht, dat destijds onder de Classe Amsterdam ressorteerde [1]). Daar aangekomen, wilde hij op den preekstoel gaan, maar werd door „Jonckheer van Cronenburch" — Loenen behoorde als „vrije Heerlykheid" aan het slot Kronenburg [2]) — met vuisten van den trap gestooten, zijn hoed werd in het kerkelijk gebouw rondgegooid, en toen hij daarop in het „gestoelte" vóór den preekstoel ging en las, maakte een zekere Villerius, dat hij op den kansel kwam en deed hij een gebed. Onvrede en onorde groeiden daar dus als het kruid. Genoemde Villerius was, blijkens de „Acta" [3]) van de Classe Amsterdam, een „halve paap", een „monick", een „Neophitus", die „wt het pausdom gecomen" was, en zich nu, daar de Classe hem niet „conde aennemen", onder begunstiging van Jonkheer van Cronenburch „onwettich" had ingedrongen in den kerkedienst te Loenen en voor „predicant" gehouden werd. De Amsterdamsche Classe, die 13 Maart vergaderde en van Sylvius' wedervaren hoorde, verbood aan Villerius het „predickambt"; Jonkheer van Cronenburch verbood aan de predikanten in de Classe in het kerkelijk gebouw te Loenen te komen. Daarom besloot de Classe Helmichius en nog een' harer predikanten naar den Haag te zenden, ten einde zich bij de Staten te beklagen over de bejegening in Loenen ondervonden, en om hare hulp te vragen; dooh tevens om de verklaring af te leggen, „dat de Classis de kerkelicke sake hebben anghevanghen ende meenen die oock door godes genade na behooren te volbrenghen;" terwijl zij 24 April d. a. v. nog bepaalde, dat Helmichius voor de Staten eene „deductie" van de zaak-Loenen moest

---

1) W. A. Bachiene, *Kerkelyke Geographie*, St. II, blz. 210. Vgl. blz. 219.

2) Bachienne, t. a. p.

3) *Acta ofte Handelingen van de Classis van Amsterdam*, 12 Mei 1606. Voorts raadpleegde ik over dit punt die classic. Acta d.d. 13 Mrt, 3, 24 Apr., 3 Juli, 7 Aug., 4 Sept., 2 Oct. 1606; en d.d. 14 Mei en 5 Juni 1607.

Digitized by Google

opstellen en alle predikanten, die er iets van wisten, dat binnen enkele dagen aan hem moesten melden. De Amsterdamsche predikanten moesten het geschrift „visiteren" als het gereed was.

De Staten hoorden Helmichius en zijn' medegedeputeerde aan, en gaven hun daarna te kennen, dat de Amsterdamsche Classe ultimo Mei maar weer eene deputatie moest zenden, om zich dan, tegelijk met Jonkheer van Cronenburch en Villerius, die ook ontboden zouden worden, te verantwoorden. Weer werd Helmichius mede aangewezen om 31 Mei in den Haag te verschijnen en aan die tweede deputatie werd in opdracht gegeven, desgevraagd aan de Staten te kennen te geven, dat de Classe nu nog minder dan vroeger „verstaen" kon tot het „examineren" van Villerius. Of er op den bepaalden dag conferentie in den Haag is gehouden en wat daar dan is voorgevallen, is mij niet gebleken; wel lezen wij in de classicale Acta van eene klacht uit Loenen, die 3 Juli ter Classe is besproken, inhoudende dat de „kudde" aldaar niet verzorgd werd en alles in wanorde was; naar aanleiding waarvan besloten werd, dat Helmichius nog eens naar de Staten moest gaan, om hun voor te houden, hoe de gemeente te Loenen lijden zou, als zij geen „bequaem en naerstich" herder kreeg. Wellicht hebben de Ed. Mog. Heeren bij die gelegenheid gezegd, dat de Classe in den dienst moest voorzien en Villerius onder het gehoor moest komen; althans uit de classicale Acta van Augustus blijkt, dat Jonkheer van Cronenburch in het eerste heeft bewilligd, terwijl op het laatste later zeer waarschijnlijk wordt gezinspeeld [1]). Helmich en nog een dienaar moesten in diezelfde maand ook aan de Staten „versoecken" „dat Jonckheer van Cronenburch [nu ook] aan de Classis het stipendium des predikants" uitkeerde, van den tijd af dat Loenen „ledich" stond en door

1) *Acta van de Classis van Amsterdam*, 2 Oct. 1606.

Digitized by Google

de Classe werd bediend; op welk verzoek ten deele tot genoegen van de Classe is beschikt.

Overigens waren van Cronenburch en Villerius vooreerst nog niet zoo wel gezind; ten bewijze waarvan in de „Acta" van de Classe wordt vermeld, dat, toen in Sept. 1606 een „vast- en biddagh" werd gehouden in het niet ver van Loenen gelegen Vreeland, Villerius dien dag met de kinderen van den Jonkheer uitging om te visschen met de hengelroede; terwijl uit diezelfde classicale Handelingen mag worden afgeleid, dat van Cronenburch in het volgende jaar nog altijd van gedachte was, dat Villerius predikant te Loenen moest zijn; weswege de Classe zich genoodzaakt zag Helmichius naar den advocaat Barnevelt te zenden, om hem uit haar naam mede te deelen, dat zij Villerius niet kon „admitteren" [1]), en zij in Juni 1607 besloot, beslist te blijven staan op haar ingenomen standpunt tegenover den Jonkheer en zijn' gunsteling.

Sedert schijnt Helmichius niet rechtstreeks meer betrokken geweest te zijn in het geschil met Loenen, dat in 1608 nog niet beëindigd was.

„Geen resultaat" mag wel het resultaat genoemd worden van zijne bemoeienis om vrede en orde in Loenen te doen wonen.

Meer gevallen van plaatselijken aard, door mij aan plaatsnamen verbonden, bespreek ik niet. Wel heeft Helmichius zich in 1586 nog even gemengd in de onrust van de kerk te Schiedam, die, na hetgeen dienaangaande op de Leycestersche Synode was behandeld, nog „niet geheel in ruste" was (zie

---

1) *Acta van de Classis van Amsterdam*, 5 Juni 1607.

Digitized by Google

W. d. M.-V., S. III, Dl. IV, blz. 51 vg.; en S. II, Dl. III, blz. 594—'97); en heeft hij zich in 1593 en '94 als „deputaat" der Z. H. Synode moeten inlaten met de kerkelijke geschillen te Woerden, (waarover, behalve in de bekende werken van Brandt, Wagenaar, en Ypeij en Dermout, belangrijke bijzonderheden voorkomen in J. G. H. Reudler, *Geschiedenis van Joh. Pistorius, en der Ev. Luth. Gemeente te Woerden*, Utr. 1841; en in *het O.-A. d. N. H. K.*, Nr. 38. Vgl. *W. d. M.-V.*, S. II, Dl. III en S. III, Dl. IV, i. v. Woerden; R. Fruin, *Tien jaren* enz., blz. 261 vg.; en Rogge, *J. Wtenbogaert* enz., Dl. I, blz. 180—'84); doch zijn aandeel in die gevallen bepaalde zich tot het geven van een persoonlijk advies, het mede delibereeren *met* en het schrijven van een' brief *namens* „deputaten", zoodat ik daarbij niet opzettelijk stilsta. Ik ga nu over tot de behandeling van de gevallen, aan persoonsnamen verbonden.

a. *Helmichius in zake Aelbert Janssz.* [1]).

Allereerst wijs ik op Helmichius in zake Albertus Johannes, die zich in „grouwelycke ongeregeltheden" en „groote onordeninge" „verloopen" heeft. Zijne bemoeienissen met hem begonnen in 1593. Tot recht verstand daarvan deel ik eerst mede, wat mij bekend is van hetgeen er vóór dien tijd met Janssz. voorviel.

---

1) De naam wordt op velerlei wijze gespeld; o. a. Aelbert Janssz, Albert Jansz, Albert Janssoon, Aalbregt Jansz, Albertus Johannes of Joannes, Albertus Johannis Schageus en Aelbert Janssz Schagen. Wat ik hier over hem mededeel, ontleende ik aan *De Navorscher*, 1889, blz. 133—138; aan het *Kerkel. Placaatb.*, Dl. II, blz. 55 (vgl. H. Q. Janssen, *De Kerkhervorm. in Vlaanderen*, Dl. I, blz. 11[1]); aan de *Acta* van dr. Reitsma en van Veen, Dl. II en III i. v.; aan een groot aantal brieven en stukken over Janssz, te vinden in *het O.-A. d. N. H. K.*, Nr. 39, II (alles is in groote wanorde bijeengebonden); en aan de *Handelingen der synod. »deputaten"* van Z. Holland, uit de jaren 1593—1598, aanwezig in *het O.-A. d. N. H. K.*, Nr. 31, en ten deele in den reeds meer genoemden *foliant* van Tilmannus Cupus.

Digitized by Google

Geboren in 1531 — in 1597 zeide hij „oud van sees ende seestych jaer" te zijn — [1]), beweerde hij later in Emden geëxamineerd te zijn voor den kerkedienst [2]). Beverwijk in de Classe Haarlem was zijne eerste standplaats. Daar is hij vóór 1580, misschien ook nog in dat jaar zelf werkzaam geweest. Van 1580—'84 was hij predikant te Ooltgensplaat. In laatstgenoemd jaar wilde hij, evenals in 1583, vandaar vertrekken, maar werd door de Classe „van zijnen dienst afghestelt", omdat hij zich vergrepen had „in tarmengelt" en nog andere slechte finantiëele handelingen had gepleegd. Wel toonde hij boetvaardigheid „met tranen ende knieval", doch „attestatie ende afscheijt" bleef geweigerd. Toen ging hij zonder die getuigenissen weg, naar Ouderkerk a/d. IJssel, waar hij de Overheid in den arm nam en tegen de Kerk opzette, en zichzelf trachtte in te dringen. De gemeente had echter niet met hem op en wilde graag, dat „alsulcken Wolff" geweerd werd; en de Classe Gouda bepaalde, na ingewonnen informatie bij die van den Briel, dat Jansz binnen drie weken attestatie van de Classe Brielle en de kerk van Ooltgensplaat moest toonen, wilde hij in den dienst gesteld worden; anders zou hij „geheel daervā gepriveert ende gedestitueert syn". Na nog heel wat drukte besloten de H.H. Staten in Nov. 1585, dat Jansz niet in Ouderkerk mocht blijven, en Thomas Brunscherus, die inmiddels was aangesteld, werd er gehandhaafd [3]). In 1586 is Jansz toen eerst even in Oudewater geweest en vandaar naar Rotterdam getrokken, waar hij weer allerlei moeite veroorzaakte door zijne lichtvaardigheid, en zijne beweringen, dat een wedergeborene het nachtmaal niet noodig

1) *Brief* van 26 Mei 1597, in *het O.-A. d. N. H. K.*

2) *Foliant* van Cupus.

3) *Kerkel. Placaatb.*, Dl. II, blz. 55; van Alphen Sr., *Nieuw Kerkel. Handb.*, jaarg. 1889, *Supplement*, blz. 71 vg.; en *Acta van de Classe Gouda* d.d. 15 Juni 1595, in *het O.-A. d. N. H. K.*, Nr. 39, II.

Digitized by Google

had, een kind Gods alleen maar met zijne gedachten zondigde, en de catechismus eene menschelijke leer was.

Van 1587—'91 hebben de Particuliere Synoden over hem gehandeld, zonder dat men echter aan het einde kwam en zonder dat hij er veel om gaf; want toen de gedurige vermaningen in Rotterdam hem wat te hinderlijk werden, begaf hij zich naar Vianen en verwekte daar weer twist. De Leidsche Synode van 1592 sprak dan ook uit, dat hij „incapabel des ministerii" en „gedestitueert" was; gelastte aan de kerk en de Classe van den Briel kerkelijk met hem te „procederen"; aan de Classe, waarin hij zich ophield, hem te vermanen; en aan de kerk van Rotterdam „thaere" te doen „tot wechneminge der schandalen". Jansz stoorde zich evenwel niet aan synodale besluiten. Springende als een ekster, die altijd huppelt, om een beeld van Trigland [1]) voor zulke mannen te gebruiken, ging hij van Vianen naar Leerdam, en drong zich daar weer in zonder „willenn unnd furwetenn" der Classe Gorinchem. Ernstig vermaande deze hem en een oogenblik scheen dit te zullen helpen, omdat hij voor haar schuld beleed en op zulke wijze, dat zij aan Rotterdam, waarheen hij ook beloofde te zullen gaan om „syn delict" te bekennen, het verzoek richtte, met Jansz niet „summo jure the procediren", doch spoedig was hij weer de oude man, en preekte maar voort in Leerdam en omliggende plaatsen, tegen den wil der Classe in. De Brielsche Synode van 1593 besloot daarom, bij hare „Genade van Oragniën", Maria van Nassau, in wier bezit het graafschap Leerdam was [2]), over Janszen's „fauten" en „onordeninge" te klagen en haar te verzoeken daarin „dadelyck" te willen voorzien; „ende sooverre" zij dat niet kon doen, moest „tselve" aan de Staten worden „geremonstreert", met de

1) Trigland, *a. w.*, blz. 860.
2) Bachiene, *a. w.*, St. II, blz. 148.

Digitized by Google

noodige inlichtingen over Jansz er bij [1]). Hare Genade beval 2 Oct. d. a. v. aan de Magistraat van Leerdam, dat zij hem moest destitueeren, als hij zich niet binnen 14 dagen of uiterlijk eene maand met de Classe vereenigde. Nu wordt hij bevreesd. Op 10 Oct. heeft hij reeds schuld beleden in Rotterdam, waar hij weer „in liefde" aangenomen werd; 11 Oct. is hij reeds in den Briel om geld te betalen en vergiffenis af te smeeken van de Classe, die hem 1 Nov. ook alles vergeeft; en 5 dagen later schrijft hij aan de synodale „deputaten" van Z.-Holland, die om eene „goede attestatie" van Gorcum's Classe hadden gevraagd, dat hij ze nog niet overleggen kon, omdat de Classe nog niet vergaderd had, doch dat hij ze spoedig hoopte te toonen en dat hij graag met hen „cōpareren" wilde „tot welkome opneming". Nu vernamen de „deputaten" met blijdschap dat de verzoening tusschen Jansz en Rotterdam en „glijcke versoeninge" tusschen hem en de Classe Brielle had plaats gehad, maar zij hoorden ook, dat hij nog maar altijd preekte en „noch noyt still gestaen" had; en deswege werd nu aan Helmichius opgedragen, om eens te informeeren bij den „Raedt van haer Gen. van Orangiën", „off hare Ed (ook) bevolen hadde, dat hij ophouden soude de facto tot de vsoeninge toe: offt niet"; eerst daarna zou men op zijn verzoek finaliter resolveeren. Het antwoord, dat Helmich kreeg, bevatte niets anders dan hetgeen namens hare Genade in Oct. aan Leerdam was geschreven, en „deputaten" besloten toen op 18 Nov., dat men Jansz vooralsnog niet in den kerkedienst zou opnemen, maar aan de Classe van Gorcum zou berichten, dat hij „geheel still" moest staan tot aan e. k. Partic. Synode, die dan verder beslissen kon. Blijkens de door Helmich op 19 Nov. '93 gestelde minute [2]), kwamen zij tot dat besluit op de volgende gronden:

---

1) Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. III, blz. 8.
2) In *het O.-A. d. N. H. K.*, Nr. 39, II. Vgl. *Acta »deputt."* in Nr. 31.

Digitized by Google

1°. dat hunne macht niet zoover ging, dat zij iemand in dienst konden stellen, die door de Synode „inhabiel" was verklaard;

2°. dat eerst nog met Jansz over de leer moest worden gesproken;

3°. dat Jansz, tegen het schrijven van hare Genade in, maar was blijven preeken ter plaatse, waar hij zich had ingedrongen;

4°. dat hij door dwang tot verzoening was gebracht, nadat hij eerst zijn best had gedaan om den dienst te behouden buiten de Classe om;

5°. dat hij daarna nog niet had stilgestaan; en

6°. dat het eene kwade zaak was om personen, die 8 of meer jaren de kerk „geblamert" hadden en in den uitersten nood schuld bekenden, dadelijk maar weer „den dienst te laten betreden."

Van deze resolutie werd kennis gegeven aan de Classe Gorcum, die ze weer meêdeelde aan Leerdam's Magistraat, opdat die er Jansz weer de weet van zou doen. Zoo'n resolutie was echter niet naar zijn zin en hij stoorde er zich dan ook niet aan. In Jan. '94 hoort Helmichius, dat hij tot in 't laatst van December des vorigen jaars zijn' gang is gegaan; en als „deputaten" daarom nog eens aan de Classe Gorcum vragen „off (Jansz) stilstaet, dan off hij evenwel voortvaert in sȳ predicken", wordt hun 8 Februari geantwoord, dat hij, op aanhouden der Classe bij de Magistraat van Leerdam, van laatstgenoemde bepaalde „interdictie" van dienst had gekregen, maar toen te „Huekelom" en „Schoonrewoert" was begonnen te spreken; en eene week later schrijft hij zelf driestweg aan de „deputaten", dat men hem weer in Leerdam moest laten optreden, omdat hij daar gewild was en er anders wel eens oproer kon komen. De Classe van Gorcum dacht er echter anders over en wilde, evenals de Magistraat van Leerdam, gaarne, dat daar een ander in den dienst werd gesteld; Helmichius kwam ter oore dat men wel

Digitized by Google

zin had in Everardus Bommelius. Namens „deputaten" schreef hij haar toen, in 't begin van Maart, dat al het mogelijke moest worden gedaan, om Jansz uit Heukelom en Schoonerwoert te weren, en dat bij „deputaten" in 't allerminst geen bezwaar was tegen vervulling van de vacature te Leerdam, maar dat zij tegen Bommelius waren, én „om de gagie" [1]) én „ten aensiene van eenige sijns p̄soons gelegenheijt" [2]). Welnu, de Classe was ook wel tevreden, wanneer er een ander kwam; als er maar een kwam. Herhaaldelijk kreeg Helmichius brieven van haar, in Maart, in April en Mei, waarin zij voortdurend aandrong op een predikant in Leerdam, omdat zij zelf „so weitt en breet verstroyt" was en te Leerdam zoo weinig kon doen, terwijl de Raad aldaar wel blij was, dat er 's Zondags gepredikt werd, doch ook zoo graag zou zien, dat er in de *week* een herder was. Overtuigd van het groote belang van de vervulling der vacature, heeft Helmich toen zijn best gedaan om een' leeraar in Leerdam te krijgen; en tot zijne blijdschap kon hij in Juli aan de andere „deputaten" meêdeelen, dat de beroeping van Matthys Schals uit Edam [3]) „te wege gebracht" was, „met vermeerdering van gagie tot *f* 40 toe", en tevens, dat „Albert Janss" nu „van sellfs desisteerde".

De oude haren waren er echter nog niet uit. Ter Rotterdamsche Synode, in Aug. 1594 onder presidium van onzen Helmichius gehouden, moest door de synodale „deputaten" gerapporteerd worden, dat Jansz naar „Tuyl by Bommel" was getogen, en daar „door eenen edelman" weer „in den dienste der Kercke" „ingedrongen" was. De vergadering vond „raedtsaem" hem ernstig te vermanen, dat hij zich

---

1) Blijkens de *Acta »deputt.*" d.d. 21 Juli 1594, was de »gagie" te klein.
2) Zie over Bommelius de noot aan het slot van dit punt.
3) Hij is zeker dezelfde, die door Helmich genoemd wordt in *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 114, ofschoon daar Schats staat. Vgl. Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. I, i. v.

Digitized by Google

„des kerckendiensts" onthouden zou, „om twelcke te beter te effectueren uyt (de) synode aen den amptman tot Bommel ende Bommelre ende Tielreweerdt etc." zou worden geschreven; en droeg voorts aan eene commissie van vier predikanten [1]) op, Jansz zelf ook nog eens te vermanen, terwijl de „classe van Gorchum vorder tegen hem na kerckelycke ordre procederen" moest, bijaldien hij die vermaning verachtte.

Daags na de sluiting der Synode ging die commissie naar hem toe, hoorde en zag hem, na hare vermaning, schuld belijden „met traenen" in de oogen, en eene maand later gaf zij hem permissie „tot den predickdienst", mits zijne schuldbekentenis te Leerdam, Vianen en Tuil werd voorgelezen, en hij zich aan het oordeel der e. v. Synode onderwierp. Die heeft hem, evenals de Synode van Delft in 1596, laten examineeren, waarvan de afloop geweest is, dat hij, de eerste maal bij provisie aangenomen, in April 1597 gelast werd nooit meer te prediken en zich bezig te houden met „kinderen te leren offt yet anders". Doch Jansz was doof voor *die* vermaning en voor een dergelijk besluit van de Synode, in hetzelfde jaar te Schoonhoven gehouden, en trok tegen 't einde des jaars of begin 1598 naar „Haefte", omdat hij, volgens zijn eigen schrijven [2]), in „Tuyl" geene betaling kreeg. Daarom heeft de Classe Gorcum, in overleg met de synodale „deputaten", tot wie ook Helmich weer behoorde sedert 1597, hem een „laetsten vermaenbrief" ter hand gesteld door ds. Johannes Leo uit Bommel, en bovendien aan Leo opgedragen, „dat hij, indien Albertus voorsz. ongehoorsaem blijven wilde, 't synent soodanige verclaringe vañ predicstoel (voorlas), gelyck int Synodo besloten was", en

---

1) Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. III, blz. 29 vg. Andelius wordt niet genoemd in de stukken in *het O.-A. d. N. H. K.*

2) In *het O.-A. d. N. H. K.*, d.d. 18 Febr. 1598.

Digitized by Google

dat hij daarvan kennis moest geven aan de predikanten van Gorcum, opdat die ook de verklaring bekend maakten.

Door dat „laatste woord" is Jansz de schrik nog eens om het hart geslagen. Op 2 Mei '98 kwam hij bij Helmich in Delft met 2 brieven — een van Leo uit Bommel voor de predikanten te Gorinchem, en een, aan Helmichius, van Casp. Swerinckhusius uit Rotterdam, bij wien Jansz eerst was geweest, — waarin zeker zijn verzoek gesteund werd, dat „men" met de „proclamatie die tegens hem gedecreteert" was „supersederen" „soude" „tot op den naesten Synodum", onder belofte, dat hij „middelertijt" geheel zou „stil stae(n)"; vonden de synodale „deputaten" dat goed, dan moesten „die van Gorcum" daarvan vóór Zondag 8 Mei nog bericht hebben, opdat zij de „verklaring" achterwege lieten.

Blijkens zijn' brief aan ds. Fraxinus in den Haag [1]), destijds ook „deputatus" Synodi, was Helmich voor inwilliging van Albertus' bede, mits hij zich dan ook beslist van allen kerkedienst onthield; om dat laatste was het der Synode toch te doen geweest, en kwam hij dat nu na, dan hield de „procedure" op en kon „de reste" op de volgende Synode worden behandeld. Dat „advys D. helmichy" keurde Fraxinus en evenzoo Spranckhuijsen, ook synod. „deputaat", goed, „alleenlick darby doende: So verre Aelbrecht Janss dese syne belofte niet naer en cōpt dat de classe sonder naerder advys te verwachten, voortvaert ghelyck se begōnen heeft". Met die nadere restrictie er op den rand bijgeschreven en waarmede hij zich „gansschel." conformeerde, kreeg Helmich zijn' brief terug en zond hem toen, met nog een klein briefje van hem zelf en met de 2 brieven door Jansz meêgebracht, aan den 4en „deputaat", Joh. Becius in Dordt, opdat die ze alle lezen en het eindoordeel omtrent Jansz „aen de

---

1) Aanwezig in *het O.-A. d. N. H. K.*, Nr. 39, II, evenals een even later te noemen briefje. Zij zijn d.d. 2 en 4 Mei 1598. Zie Bijlage *D.*

Digitized by Google

broeders van Gorkum senden" zou. Becius heeft zich met het sparend gevoelen van Helmich en de 2 anderen vereenigd, zoodat de genoemde „verklaring" over Jansz niet is afgelezen. En Jansz zelf heeft ditmaal woord gehouden, blijkens het rapport dat over hem is uitgebracht ter Synode van Dordt in 1598 [1]).

Dat gunstig rapport brengt ons tevens aan het einde van Helmich's bemoeing in deze langdurige en weinig verkwikkelijke geschiedenis [2]). In vereeniging met vele anderen had hij geduld geoefend in deze zaak, maar was toch ook met kalme vastberadenheid te werk gegaan, ten einde vrede en orde in de kerken te bewaren [3]).

---

1) Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. III, blz. 102.

2) Na Sept. 1598 komt Jansz' naam niet meer voor in de aangehaalde bronnen.

3) In de stukken over Jansz, welke in *het O.-A. d. N. H. K.* zijn, wordt ook herhaaldelijk melding gemaakt van een zekeren **Gillis van Couwenberch**, eertijds ouderl. te Mechelen, later ingedrongen predikant, eerst te Werkendam in 1588, toen te Eten of Etten in de Classe Breda, daarna te »Zulicom in de Bommelerweyrt". Zelfs zijn in genoemden foliant een aantal bescheiden, die op hem alleen betrekking hebben, terwijl hij ook genoemd wordt in de bronnen, die ik in de eerste noot bij Albert Jansz opgaf en voorts nog in Nr. 7 uit *het O.-A. d. N. H. K.*, en in de *Acta »deputt."* uit **1599** (welke in den catalogus van *het O.-A. d. N. H. K.* niet vermeld zijn, doch waarvan iets te vinden is in foliant 38 uit dat Archief, onder de stukken over Woerden). Met dien van Couwenberch heeft Helmichius zich ook moeten inlaten, maar zoo weinig, dat ik er niet opzettelijk bij stilsta.

Hetzelfde geldt van Helmichius in zake **Jan of Johannes Ampsinck**, die volgens S. Ampzing, *Beschryvinge van Haerlem*, 1628, blz. 141, uit »Oetmarzen" kwam; in 1582 predikant te Haarlem was; in 1592 »eertyts dienaar des woorts" te Haarlem wordt genoemd (Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. I, blzz. 131, 166) — men had hem blijkens de *Utr. kerkeraadsnotulen* in April 1591 wel in de Domstad willen beroepen, doch hoorde dat hij naar »Duytslant was vertogen" —; in 1595 »velt-predicāt" was, en zich later, naar men zei, in Londen uitgaf voor »doctor iñ medicynen". In de bronnen, waaruit ik putte over Alb. Jansz en Gill. v. Couwenberch, wordt ook Ampsinck gedurig genoemd. Zie ook nog Moll en de Hoop Scheffer, *Studiën en Bijdragen*, Dl. IV, blz. 359. Zij hier alleen vermeld, dat, blijkens de *Acta* van Reitsma en van Veen, Dl. I, blz. 201, art. 16, in Juni 1595 door de Partic. Synode van

Digitized by Google

b. *Helmichius in zake Abraham Jansze* [1]).

De Particuliere Synode van Leiden in 1600, waar Helmichius als afgevaardigde der Classe Delft tegenwoordig was, benoemde hem met nog twee dienaren om een onderzoek in

---

Amsterdam aan Ampsing een brief is geschreven; en van dien brief de minute d.d. 26 Jun. st. n., nog overig is in *het O.-A. d. N. H. K.*, Nr. 39, II, onder de stukken over Ampsing; zonder onderteekening, doch aan de hand te oordeelen, kennelijk geschreven door Helmich, die als »correspondent" van Z.-Holland op die Amsterd. Synode tegenwoordig was. De Synode heeft dus zeker Helmich verzocht dien vermaanbrief voor Ampsing te willen opstellen. Ik nam de minute op in Bijlage *D.* En eveneens een briefje, d.d. 8 Aug. 1595, ook aanwezig in *het O.-A. d. N. H. K.*, onder de bescheiden over Ampsing, en zeer waarschijnlijk ook door Helmich geschreven, ofschoon ook Wtenbogaerts naam er onder staat. Er komt in uit, dat die beide predikanten in Aug. 1595 naar Haarlem zijn gereisd om nog eens met Ampsing te spreken (vgl. Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. I, blz. 201, art. 17), doch hem niet in zijne »slaepstede" vonden, en toen dat briefje voor hem achterlieten, waarin zij hem verzochten ter Partic. Synode te willen komen, die 15 Aug. en volg. dagen te Gorinchem zou worden gehouden.

Eindelijk geldt geheel hetzelfde ten aanzien van Helmichius in zake **Everardus Bommelius**, die in 1577 als pred. te Abbenbroek kwam, in 1579 te Gouda, in '81 (tijdelijk) te Leiden diende, in '92 te Voorschoten pred. werd, in '96 te Noordwolde, later tot '99 in Benschop arbeidde, en 't laatst in IJsselstein, waar hij in 1608 nog predikte, doch later door den Heere »met een accident besocht" werd, dat hem noodzaakte den dienst te verlaten. Terwijl hij in Voorschoten stond, maakte hij zich schuldig aan dronkenschap, oneerbaarheid en oneerlijkheid, en is in 1595 voor de »deputaten" der Z.-H. Synode, tot wie Helmich toen behoorde, geweest, heeft voor hen sommige zonden erkend, maar andere ontkend, zoodat hij »gesuspendeert" bleef. In 1597 is hij weer geheel met de kerken verzoend en tot den dienst toegelaten. Daarna is het echter nog weer noodig geweest hem te vermanen om lichtvaardigheid en dronkenschap. H. Q. Janssen, *De Kerkhervorming in Vlaanderen*, Dl. I, blz. 380—384; Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. III, i. v.; *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 87; *Acta van de Classe Leiden*, 9 Dec. 1597; *Kerkeraadsarchief* te Delft, Afd. II Le. A, nº. 10; *O.-A. d. N. H. K.*, Nr. I, 7 en Nr. 39, II; en een *Pamflet* uit 1617 (cat. Muller 1292).

1) Aldus wordt zijn naam opgegeven in *De Navorscher*, 1892, blz. 541—'48. In de *Acta* van Reitsma en van Veen, Dl. II en III, wordt hij Jansz, Jansoon of Jan(s)sen genoemd. Van Rheenen, *Naamlyst der predikanten in Utrecht*, blz. 25 schrijft alleen »Jansz".

Digitized by Google

te stellen naar het gedrag van Abraham Jansze. Deze was in 1579 predikant te Vlaardingen, waar hij twist kreeg met de gemeente en de Classe. Onverzoend is hij in 1580 van daar vertrokken naar Pynacker, en heeft daar drie jaren doorgebracht, doch nooit „avontmael gehouden", was dikwijls „inde herberghe opte bierbancke", en leidde een ergerlijk leven. De Classe Delft, waartoe Pynacker behoorde, besloot in Febr. 1583 dan ook „eendrachtelyck", dat hij „onbequaem" was om de gemeente langer te bedienen. In Juni d. a. v. is op de Partic. Synode in den Haag over hem gesproken, omdat hij te Oudewater „op den predickstoel" was geweest, ofschoon hij geene attestatie had; en werd bepaald, dat Jansze eerst met de Classe Delft verzoend moest zijn, alvorens hij weer tot den dienst kon worden toegelaten. Kort daarop liet de Classe Gouda hem in Polsbroek prediken, en vroeg Polsbroek's Magistraat, op advies der Goudsche Classe, aan de Classe Delft om eene „goede attestatie" voor Abraham. Wijl echter de verzoening tusschen Delft en Jansze nog niet had plaats gehad, oordeelde de Delftsche Classe, dat „de goede kerckelicke ordonnantie ende het synodael besluijt" door eene handeling als die van de Classe Gouda, niet „behoorlick onderhouden" was en op die manier „dé gheest des vredes" niet „recht ghesocht" werd. Eene attestatie wilde zij dan ook niet geven [1]). In 1586 werd hij predikant te Montfoort en in '87 vertrok hij naar De Lier in de Classe Delft, die hem mede afvaardigde naar de Partic. Synode, in datzelfde jaar te Delft gehouden [2]). In 1591 kwam hij te Delfshaven, drie jaar later te IJsselmonde, en in 1595

1) Het tot hiertoe meêgedeelde ontleende ik aan een vijftal stukken over Jansze, welke zich bevinden in *het kerkeraadsarchief* te Delft, Afd. II, L^a. B, n^o. 8; en aan Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. II, blzz. 129, 249. Vgl. van Rheenen, t. a. p., waar abusievelijk is vermeld, dat Jansz eerst te Pynacker en toen te Vlaardingen is geweest.

2) Van Rheenen, t. a. p.; en Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. II, blz. 288.

Digitized by Google

te Goeree [1]), waar hij het volgende jaar zooveel moeite met de Classe kreeg, dat hij eerst naar 't Stadhuis ging om „sijnen dinst" op te zeggen en toen eene „clachte" tegen de Classe indiende bij de Staten in den Haag [2]). De Classe Briel werd echter niet bang en liet in 't begin van 1597 aan de synodale „deputaten" weten, dat Jansze bij zijne aanklacht te kennen had gegeven, dat hij wel door *hen* wilde gehoord worden, en er nu bij haar in 't minst geen bezwaar was om „deputaten" te ontvangen. Die oordeelden evenwel beter, dat eerst nog eens eenige genabuurde Classen hun best deden om het geschil te vereffenen, en kregen later bericht, dat de Classe Brielle eerst 't hare doen zou en dan naburige Classen zou vragen [3]). Zij heeft Jansze toen geschorst, omdat hij zijn' dienst op het Stadhuis had opgezeid, beschuldigd werd van groote „familiariteyt" met een meisje, zoogenaamde betooverden genas, twist stookte, en vooral, omdat hij eene „ordinantie van de Heeren Staten" „in 3 plaetsen verandert oft vervalst" had. Hiermede niet tevreden, verzocht hij, dat zijne zaak door eenige naastgelegen Classen „afgehandelt" zou worden, gelijk ook geschied is. Eenige broeders uit de Classen Delft, Rotterdam en den Haag kwamen daartoe samen en adviseerden na rijp beraad, met 't oog op den wensch van Kerkeraad en Magistraat in Goedereede, Jansze weer te admitteeren, mits na schuldbekentenis en op conditie, dat hij „terstont van de oeffeninge sijnnes dinst" zou stilstaan, bijaldien iemand hem „de apparente valscheijt" in de ordonnantie der Staten te laste wilde leggen, en dat hij dan niet weer preeken zou, vóór dat punt in orde was. Even later is hij daarom weer in zijn' dienst hersteld [4]).

---

1) Van Rheenen, t. a. p.; en *De Navorscher*, 1892, t. a. p.
2) *De Navorscher*, 1892, t. a. p.
3) *Handell. der »gedeputt." van de Z.-H. Synode*, 27 Febr. 1597 in den *foliant* van Cupus (vgl. Janssen, *De Kerkherv. in Vlaanderen*, Dl. I, blz. 12).
4) *De Navorscher*, 1892, t. a. p.

Digitized by Google

In het volgende jaar wilde hij vertrekken en evenzoo in 1599, nadat hij eerst ter Classe „excuse" had gemaakt over nalatigheid in zijn' dienst. De Classe weigerde echter eene attestatie te geven en Jansze ging toen, begin 1600, weg zonder het begeerde stuk, en beklaagde zich in Aug. d. a. v. bij de Part. Synode te Leiden over de Classe van den Briel, „van weghen der weijgheringhe van zijn versochte attestatie tot zijnen mercklicken achterdeel, alsoo hij daerdoor verhindert was tot Weerder (Waarder), daer hij beroepen (was), zijnen dienst te doen", overmits de Classe Woerden, waarin Waarder lag, hem niet zonder vertoon van „behoirlijcke attestatie" wilde laten prediken. Daarover gehoord, verklaarden die van de Classe Briel, dat aan Jansze de attestatie geweigerd was, omdat hij dronk, „vuijle proposten" gebruikte, „schampere brieven" had geschreven enz., en dat de Classe aan de „ghecommitteerde raden", wier tusschenkomst door Jansze was ingeroepen, geantwoord had, dat zij hem geene attestatie geven kon en zijne „saecke" op de e. k. Synode zou worden gebracht. De Synode heeft toen, na rijp overleg, bepaald, dat Helmichius en nog 2 anderen „met den allereersten tot Gooree (zouden) trecken om nae de waerheijt van alles naerder ende breeder te verneemen ende certificacien ofte acte authentijck tot verzekertheijt te verwerven, daert hen doenlick (zou) zijn." Ook moest „specialick — aldus vervolgen de Acta Synodi — ende met namen vernomen ende ondersocht worden, hetghene in de wtsprake van de drije classen over de suspensie (was) open blijven staen noopende zekere ordonnancie der heeren Staten ende andere dinghen, welcke doemaels niet en konden beweesen worden." Eindelijk moest de commissie van drie „haer wedervaren aan de ghedeputeerden des synodi overschrijven", die belast werden naar bevind van zaken met Jansze te handelen, „alsoo zij wtwijsende haere conscientien tot eere van

Digitized by Google

den dienst ende tot stichtinge der kercke" noodig achtten [1]).

Helmichius met de twee andere predikanten hebben aan hunne opdracht voldaan. Zij zijn naar Goedereede geweest om een onderzoek in te stellen, en moesten als resultaat een rapport van zeer bedroevenden inhoud aan de „deputaten" Synodi overgeven. Hun was gebleken, dat Jansze metterdaad schuldig stond aan dronkenschap, aan nalatigheid in het prediken, aan het voeden van den zin voor tooverij en superstitie bij de menschen, en ook aan de verandering van de ordonnantie der Staten, zoodat hij groote wanorde en onrust had veroorzaakt.

De „gedeputeerden" hebben toen eerst lang met hem gesproken en hem twee maanden tijd gegeven „om sich te purgeren"; doch hebben hem later, in overleg met de „deputaten" van N. Holland, tot op de e. k. Part. Synode gesuspendeerd [2]). Welke Synode, 28 Aug.—1 Sept. 1601 te Gouda gehouden, onder presidium van Helmichius, besloot, dat Jansz, hoewel hij verdiend had geheel en al gedestitueert te worden, zich nog 6 maanden „van allen kerckendienste" moest onthouden; gedroeg hij zich in dien tijd dan zoo, dat de Classe, waarin hij zich ophield, „beterschap" bij hem bemerkte, dan moesten de „deputaten" Synodi van Z. Holland, in overleg met die van N. Holland, hem „nae gelegentheijt van saecken" attestatie geven, opdat hij nog hier of daar zou kunnen dienen, „wel verstaende dat hij eerst syne schultbekentenisse (deed) ende deselve tot Goedereede van den predickstoel afgecondiget" werd; bespeurde men daarentegen weinig of geen beterschap, dan moesten de „gedeputeerden" hem nog langer den dienst ontzeggen of geheel „destitueren" [3]).

---

1) *De Navorscher*, 1892, t. a, p.; en Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. III, blz. 148 vg.

2) *Rapport van de »deputaten" Synodi*, vermeld bij Janssen, *De Kerkherv. in Vlaanderen*, Dl. I, blz. 12, n°. 32.

3) Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. III, blz. 165 vgg.

Digitized by Google

Niet lang daarna was de „sake van Abraham Janss affgedaen, doordien hij tot Schiedam gestorven is" [1]).

Heeft die dood Helmichius misschien leed gedaan, hij is zeker blij geweest, dat hij nu niet meer in deze aangelegenheid behoefde te arbeiden tot vrede en orde, niettegenstaande het weinige, dat hij in dezen gedaan had.

c. *Helmichius in zake Petrus Aemilius.*

Petrus Aemilius trachtte omstreeks het begin van 1601 in de Classe Edam „in te boren" [2]). Hij preekte te Broek in Waterland, tot genoemde Classe behoorende, zonder weten van de Classe, van de gedeputeerden der Classe of van eenige naastbij zijnde predikanten, en werd er ook beroepen. De Classe wilde dat beroep nu niet approbeeren, dan nadat hij goede attestatie had getoond. Zonder die echter in te leveren, trad hij maar in dienst; waarom de Classe, wetende, dat Aemilius zich vroeger op een paar plaatsen in Oost-friesland ook ingedrongen had, dat hij zich daar als een aanhanger van de Augsb. confessie had voorgedaan, dat Menso Alting hem geene attestatie wilde geven, en dat hij eenig bezwaar had tegen art. 16 der belijdenis, hem niet als „Lidt" der Classe wilde toelaten en hem van den dienst suspendeerde [3]).

Aemilius, benevens Kerkeraad en Magistraat van Broek, beriepen zich toen op de Part. Synode van Amsterdam, in Juni 1601. Wat zou die doen? Het was moeielijk Aemilius „toe te laten", en even bezwaarlijk „hem gansch af te slaen", nu hij er eenmaal was. Zij besloot eindelijk, dat hij „by provisie voor den tyt van een jaer tot Broeck in

---

1) Blijkens het *Rapport der »Gedepp" des Synodi van Suythollant de anno* 1602, Art. 19. (zie H. Q. Janssen, *a. w.*, Dl. I, blz. 14, n°. 43.)

2) Trigland, *a. w.*, blz. 857.

3) Trigland, *a. w.*, blz. 858 vg. Vgl. E. Meiners, *Oostvrieschlandts kerkelyke Geschiedenisse*, Dl. II (Gron. 1739), blz. 295 vg.; en Romein, *Naamlijst der Predikanten* in Friesland, Dl. I, blz. 156.

Digitized by Google

den dienst ghecontinueerdt" zou worden [1]). Omdat in dat jaar echter heel wat „swaricheden, trubbelen ende onrusticheyt" in Broek en omliggende plaatsen kwamen, moest de Synode van Hoorn in 1602 zich met bijzondere aandacht aan dit punt wijden, en resolveerde zij ten slotte, dat Aemilius „ter eerster beroepinghe ende ten lanxten binnen den tyt van een jaer wt het classe van Eedam" moest weggaan [2]).

Aemilius bleef echter, arbeidde met voorspoed in de gemeente en op de volgende Synode, te Enkhuizen vergaderd, werd de continuatie van Aemilius te Broek in Waterland ter tafel gebracht. Broek wilde hem houden tegen den wil der Classe, vroeg om approbatie van eene nieuwe beroeping, en verzocht tevens „in die naeste classe getransfereert" te mogen worden, omdat de Classe Edam het haar zoo lastig maakte. De Classe Edam daarentegen wilde, dat hij vertrekken zou, omdat het toegestane jaar reeds om was en de nu op Aemilius uitgebrachte beroeping gedaan was door menschen, van wie „een groot deel buiten die gemeinte" waren. Ook was, volgens het zeggen der Classe, de kerk van Broek in „ellendygen staet". De Synode moest nu delibereeren en resolveeren. Eerst liet zij „die van die classe van Edam uth staen"; deelde hun even later, toen zij al ten tweeden male waren „uthgegaen", bij monde van Helmichius — die als „deputaat" der N. H. Synode present was —, en een lid der Synode mede, dat zij buiten moesten blijven, totdat de zaak van Broek was afgedaan; en besloot toen: Aemilius' beroep „sal vast ende goet blyven ende van werden gehouden worden", en hij zal „in synen dienst" „christelycken continueeren", aangezien hij confessie en catechismus onderteekend had, gezond was in leer en leven en „seer grote stichtinge" te Broek deed.

---

1) Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. I, blz. 296–298.
2) Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. I, blz. 316—319.

Digitized by Google

Gelijk te verwachten was, protesteerde de Classe van Edam tegen dat besluit, en beriep zich op de Generale Synode, doch werd tot „vreede ende eenicheit" met Aemilius vermaand, terwijl ook de kerk en Magistraat van Broek tot vrede en rust werden aangespoord; en evenzoo Aemilius, wiens predicatie's over een deel der Openbaring, aan de Classe „vertoont", ter examinatie werden gegeven aan Helmichius en diens mede-„deputaat" [1]).

In den loop van het daarop volgende synodale jaar zijn Helmich en zijn mede-„gedeputeerde" zelf naar Edam en Broek geweest, ten einde door hunne tusschenkomst den twist, die nog bleef voortduren, weg te nemen; doch zonder goed gevolg, zoodat het geschil in 1604 ter Edamsche Synode weer besproken moest worden. Helmichius bracht daar rapport uit van het wedervaren der „gedeputeerden" te Broek en Edam; Broek had een „requeste" „overgeleijt", waarin zij doleerde over moeite, die haar door „eenige kerckelijcke vergaderinge ende personen" zou zijn aangedaan, en verzocht „tot den classen van Amsterdam overgevoert te mogen worden"; waarna de Synode „tot bevredinge van partijen ende wechneminge van alle moeijte ende onrust", „een zeecker middel van accord" heeft opgesteld „om te vorderen [(wast) mogelijck] een seeckere versoeninge ende gestadige vrede aen wedersijden". „D'executie daarvan werd opgedragen aan de „gedeputeerden" der Synode en nog drie anderen, van wie Helmichius een was [2]). Hoewel hij pas te voren „zijns trouwen diensts" als „deputaat" der Synode bedankt was, scheen de vergadering er dus prijs op te stellen, dat hij nogmaals zijn best deed om het schadelijke geschil mede te helpen beëindigen. Hij was trouwens van alles op de hoogte.

Met de andere broeders heeft hij dan ook spoedig de

---

1) Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. I, blz. 328—334.
2) Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. I, blz. 362 vg.

Digitized by Google

zaak ter hand genomen, „lange ende sware handelynge" gehad, maar toch, tegen het einde van Juli 1604, tusschen de Classe Edam aan de eene en de kerk van Broek met Aemilius aan de andere zijde, „versoeninge" teweeg gebracht, welke „tot meerder bevredinge", „der gemeynte tot Broeck" „met opentlycke vermaning bekent gemaeckt [zou] worden". Jammer dat dit laatste afstuitte op de hardnekkigheid van „eenige mannen" in Aemilius' woonplaats, ten gevolge waarvan de Alkmaarsche Synode in 1605 zich genoodzaakt zag enkele broeders te benoemen, die de weerbarstige mannen in Broek nog eens moesten vermanen tot „afstant harer hardicheyt", en met de oude commissie, waartoe Helmichius behoorde, ook de „vroetschap" aldaar moesten aanspreken, en verzoeken, dat zij ook haar „devoir" deed tot wegneming van de zwarigheid en den twist [1]).

Gewis tot groote vreugde van Helmich kon op de volgende Synode gerapporteerd worden, dat „de saeke (te Broek) deur de genade des Heeren tot een volcomen bevredinge gebracht" was [2]). Zijn arbeid was dus niet ijdel geweest.

d. *Helmichius in zake Adolphus Venator.*

„Helmichius non adest, Alcmariam profectus ob difficultates ibi exortas", zoo schrijft Arminius 26 April 1603 uit Amsterdam, aan zijn amicissimus J. Wtenbogaert [3]).

Welke moeielijkheden waren dat?

De gereformeerde kerk van Alkmaar had in 1597 drie predikanten. De oudste was Pieter Cornelisz, al sedert 1572

---

1) Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. I, blz. 374—376. Vgl. Trigland, *a. w.*, blz. 860.

2) Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. I, blz. 385.

3) *Praest. ac Erudit. Virr. Epp.*, Nr. LXII.

Digitized by Google

aldaar in den dienst [1]); „in den beginne des Jaers 1596" kwam uit „Hillegers-berge" Cornelis van Hil en weidde met Cornelisz de gemeente „in vrede en eenicheyt" [2]); en als derden dienaar kreeg de gereformeerde kerk in 't najaar van 1597 Adolf de Jagher of Venator.

Tusschen de beide laatsten ontstonden spoedig kleine oneenigheden, zoodat zij elkander niet recht vredelijk meer konden toespreken; er broeide wat [3]). Daarbij kwam later wantrouwen jegens Venator om zijne prediking, waarin hij minder kras was „in 't aentasten der Secten" dan de andere predikanten, en waarin hij ook gezegd had, bij de verklaring van Efeze 2 : 8, dat de uitdrukking „het is Gods gave" niet op 't geloof kon slaan, omdat in den grondtekst „τοῦτο,

---

1) Dr. J. Hartog, *Geloof en Vrijheid*, 18e jaarg., 4e afl., Rott., 1884. blz. 331.

2) *Corte ende waerachtige Verantwoordinghe* enz. (volledige titel bij Muller, *Bibl. v. pamflett.*, n°. 887. Vgl. n°. 922), blz. 80, door Hillenius zelf geschreven. Vgl. Rogge, *J. Wtenbogaert* enz., Dl. I, blz. 319¹, Ik neem hier bovendien over, wat C. W. Bruinvis uit Alkmaar in *Het Alkmaarsche Kerkgeschil op 't ergst*, Alkmaar, 1894, (niet in den handel), op blz. 3¹ van Cornelis van Hille mededeelt: »Geboren in 1568 te Norwich, waar zijne ouders als uitgewekenen verbleven, werd achtereenvolgens predikant te Uitgeest en Akersloot, Hillegersberg en in 1596 te Alkmaar, waar hij den 30 April 1606 huwde met *Baeiken de Conynks*, wonende ten huize van *Bartholomeus v. d. Corput*, in de S. Jacobstraat. Hij was een geleerd man en nam onder de contra-remonstranten eene voorname plaats in, deelnemende aan de vergaderingen te 's Gravenhage in 1612, te Amsterdam in 1615, aldaar als scriba in 1616 en vervolgens, als afgevaardigde van Groningen, aan de synode te Dordrecht. De friesche stadhouder *Willem Lodewijk* achtte hem hoog en belastte hem met het oppertoezicht der kerkelijke zaken in Drenthe." Op blz. 2¹ van dat boekje komt eene korte biographie voor van Venator; op blzz. 3¹, 16¹ en 33 van Pieter Cornelisz.

3) De vrouwen hadden »wat verschils", Venator liep, tot ergernis van Hillenius, en niet zonder verwaandheid, met een Hebr. bijbel zonder punten, terwijl van Hille, volgens Venator, heerschzuchtig was en verstoord, omdat laatstgenoemde het hem te lastig maakte met disputeeren. Zie *Provisionele ontdeckinge eeniger misslaghen, de welcke Adolphus Venator* enz., door C. Hillenius, 1611. (catal. Muller, n°. 925); en *Nootwendigh Historisch Verhael* enz., door A. Venator, 1611, (catal. Muller, n°. 923).

Digitized by Google

dat, neutrael, en πίστις, gheloof, feminijn" was; zoodat hij eigenlijk wilde leeren, dat het geloof geen „bysonder gave Gods" was[1]). Nog meer gespannen werd de toestand in het begin van 1602, toen Corn. Wiggerts uit Hoorn ergens in Alkmaar zou spreken. Hillenius wilde toen, dat de Magistraat dat beletten zou, terwijl Venator o. a. „te bedencken" gaf, „oft al stichtelijck soude wesen, terstonts als eenige persoonē misschien maer eenige conferentie oft t' samensprekinge houdē, die in de Predestinatie eenig ander verstandt hebben" hun met behulp van de Overheid, „den mondt toe te binden". En nog heftiger werd het geschil, toen Venator eerst aan een paar collega's uit de Classe en enkele andere personen les gaf in Latijn, rhetoriek en dialectiek; later jongens in den kost nam, die hij „in die Latynssche tale" onderwees; en op 21 Febr. 1603 de „heidensche comoedia uth Terentio, Andria genoemt", spelen liet, in tegenwoordigheid van „mans, vrouwen, jonge gesellen ende dochteren", zonder consent van Magistraat en Kerkeraad. De vijanden der Waarheid vonden daarin aanleiding om den Naam des Heeren te lasteren, en vele lidmaten der gemeente werden er door geergerd en ontsticht. Cornelisz en van Hille spraken Venator dan ook aan over hetgeen hij bestaan had, en de meerderheid van den Kerkeraad, die de zaak meer dan eens behandelde, veroordeelde evenzeer zijn doen, en verlangde, dat hij het schoolhouden zou nalaten en voor de gemeente schuld zou belijden over hetgeen er was voorgevallen. Tot schulderkentenis was Venator evenwel niet genegen, zoodat besloten werd „de sake tot het Classis te brenghen". Dáár werd het gebeurde ook „verscheiden reisen" besproken, en Venator eindelijk, 4 Apr. 1603, nogmaals tot „schuldbekenningh" veroordeeld, doch hij weigerde ook nu daaraan te voldoen. De oneenig-

1) *Nootwendigh Histor. Verhael* enz., blz. 45; en *Provis. ontdeckinge* enz., blz. 82 vgg.

Digitized by Google

heid duurde dus voort; de gemeente kwam al meer en meer in verwarring; het nachtmaal werd niet meer gehouden [1]).

Toen hebben de „gedeputeerden" der Synode, die wel eenige „advertentie" van den onvrede in Alkmaar zullen gekregen hebben, zich in de „swaricheyt" gemengd. Een hunner was onze Helmichius. Op 21 April 1603 ging hij 's morgens vroeg „met Gods hulpe" naar Alkmaar en bleef er met zijn' mede-„deputaat", Joh. Matthisius uit Haarlem, bijna eene geheele week „om te besorghen, wat tot vrede der Ghemeynte mocht dienen" [2]). Eerst zochten zij Cornelisz op, om van hem te weten te komen, wat er gaande was. Daarop gingen zij naar Venator, om ook van hem den „standt des verschils" te vernemen. En na aldus van weerskanten op de hoogte gebracht te zijn, bezochten zij nog enkele ouderlingen, die hun meêdeelden, dat er eenige ontevredenheid in de gemeente was over Venator's leer. Daarover hebben zij toen eerst met hem nog weer „conferentie" gehad, waarin — hij zegt het zelf — uitkwam, dat hij „gheheel suyver" was, en daarna hebben zij eene kerkeraadsvergadering bijgewoond om met de broederen te beraadslagen. Vermoedelijk deden zij daar het bemiddelend voorstel — of hebben hun invloed aangewend om het aangenomen te krijgen, — dat Adolphus alleen voor den Kerkeraad „over syn Comedi-spelen int heymelyck sijne schuldt soude bekennen; ende ten aensien synes Schoolhoudens, dat sy geen veerder handelingen tegen hem soude aennemen, indien hij 't getal syner Clercken tot

---

1) Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. I, blz. 338—'40; en *Nootw. Hist. Verhael* enz., blz. 50—56.

2) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blzz. 181, 183; en *Nootw. Hist. Verhael*, enz., blz. 56. In een *brief* van Helmich en ds. Matthisius aan de synod. »deputaten" van Z.-Holland, d.d. 23 April 1603 st. n. (bewaard in *het O.-A. d. N. H. K.*, Nr. 7, blz. 87 vg.), wordt meêgedeeld, dat de beide N.-Holl. »deputaten" van oordeel waren, dat men in Alkmaar »behoorlycke tyt" moest doen, als »yetwat vruchtbaers" zou worden gedaan. En zij hebben den tijd er voor genomen.

Digitized by Google

vier of vijf Jongers wilde verminderen." Venator wilde zich echter in dit voorstel niet laten vinden [1]).

Den volgenden dag was het Classe, en Helmichius met Matthisius zorgden er voor, dat zij daar ook tegenwoordig waren om mede te delibereeren over hetgeen tot den vrede diende. Niet onwaarschijnlijk hebben zij in die breedere Kerkvergadering nogmaals besproken, wat reeds in den Kerkeraad was behandeld, ofschoon ik dienaangaande niets zekers kan berichten, omdat de classic. Acta van Alkmaar uit dien tijd, evenals de kerkeraadsnotulen, zijn verdwenen [2]), en ik daaromtrent ook elders niet, ook niet in Helmich's brieven, iets naders vond. Wel is bekend, dat de „tusschenhandelinge" der „gedeputeerden" niets geholpen heeft, hoe „neerstych" zij ook hadden „gearbeidet". Alle pogingen tot vrede en verzoening stuitten af op Venator's „moetwillicheyt ende hartneckicheyt" [3]); en toen de Part. Synode van N.-Holland in Juni 1603 te Enkhuizen saâmkwam, kon haar worden bekend gemaakt, wat Kerkeraad en Classe hadden gedaan, en konden Helmichius en zijn mede-„deputaat" rapport uitbrengen van „haer wedervaren", doch „de swaricheijt tot Alckmaer met Adolpho Venatore" was nog niet weggenomen.

„Verstaende in hoedanijgen staet die saeken te Alckmaer" waren, vond de Synode goed, uit elke Classe „eenen te bestemmen neffens den gedeputeerden des synodi, die samentlyken na Alckmaer reisen [moesten] om haer vollenkomelijken van deese saeke te informeeren ende, genoechsame informatie hebbende," na bevind van zaken met „vollenkomene commissie" handelen moesten. Wilde Venator hun geen „gehoor geven", dan moesten zij de Magistraat „hares

---

1) *Nootw. Hist. Verhael* enz., blz. 56 vg.; en *Corte ende waeracht. Verantw.* enz., blz. 86.

2) Rogge, *J. Wtenbogaert* enz., Dl. I, blz. 320¹.

3) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 202.

Digitized by Google

ampts" vermanen. Acht Juli eindelijk moesten zij „hare actie beginnen" [1]).

Op den bepaalden tijd zijn de vijf predikanten uit de Classen [2]) met de „gedeputeerden" der Synode in Alkmaar samengekomen [3]), en hebben met hun zevenen gedaan wat zij konden, om eene „vredelijcke versoeninge" tot stand te brengen, doch Venator verklaarde, dat hij hunne „moderatie", op 12 Juli gemaakt en door Kerkeraad en Classe aangenomen, „in der eeuwicheyt" niet zou accepteeren [4]); en bevestigde kort daarop, dat hij de breuke volstrekt niet genezen wilde, omdat hij twee boekjes uitgaf, „Redenvreucht oft Democritus", welks „materie" „onstichtelijck" was, en een „Bruijlofts-gedicht", waarin „de gemeijne eerbaerheydt" werd gekwetst,

---

1) Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. I, blz. 339 vg.

2) Er waren toen 6 Classen, doch uit de Classe Alkmaar werd niemand benoemd, omdat die zelf partij was in 't geschil.

3) Hillenius en Venator spreken in de door hen uitgegeven pamfletten alleen van »zeven" gecommitteerden. Deze waren dus de 5 predikk. uit de Classen (opgenoemd in Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. I, blz. 340), benevens Helmichius en Matthisius.

4) *Corte ende waeracht. Verantw.* enz., blz. 86. De bedoelde »moderatie" is zeker de »sententie", door Janssen vermeld in *De Kerkherv. in Vlaanderen*, Dl. I, blz. 11, n°. 27. Ik heb ze in den foliant van Cupus nagelezen. Er blijkt uit, dat de deputaten de geheele zaak nog eens weer in Alkmaar hebben overwogen; bijzaken ter zijde hebben gelaten; alleen gelet hebben op de »gront-saecke eñ occasie der oneenicheñ"; en van oordeel waren, dat Venator »schuldich" was, omdat hij in het schoolhouden verder was gegaan dan Kerkeraad en Classe »stichtelyck" oordeelden, en omdat hij de keuren van Alkmaar op het punt van schoolhouden niet was nagekomen; terwijl hij ergernis had gegeven door het comedie-spelen. En nu was comedie-spelen misschien een »middelmatich dinck", ofschoon de Synode er anders over dacht, maar het kwam in geen geval overeen met de »stemmicht eñ weerdicht des Predickampts" en evenmin »met den schuldige plicht eens getrouwen Herders, die oock in middelmatiche saecken sonder ergernisse behoor(de) te wandelen". Eindconclusie was daarom, dat Venator zich voortaan moest houden aan de besluiten der Synode en voor den Kerkeraad schuld moest belijden over zijne daden. De sententie is zonder datum, onderteekend door Joannes Bogaert en Johannes Rogge, als »praeses" en »scriba"; die geteekend zullen hebben als praeses en scriba der 7 deputaten, ofschoon zij ook praeses en scriba waren van de Enkhuizer Synode in 1603.

Digitized by Google

terwijl hij later nog aan alle N.-Holl. Classen een „libel fameus" „van 209 artijckelen" toezond, waarin hij o. a. allerlei leelijke dingen zei van sommige kerkelijke vergaderingen en predikanten [1]).

Eindelijk begon ook de Vroedschap van Alkmaar zich met het geschil te bemoeien. Zij vermaande eerst, in Nov. 1603, alle drie predikanten tot „ruste ende vrede" [2]), en stelde in Febr. 1604, „na verhoor des kerckenraets" een formulier van „schultbekentenisse" voor Venator op, van dezen inhoud: „All hoewel ick, Adolphus, in mijn gemoet ende conscientie niet en gevoele misdaen te hebben mettet spelen van de comedie Terentii, Andriae genaemt, ende het schoolhouden, nochtans dewijle ick bemercke dat veele, so wel binnen als buten de gemeynte, daerinne geërgert sijn, so is my leedt dat ick sulx gedaen hebbe ende belove geene Comediën meer te doen ageren offte Discipulen te houden in meerder getale als de Magistraet ende Kercken raet sullen goet vinden". „Ende is mede verstaen, dat de Kerckenraedt daermede sal nemen contentement, ende hun voorts ten wedersijden sullen reguleren, volgende de resolutie van den XV Novembris lestleden". Helmich, aan wien dat formulier spoedig is toegezonden, en die het eerste gedeelte er van in zijn' brief van 4 Maart 1604 opnam [3]), laat er op volgen: „Hierover hebben die van den Kerckenraet haer beraet genomen: maer wat by hun is eyntelick gedaen, weet ick niet: de leste advertentie, die ick hebbe, is van den 20 Febr. Adolphus heefft wat woorden gemaeckt by Borgemeesteren, so ick hoore, maer schijnt dat hy hem daeraen houdt, als ick wel gelove: want het is niet een exhomologesis ecclesias-

---

1) Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. I, blz. 354—359; en Rogge, *J. Wtenbogaert* enz., Dl. I, blz. 321 vg.

2) *Nootw. Hist. Verhael* enz., blz. 61.

3) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 201 vg. Het is geheel, ook de laatste alinea, opgenomen in *Nootw. Hist. Verhael* enz., blz. 62.

Digitized by Google

tica, maar ἐξομολόγησις ἀπολογητικὴ et plane ἀνεξομολόγητος. 'Twelck de kerckenraet oock wel siet." In April d. a. v. is echter op die verklaring van Adolphus de verzoening tusschen de broeders getroffen [1]).

Natuurlijk alleen met betrekking tot het comedie-spelen en schoolhouden, want overigens was de vrede nog niet gesloten. De „vroetschap", zoo schrijft Helmich later zeer terecht, had de „sake van Alckmaer" „maer ten halven gemaeckt" [2]). Er moest ook nog met Venator worden afgehandeld over zijne uitgegeven geschriften. En ziet, — dat is een leelijke trek in zijn karakter — hij beloofde, dat hij, willende gehoorzamen aan eene resolutie van de Classe, op 7 Mei met algemeene stemmen genomen, zijne schuld over zijne 2 eerste boekjes openlijk voor de gemeente zou belijden [3]), maar hij deed 16 Mei juist het tegendeel, pleitte zich zelf vrij en beschuldigde den Kerkeraad, ja stookte eene week later in zijne predikatie de gemeente tegen den Kerkeraad op [4]). „De sake van Alckmaer", aldus bericht Helmich 2 Juni 1604 aan Aernt Corneliss., „was op goede voet, maer is wederomme heel in 't wilde: so dat sy op den Synodum gebracht sal werden" [5]).

Met die Synode werd de Edammer bedoeld, welke in dezelfde maand gehouden is [6]), en twee „volle weken" duurde, „daervan de eene geheel gegaen is aen de sake van Alckmaer". Helmich, die er zelf ook was en deze bijzonderheid

---

1) *Nootw. Hist. Verhael* enz., blz. 63.

2) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 207.

3) Over de 209 artikelen behoefde hij alleen op de Classe schuld te belijden. *Provis. ontdeckinge* enz., blzz. 48, 51.

4) *Corte ende waeracht. Verantwoordinghe*, blz. 87; Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. I, blz. 358; en *Provis. ontdeckinge* enz., blz. 63, waar meêgedeeld wordt, dat Venator op 23 Mei aan de gemeente had meêgedeeld, dat sommigen in den Kerkeraad de gemeente een »rasent beest" hadden genoemd.

5) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 213.

6) Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. I, blz. 343.

Digitized by Google

mededeelt, schrijft dan nog verder, dat men wel tot een einde was gekomen, „maer niet na wenssche: want men liever gesien hadde dat de argernisse door beteringe des schuldigen t'eenemael wechgenomen hadde geweest. Men heefft de clachten ten wedersijden in 't langhe gehoort ter presentie van 2 wt de vroetschap van Alckmaer, by ons expresselijck daertoe versocht, om te sien ende te hooren. Adolphus groffelick schuldich bevonden sijnde, heefft niet kunnen tot eenige schultbekentenisse gebrocht worden, oock niet de alderminste: maer heefft hem selven altijt in alles oock met beschimpinge ende beschuldiginge des Synodi willen iustificeren. Oorsaeck waerdoor men eygentlick tot sententie heefft moeten comen, by dewelcke sijne fouten specifice wtgedruckt worden, ende hy gecondemneert is tot opentlicke schultbekentenisse van deselve, eensdeels in de Synode, offte by hare Gedep., eensdeels in de kercke van Alckmaer, na verscheyden gelegentheyt der saken: ende by gebreke van dien, gesuspendeert datelick van den Avondtmale: ende na den tijt van 2 maenden, indien hy hartneckich blijfft van sijnen Dienst: sijnde oock op alles ordre gestelt hoe met hem gehandelt sal worden 'tsij dat hy eeniger tijt hem comt te bedencken tot schultbekentenisse, offte dat hy doorgaens hartneckich blijfft."

Eindelijk spreekt Helmich, met terugblik op de geheele quaestie met Venator, deze overtuiging uit, die gedeeltelijk in den vorm van overreding is ingekleed: „Gelooffi, lieve broeder, dat het grotelicks te bedroeven is dat sulcke personen insluypen tot den heyligen Dienst, die in eenen dach met hare hoochmoedicheyt meer breken dan sy in een heel iaer souden bouwen: ende dat de heele vergaderinge [Synode van Edam] den man in alles so gevonden heefft, dat die genen, die te voren eenichsins wat goet gevoelen van hem gehadt hebben, nu t'eenemael overtuycht ende versekert sijn dat hy een moeyelick ende argerlick persoon

Digitized by Google

sij, hebbende anders geen onbequame gauen, dewelcke wel ende behoorlick gebruyckt sijnde, grote stichtinge doen souden. Het schijnt dat hy is gesint den Dienst te verlaten t'eenemael ende wat anders ter handen te trecken: dan eer hy der noch wt scheyden sal, vrese ick dat hy noch een donderslach geven sal, als wt spijt: de Heere sal sijne Kercke bewaren" [1]).

Dat oordeel is tevens het laatste van Helmichius' aandeel in dezen vruchteloozen arbeid om vrede en orde te doen wederkeeren in het Alkmaarsche Jeruzalem [2]), hoe onpartijdig en verzoenend hij ook geweest was, voorzoover was na te gaan, en hoe bekwaam en geschikt hij ook was om bij geschillen als bemiddelaar op te treden.

Ook zijn hiermede de gevallen afgedaan, waarin hij gemoeid is geweest in 't belang van vrede en orde in de kerken, en waarbij hij — als we het geheel in een paar woorden samenvatten — wijsheid, voorzichtigheid en kloekmoedigheid heeft geopenbaard, ten einde den vrede te bevorderen met behoud van de waarheid, en orde aan te brengen zonder den indruk te geven dat hij wilde heerschen. Hij wist te geven en te nemen, en toonde, bij de voorvallende moeiten en zwarigheden, in geen geringe mate bedrevenheid om kerkelijke kluwens te ontwarren.

Wat hij gedaan heeft tot handhaving van de zuivere leer moet ons nu in eene volgende paragraaf bezighouden.

---

1) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 214 vg.

2) Kort daarop kwam echter de verzoening in Alkmaar tot stand. De Magistraat bewoog Venator ten laatste toe te geven, ten einde groote beroeringen te voorkomen. *Corte ende waeracht. Verantwoordinghe* enz., blz. 87. Vgl. Rogge, *J. Wtenbogaert* enz., Dl. I, blz. 322.

Digitized by Google

§ 4. Helmichius in zake de „suijvere leere".

Deze paragraaf is gewijd aan hetgeen Helmichius gedaan heeft tot handhaving van de zuivere of gereformeerde leer tegenover afwijkende gevoelens, welke in zijn' tijd sporadisch in de kerken voorkwamen en door minder of meer bekende personen, door predikanten en door Arminius — eerst ook predikant, later hoogleeraar — werden voorgestaan en gedreven. De gereformeerde kerken, uit beginsel wars van leervrijheid, beseften toen, dat zij van 's Heeren wege geroepen waren zulke afwijkingen te keer te gaan, opdat ze niet voortaten als de kanker; en hebben ook Helmichius meermalen aangewezen om namens haar den strijd voor de „suijvere leere" mede te strijden; terwijl hij ook wel, zooals b. v. in de Arminiaansche troebelen ten deele het geval was, eigener beweging optrad in den kamp voor de „leere der Waerheit" [1]). In 't geheel zijn er vijf gevallen, waarop ik de aandacht vestig; ook nu weer naar tijdsorde; zoodat wij achtereenvolgens krijgen: Helmichius' arbeid voor de zuiverheid der leer in zake Herman Herberts, Caspar Coolhaes, Casper van Bygaerden, Adamus Billichius, en Jacobus Arminius [2]).

Vooraf bespreek ik echter met enkele woorden de vraag, of Helmichius zelf wel altijd zuiver in de leer is geweest. Deze vraag dient gesteld naar aanleiding van wat Ypeij

---

1) *W. d. M.-V.*, S. II, Dl. III, blz. 621. Vgl. blz. 543.

2) Wat Helmichius deed met betrekking tot afwijking van de leer bij de lidmaten der gemeenten, bij wie hij achtereenvolgens diende, ligt op dezelfde lijn als hetgeen ik in deze § vermeld; doch omdat ik daarvan reeds het een en ander meêdeelde bij de schetsing van zijn' levensloop en die gevallen geene opzettelijke bespreking vereischen wegens onbeduidendheid, laat ik die hier rusten.

Digitized by Google

en Dermout in hunne „Geschiedenis der Nederlandsche Hervormde Kerk" van hem zeggen. Zij noemen Helmichius een Zwingliaan, evenals volgens hen b. v. Coolhaes, Herberts en Wiggerts dat „oorspronkelijk" ook waren; iemand, die als Zwingliaan „schijnt" beroepen te zijn tot hoogleeraar te Leiden in 1592 (lees 1591), en als Zwingliaan aan de gemeente van Amsterdam is aangeprezen in 1602 (lees 1601); die in Amsterdam evenwel door ds. Plancius en anderen in het gedrang is gebracht, tengevolge waarvan hij eenigszins van gevoelens veranderd scheen te wezen, maar tot zijn dood toe „altijd meer den aanhang van Arminius, dan dien van Gomarus toegedaan" bleef; „ten minste een gematigd theologant" was, „die tusschen hen beide stond, maar voor den eerste niet rond durfde uitkomen" [1]). Volgens hen is Helmich dus nooit een Calvinist geweest, die met warmte de gereformeerde beginselen in leer en kerkregeering heeft aangehangen; maar een man, die eigenlijk eenigszins tegenover die beginselen stond, aan den kant van hare vijanden; die wilde, dat men in zake kerkregeering afhankelijk zou zijn van de burgerlijke Overheid; die in de leer niet geheel homogeen was met de belijdenis der gereformeerde kerken, bijzonderlijk niet ten aanzien van de predestinatie; en die zich toen enkele jaren voor zijn dood, in den drang der omstandigheden, als beslist gereformeerd zou hebben voorgedaan, maar toch wezenlijk altijd nog meer van de Remonstranten dan van de Contra-remonstranten zou gehouden hebben.

Tegenover die teekening van Helmich's beginselen, niet door bewijzen gestaafd, staan getuigenissen ten dienste, om aan te toonen, dat zij niet juist is. Daargelaten nu de niet

---

1) Zie Ypeij en Dermout, *Geschied. der Nederl. Herv. Kerk, Aanteekeningen*, Dl. II, blz. 67 en 242 vgg. Vgl. v. d. Kemp, *de eere der Ned. Herv. Kerk gehandhaafd*, Dl. II, blzz. 102, 183, 274 vg; en P. Zeller, *Theol. Handwörterb.*, B. I, 1891, i. v. Helmichius.

Digitized by Google

wel houdbare beschouwing van genoemde geleerden, in hunne aangehaalde „Geschiedenis" verdedigd [1]), als zouden in de 16e eeuw 2 stroomingen in de Nederlandsche gereformeerde kerken zijn geweest, eene Calvinistische en eene Zwingliaansche, blijkt ons uit Helmich's arbeid in zake de eenheid van het gereformeerde kerkverband, dat hij, met betrekking tot de kerkregeering, met de zoogenaamde Zwingliaansche beginselen niet ingenomen was [2]). En wat de leer aangaat, wijs ik er op:

1°. dat in het „Klaer ende grondich Teghenvertoogh" enz. [3]), uit 1617, gezegd wordt, dat Helmich reeds als predikant te Utrecht „opentlyck" „de suijvere leere" leerde; zoodat hij dan ook opgenoemd wordt in de wolke van gereformeerde getuigen, die in genoemd pamflet worden aangehaald [4]);

2°. dat Helmich in 1586 lid was van de Haagsche Synode, waar eene vroeger gemaakte bepaling, dat „de Belijdenisse des Ghelooffs der Nederlandtscher Kercken" o. a. ook door de „Dienaers des Woorts" moest worden onderteekend, is bevestigd en vernieuwd, en van eenig verzet van Helmich hiertegen niets bekend is [5]);

3°. dat hij bij zijne komst te Amsterdam in 1602 de confessie onderschreven heeft [6]);

4°. dat hij in het begin van 1608 de prachtige verklaring aflegde: „Door Gods genade ben ik t'éénenmaal gerust en hope te blijven in den Catechismus en Confessie der

1) Zie Dl. II, blz. 162—164; en *Aant.*, Dl. II, blz. 67 vgg.

2) Zie § 2 van dit Hoofdstuk.

3) Zie *Biblioth. van Nederl. Pamfl.*, door Tiele, Dl. I, n°. 1255.

4) Zie blz. 51. Vgl. blz. 38. In den brief, door ouderlingen en diakenen der Nederl. gemeente te Frankfort, in 1578 over Helmich geschreven, aan de kerk van Utrecht (zie Bijlage *A*), komt ook geen enkel woord voor, dat ook maar eenig vermoeden van z.g. Zwinglianisme bij Helmich zou kunnen wekken.

5) *W. d. M.-V.*, S. II, Dl. III, blz. 498. Vgl. W. te Water, *Tweede eeuwgetyde van de geloofs-belydenisse* enz., Middelb. 1762, blz. 79.

6) Rutgers, *Het Kerkverband*, blzz. 17, 31.

Digitized by Google

Nederl. kerken, als met den Woorde Gods geheel overeenkomende: ik heb dezelve ook voor zulks onderteekend, en in de gemeente des Heeren nu zoo lange jaren met goeder conscientie geleerd en uit Gods Woord verdedigd; en ik ben alsnog bereid, neffens alle mijne lieve Mededienaars in den lande, die voor te staan, ter tijd toe iemand klaarlijk uit den Woorde Gods bewezen zal hebben, dat zij iewers in met hetzelve niet overeenkomen" [1]);

en 5°. dat Helmichius op zijn sterfbed nog voor de Arminiaansche nieuwigheden waarschuwde [2]).

Ik ontken niet, dat Plancius in Amsterdam invloed op Helmichius heeft uitgeoefend; maar niet in dien zin, dat hij Helmichius tot meer gereformeerde gevoelens heeft gebracht, wijl dat overbodig was; Helmichius *was* gereformeerd; Plancius heeft hem hoogstens in den strijd dier dagen aangevuurd.

En wat Arminius eens schreef: „[Ego Calvinum] laudibus majoribus extollo, quam ipse Helmichius, quod mihi fassus est, unquam fecit" [3]), heeft mijns inziens geen bijzonder groote waarde, als wij weten — en hiervoor kan een getuigenis van Helmichius worden aangehaald [4]) — op welke dubbelzinnige wijze Arminius den Geneefschen hervormer prees; en ook weten, dat nergens elders iets te vinden is van Helmich's mindere hoogachting voor Calvijn; daarentegen wel uit een paar plaatsen, waar hij over Calvijns beginsel en methode in zake de predestinatie spreekt, zijne sympathie voor den grooten hervormer kan worden opgemaakt [5]); al moge het waar geweest zijn, doch dat behoeft dan in

---

1) V. d. Kemp, *a. w.*, Dl. II, blz. 103[1]. Vgl. Trigland, *a. w.*, blz. 404.
2) Zie Hfdst. I, § 5.
3) *Praest. ac Erudit. Virr. Epp.* Nr. CI.
4) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 256.
5) Rogge, *J. Wtenbogaert* enz., Dl. I, blz. 217; en *W. d. M.-V.*, S. III. Dl. IV, blzz. 237, 239.

Digitized by Google

Helmichius zeker niet gewraakt, dat, naar zijn oordeel, de Heilige Geest met Calvijn „zijn verlichtend werk" nog niet besloten had [1]); evenmin als hij dat het geval achtte, sedert de gereformeerde belijdenis door de gereformeerde kerken in de Nederlanden als accoord van kerkelijke gemeenschap was aanvaard [2]).

Het resultaat van mijn onderzoek komt dus, blijkens de aangevoerde dingtalen, hier op neer, dat Helmichius zelf altijd zuiver in de leer is geweest, naar den maatstaf van catechismus en confessie.

Dat zal ook nog weer aan 't licht komen, als wij de gevallen in zake de leer, waarin hij betrokken is geweest, nagaan. Daartoe ga ik dan nu over.

A. *Helmichius in zake Herman Herberts.*

Onze Helmichius heeft een goed aandeel gehad in de moeitevolle en langdurige handelingen, die de Z.-Holl. kerken gehad hebben met Herman Herberts om diens onzuiverheid in de leer. Geboren in 1540 [3]), uit Roomsche ouders; later in een klooster opgenomen waar hij ook reformatorische geschriften te lezen kreeg, tengevolge waarvan hij in 1566 het verblijf voor monniken verliet, werd Herberts eerst leeraar te Winterswijk; en kort daarop predikant bij de gereformeerde gemeente te Neder-Wezel, vanwaar hij in 1577 naar Dordrecht beroepen werd en vertrok [4]). Daar zijn de moeielijkheden met hem begonnen.

---

1) *Institutie* van Calvijn, ed. A. Kuyper, Doesburg, 1889. Inleid., § 9.

2) Ik hoop dit aan te toonen bij Helmichius in zake Arminius.

3) *Kalender voor de Protestanten in Nederland*, 1858, blz. 142. Brandt, *a. w.*, Dl. II, blz. 69 geeft 1544 op.

4) *Kalender* enz., 1858, blz. 143. Vgl. Schotel, *Kerkel. Dordrecht*, Dl. I, blz. 128[2]; en *Kort end' waerachtig Verhael, waeromme de particuliere Synodus von Zuyt-Hollant het boeck Hermanni Herberts, Predicants ter Gouda, genaemt »Korte verklaringe over de woorden Pauli, Rom. 2 etc. als onsuyver end' schadelick gheoordeelt, ende hem van het Predick-*

Digitized by Google

Aanvankelijk liet hij eene enkele maal in zijne leerredenen en gesprekken merken, dat hij „wat wanckelbaer stont in eenige punten der leere" [1]), zonder daarom echter nog door zijne mede-dienaren van onrechtzinnigheid verdacht te worden. Erger werd het evenwel, toen hij in 1582 eerst, geheel op eigen gezag, de catechismus-prediking nu en dan naliet en in die beurten ook vrije stoffen behandelde; kort daarop in eene preek over Philippi 4 : 13, zijne onzuivere leer „op den predicſtoel" begon te openbaren, wijl hij bij die gelegenheid, in strijd met Zondag 44 uit den catechismus, vérklaarde, dat de Christen in dit leven tot „volmaaktheid" komen kon; terwijl hij straks ook nog de „belijdenis-predikatie" vóór het nachtmaal achterwege liet, omdat hij een vrijen tekst „duyſentmael beter" vond. Terecht werd hij over die eigenmachtige dingen vermaand, en daarop volgde, op verzoek van den Kerkeraad, eene broederlijke samenspreking tusschen Herberts en zijne collega's, in tegenwoordigheid van de andere kerkeraadsleden en een dienaar uit de Classe, „over tgene in ſijn ſermoenen gemerckt en gehoort was"; doch in plaats van tot eenstemmigheid te komen, werd de verwijdering nog grooter, daar Herberts niet alleen de volkomenheid der geloovigen in dit leven staande hield, maar ook de wezenlijke inwoning van Christus in de kinderen Gods leerde, en geen onderscheid maakte tusschen het eeuwige Woord Gods en het gepredikte Woord, zoodat hij niet ten onrechte van David-Jorisme werd beschuldigd [2]).

---

ampt ghesuspendeert oft opgheschorst heeft. In 's Gravenhage, 1592, blz. 6. Ik noem dit voortaan alleen *Kort end' waeracht. Verhael.* Vgl. *Kalender* enz., 1858, blz. 161; en Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. II, blz. 418.

1) *Kort end' waeracht. Verhael*, t. a. p.

2) *Kalender* enz., 1858, blz. 148 vg.; Trigland, *a. w.*, blz. 213. Vgl. over het David-Jorisme van Herberts, Trigland, *a. w.*, blz. 215; *Bijdragen tot de Oudheidkunde en Geschiedenis, inzonderheid van Zeeuwsch-Vlaanderen*, verzameld door H. Q. Janssen en J. H. van Dale, Dl. III, blz. 24 vg.; en Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. II, blz. 244.

Digitized by Google

De Kerkeraad verbood Herberts dien avond den preekstoel en gaf van het voorgevallene kennis aan de Regeering. Niet lang daarna door de Magistraat ontslagen, omdat hij „bevonden (was) in eenige punten des geloofs van ander gevoelen te (zijn) dan de leere" der gereformeerde kerken [1]), trad hij, tegen alle kerkelijke orde in, te Gouda in den dienst, waar hij vroeger reeds eenigen tijd had gearbeid en nu weer met open armen ontvangen werd [2]).

Nu wist de kundige en voorzichtige raadsheer van Prins Willem, Adriaan van der Mijle, in Aug. 1582 tusschen Herberts en de beide andere Dordtsche predikanten eene verzoening tot stand te brengen, waarvan eene „acte van vereeninghe" werd opgemaakt; maar na de onderteekening van dit accoord deed Herberts eene onvoldoende schuldbekentenis voor de gemeente, strooide met zijne aanhangers uit, dat de gemaakte acte diende om *hem* te verontschuldigen en de *andere predikanten* te beschuldigen, en trachtte weer tot het avondmaal te worden toegelaten. De Kerkeraad weigerde dien toegang echter op advies van de Classe, die Herberts' zaak verder refereerde aan de e. k. Partic. Synode, welke in Juni 1583 te 's Gravenhage zou worden gehouden [3]). De moeielijkheid kwam aldus in steeds wijder kring.

Die Haagsche Synode vond het 't best om zelf maar eens met hem te spreken, waarom zij hem „verscheyden" malen ontbood, doch toen na een kleine veertien dagen wachtens nog geen Herberts verschenen was — hij verschool zich achter het verbod van de Magistraat [4]) — werden vier

---

1) *Kort end' waeracht. Verhael*, blz. 17.

2) *W. d. M.-V.*, S. II, Dl. III, blz. 325 vgg.; S. III, Dl. II (2e st.), blz. 205 vgg.; en *Kalender* enz., 1858, blz. 154.

3) Schotel, *a. w.*, Dl. I, blz. 134 vg.; Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. II, blz. 254—258; *Kort end' waeracht. Verhael*, blz. 29—31; en *Kalender* enz., 1858, blz. 156.

4) *Kort end' waeracht. Verhael*, blz. 32 vg.

Digitized by Google

deputaten benoemd, die namens de Synode kennis moesten nemen van het geschil, en het „ten beste van den kercken van der Goude ende Dordrecht" moesten afhandelen [1]). Gehoorzaam aan die opdracht, ging de commissie van vier naar Gouda, ontbood de predikanten uit Dordt en een' dienaar uit de Dordtsche Classe, doch die weigerden te komen, omdat Herberts van hen gezegd had, dat zij „heydensch eñ onchristelick" met hem gehandeld hadden. Er kon dus niets worden uitgericht, zoodat de commissie uit de Synode, na Herberts tot „vrede eñ eenicheyt" vermaand te hebben, heenging, en de zaak aan den Prins bekend maakte met verzoek om hulp [2]).

In plaats van tot „vrede en eenicheyt" te arbeiden, maakte Herberts de moeielijkheid in het volgende jaar nog grooter. Openlijk kwam hij met zijne afwijkende gevoelens voor den dag in een „boeck" over Rom. 2 : 28, waarin hij bovendien nog meer onrechtzinnige leerstellingen had neergeschreven, en tegen zijne vroegere mede-dienaren uitvoer [3]). Door dit werkje uit te geven, nam hij alzoo beslist positie als een voorstander van leervrijheid; en dat binnen de grenzen der gereformeerde kerken, die eenzelfde belijdenis hadden, zoodat hij, zonder onoprecht te wezen, daarin niet meer kon blijven dienen. Verzet tegen hem uit den boezem dier kerken moest dan ook wel volgen. Verscheidene tegenschriften verschenen in het licht; zelfs zijne vrienden en aanhangers gaven hem hunne ontevredenheid te kennen [4]). En dat alles heeft hem waarschijnlijk bewogen om aan een' zijner oude kennissen, Reinier Donteclock, destijds predikant in den Briel,

---

1) Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. II, blz. 258.

2) *Kort end' waeracht. Verhael*, blz. 33 vg.; en Schotel, *a. w.*, Dl. I, blz. 135 vg.

3) *Kort end' waerachtich Verhael*, blz. 36—38; en *Kalender*, 1858, blz. 158. Vgl. *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 133.

4) Schotel, *a. w.*, Dl. I, blz. 137.

Digitized by Google

die hem ook over zijn boek vermaand had, te berichten, dat hij wel bereid was tot eene conferentie met vier predikanten, om het verkeerde in zijne stellingen aan te hooren, en te herroepen, als hem werd aangetoond, dat het onzuiver was [1]).

Een dier vier was onze Helmichius [2]).

In 't begin van 1585 was vermoedelijk aan hem reeds de opdracht gedaan, om eene weêrlegging van Herman's boek te schrijven; [3]) en nu kwam hij, in 1586, op Dinsdag na Pinksteren met drie andere predikanten in Gouda, ten einde Herberts, zoo mogelijk, weer terecht te brengen. Het onderhoud liep voornamelijk over de rechtvaardigmaking — Herberts kon zich met de leer van de toegerekende gerechtigheid van Christus niet vereenigen [4]), — doch werd den volgenden dag, op last van de stedelijke Overheid, gestaakt, en droeg daarom weinig vrucht [5]).

In Juni d. a. v. vergaderde de Partic. Z.-H. Synode te Rotterdam, doch daar werd het geschil evenmin vereffend; zelfs niet besproken met den persoon in quaestie, wijl die, wel ontboden, weer niet verscheen [6]).

De Generale Synode, nog in dezelfde maand in den Haag begonnen, heeft zich toen met de zaak bemoeid. Na herhaalde correspondentie met de Goudsche Overheid, die

---

1) *Kalender*, 1858, blz. 158 vg.; en *Kort end' waerachtig Verhael*, blz. 38 vg.

2) De drie anderen waren: Prof. Saravia uit Leiden, Jeremias Bastingius, pred. te Dordt en ds. Reynerus Donteclock uit Delft. Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. II, blz. 267.

3) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. V (2e st.), blz. 259, waar met den enkelen naam »Wernerus" waarschijnlijk onze held is bedoeld; ten minste een ander, met denzelfden naam, heb ik in dien tijd niet gevonden. Wie hem dan de weêrlegging opgedragen hebben, kan ik echter niet meêdeelen; nergens vond ik daaromtrent eenige nadere aanwijzing.

4) *Kalender* enz., 1858, blz. 167 vg.

5) *Kort end' waerachtig Verhael*, blz. 39 vg. Vgl. Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. II, blz. 267.

6) Reitsma en van Veen, *a. w.*, t. a. p.

Digitized by Google

Herberts eerst niet wilde laten gaan, zag zij hem eindelijk in 't laatst van Juli in haar midden verschijnen, vergezelschapt van gecommitteerden uit Kerkeraad en Magistraat. In dier presentie is namens de Synode met Herberts over enkele punten der leer gesproken, en van elk punt eene bijzondere schriftelijke bekentenis ontworpen, welke door Herberts geteekend werd. Bovendien onderschreef hij eene algemeene acte van schuldbekentenis en verklaring — met zijn goedvinden door de Synode opgemaakt, — waarin o. m. uitkwam, dat hij bij de zoo even genoemde schriftelijke bekentenissen persisteerde; dat hij bereid was de Nederl. confessie te onderteekenen met eene kleine restrictie bij art. 16; dat hij den Heidelb. catechismus goedkeurde, nadat antw. 114 nader omschreven was; en dat hij over sommige punten in zijn boek, die „impertinentelick ende duyster" gesteld waren, eene breedere verklaring zou uitgeven, met voorweten en oordeel van de academie van Leiden en nog drie andere mannen [1]). Hierop werd hij weer voor zuiver in de leer gehouden.

Helmichius was een dier drie, welke de breedere verklaring mede moesten nazien [2]).

Niet minder dan drie jaren verliepen evenwel, voordat dit onderzoek beginnen kon; Herberts had allerlei excusen [3]).

---

1) *Kort end' waerachtich Verhael*, blz. 45–54. Zie over de vijf bijzondere schriftelijke bekentenissen van Herberts, en de algemeene acte van schuldbekentenis en verklaring, welke ook door Helmich als scriba der Synode geteekend is, *W. d. M.-V.*, S. II, Dl. III, blz. 558 vg.

2) De beide anderen waren Jerem. Bastingius en prof. Saravia, in wiens plaats — hij had het land verlaten — de Schiedamsche Synode in 1588, welke Herberts geene zitting gunde, Arn. Cornelii en Andreas Hagius uit Rhijnsburg (sec. ds. Fraxinus uit den Haag) benoemde. Bastingius, Cornelii, Fraxinus en Helmichius hebben de verklaring mede nagezien. Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. II, blz. 319; en *Kort end' waerachtich Verhael*, blzz. 53, 64.

3) *Kort end' waerachtich Verhael*, blz. 56; en Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. II, blzz. 300, 318—'20.

Digitized by Google

Eerst half Oct. 1589 kon te Leiden met de onderzoeking een aanvang worden gemaakt, na afloop waarvan, helaas! eenstemmig moest worden verklaard, „dat dese Verclaringe geen rechte verclaringe" verstrekte, „end' derhalvē in soodaniger forme niet behoor(de) gedruct te werden".

Men was dus nog weinig of niets verder dan in 1586.

Van die censuur werd bericht gezonden aan Herberts — welke later in een schriftelijk antwoord genoegzaam liet uitkomen, dat hij ze niet aanvaardde, — en rapport uitgebracht op de e. v. Particuliere Synode, die in Aug. 1590 te Dordt geopend werd [1]). Tweemaal ontbood die hem weer, doch al weer te vergeefs, en sprak daarna als haar oordeel uit, dat Herberts' boek „seer schadelyck" was, omdat er „vele dwalingen, onschriftmatighe redenen, duysterheden, strydige dinghen, verkeerde allegatien der Schrift ende vele andere impertinentien" in stonden. Toch wilde de Synode ook nog eene poging aanwenden om Herberts te recht te brengen, en wees 5 predikanten aan, die te Rotterdam, waar hij wilde komen, of elders met hem moesten confereeren; „over synen boeck theses stellen of andersins handelen tot beternisse van d'ergernisse, met den boeck gegeven, soo syt allerbequaemste (zouden) vinden"; nam hij „d'onderwysinghe" aan en wilde hij „retracteren wat tegen de gesonde leere in synen boecken (streed) na der gedeputeerden goetvinden", dan mocht „de saecke geremedieert" worden; verwierp hij ze, dan moesten de vijf gedeputeerden „yet tegen syn voorsz. boeck laten uytgaen, hetwelcke sy oock met andere predicanten" mochten „communiceren", en moesten zij „met advys van de synodale classe voorder (met hem) procederen naer kerckelycke discipline tot cen-

1) *Kort end' waerachtich Verhael*, blzz. 75—79. Vgl. Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. II, blz. 381 vg.; en H. C. Rogge, *C. J. Coolhaes*, Dl. II, blz. 158—161.

Digitized by Google

sure, suspensie van synen dienst ende van den avondtmael ende eyndelyck tot excommunicatie exclusive, welcke gerefereert (zou) worden tot de naeste synode particulier off generael" [1]).

Bij die vijf gedeputeerden was ook weer onze Helmichius. Hij treedt ditmaal zelfs eenigszins op den voorgrond.

In October ontboden ze Herberts naar Rotterdam, doch kregen, als naar gewoonte, weer een weigerachtig antwoord. Nogmaals verzocht, kwam hij, doch wilde alleen maar met een paar hunner „int particulier" spreken; wat hem werd toegestaan. In die „private communicatie" kwam men echter niets verder met hem, en evenmin den volgenden dag, toen alle gedeputeerden met hem spraken. Helmichius keerde onverrichter zake naar Delft terug [2]).

Maar ziet, bijna een jaar later was Herberts te bewegen, om nog eens in Rotterdam te komen, mits hij dan alleen met Helmichius onderhandelen mocht. Ook dat is geschied, alleen met deze exceptie, dat het gesprek op den bepaalden dag in presentie van 2 Rotterd. predikanten is begonnen. Het werd voornamelijk gewijd aan „het artijckel vāde H. Schrifture". Al debatteerende dwong Helmichius hem, enkele punten toe te geven, doch het verslag van de conferentie maakt den indruk, dat Herberts ten slotte nog weinig veranderd was. In het „Kort end' waerachtich Verhael" [3]) staat er van: Hermannus wilde staende houden, dat de sekerheyt der conscientien inde rechte leere moest comen wt dē Geest, eñ dat sonder de Schrift: wel verstaende dat daerna de H. Schrift een mede-tuyge is. Daer tegen hem bewesen worde, dat dese sekerheyt des Geests inden menschē niet

---

1) Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. II, blz. 381 vg.

2) *Kort end' waerachtich Verhael*, blz. 122—'24. Ook in de *Handelingen der synod. »deputaten"* uit 1590 wordt hiervan melding gemaakt. *O.-A. d. N. H. K.*, Nr. 31, A.

3) Blz. 124—'27. Vgl. *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. II (2e st.), blz. 237 vg.

Digitized by Google

vast en was, sonder de Schrift: Wāt datter oock een sekerheyt des Geestes eñ eenen gewissen ijver inden dwalenden menschē conde wesen: Dat daeromme de geesten wt de Schrift geoordeelt moesten wordē, of sy wt God dan wt den menschen waren, etc. Daer na hem voorgelesen zijnde het eerste punt vande censurē, belangende de Schrifture (te weten, dat hy seyt, dat de H. Schrift niet en is het waerachtige eñ eygentlicke woort Gods selve) seyde hy, noyt soo gevoelt te hebben, eñ sijn meeninge aldaer niet recht verhaelt te wesen: wat dat het woort *leuende* wt gelaten was. Waer op hem worde geantwoort, Dat men sick gedroech aen sijn declaratie, eñ dat het in allen gevalle even vele was, t' ware dat het woort *leuende* daer by stont, of niet: Want het waerachtige eygentlicke woort Gods is levēdich, Hebr. 4. 12 etc. In summa: Na veel redenē end' debateren, worden eyndelick van hem bekent end' toegestaen dese punten. Ten eersten, Dat niet de letterē a, b, c, Gods woort zijn: maer de meeninge en verstāt t' welck die letteren end' woorden medebrengen, ofte de sin des H. Geests in die woorden vervatet, dat sy Gods woort. Ten ij^en^, Dat Gods woort evenwel Gods woort is, al en wort het niet aengenomen: Welcke twee punten Hermannus den twee Predicanten onlancx te voren in Augusto bekent hadde: daeromme het vreemt was, dat hy nu van nieus wederom soo vele daer over disputeerde. Maer sulcke ongestadicheyt heeft mē altijt by hem gevonden. Ten iij^en^, bekende hy oock nu, Dat het oordeel der geesten (te weten, of de geest die den mensche van eenich gevoelē getuycht, wt God is, of niet) door de H. Schrift moet geschieden. Int debateren seyde hy, onder anderen: Hoe hy de sake meer nadocht, hoe dat hy meer in sijn gevoelen gesterckt worde, dat hij 't wel voor hadde, eñ daerentegen, datter dwalingen waren in de censuren: Waerop als hem geantwoort worde, eñ onder anderen geseyt, datter twee dingen waren te doē: Ten

Digitized by Google

eerstē, de argernisse van sijn boeck wech te nemen, eñ der Kercke kennelick te makē, dat het niet voor goet gehouden worde: Ten ijen, sijn persoon te bekeeren, eñ tot het rechte gevoelen te brengen: eñ dat om het tweede te doen, de conferentie bequaem eñ noodich was: Soo liet hy hem nochtans duncken, dat de condemnatie des boecx gegaen zijnde, de conferentie nu te vergeefs was, want doch t' gene eens gedecreteert was by den Synodo, niet en soude geretracteert werdē. Hy berispte oock de voorsz Vergaderinge, als of se het boeck gecondemneert hebbende, nu quame disputerē, oft te recht of t' onrecht was. Waer op hem geseyt worde, dat goede kennisse voor henen van sijn boeck genomë was tot verscheyden reysen; verscheyden conferentien met hem door verscheydē personen gehouden waren: eñ dat de condemnatie indē Synodo eerst gegaen was, na dat de censuren met sijne declaratie oft breeder Verclaringe geconfereērt waren. Eñ voorts, indien de Gedeputeerde inde conferentie souden gewaer worden datter eenich misverstāt ware, eñ hy bewijsen conde sijn meeninge anders te wesen, of dat syluyden andersins eenich beter bericht van hem vernamen, sy luyden den Synodo daer van rapport doende, de resolutie daer na wederomme conde gerichtet worden: Maer hy verclaerde tegen t' advijs des Magistraets niet te begeeren by de Gedeputeerde te comen, daer by voegende dese reden, dat hy gesuspendeert wesende, afstaē soude, en hem niet tot twist gebruyckē soude laten, eñ voor hadde dā evenwel ter Goude te blijvē woonen eñ eenige handelinge te doē, daerōme hy dan hare E. gunste van doene soude hebben etc." Het „eyndelicke afscheyt, belangende de voordere proceduren" was, dat de gedeputeerden „vrij" te Gouda konden komen om verder met hem te spreken.

Ook daarin zijn ze hem in de volgende maand, Sept. 1591, ter wille geweest. Met hun vijven hebben ze hem bezocht. Een hunner, misschien Helmichius weer, heeft nog

Digitized by Google

eens 2 uur met hem over de H. Schrift gediscussieerd, doch den volgenden dag kwam er weer soortgelijk bericht van het Stadhuis als 5 jaar geleden, t. w. dat verdere onderhandeling met Herberts verboden werd en dat hij — zoo werd er nu bij geboodschapt — van stadswege onderhouden zou worden, als het tot suspensie of ook excommunicatie kwam. Schriftelijk werd daarop door de gedeputeerden geantwoord, waarna ze Herberts nogmaals vermaanden en heengingen, bedroefd zijnde dat de dingen zoo'n verloop hadden [1]).

De Particuliere Synode van den Haag, in Oct. d. a. v. gehouden, zag zich dus ook weer voor de zaak geplaatst. Zij ontbood Herberts, die met taai geduld behandeld werd, „ten diversche reijsen", doch hij bleef, evenals vroeger, weer weg; alleen liet hij o. a. weten, dat hij „soveel hij met goede conscientie vermochte, een bekentenisse van verscheijde poincten wilde laten wtgaen, deselve eerst in communicatie met Wernero Helmichio ende Lansbergio geleydt hebbende, waermee hij wilde zijnen boeck gecorrigeert hebben tot voldoeninge der acte synodi nationalis anno 86." Door deze „presentatie" liet de vergadering zich evenwel niet ophouden, en suspendeerde hem na rijp beraad, met alle stemmen op een na [2]), „niet alleen vant gebruyck des avondtmaels des Heeren, om tselve door sijn onboetveerdicheydt niet te ontheyligen, maer oock vande bedieninge des woordts Godts en sijner h. sacramenten, ten eynde hy niet langer uytg(ing) voor een predicant der Gereformeerde kercke, noch vorder onder desen titel yemanden bedr[o]ge, daer hy doch den grondt ende de leere der kercke (begrepen inden Catechismus) niet toe en [stond], maer veel meer berechtende [was]". En voorts droeg zij aan „haere gedeputeerde

1) *Kort end' waerachtich Verhael*, blz. 127—136. Vgl. blz. 145.
2) *Kort end' waerachtich Verhael*, blz. 158.

Digitized by Google

in dese sake" op, om een „historiael verhael" in 't licht te geven van „de handelinge", met Herberts „gehouden", zijne dwalingen daarin aan te wijzen en te wederleggen, en verder tegen hem te procederen tot excommunicatie toe, als hij hardnekkig bleef [1]).

Werkelijk is het in 1592, nadat Herberts eerst nog eens particulier [2]) en ook nogmaals door de „gedeputeerden" [3]) was vermaand, bijna tot volledige toepassing van de „wterste remedie" gekomen; de eerste en tweede voorstelling, door de kerkenorde voorgeschreven, zijn reeds gedaan te Dordrecht, Rotterdam en Schoonhoven, op 7 en 21 Juni; doch toen draaide Herberts wat bij, en schreef aan de „gedeputeerden" een' brief, waarin hij verklaarde het geschil te willen onderwerpen aan de e. k. Generale Synode, aan de kerk van Zurich of aan 4 predikanten. Zeer uitvoerig is hem daarop later geantwoord [4]). En misschien had de excommunicatie kort daarop plaats gehad, ware niet iets tusschenbeide gekomen, dat eene geheel andere wending aan de dingen gaf. Wat toch was het geval? De Magistraat van Gouda had eene copie van Herberts' brief aan de „gedeputeerden" aan de Heeren Staten toegezonden, die er zich toen mede bemoeid hebben en zooveel gewicht in de schaal leiden, dat Helmichius met zijne mede-gedeputeerden wel naar den

---

1) Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. II, blz. 409—'11 en 413—'21, waar in den breede wordt meêgedeeld wat op deze Synode in de zaak van Herberts gebeurde. Copie van de geheele acte is toegezonden aan Herberts, aan de kerk, Classe en Magistraat van Gouda. Ook lichtten de synod. »deputaten" o. a. »met advijs Werneri Helmichij", op 19 Nov. 1591 de H.H. Staten in, blijkens de stukken over Herberts in het *Delftsche kerkeraadsarchief*, Afd. IV, L^a. A, n°. 15. Vgl. C. M. v. d. Kemp, *a. w.*, Dl. II, blz. 186.

2) Door Thomas Bruschenus, pred. te Ouderkerk, die hem in 't begin van 1592 twee brieven schreef. Zie de stukken in het *Delftsche kerkeraadsarchief*.

3) H. C. Rogge, *Coolhaes*, Dl. II, blz. 163 vg.

4) H. C. Rogge, *a. w.*, t. a. p.; en C. M. v. d. Kemp, *a. w.*, Dl. II, blz. 190—'97. (Vgl. Bor, *a. w.*, Dl. II, blz. 813—822).

Digitized by Google

Haag geweest zijn, om hun inlichtingen te geven omtrent het geschil met Herberts, en hun te verzoeken dat zij de „kerke in haer werk en offitie wilden handhouden" [1]), maar zich hebben moeten schikken in eene conferentie van Herberts met Wtenbogaert en Lansbergen [2]), waarin het zoover gebracht is, dat op de Leidsche Synode, in 1592, eene aanvankelijke verzoening tusschen Herberts en de kerken tot stand kon komen [3]), mits hij eene soort „confessie" van hem, ter Synode aangeboden, en eene door haar opgestelde „schultbekentenisse" onderschreef; die beide stukken in druk werden gegeven; en de „reste van zyne boecken" „opgehouden" werd; terwijl in 1593 door de synod. „deputaten" in de zaak Herberts, in den Haag eene vergadering van predikanten is belegd — uit elke Classe een, — mede bijgewoond door afgevaardigden namens Z. Exc. en de H.H. Staten, die er de deputaten en predikanten toe bewogen hebben, om nu „met Hermanno tevreden [te] syn" en eene „acte" van Herberts' „vereeninge" met de kerken op te stellen. Op 22 Aug. is die „acte" te Gouda, Dordrecht, Rotterdam en Schoonhoven van den „predickstoel affgelesen", terwijl op de Synode in den Briel, die spoedig daarop samenkwam, de handelingen met Herberts sedert de Leidsche Synode, na eene enkele opmerking goedgekeurd werden [4]).

Eigenlijk was echter het geschil met Herberts over de leer meer gesmoord dan vereffend, en later is dan ook, zooals Baudartius het uitdrukt, „den ouden suyr-deech weder opghebroken" [5]). Herberts liet o. a., in strijd met zijne be-

1) Bor, *a. w.*, Dl. II, blz. 826 vgg.
2) H. C. Rogge, *a. w.*, Dl. II, blz. 165. Helmichius heeft Wtenbogaert later weer op dit geval gewezen. Zie H. C. Rogge, *J. Wtenbogaert* enz., Dl. I, blz. 216.
3) Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. II, blz. 441—'46 en 470—'72.
4) Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. III, blz. 6.
5) Baudartius, *Memoryen* enz., Dl. I, blz. 2.

Digitized by Google

lofte bij de verzoening met de kerken afgelegd, de catechismus-prediking, niet minder dan vroeger, weer na [1]), en gaf daardoor, gelijk later gezegd werd, „geen cleyne oorsake van achterdencken, dat hy van onsuyverht van der leere noch niet gebētert en (was)" [2]).

Dientengevolge hebben de kerken zich na 1593, op hare Synoden of door middel van hare „deputaten", nog gedurig weer met Gouda moeten bemoeien, en ook Helmichius is niet buiten die vernieuwde en onaangename verwikkelingen gebleven [3]).

Eerst heeft hij, niet lang na de Brielsche Synode, met zijne mede-„deputaten" Herberts vermaand, „tot bevorderinge vañ suyvere leer en meerdere gemeenschap te houden met de Vlaemsche broeders (in Gouda) [4]), dewyle deselve oock syne schapen waren"; en hem voorgehouden, dat hij

---

1) De belofte, dat hij den catechismus prediken zou, lag opgesloten in de woorden, dat hij zich met de dienaars der kerk »conformeren" zou. Daarop is Herberts dan ook gewezen. Zie *Rapport der synod. »deputaten"* van Z.-Holland d.d. 15 Apr. 1598. (H. Q. Janssen, *De Kerkhervorm. in Vlaanderen*, Dl. I, blz. 13, n°. 39). Vgl. H. C. Rogge, *Coolhaes*, Dl. II, blz. 166; en Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. III, blzz. 35, 85, 105, 126, 141, 161.

2) *Handelingen der »gedeputeerden"* d.d. 26 Aug. 1597. (Janssen, *a, w.*, Dl. I, blz. 12, k.).

3) Over Gouda is gesproken in 1594 op de Synode te Rotterdam; in 1595 te Gorinchem; in 1596 te Delft; in 1597 te Schoonhoven; in 1598 te Dordt; in 1599 te 's Gravenhage; in 1600 te Leiden; in 1601 te Gouda; in 1602 te Schiedam. Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. III, blzz. 34 vg., 62, 70 vg., 84 vgg., 104 vgg., 126, 141, 161, 184. Vgl. voorts de *Handelingen der »gedeputeerden"* van 1593—'99, aanwezig in *het O.-A. d. N. H. K.*, Nr. 31, A, of in den reeds dikwijls genoemden *foliant* van Tilm. Cupus.

4) Die Vlaamsche broeders worden in de *Acta »deputt."* meer dan eens genoemd. Zij waren sterke voorstanders van catechismus-prediking en werden daarom door Herberts en de Goudsche Magistraat met minachting bejegend. Zie *Rapport der »gedeputeerden"* uit het synod. jaar 1593—'94 (Janssen, *a. w.*, Dl. I, blz. 10, n°. 26); en d.d. 31 Aug. 1598 (Janssen, *a. w.*, Dl. I, blz. 13, n°. 39). Over die »Vlaemsche mannen" wordt ook gesproken in de »Naerder verklaringhe over XXXII artic. door H. Herberts" enz., [1592]. Zie *Beschr. Cat. der Pamflett. verzamel. van de Remonstr. kerk te Amsterdam*, door H. C. Rogge, St. I, Afd. I, 1e ged., blz. 17.

Digitized by Google

geen andere predikanten in Gouda zou brengen dan die „suyver eñ reyn waren in den geloove".

Later, in Aug. 1597, toen hij anders geen „deputatus" Synodi was, werd hij, met nog een paar predikanten, gevraagd, om met de synodale „deputaten" te delibereeren over den toestand van de kerk te Gouda; en werd mede op zijn advies besloten, aan de Synode, die weldra te Schoonhoven zou beginnen, voor te stellen, dat Herberts met nadruk zou worden herinnerd aan zijn' schuldigen plicht om den catechismus te leeren, en dat hem tevens aangezegd zou worden, dat hij zich niet langer „verexcuseren" zou met de Magistraat „alsoo hij een Dienaer Christi eñ niet der menschen" was [1]).

Daarna, in April 1598, ging Helmich — nu weer als „gedeputeerde" der Synode — met nog twee „deputaten" naar Gouda, om met de Magistraat zelve te spreken „aengaeñ het leeren des catechismus", wijl Herberts zich maar altijd achter haar bleef verschuilen. Zij overlegden eerst met den Goudschen Kerkeraad hoe zij het bij „myn Heeren" moesten aanleggen en meldden zich toen 16 Apr. „opt Stadthuys" aan. Binnengelaten, verzochten zij vriendelijk en dringend, dat de „Heeren" het leeren van den catechismus toch niet langer wilden verhinderen, er op wijzende:

1°. dat de Magistraat bedenken moest, dat de *„gedeputeerden" der Z.-H. Synode* dit verzochten, en het verzoek dus uit naam van alle dienaren en lidmaten van alle gereformeerde kerken in Z.-Holland tot hen kwam;

2°. dat de beslissing over dat punt der Magistraat ook niet toekwam, omdat God het „Politike eñ kerckel. ampt" onderscheiden had; waarbij Luc. 20 : 25 werd aangehaald; en

3°. dat de Magistraat de vrijheid „vañ bedieninge der ge-

---

1) *Handeling. der »gedeputt.*" d.d. 26 Aug. 1597. (Janssen, *a. w.*, Dl. I, blz. 12, k.).

Digitized by Google

reformeerde kercken" niet moest belemmeren; te minder, omdat de secten geheele vrijheid hadden.

Na eene lange discussie, die hierop volgde, kwam er „confusie van woorden eñ disputen", en de „deputaten" gingen ten slotte heen, zonder dat hun verzoek was ingewilligd. Zij hadden op rotsen geploegd [1]).

Eindelijk heeft Helmich in December d. a. v., op last der Synode, met zijne mede-„deputaten" nogmaals „instantelyck" bij den „eersamen magistraet van der Goude" aangedrongen op het toestaan van catechismus-prediking, doch met denzelfden treurigen afloop als acht maanden geleden [2]). De Magistraat wilde den catechismus niet. En Herberts evenmin; nooit heeft hij, schrijft Trigland, „wat instantien men oock daertoe gedaen heeft, den Catechismum, dat is, de hooftpoincten der Christelijcker Religie, soo die in den Catechismo begrepen syn, willen Predicken, ofte der Gemeynte uyt den woorde Gods, voordragen, verklaren ende bevestigen" [3]).

Hoewel formeel met de kerken vereenigd, scheen het toch altijd, alsof Herberts in zijn hart niet vereenigd was met de gezonde leer.

Helmich heeft dan ook van al zijn getob in deze zaak bitter weinig goede resultaten gezien; en het laat zich verklaren als hij later, toen hij reeds enkele jaren in Amsterdam was geweest, nog altijd met tegenzin heeft teruggedacht aan den heimelijken verwerper van den *Heidelberger*-, maar den zeer waarschijnlijken schrijver van den *Goudschen* ca-

---

1) *Handeling. der »gedeputt.*" (Janssen, *a. w.*, Dl. I, blz. 13, n°. 39). Vgl. Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. III, blzz. 85 vg., 104—106.

2) *Handeling. der »gedeputt.*" (Janssen, *a. w.*, Dl. I, blz. 12 vg., n°. 30 en 40). De credentie-brief voor de »deputaten" is nog in *het O.-A. d. N. H. K.*, Nr. I, 7, blz. 183—185. In April 1599 is Helmich in Gouda geweest om als synod. »deputaat" tegenwoordig te zijn bij het examen van Herm. Herberts' zoon, Theodorus. *Handeling. der »gedeputt.*" (Janssen, *a. w.*, Dl. I, blz. 13, n°. 40). Vgl. Schotel, *a. w.*, Dl. I, blz. 143.

3) Trigland, *a. w.*, blz. 233.

Digitized by Google

techismus [1]), aan Herberts, dien hij in 1605 met den min liefelijken naam van „plompaert" betitelde [2]).

2. *Helmichius in zake Caspar Coolhaes.*

Helmichius heeft ook met Coolhaes te doen gehad om diens afwijkende gevoelens in de *leer*. Zooals ik in de vorige paragraaf, bij Helmichius in zake Leiden, reeds meêdeelde, is Coolhaes in 1581 ter Middelburgsche Synode veroordeeld tot „schuldbekenninge etc.", nadat men zijne boeken verworpen had; en is aan „vyer omliggende classen ende eyntelick der prouincie van Suythollant beuolen te procederen tot excommunicatie gradatim", als hij volhardde in zijne ongehoorzaamheid. Eenigen tijd na de Synode is toen het plan gevormd, om met Coolhaes een colloquium te hebben en in den breede met hem over zijne gevoelens te spreken; wat Helmichius, blijkens zijn' brief aan Cornelisz te Delft, d.d. 23 Sept. 1581, zeer toelachte, omdat daardoor aan Coolhaes alle voorwendsel van verontschuldiging en laster, hem in zeker opzicht gegeven doordat de Synode zijn laatste geschrift geweigerd had, benomen werd [3]); doch van de disputatie schijnt niets gekomen te zijn, en kort daarop, den 3en Dec., hebben de Staten van Holland, gehoord het rapport hunner gecommitteerden van eene vergadering, in Nov. en Dec. in den Haag gehouden, over en met Coolhaes, besloten, dat de kerken met de procedure tegen hem konden voortgaan [4]). Vier dagen later gingen A. Cornelisz uit Delft en Hendrik

---

1) H. C. Rogge, *J. Wtenbogaert* enz., Dl. I, blzz. 268, 356. Door dat boekje was volgens Helmich, »omnis vis mascula doctrinae Evangelicae" weggenomen. Zie zijn *brieven* d.d. 26 Oct. en 3 Dec. 1607, waarin hij over dien catechismus schrijft; opgenomen in Bijlage *D*.

2) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 261.

3) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 15 vgg., waar Helmich ook nog stilstaat bij hetgeen Coolhaes ter Middelburgsche Synode had gezegd en bij diens »Apologia".

4) Zie vorige §, A.

Digitized by Google

v. d. Corput uit Dordt, die na afloop der Haagsche vergadering nog in den Haag gebleven waren, dan ook naar hem toe, „om met hem te spreecken ende hem te vermanen", doch hij liet hun door ds. Hackius [1]) zeggen, dat hij hen niet ontvangen kon [2]). Zij droegen toen aan Hackius op om hunne vermaning aan Coolhaes over te brengen, en gingen heen.

In het begin van het volgende jaar is toen het verloop der procedure definitief geregeld. De afgevaardigden uit de vier Classen, Delft, Leiden, Haarlem en den Haag, door de Synode aangewezen, kwamen bijeen, en besloten „dat die voorss. C. Coolhaesius voor ende aleer die wterste remedie tegen hem gebruijct werde, tot driemael doer sekere personen, van haerlieden daertoe gecōmitteert, aengesproken ende tot behoorlicke schultbekenninge v̄maent sou worden; ... ende door dese gecōmitteerde personen sal den voorss. C. Coolhasius in alle drie v̄maningen van wegen deser v̄gaderinge afgevraget worden: Alsoe hie genoechsaem in den Sijnode van Middelburch v̄maent ende onderricht is geweest van sijn fauten in sijn utgegeven boecken ende van der ergernisse bij hem der kercke Gods gegeven, Gelyck oeck onlangs in Sgravenhage hem voer den heeren Commissarien is voorgehouden, ende bewesen, off hie hem bedacht heeft ende willich is hem met die Gemeente Gods te reconcilieeren, oeck dare beneffens wel ernstelick v̄manen, wat hie als een Dienaer d. Gemeente geweest, nae Gods H. Woort in desen was te doen schuldich is, sonder in eenige verdere Dispute met hem te treden. Doch soe den voorss C. Coolhasius eenige bredere private onderrichtinge

---

1) Dus niet door van Brakel, zooals Rogge, *C. J. Coolhaes*, Dl. I, blz. 220* vermoedt. Ik ontleende deze bijzonderheid aan de stukken over Coolhaes in *het O.-A. d. N. H. K.*, Nr. 39, I.

2) Hierop zinspeelt Helmichius zeker in zijn *brief* van 23 Dec. 1581, in *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 23.

Digitized by Google

der sake v̄sochte, wordt haerlieden sulcx te doen vrij gelaten, als se dat stichtelick vinden sullen" [1]). Helmichius en Andreas Hagius moesten de tweede vermaning doen op 24 Januari, doch zijn niet eens in Leiden geweest, omdat de Leidsche Magistraat 14 dagen te voren, toen A. Cornelisz en Jan Heijmanss, ouderling te „Naaldwick", de eerste vermaning zouden geven, uit vrees voor oproer, alle verdere bezoeken aan Coolhaes had verboden [2]). Gelijk ook in den Haag reeds vastgesteld was, werd toen 4 Febr. d. a. v. de eerste „voorstellinghe" van Coolhaes te Delft en Haarlem gedaan [3]); 18 Febr. de tweede; 4 Maart de derde [4]); elf dagen later kwam eene *Provinciale* Synode te Haarlem bijeen, welke, na eene vruchtelooze poging om Coolhaes „tot beteringe" te bewegen, tot geheele afsnijding besloot [5]); en 25 Maart heeft de praeses ds. Lydius in laatstgenoemde plaats, na eene predicatie, waarin „in genere" over excommunicatie gehandeld werd, „opentlick voir het volck CASPARUM KOOLHAES in den name des synodi" geëxcommuniceert [6]). „Qui sordescit, sordescat

---

1) *O.-A. d. N. H. K.*, Nr. 39, I. Vgl. Rogge, *a. w.*, Dl. I, blz. 220—223, waar tevens vermeld wordt, dat de afgevaardigden der Leidsche Classe niet meêwerkten tot dit besluit.

2) Rogge, *a. w.*, Dl. I, blz. 223; en *W. d. M.-V.*, S .III, Dl. IV, blz. 27.

3) Niet te Leiden en 's Hage, wijl men het daar niet wilde doen. Rogge, *a. w.*, t. a p.; en *W. d. M.-V.*, t. a. p.

4) Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. I, Voorbericht, blz. XVII.

5) Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. I, blz. 106—113: Rogge, *a. w.*, Dl. I, blz. 223—29. Vgl. *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. II (2e st.), blz. 182—195. Door de kerk van Leiden is over die daad der Prov. Synode een langdurige kerkrechtelijke strijd tegen haar gevoerd, en de Haagsche Synode van 1586 heeft de eerstgenoemde grootendeels in het gelijk gesteld, omdat de Prov. Synode uit 't oog verloren had, dat er met »gemeen accoord" had moeten gehandeld worden, terwijl zij buiten Leiden om was doorgegaan. Helmich is ook nog even in dien strijd gewikkeld geweest, zonder dat echter nadere bijzonderheden bekend zijn. Zie *W. d. M.-V.*, S. II, Dl. III, blzz. 343, 562—589.

6) Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. I, blz. 113. Coolhaes' afsnijding is ook te Delft afgelezen, blijkens de stukken over hem in *het kerkeraadsarchief* te Delft, Afd. IV. L^a. A, Nr. 16.

Digitized by Google

adhuc"; et: „Proced[a]t in peius," paste Helmich even later op hem toe [1]).

In 1586 is hij echter weer ten deele in zijne eere hersteld. De Leycestersche Synode, die uitvoerig met hem heeft gehandeld, besloot eindelijk, dat hij weer als „lidtmaet" der gemeente zou worden „ontfangen", mits zijne vroeger uitgegeven boeken zouden worden gesupprimeerd en te niet gedaan, en hij de confessie erkende als conform met de H. Schrift; alleen bij art. 16 zou hij met eene nadere verklaring, waarin de leer der verwerping verzwegen werd, kunnen volstaan. Aldus is geschied [2]).

Die erkenning als lidmaat hield evenwel niet in, dat hij ook weer als dienaar des Woords was geadmitteerd, zooals Coolhaes zelf het later voorstelde [3]); waarom hij dan ook in 1587, toen hij in Warmond den kansel beklom en preekte, zonder goedkeuring van Kerkeraad of Classe, door het Leidsche Consistorie vermaand werd en van het nachtmaal werd afgehouden [4]). Coolhaes onthield zich sedert van alle prediken en verhuisde naar Amsterdam [5]), waar hij een winkel opende en verder zijn brood verdiende met handenarbeid [6]); doch ook nog zondigde tegen de zuivere leer en boekjes schreef, waarin hij de gereformeerde kerken aanviel,

---

1) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 34.

2) *W. d. M.-V.*, S. II, Dl. III, blz. 559—62; S. III, Dl. II, blz. 262; en S. III, Dl. IV, blz. 73 vg.

3) *W. d. M.-V.*, S. II, Dl. III, blz. 560; Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. II, blz. 305.

4) *Kalender voor de Protestanten in Nederland*, 1856, blz. 213 vg. Vgl. *Brief* van Helmich d.d. 13 Nov. 1601, aanwezig in *het O.-A. d. N. H. K.*, Nr. I, 7, opgenomen in Bijlage *D*; Rogge, *a. w.*, Dl. II, blz. 69; en v. d. Kemp, *a. w.*, Dl. II, blz. 137 vgg.

5) Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. II, blz. 399. Vgl. Dl. III, blz. 153.

6) *Brief* van Helmich; en Rogge t. a. p., beide in de voorlaatste noot genoemd. Vgl. *Kroniek v. h. Histor. Genootsch. te Utrecht*, jaarg. 1846, blz. 276 vg.

Digitized by Google

zoodat die nogmaals tegen hem te velde moesten trekken [1]).

Ook Helmich is daarin nog weer even betrokken geweest.

De Z. Holl. Synode, in 1601 te Gouda gehouden, besloot, „om hem CASPARO de mate vol te meten, dat D. WERNERUS HELMICHIUS ende D. CASPARUS GREVINCKHOVIUS hun eerstdaechs tot Amsterdam zullen laten vinden om met een dienaer des woorts wt de Kercke van Amsterdam met hem in tegenwoordicheijt van alles te handelen ende te spreken ende voornemelijck sijn laest wtgegeven lasterboucxken tegens de gemeene kercken, oft mogelyck ware dat hij hem noch door goede vermaninghen ten besten liet raden, hem van herten bekeerde ende syne lasterschriften ende dwalinghen revoceerde;" bleef hij „hertneckich", dan wilde de Synode gaarne dat hij te Amsterdam geëxcommuniceerd werd, wijl hij daar vele jaren had gewoond [2]). Gehoorzaam aan die opdracht, hebben Swerinckhusius en de Amsterdamsche predikant Arminius samen op 26 October met hem gesproken, „alsoo D. Helmichius, onweders halven t'Enkhuijsen, niet en quam"; hem bepaald bij zijn gedrag sedert 1586 en getracht met hem te handelen „vañ leere"; doch zij kwamen niets verder [3]). Even later kwam Helmich in Amsterdam en die heeft hem, na overleg met Arminius en Plancius, ook nog eens opgezocht. Blijkens een' zijner brieven heeft Helmichius „wel 2 ueren voor in sijn winckel in p̄sentie van sijn huijsfr. met hem gesproken"; „Ick v̄haelde hem — schrijft hij — dat hij onrecht besloot eñ rondt wt schreeff dat P. C. [Pieter Cornelisz uit Leiden] met de sijnen autheurs vañ scheuringhe verclaert waren: twelck hare schultbeken-

1) Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. II, blzz. 327, 399; Dl. III, blzz. 128 vg., 143, 153, 168; en Dl. I, blz. 308. Vgl. *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blzz. 132 vg., 170.

2) Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. III, blz. 168 vg.

3) *Rapport der »gedeputt." der Z. H. Synode*, vermeld door Janssen, *De Kerkherv. in Vlaanderen*, Dl. I, blz. 14, n°. 43. Helmich was in Enkhuizen om een predikant te hooren. Hfdst. I, § 4.

Digitized by Google

ninghe niet mede en brengt: item, dat hij sijn eijgen schultbekentenisse versweech: met eenighe andere circumstantien. Item ick versochte met hem een halff uertgen wat te cō-municeren eñ eenige puntgens aen te wijsen vriendtlicker wijse in sijn leste boecksken, opdat hij daerdoor sijn eijgen fauten wat beter soude mercken (ende ick hadde eenighe vañ grooffste op een memorie bij mij genomen) maer hij sloech dat soetgens van handt, seggeñ het was onnodich. Doch ick hielt hem evenwel een off twee voor, vañ claerste: maer hij wilde evenwel, hoe claer dat de fauten waren, deselve houden staende. So dat eijndel. niet met hem en hebbe wtgerecht" [1]).

Na zijne komst in Amsterdam als predikant hebben de synod. „deputaten" van Z. Holland Helmich verzocht, Coolhaes nogmaals te willen aanspreken over zijne afwijkende gevoelens [2]), doch hij heeft daarvoor bedankt, omdat hij niet meer in Z. Holland was; was hij gevraagd, „noch tot Delff synde", hij had zich „laten gebruijcken: nu soudet sijn buten propoost", berichtte hij aan „deputaten" in Juli 1602 [3]). In dezelfde maand droeg de Kerkeraad evenwel aan hem en Plancius op, om een boekje van Coolhaes door te lezen en het antwoord dat Wijnant Kras „daartegens voorgenomen [had] te antwoorden". Zij oordeelden „dat de vermaninge van Coolhaes seer vol bitterheyts was", maar dat het antwoord van Kras toch niet „soodanich" was, „dat ment in druck soude ut laten gaen" [4]).

---

1) Zie Helmich's *brief* van 13 Nov. 1601, in Bijlage *D.*

2) Dit blijkt uit het zooeven genoemd *Rapport der synod.* »*deputaten*", waarin tevens uitkomt, dat de »puntgens" en »fauten", in Helmichius' brief genoemd (zie vorige noot), ook bepaaldelijk op Coolhaes' »dolingen" betrekking hadden.

3) *Brief* van Helmichius, d.d. 11 Juli 1602, aanwezig in *het O.-A. d. N. H. K.*, Nr. 73, 1, A. Zie Bijlage *D.*

4) *Amsterd. kerkeraadsnotulen*, 1 Aug. 1602. Vgl. Rutgers, *Het Kerkverband*, blz. 35 vg.; Rogge, *a. w.*, Dl. II, blz. 95 vg.; en vooral *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 132 vg., waar Helmich ook nog een ander »boecksken" van Coolhaes bespreekt.

Digitized by Google

Zoo moest hij zich dus toch nog weer meer rechtstreeks met Coolhaes inlaten. Maar deze keer was dan ook de laatste; want toen hij later namens de synodale „deputaten" van Z. Holland aan den Kerkeraad meêdeelde, dat een zijner leden moest worden gedeputeerd om met Coolhaes te „handelen", kwam *hij* vrij en werd Arminius aangewezen [1]); en hij bleef ook verder verschoond van meer directe bemoeienissen met den man, van wien hij in 1582 al geschreven had: Met hem handelen is laterem lavare; en over wien hij zich twintig jaar later aldus uitliet: „Het schijnt dat desen man hem met opset wil gaen stellen tegen de kercke: na den aert der afvalligen, die een gebrantteyckende conscientie hebben" [2]). Coolhaes is niet gewonnen voor de zuivere leer [3]).

3. *Helmichius in zake Casperus van Bygaerden.*

Op de Particuliere Synoden van Z. Holland, in de jaren 1591—'97, is ook telkens gesproken en besloten geworden over zekeren Casperus van Bygaerden; en ook onze Helmichius heeft zich in die jaren nu en dan met hem moeten inlaten.

---

1) *Amsterd. kerkeraadsnotulen*, 27 Maart 1603.

2) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV blzz. 34, 134.

3) Op de Partic. Z. H. Synoden van Gouda, Schiedam en Brielle in 1601, 1602 en 1603 is besloten, met de excommunicatie van Coolhaes voort te varen. Te Amsterdam moest dat dan geschieden. In 1604 en 1605 zijn zelfs de synod. »deputaten" van Z. Holland in Amsterdam geweest om te verzoeken, dat men de afsnijding op zich »soude willen nemen". Amsterdam had daartegen bezwaar, evenals de N. Holl. Synoden. Beide oordeelden dat Z. Holland het moest doen; men kon wel een kerkelijk gebouw in Amsterdam krijgen om ze uit te voeren. Zoo is het blijven zitten, want in 1605 besloot de Rotterdamsche Synode: »dat men de zake zal laten berusten tot op den synodum nationalem", welke echter vóór Coolhaes' dood, in 1615, niet is saâmgekomen. Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. III, blzz. 168, 188, 202, 214, 231; Dl. I, blzz. 363 vg., 376; *Amsterd. kerkeraadsnotulen*, 1, 10 Juni 1604; 28, 29 Apr. 1605; *Rapport van de »gedeputeerden" der Z. Holl. Synode* van 't geen hun in 1603 ter Brielsche Synode was gelast. (Janssen, *De Kerkherv. in Vlaanderen*, Dl. I, blz. 14, n°. 44); en Rogge, *a. w.*, Dl. II, blz. 151.

Digitized by Google

Het geschil dat hij met de kerken had, liep hoofdzakelijk over zijne leer, om welke hij reeds in 1583 werd gewantrouwd [1]). Hij had een boekje geschreven, „gheintulert: „*De Lichtende morghesterre des prophetisschen woorts offt dat affschynende licht der kennisse der [H]eerlyckheyt des Soons Godts*", waarvan de hoofdstrekking was, „*Dat God nooyent den mensch voor den valle, noch na den valle beloefft heefft in sijn wett der gheboden het toecomende eewighe leven, doch alleenlyck uyt louter ghenade in Christo Jesu, synen Sone*" [2]).

De Haagsche Synode van 1591 kreeg inzage van een „quaterne van twee bladeren" uit dit boekje, omdat het andere nog niet in 't net was geschreven [3]); hoorde tevens een rapport over een paar preeken, die Bygaerden in den

---

1) Uit brieven en stukken over en van hem in *het O.-A. d. N. H. K.*, Nr. 39, II; uit hetgeen over hem wordt meêgedeeld of gegist door H. Q. Janssen in *De Kerkherv. in Vlaanderen*, Dl. I, blz. 326 vg.; en uit de berichten over hem in *De Navorscher*, 1891, blz. 370 en 475 vg. blijkt, dat hij omstreeks 1530 te Brussel is geboren; in 1563 te Zwijndrecht heeft gesproken; in 1566 voor »het hoff van Burchondie te Brussel" als een ketter is veroordeeld, doch met achterlating van vrouw en kinderen is ontvlucht; dat zijn naam voorkomt onder de Acta van het convent te Wezel in 1568, en van de Synode te Emden in 1571. En verder, dat hij in 1580 op een drietal stond te Weele, bij Saaftinge (zie over Weele, Janssen, *a. w.*, Dl. I, blz. 437 vg.); in 1582 op de Vlaamsche Synode, te Brugge gehouden, een geschikt persoon voor St. Nicolaas werd geacht; in hetzelfde jaar te Brouwershaven is beroepen en in dienst is gekomen, doch daar, volgens zijne eigene verklaring, in 1583 niet recht werd vertrouwd om zijne leer. In 1587 was hij werkzaam te Bommenede, doch werd daar door de Classe geweerd, terwijl hij, blijkens zijn eigen mededeelingen, in 1588 door eene Classe uit den dienst is ontslagen. Waar hij geweest is van 1588—'91, in welk jaar zijne zaak voor 't eerst ter Synode kwam, bleek mij nergens; misschien te Delft, wier kerk in 1591 de opdracht kreeg om op hem toe te zien. Waarschijnlijk is hij in 1598 gestorven. Zijn naam is op velerlei wijze geschreven, o. a.: Jaspaert van den Bygaerde; Gaspar van Bygaerde Bruxellensis; Jasparus Bigardus; Casparus Bygaerde, Gasperus van Bigaerden en Casperus van Bygaerden.

2) Den titel geeft hij zelf op in een stuk uit 1592; de hoofdgedachte in een schrijven uit 1595. Vgl. voor het laatste, Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. III, blz. 54.

3) Wel was een schoolmeester er meê bezig, blijkens een stuk van Casper uit 1593.

Digitized by Google

Haag had voorgedragen in tegenwoordigheid van gecommitteerden der Synode; en besloot toen, dat hij geen boekjes meer moest schrijven, maar goede schrijvers moest gaan lezen; dat hij zijne preeken moest opschrijven; en dat hij onder toezicht van den Kerkeraad van Delft zou staan, die hem dan later — „hem bequaem vindende" — met advies van de „gedeputeerden" der Synode „totten dienste vorderen" kon [1]). In 1592 kwam hij echter ter Leidsche Synode weer met zijn boekje, dat nu geheel overgeschreven was en ter „visie" werd aangeboden. Permissie om het te laten drukken kreeg hij evenwel niet; hij moest zich maar oefenen, zooals hem op de vorige Synode was gezegd, in plaats van boeken te „scryven", en de Classe van Delft moest goed op hem toezien [2]). Blijkbaar nam hij dat besluit niet goed op; ten minste hij beklaagde zich bij de Synode van den Briel in 1593, dat men zijn boek had veroordeeld, hem „suspect van valsche leere en schryven" had gemaakt, en hem maar steeds uit den dienst hield; waarom hij dringend verzocht zich te mogen verantwoorden over zijn papieren kind, en er op aandrong, dat de Synode den hem aangedanen smaad zoude wegnemen. Hem is toen eerst geantwoord, dat zijn boek niet „als ketters" veroordeeld was, maar dat enkel geene toestemming tot den druk was gegeven; doch, omdat hij daarmede niet voldaan was, is zijn geschrift nog eens onderzocht, en bleek het „verscheyden impertinentien, duysterheden ende ongerijmtheden" te bevatten, waarvan „eenige genoechsaem tot dwalinge streck[t]en", zoodat het „niet stichtelick en conde in den druck gegeven worden". Een paar broeders hebben over die censuur met hem gesproken en Bygaerden liet zich „onderrichten"; aanvaardde zelfs de stelling: „Wij ghelooven dat Godt den mensche in syn wett

1) Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. II, blz. 388 vg.
2) Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. II, blz. 467.

Digitized by Google

beloofft heefft het teghenwoordighe ende toecomende leven"; beloofde voor de geheele vergadering, dat hij zijn boekje niet zou uitgeven, en „de bekentenisse der Gereformeerde kercken, in den Catechismo ende de 37 artickelen begrepen, te [zullen] onderscrijven ende hem niet alleen in de substantie der leere maer oock in de maniere van spreken anderen dienaren des woorts Godes conform te [zullen] dragen." Omgekeerd beloofde de Synode hem, dat hij dan tot den dienst zou worden bevorderd [1]).

Doch wat gebeurt nu? Na de Synode was Casper „zeer ontrust", „doerdyen hy meer toegegeven hadde dan zyn gemoet conde verdraegen" [2]), terwijl hij later nog vernam, dat men, zooals hij zei, „een rughschrifftsche acte" over hem had gemaakt, die zeer in zijn nadeel was. Dat laatste alleen was voor hem een voldoende reden om in Aug. 1594 bij de Rotterdamsche Synode over de „sinistre handelingen" jegens hem te klagen, en te eischen, dat de Synode „syn schrift soude apostilleren ende ordineren die de saecke des synodi tegen hem voor mynheeren Staten souden verandtwoorden". Nu, de Synode zag er niet tegen op om voor de Staten te verschijnen, doch vond het beter eerst nog eens met Bygaerden zelf te spreken, ten einde hem „in syn ongelyck te onderwysen". Aanvankelijk weigerde hij alle onderhoud; later was hij wel weer tot samenspreking bereid; doch toen het wezen zou, was hij weer onwillig en gaf op 4 Augustus „een cleyn geschrifte" over, waarin hij zijne eischen had neêrgeschreven. De synodale vergadering gaf de zaak toen in handen van hare „gedeputeerden", die „finalycken" met hem moesten afhandelen volgens eene acte, „daertoe expresselyck gestelt", en waarvan

1) Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. III, blz. 14 vg. De meêgedeelde stelling is ontleend aan Casper's schrijven, dat hij in 1594 aan de Rotterdamsche Synode zond. Vgl. *a. w.*, Dl. III, blz. 81.

2) Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. III, blz. 54.

Digitized by Google

zij hem „copie" moesten geven als „een generale andtwoorde op alle syn versoeck", indien hij zich niet gezeggen liet; zijn ouderdom alleen dreef de broederen zooveel geduld met hem te hebben [1]). Een dier „deputaten" nu was Helmichius, die Bygaerden reeds in Delft had leeren kennen, waar hij zich vermoedelijk sedert 1591 ophield, en die ook als praeses van de Partic. Synoden in 1592 en '94 bij de behandeling van zijne zaak tegenwoordig was.

Met de drie andere „deputaten" ving hij 31 Augustus de onderhandeling met Casper aan. Zij stelden hem den volgenden dag „tot synder saken afhandelinghe" voor, dat hij het volgende onderteekenen zou: „Ick Caspar van bygaerden, bekenne ende betuijghe mits desen dat ick, volghende de goede meeninghe des Zuijthollantschen Synodi gehouden in Rotterdam op huyden date deses met de gedeputeerde desselven in vriendelicke cōmunicatie getreden ben over de beswaeringhen die ick in den laetsten Synodo geproponeert hadde, waervan ick mij houde v̄genoecht. Ende om alle suspicie die over mynen p̄sone gevallen is, of soude moghen vallen wech te nemen, so verclare ick rondelick dat *myne meeninghe nouit* (sic) *geweest is*, noch oock alsnoch is, om iet te spreken of te schryven dat daer eenichsins soude stryden teghen de *suvere Evangelissche leere der gereformeerde kercken* ende sommierlick in den catechismo derselve kercken, ende inde bekentenisse des gelooffs in XXXVII articulen vervatet. Want ick veel meer altijt geneijcht ben geweest, ende noch ben, deselve leere *voor te staen ende te verantwoorden*, overmits ick met herte ende monde oprechtelick mij daertoe bekenne, ende hope door Godts genaede, daerby ten eynde myns levens *bestendich te blyven*, ende *my in ruste ende eenicheyt*, met de voorseyde kercke ende Dienaers derselve te draeghen. Begeerende oock van allen

1) Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. III, blz. 31—34.

Digitized by Google

myne lieve metbroederen dat sy gheen ander gevoelen van mij hebben, ende so daer iemant in mijne *p̄ceduren voor de Synoden* gedaen mochte geergert wesen *dat sy my tselfde* willen ten besten afnemen. Ende des toorconden hebbe ick dese tegenwoordighe, met my eyghen handt onderschreven, den 1en Septembris 1594. In Graevenhaeghe." Als hij die acte teekende, zou hij van de „deputaten" een schriftelijk stuk van dezen inhoud ontvangen: „Wij onderschreven als gedeputeerde der Synodi, gesien hebbende de verclaeringhe ende bekentenisse van Casparus van bigaerden Predicant des H. Evangelii, daer van hier boven de copie staet, houden ons inden naeme des Synodi synent halven geconcenteert ende benuecht ende beloven tot wechneminghe aller suspicien hiervan an den naestanstaenden Synodo (met Godts hulpe) ende an alle classen onses Synodi goet rapport ende kennisse te doen. Ende in ansien dat de voorseyde Caspar tot ouderdom gekommen is, so sullen wij met den eersten so veel ons mogelick is onse devoir doen, om hem van de Heeren Staten slandts van Hollant vermeerderinghe van alimentatie te verkryghen, daerop hy hem eerlick in syn ouderdom moghe bedraeghen.

T'oorconde van dewelcke wy in den name des Synodi dese hebben onderteekent den 1en Septembris 94. In s Gravenhaeghe" [1]).

Casper weigerde volstandig de eerstgemelde acte te teekenen, zoodat de tweede hem niet kon overgegeven worden en hij ten slotte een stuk kreeg, dat reeds ter laatste Synode was vastgesteld, een kort overzicht bevatte van hetgeen met hem was verhandeld, en aldus eindigde: „dat hy hem voortaen van alle Kerckelycke diensten sal onthouden [terwijl] den gedeputeerden belast [wordt] den heeren Staten alles te verthoonen, opdat hy van syne ongefondeerde blamatien ophoude ende geen verstooringe in de Kercke come aen te

1) Beide acten zijn in *het O.-A.d.N.H.K.*, Nr. 39, II.

Digitized by Google

richten"[1]). Drie maanden later werd hem in Delft, nadat Helmichius, op last van den Kerkeraad, daarover eerst met de andere „deputaten" had gesproken, ook het nachtmaal ontzegd, omdat hij „in oneenicheyt stond" met de Synode[2]); in oneenigheid, omdat hij zich door de synodale „deputaten" niet in het zuivere spoor had willen laten leiden, en omdat hij, kort na de bijeenkomst in den Haag, eene uitvoerige missive aan de Staten van Holland had gezonden, waarin hij de zijns inziens slechte bejegening, van de Synode ondervonden, afschilderde; den hoofdinhoud van zijn boek en wat daarover met hem besproken was, weergaf; beweerde, dat de vroeger door hem in den Briel aanvaarde stelling, „den voet, fundament, voetsol ja met eenen het hoofftstuck aller dwalinghen" was; en waarin hij eindelijk aan de Staten vroeg of *zij* nu wilden zorgen dat zijn „persoon" niet langer „verdruckt" werd, maar „inde eere syns dinstes gherestituert" werd[3]). Dat request gaven de Staten weer aan de „gedeputeerden" der Synode, die er niet op antwoordden, zoodat Casper van zijn heele missive niets meer hoorde.

„Doch loff hebbe God Casperus kent des Satans nucken wel," zoo schrijft hij aan de Synode te Gorcum in 1595, aan wie hij tevens „eenen breederen anatomen offt ōtblootinghe" over het leergeschil met hem toezond, en daarin niet minder dan „39 absurditeyten" opsomde, die, volgens hem, noodwendig moesten volgen uit de stelling, welke hij in

---

1) Ik nam deze acte niet geheel op, omdat ze afgedrukt is bij Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. III, blz. 32—34. Zij is zeer waarschijnlijk door Helmichius ontworpen; in *het O.-A. d. N. H. K.* is althans eene minute, met Helmich's hand geschreven; hier en daar met doorhalingen en veranderingen, welke er zeker ter Synode in gemaakt zijn. Bovendien is in genoemd Archief eene »copie", met eene andere hand geschreven, voorzien van een hoofd, en onderteekend door Helmichius en door v. d. Corput uit Dordt; van welke copie wel een exemplaar aan Bygaerden en de Heeren Staten zal gegeven zijn.

2) *Delftsche kerkeraadsnotulen*, 5, 12, 23 Dec. 1594.

3) *Het O.-A. d. N. H. K.*, t. a. p.

Digitized by Google

den Briel had geteekend; terwijl hij ten slotte vroeg om schriftelijk antwoord, en om herstelling van „eere, naem ende faem". Ook die Synode heeft nog eens met hem gesproken, en het, na een debat van meer dan twee dagen „in volle vergaderinghe", zoover weten te krijgen, dat hij bereid was eene „bekenttenisse" te teekenen, waarin hij zijn vergrijp tegen de Synoden beleed, beloofde zijn „particulier ghevoelen" stil te zullen houden, en „rondelyck" verklaarde, dat hij nooit bedoeld had iets te spreken of te schrijven „tegen de leere der Ghereformeerder kercken . . ., soo die sommierlyck in den Catechismo ende in de Nederlantsche Bekentenisse des gelooffs, in sevenendertich articulen vervaetet, begrepen [was]"; waarna bepaald werd, dat hij om zijn ouderdom niet in den dienst zou worden gebruikt — hij begeerde dat volgens zijn eigene verklaring nu ook niet, — maar bij de Staten „tot alimentatie" zou worden gerecommandeerd [1]). Alles was dus in orde, en toen Helmichius, die in Gorcum assessor was, hem aan 't slot nog vriendelijk [2]) vroeg, of hij ook nog „iets van de broederen begeerde", verklaarde hij geheel voldaan te zijn en ging heên.

Daarna heeft Helmich nog eenmaal de opdracht gekregen om zich met hem te bemoeien; en de e.k. Synoden moesten ook weer over hem handelen. Bygaerden toch heeft zich, na de Synode van 1595, eerst bij de synodale „deputaten" beklaagd, dat hij geen dienst had; heeft zich daarna met het verzoek om eene standplaats te mogen hebben, tot de Z. H. Synode van 1596 gewend, die hem evenmin admitteerde, maar vermaande, dat hij zich tevreden zou stellen met de *f* 200, hem door de Staten „jaerlycx" „toegeleydt"; en heeft zich later weer bij de „deputaten" aangemeld met boeken,

1) Het geheele stuk, in *het O.-A. d. N. H. K.* aanwezig, is 15 bladzijden lang. Vgl. Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. III, blz. 53—55, 81.

2) »Met soeten woorden" schreef Casper aan de Synode te Schoonhoven in 1597. Zie *het O.-A. d. N. H. K.*, t. a. p.

Digitized by Google

„willende sijn een commentarie op den Sentbrief van Pauli aēn Romeynen", waarin hij, evenals in zijn vroeger werkje, weer „veele absurde dingen" neergeschreven had, zoodat de „gedeputeerden" besloten, dat zij hem dien commentaar zouden teruggeven, als hij er weer om vroeg, en er dan bij zouden zeggen, dat zij „daerinne niet en con[d]en doen en hij zich maar „aēn synode sellfs addresseren" moest. Met zoo'n bescheid was hij echter niet tevreden, en toen vonden de „gedeputeerden" het maar het beste, dat een paar van de Delftsche predikanten, Helmichius en Arent Cornelisz, nog eens met hem over zijne „Boucken" spraken, en als hij zich niet liet gezeggen, dat punt in 1597 op de Synode te Schoonhoven brachten [1]). Of aan die opdracht door Helmichius en zijn mede-dienaar is voldaan, kan ik niet zeker meêdeelen, wijl ik het nergens vermeld vond. Mag echter aangenomen, dat het wel is geschied, en ook aangenomen, dat Bygaerden sedert het punt van de boeken heeft laten rusten, omdat daarover ter volgende Synode niet gesproken is; hij was daarom nog niet van zijne dwalingen bekeerd, aangezien de Synode van Schoonhoven nog wel weer gehandeld heeft over zijne onzuiverheid in de leer, waarover hij weer geschreven had, en hem met nadruk heeft gelast, zich voortaan stil te houden, wijl hij anders zijn onderhoud wel eens kwijt kon raken; ging hij toch voort „onrust te maecken", dan moest de kerk van Delft verder naar kerkenorde met hem handelen [2]).

Na dien tijd komt zijn naam in de synodale Acta niet meer voor, terwijl het laatste dat van hem bewaard is gebleven, voor zoover mij bekend is, een brief is uit 1598 [3]), door hem aan Wtenbogaert geschreven, alweer over zijne

---

1) Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. III, blz. 69; en H. Q. Janssen, *a. w.*, Dl. I, 327[1].

2) Reitsma en van Veen, *a. w.*, blz. 80 vg.

3) Aanwezig in *het O.-A. d. N. H. K.*, t. a. p.

Digitized by Google

leerstellingen. Misschien is hij spoedig daarna, vóór de e. v. Synode, in Sept. '98 gehouden, overleden. Hoe dat echter ook zij, zoover wij weten, heeft Helmichius van zijne, ofschoon dan ook weinig omvangrijke pogingen, om dezen tegenstander der gereformeerde leer terecht te brengen, weinig verblijdende vruchten mogen aanschouwen. Ook nu was het weer „laterem lavare" [1]).

4. *Helmichius in zake Adamus Billichius.*

In Maart 1597 is „met consent ende ter presentie van commissarissen van den Hove" van Holland [2]) een mondeling onderhoud gehouden tusschen de „gedeputeerden" der Synode van Suyt eñ noorthollant" en Adamus Billichius [3]), die — in de „voorpoorte in den Haghe" gevangen zat. Hoe was die daar gekomen? Wat voor man was dat dan toch wel? Het antwoord vinden wij in de brieven en stukken van en over hem.

Daarin komt uit, dat hij vroeger predikant is geweest; eerst te „sGravesande", waar hij in 1592, na veertienjarigen dienst, ergernis gaf door zijn' omgang met zeker meisje, zoodat hij, o. a. in overleg met Helmichius, door de Classe is geschorst, en dan eerst eene attestatie van haar kon

---

1) Zie het slot van het vorige punt.

2) Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. III, blz. 70.

3) Eens wordt zijn naam opgegeven als Adamus Pillichius (zie *a. w.*, Dl. I, blz. 90), terwijl hij in *De Navorscher*, 1873, blz. 489—'94 o. a. »Adam Henricx" wordt genoemd, en ook — welke naam het meest voorkomt — Adamus Billichius. Behalve de aangehaalde *Acta* van Reitsma en van Veen, Dl. I, II en III, en *De Navorscher*, 1873, raadpleegde ik voornamelijk over hem de *Handelingen der »gedeputeerden" van Z. Holland* uit 1597 en 1598 (in *het O.-A. d. N. H. K.*, Nr. 31), den *foliant* van Tilm. Cupus, en een 50tal *brieven* en *stukken* van en over hem, welke nog aanwezig zijn in *het O.-A. d. N. H. K.*, Nr. 39, II, en niet enkel, zooals in den catalogus staat, uit 1600 zijn, maar uit de jaren 1596—1605; de 6 eerste stukken zijn alle uit 1600, en daardoor komt het misschien dat 1600 alleen in den catalogus is opgegeven.

Digitized by Google

krijgen als hij zijne schuld beleed voor de gemeente; daarna te „Wyringhen"; en „lestmael tot montfort" [1]). In de laatstgenoemde plaats is hij van zijn dienst „gepriveert" om onzuivere gevoelens, in door hem uitgegeven geschriften voorkomende, en is daarna, op bevel der Overheid, in Woerden opgelicht, in „iseren" geboeid — zooals hij zelf meldt — naar den Haag gevoerd, en „in gevankenisse" geworpen, omdat hij „conspiratie" in de religie had gemaakt met een' zekeren Caspar Ulenbergius [2]). Voorts hebben „mynheeren van den Hove van Hollandt" aan de synod. „deputaten" van Z. Holland „seeckere schriften ADAMI BILLICHII" ter hand gesteld, waarin hij „quade saecken" van de kerkelijke vergaderingen en kerkedienaren had meêgedeeld, vooral „de reyne leer der Waerheyt" wedersprak, en zich een „Voorstander van Leere des Pausdoms" toonde [3]). En daarop volgde toen de in het begin genoemde conferentie. Billich verklaarde, dat hij zijne klachten over Synoden enz. bij geruchte had gehoord, beleed schuld over zijne lasteringen van de leer, veroordeelde nu zelf zijne „boucken", en herriep wat hij geschreven had. Er viel dus wel met hem te spreken; en dat gesprek had dan ook ten gevolge, dat hij, na een gevangenschap

---

1) In 1578 te 's Gravezande gekomen, was hij daar nog in 1593. Zie A. W. K. Voet van Oudheusden, *Historische Beschryvinge van Culemborg*, Utrecht, 1753, Dl. I, blz. 464; Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. I, blz. 90 en Dl. II, blz. 385; en *De Navorscher*, 1873, t. a. p. In 1593 is hij zeer waarschijnlijk naar Wieringen vertrokken, en later naar Montfoort. Dit laatste wordt niet vermeld door van Rheenen in *Naemlyst der Predikanten in Utrecht*, blz. 25, doch wel in een stuk uit *het O.-A. d. N. H. K.*, t. a. p., d.d. 12 Sept. 1597; en in Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. III, blz. 83, welke plaats mij, evenals de uitdrukking in den tekst aangehaald, doet gelooven, dat hij niet te Asperen is geweest, gelijk door Reitsma en van Veen in het *Register van personen* achter Dl. II, bij het woord »Adamus" als waarschijnlijk is opgegeven.

2) *Brieven* van Billichius, d.d. 25 Sept. 1596; en 1 Mrt. 1598. Ulenbergius is zeker de »pastoor van St. Cunibert", die genoemd wordt in H. C. Rogge, *Coolhaes*, Dl. II, blz. 104.

3) Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. III, blz. 70; en een stuk uit *het O.-A. d. N. H. K.*, t. a. p., d.d. 1 Mrt. 1596.

Digitized by Google

van „acht maenden", weer losgelaten werd door het „Hof van Holland", doch met deze restrictie, dat hij „inhabil tot eenige diensten" werd verklaard, en „ten Landen hin wt" gebannen werd; wat blijkens een stuk over hem, uit 1600, beteekende, dat hij Holland, Zeeland en Utrecht voor goed moest verlaten [1]).

Hij vertrok toen naar Gelderland en trachtte te „Ingen", in de Classe Tiel, in den kerkedienst in te dringen; waarom de kerk van Tiel inlichtingen omtrent hem vroeg aan de Particuliere Z. Holl. Synode, die 27 Augustus 1596 te Delft begon. Zij kreeg afschrift van de over hem uitgesproken sententie. Daarna heeft hij enkele maanden te Arnhem gewoond en zich zoo goed gedragen, dat ds. Fontanus en ds. Phrygius, predikanten aldaar [2]), in April 1597 aan de Z. Holl. „deputaten" schrijven konden: „is sijn hart" als zijne „woordë", dan kan Billich weer in den dienst; terwijl hij zelf aan die „deputaten" een „confessio fidei" in 't Latijn toezond — waarin hij refuteerde wat hij vroeger had geschreven, — later nog gevolgd door eene schuldbekentenis voor de e. v. Synode. En nadat hij toen van Z. Exc. den Prins toestemming verworven had om in 1597 in eigen persoon op de Particuliere Synode te Schoonhoven te verschijnen, is hij ter vergadering gekomen; heeft hij nogmaals, diepbewogen, schuld beleden en „beternis van alles" beloofd; en is weer „opghenomen", mits hij zijne confessie — „met kennisse ende hulpe der ghedeputeerde des synodi" hier en daar verbeterd en „corter ende claerder" gesteld tegen 't pausdom en de dwalingen in zijne vroegere geschriften, — „int Nederduytsche" uitgaf en daarbij eene „opentlicke schultbekentenisse" voegde,

---

1) *Brief* van Billich, d.d. 25 Sept. 1596; en Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. III, blz. 70. Vgl. blz. 141.

2) Zie Mr. J. W. Staats Evers, *Johannes Fontanus en zijn tijd*, Arnhem, 1882, blz. 97.

Digitized by Google

welke in de gemeenten, bij wie hij gediend had, bekend gemaakt moest worden [1]).

Helmichius, te Schoonhoven weer voor 2 jaar tot „gedeputeerde" der Synode aangewezen, was een van hen, aan wie de opdracht werd gegeven, om die verbeterde, verkorte en verduidelijkte confessie van Billich te „oversien" en daarop aanteekeningen te maken [2]). Blijkens de bescheiden, die daarop betrekking hebben en nog overig zijn, schijnt hij ze zelfs eerst of ook alleen te hebben gerevideerd; ten minste de verbeteringen op de confessie zijn door hem geschreven en dragen tot opschrift: „Memorie op de cōfess. Billichij den 10 en 11 Martij 98 tot Delff"; welke memorie hij dus zeker thuis op zijne studeerkamer heeft opgesteld [3]). Hij geeft daarin te kennen, dat Billich's confessie „in genere nimis prolixa" was, terwijl er voorts korte aanteekeningen op de orde, het aantal en den inhoud der capita in opgenomen zijn, en er aan herinnerd wordt, dat „een prefatie met schultbekentenisse te stellen [was] int beginssel voor de artijckelen vān cōfessie" [4]). Het duurde evenwel nog ge-

---

1) Acte van 12 Sept. 1597, in *het O.-A. d. N. H. K.*, t. a. p.; en Reitsma en van Veen, *a. w.*, blz. 82 vgg.

2) *Handell. der »gedeputeerden"*, d.d. 24 Febr. 1598, in *het O.-A. d. N. H. K.*, t. a. p.

3) Ook kan het zijn dat de »deputaten" eerst met elkander gesproken hebben en dat Helmichius daarna de memorie heeft gesteld. In elk geval heeft hij ze geschreven.

4) De korte aanteekeningen, die ook nog overig zijn, zijn zeer onduidelijk geschreven en bovendien niet te verstaan, omdat Billich's confessie er niet bij is; wat over de orde en het aantal der capita op een apart blad is geschreven, volge hier.

»Ordo Capitum melior atque commodior numerus ēt auctus, juxta Decretum synodi.

1. De Sacr. Scriptura, ejusque authoritate et perfectione.
2. De Deo: brevior: (de hypost. unione referatur ad locum de Mediatore).
3. De Providentia Dei, seorsim.
4. De homine, dividatur in quatuor, ut,
5. } De creatione hominis.
   } De lapsu hominis.
6. De peccato originali.

Digitized by Google

ruimen tijd eer hij en de andere „deputaten", die de „memorie" zeker nagezien en goedgekeurd hebben, in de gelegenheid kwamen om met Billich zelf over die revisie te spreken. Laatstgenoemde toch is kort na de Synode te Schoonhoven te „Ingen" in den dienst getreden, zonder dat zijne schuldbekentenis was gedrukt en in de kerken, bij wie

---

7 De Libero Arbitrio.
8 De Jesu Christo Mediatore, dividatur in duo: ut,
9. { De persona Mediatoris.
   { De officio triplici Mediatoris.
10. De Justificatione: hoc ordine; quid justificatur; quis justificet: propter quem; quomodo; hic exprimatur fide, non operibus; finis et effecta.
11. De Sanctificatione; et quatenus differat a Justificat.
12. De Poenitentia: ubi de contrit., confess. et satisfact. Pontificia; et de Indulgentiis.
13. De Bonis operibus: ubi agendum, non de iis, quae non justificent, nisi forti paucis...., sed proprie de finibus, quid fiet et quorsum.
14. De Invocat. Sanctorum: brevius tractetur; sic ut de cognitione beatorum brevius agatur, et aliquot loca script. refutētur quib. abutūtur Pōtificii.
15. De Purgatorio.
16. De Ecclesia; deque ejus notis: et authoritate.
17. De Sacramentis.
18. De Sacramento Baptismi.
19. De Sacramento Eucharistiae.
20. De Vocatione ad Ministerium.
21. De Conjugio Ministrorum Ecclesiae.

Ordo Adami hic est:

1. De Deo.
2. De primo homine, ad imag. et similit. Dei creato.
3. De Jesu Christo, vero et unico Mediatore.
4. De Ecclesia.
5. De Sacramentis.
6. De Sacram. Baptismi.
7. De Sacram. Eucharistiae.
8. De Justificatione.
9. De Bonis operibus.
10. De Purgatorio.
11. De Conjugio Ministrorum.
12. De Invocatione Sanctorum.
13. De Vocatione ad Ministerium.

Ordo melior:

1. De Deo.
2. De primo homine etc.
3. De Christo Mediatore etc.
4. De Justificatione.
5. De Bonis Operibus.
6. De Invocat. Sanctorum.
7. De Purgatorio.
8. De Ecclesia.
9. De Sacramentis.
10. De Sacram. Baptismi.
11. De Sacram. Eucharistiae.
12. De Vocat. ad Ministerium.
13. De Conjugio Ministrorum.

Digitized by Google

hij vroeger gediend had, was voorgelezen. Over die verkeerde handelwijze stapte de Geldersche Synode zoo wat heen, doch is hij van Z. Holland uit vermaand, en later is hem een „gheleydt" van den Prins toegezonden — dat hem de vrijheid gaf om in Holland te komen — benevens het bericht, dat hij 8 April in Dordt werd verwacht, opdat de „deputaten" met hem spreken konden en zijne zaak zoo mogelijk „ten goeden eynde" komen kon [1]). Maar wie daar kwam, Billich niet. Vier dagen lang liet hij de „deputaten" te vergeefs op zich wachten, en schreef hun later meer dan eens, dat hij van eene „gedruckte" schuldbekentenis niets wilde weten, dat daarvan ook geen sprake was geweest op de Synode, en dat het nu wel in de Acta stond, die men aan Fontanus in Arnhem had gezonden, doch een „cladde" in die Acta was, welke er uit moest [2]).

Dientengevolge is weer over Billich gehandeld op de Particuliere Synode te Dordt in Sept. '98, welke besloot, dat de „deputaten" Synodi hem te „Culenburgh" of in eene andere plaats, waar hij „vryelyck" komen mocht, ontbieden moesten, ten einde met hem te handelen, zooals ter vorige Synode was bepaald; dat men, als hij weigerachtig bleef om zijne schuldbekentenis in druk te geven, „alle andere gheméenten" „syner wederspannicheydt ende onboetveerdicheyts halven waerschouwen" zou; en eindelijk, dat hij geene „kerckelycke attestatie" mocht hebben „voor ende aleer

---

1) Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. IV, blz. 72. (vgl. 63 vg.); en *Handelingen der »gedeputeerden"*, d.d. 10 Dec. 1597; en 4 Mrt. 1598.

2) *Brief* van »deputaten" aan Fontanus, zonder datum en onderteekening [zeker eene minute], waarin zij meêdeelden, dat Billich niet te Dordt was gekomen; en *brieven* van Billich aan Wtenbogaert, d.d. 26 Mei, 23 Aug. en 12 Sept. 1598. Ds. Fontanus, aan wien de »deputaten" ook schreven, hoe verkeerd het was, dat Billich te Ingen in den dienst was, en wien zij de Acta Synodi toezonden, was nog al voor hem, en ried in een schrijven van 20 Mrt 1598 aan »deputaten" aan, dat zij de zaak stil zouden laten »afdrivē", omdat alle »nabuirē" van Billich getuigden, dat hij »hem wel droech".

Digitized by Google

hy belooft ende ghestipuleert [had], dat hy hem ten gheenen tyde [zou] vervoorderen om eenighen kerckendienst in de provintien, daer de schandalen by hem ghevallen [waren], aen te nemen, latende voorts dat synodus ende die kercken met hem geworden, die hem naderhandt souden moghen beroepen" [1]). Kort daarop te Kuilenburg ontboden, was hij eerst weer langen tijd beslist onwillig om te komen; schreef in Maart '99 aan Wtenbogaert dat hij naar „Coelen" zou gaan, waar hij wel leven kon; doch hij bedacht zich naderhand weer en is in Mei d. a. v. met Helmichius en zijne mede-„deputaten" ter bestemder plaatse in onderhandeling getreden. Hij maakte geenerlei bezwaar tegen veranderingen in zijne confessie; en overwegende, „dat thien ofte twintich ooghen meer sien als twee" gaf hij nu toe, dat te Schoonhoven tot drukken van zijne schuldbekentenis besloten was, doch hij verzocht dringend hem daarvan toch „te bevrijen ende te verlossen" [2]). De „deputaten" hadden echter geene bevoegdheid om die vrijstelling te verleenen, en brachten daarom zijn verzoek op de e. v. Synode in den Haag, aan wie hij ook zelf schreef, doch die het niet toestond, en bovendien besloot, dat men aan de Geldersche Synode zou „versoecken" hem niet langer in den dienst te tolereeren. Daar had hij echter reeds, namens de Classe Nijmegen, de Harderwijksche Synode bijgewoond, en was daar als „minister verbi in Ingen" ten volle erkend [3]).

Hij gedroeg zich te Ingen dan ook zeer goed; zelfs zoo uitnemend, dat men ook in Holland gunstig jegens hem werd gestemd. Op hare synodale bijeenkomsten in 1600 en de twee

---

1) Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. III, blz. 102 vgg.

2) *Brieven en stukken*, d.d. 1 Oct., 8 Dec. 1598; en 2, 27 Mrt., 30, 31 Juli 1599. Ook de *brief* van Helmich, in *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 79, d.d. 6 Octb., doch zonder jaartal, waarin over de onderhandeling met Billich te Kuilenburg geschreven wordt, zal wel uit 1598 zijn.

3) Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. III, blz. 125 vg.; en Dl. IV, blz. 74.

Digitized by Google

volgende jaren besloten de Z. Holl. kerken daarom, dat men het zou laten blijven bij de schuldbekentenis, achter zijne confessie geschreven, mits die „voorgedragen" werd in de kerken, bij wie hij vroeger dienaar was geweest; terwijl op de Z. Holl. Synode van den Briel, in 1603, het nog zachtere besluit genomen werd, dat die schuldbekentenis nog wel zou worden afgelezen, doch alzoo gematigd, dat ze zoowel diende „om het goede loff", dat hem toen gegeven werd, bekend te maken, „opdat de ghemeente heur daerover mogen verblijden, als om de gegeven argernisse wech te nemen" [1]).

Helmichius, die het vorige jaar Zuid Holland verlaten had om in Amsterdam te gaan dienen, zal zich *met* de kerken verheugd hebben, bijaldien hij het schoone einde vernomen heeft van de bemoeienissen met Billichius, die nog meê door zijn' arbeid in het spoor der zuivere leer was geleid.

---

1) Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. III, blz. 141, 161, 184, 200 (vgl. Dl. IV, blz. 121 vg.). Op blz. 200 wordt er nog bijgevoegd, dat de »deputaten" Synodi, vóór de uitvoering van het besluit der Synode in 1603, eerst nog een goed getuigenis over Billich van de Classe »Nimwegen" moesten zien. Dat hebben zij gekregen. Blijkens het »*Rapport van de »gedeputeerden*" der Z. Holl. Synode van hetgeen hun in den Briel was belast" (*Fol.* van T. Cupus, blz. 345 recto vgg. Vgl. H. Q. Janssen, *De Kerkhervorm. in Vlaanderen*, Dl, I, blz. 14, n°. 44) ontvingen »deputaten" »een loffelycke getuichenisse"; waarna de »acte" van schuldbekentenis is opgesteld in termen »soo sacht als immermeer mogelyck"; te 's Gravesande is gepubliceerd; naar Hillenius te Alkmaar is gezonden, opdat die ze te Wieringen zou »afflesen"; en eveneens naar Montfoort is gestuurd, om ook daar »affgekondicht eñ der Gemeente voorgelesen" te worden.

Van Billichius zelf kan nog meêgedeeld worden, dat hij te Ingen is gebleven, totdat hij in 1606, na het vorige jaar te vergeefs te Rhenen begeerd te zijn, omdat de synod. »deputaten" er tegen waren dat hij Ingen verliet, naar Kuilenburg is vertrokken, en daar in 1624 overleden is. Zie Voet van Oudheusden, *a. w.*, blz. 464. Vlg. Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. III, blz. 253, 269 (Harmannus, daar genoemd, is volgens Voet van Oudheusden, t. a. p., Hermannus Bergeus) en 281; en Dl. IV, blzz. 143, 155, 166, over hetgeen er bij het beroep naar Kuilenburg is voorgevallen. In *het O.-A. d. N. H. K.*, Nr. 31, is nog een brief van Billich uit het jaar 1619.

Digitized by Google

5. *Helmichius in zake Jacobus Arminius.*

In het begin der 17e eeuw concentreerde zich de afwijkende richting in de leer in den welbekenden Arminius. Betrekkelijk was dit niet zoo vreemd. Arminius was van Roomsche afkomst, verloor spoedig zijn' vader, en kwam toen tot zijn 15e jaar onder leiding van een Roomsch priester. Daarna studeerde en verkeerde hij te Leiden vooral met zijn' lateren lijkredenaar Bertius, die nooit een trouwe aanhanger van de gereformeerde leer is geweest, terwijl later, toen Jacobus als voedsterling van het Amsterdamsche Kramersgild zijne studie in Génève voortzette, de omgang met Jezuïeten in Italië, werwaarts hij een reisje maakte, hem ook geen goed schijnt gedaan te hebben [1]). Op velerlei wijze alzoo hebben schadelijke gevoelens invloed op hem gehad en hem besmet.

Na zijn optreden in 1588, eerst als proponent en sedert Augustus als predikant te Amsterdam, kwamen zijne onzuivere gevoelens, zoo dan al niet dadelijk, toch reeds spoedig aan het licht. De verklaring van den zendbrief aan de Romeinen, dien hij achtereenvolgens voor de gemeente behandelde, en waarbij hij o. m. alles aan de *on*wedergeborenen toeschreef wat de Apostel van de wedergeborenen zegt, maakte ze openbaar, en lokte zooveel tegenspraak uit, dat de Kerkeraad besloot eene samenkomst met hem te houden, waarin hij zich verantwoorden moest over zijne ketterscbe opvattingen; en dat hij in gebreke bleef Coornherts dwaalleer over de predestinatie, alsook het boek van Donteclock en Cornelisz uit Delft, waarin het infralapsarisme verdedigd werd tegenover het supralapsarisme van Beza en Calvijn, te

---

1) Zie v. d. Aa, *Biogr. Woordenboek*. i. v. Arminius en Petrus Bertius Jr.; en Trigland, *a. w.*, blz. 282. Vgl. Stolker, *Gedachtenis van Arminius bij de 200e verjaring van zijn dood*, Leiden, MDCCCIX, blz. 81 vgg.

Digitized by Google

weêrleggen, zooals hem opgedragen was [1]), kon — evenals zijne latere traagheid en nalatigheid in het schrijven tegen de Wederdoopers [2]) — geene gunstige gedachten wekken omtrent de zuiverheid van zijne leer. In Amsterdam werd hij echter nog veelszins in toom gehouden door den Kerkeraad, zoodat hij als predikant bij eene gemeente nog minder gevaarlijk was, dan wanneer hij eens als hoogleeraar optrad aan eene academie „alwaer meerder vryheyt van leeren pleeght gebruyct te worden dan in eenige andere particuliere kercken" [3]). Vandaar dan ook, dat er van gereformeerde zijde hevig verzet kwam, toen Arminius, na den dood van professor Junius, die 13 Oct. 1602 aan de pest overleed [4]), als diens opvolger in aanmerking kwam. Er werd gevoeld, en vooral in Amsterdam, dat het er op toegelegd werd, eerst op de universiteit eene ongezonde leer te doen leeren; zoo student en predikant van het Calvinisme af te trekken; en dan de kerk op te doen houden belijdeniskerk te zijn en haar te doen ontaarden in eene „draagster" van wisselende opiniën [5]).

In de beweging, die daarom op touw is gezet, eerst, om Arminius uit Leiden te weren, en daarna, om tegenover hem, voor de zuivere leer te waken, is ook Helmich betrokken geweest. Hij is deswege beticht als iemand, die vóór Arminius' optreden in Leiden, eene min edele rol heeft gespeeld, en later eene enkele maal eene weifelende houding in den strijd heeft aangenomen [6]). Wat hij gedaan

---

1) Geesink, *a. w.*, blz. 84 vgg.; en C. Brandt, *Vita J. Arminii*, Amsterdam, 1724, blz. 39—45.

2) Zie *De Zuid-Hollandsche Kerkbode* van 2 Dec. 1893, waarin ds. S(ikkel) dit punt bespreekt en ook de bronnen opgeeft. Vgl. Trigland, *a. w.*, blz. 300; en H. C. Rogge, *J. Wtenbogaert* enz., Dl. I, blz. 258.

3) Voorrede van de *Acta ofte Handelinghen des Nationalen Synodi*, 1618/19. Dordrecht, 1621.

4) Geesink, *a. w.*, blz. 54.

5) Dr. A. Kuyper, *Revisie der Revisie-legende*, Amsterdam, 1879, blzz. 106 vg., 114, 117.

6) Rogge, *J. Wtenbogaert* enz., Dl. I, blz. 209; en Geesink, *a. w.*, blz. 101.

Digitized by Google

heeft, zal ik nu als laatste punt van deze paragraaf behandelen; dan blijke tevens of de genoemde beschuldiging geheel, ten deele of in 't geheel niet waar is. Vooraf maak ik echter de opmerking, dat ik, beknoptheidshalve, onbesproken laat, wat niet onmiddelijk met Helmichius samenhangt; tenzij het noodig is er op te wijzen tot recht verstand der dingen.

Zoodra er sprake van kwam, dat Arminius wel eens tot hoogleeraar te Leiden kon worden benoemd in de vacature-Junius, was Helmichius dadelijk met vreeze vervuld. De academie zou, zijns inziens, aan een groot gevaar worden blootgesteld als dat doorging; hij zou zoo gaarne Piscator uit Herborn [1]), of Perkins, tegen wien Arminius geschreven had [2]), zien optreden; och, benoemden curatoren maar een van hen, die Junius op zijn sterfbed had genoemd, zoo schrijft hij vol bekommernis aan zijn intimus frater Arent Cornelisz in Nov. 1602 [3]). Als „deputaat" der Synode — waartoe hij, gelijk bekend is, tot zijn „leetwesen" in Juni j.l. ter N. H. Synode was aangewezen — achtte hij het dan ook plicht om te doen, wat te doen was, ten einde Arminius' beroeping te verhinderen; met zijne mede„gedeputeerden" moest hij waken voor de „ruste ende vrede der Kercken" [4]).

Nu hadden die synodale „deputaten" geen rechtstreekschen invloed op de benoeming der theologische professoren; zeer tot smart van Helmichius, die daarover in dezen tijd gedurig bitter klaagde, en aan de Staten een' voorslag wilde doen tot verkrijging van een besluit „ne posthac Professores Theol. in Academiam vocarentur inaudita Ecclesia" [5]). De

1) Rogge, *a. w.*, Dl. I, blz. 208.
2) Trigland, *a. w.*, blz. 289.
3) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blzz. 158—162, 167, 246.
4) Trigland, *a. w.*, blz. 285.
5) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blzz. 159, 165, 186. Vgl. H. H. Kuyper, *a. w.*, blz. 495.

Digitized by Google

curatoren wilden evenwel van dien invloed niet weten; ja achtten dat in strijd te zijn met de statuten der universiteit, en deden hun' eigen zin [1]). Helmichius en den anderen „deputaten" restte dus niets anders dan het geven van „seriae admonitiones" aan hen, wier oordeel of stem waarde had in deze aangelegenheid; en hij wilde die dan ook geven om getrouw te wezen in zijn' dienst en tot ontlasting der conscientie [2]). Zoo gezind, en bovendien wellicht nog aangezet door zijn' collega Plancius uit Amsterdam, die zich krachtig tegen Arminius heeft verzet [3]), heeft hij waarschijnlijk — en wat verkeerds deed hij daaraan? — reeds vóór 9 Nov., den dag, waarop de curatoren te Leiden vergaderden over de benoeming van Junius' opvolger, Gomarus aangespoord om het beroepen van Arminius aan curatoren te ontraden [4]); en het deed hem goed uit een' brief van Cornelisz te mogen vernemen, dat curatoren de zaak tot aan Febr. 1603 hadden uitgesteld, ten einde zich nog langer te kunnen beraden [5]). Helaas, die voor Helmichius eenigszins

1) H. H. Kuyper, *a. w.*, blz. 497. Vgl. Rogge, *a. w.*, Dl. I, blz. 223.

2) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 162.

3) Geesink, *a. w.*, blz. 88 vg.

4) Zeker durf ik dit niet zeggen, omdat daarvoor geen stellig bewijs te leveren is. Rogge, *a. w.*, Dl. I, blz. 209, stelt het als vast.

5) Cornelisz schreef Helmichius 16 Nov. 1602. Hij was met zijn' mede-»deputaat" naar Leiden geweest en had daar enkele bijzonderheden omtrent de benoeming van een hoogleeraar vernomen. *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. V (3e st.), blz. 354 vgg. Helmichius antwoordde hem 19 Nov. d. a. v. *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 161 vgg. Vgl. blz. 159, waar hij meêdeelt, dat uitstel hem gewenscht voorkwam.

De »mandata Synodi", in het begin van Cornelisz' brief genoemd, doelen zeer waarschijnlijk niet op de beroeping van een hoogleeraar, maar op een besluit van de Z. Holl. Synode in 1602, dat hare »deputaten" nu en dan een bezoek moesten brengen aan het Staten-Collegie te Leiden met het oog op het gedrag der alumni. Ook Helmichius heeft zich in de jaren 1594—'99 nu en dan moeten inlaten met de aangelegenheden van dat »collegium". Zie *het O.-A. d. N. H. K.*, Nr. 35, I, 46, waar o. a. een brief, op het collegium betrekking hebbende, door Helmichius namens Synod. »deputaten" geschreven, voorkomt (Ik nam hem op in Bijlage *D*); Nr. 38, bij de *stukken* over Woerden; en in de *Acta »deputt."* uit 1599.

Digitized by Google

kalmeerende mededeeling was onjuist; curatoren hadden na de zoo even genoemde vergadering, waarin Gomarus toegelaten was geworden om zijn gevoelen over de beroeping van een' hoogleeraar te zeggen, en te waarschuwen tegen Arminius [1]), met Oldenbarneveld [2]) geraadpleegd, en met Wtenbogaert — die zeer voor Arminius was, hem bijzonder geschikt vond en hem reeds vroeger met warmte had aanbevolen [3]) — en begingen toen, als in overhaasting, volgens dr. Sepp de „groote fout" [4]), dat zij Arminius dadelijk benoemden. Toen Helmich 21 Nov. uit de kerkeraadsvergadering naar huis ging, stelde de benoemde er hem meê in kennis; en twee dagen later was de curator mr. Cornelis van de Nieuwstadt reeds met den Leidschen pensionaris van Zeyst in Amsterdam geweest, om aan Burgemeesteren te verzoeken of zij Arminius wilden ontslaan [5]). Dat verzoek werd van de hand gewezen; zelfs met den Kerkeraad niet eens over het ontslag gesproken, zoodat Helmich met de kerkelijken weer eenige verademing kreeg; of, zoo al geene verademing, wijl hij wist dat de gecommitteerden namens de curatoren gezegd hadden, dat men in de weigering niet berusten zou [6]), dan toch weer eenigen tijd om met zijne medestanders te beraadslagen, en verder te arbeiden tot verhindering van den gevreesden en voor de kerken zoo noodlottigen slag.

Daartoe kwamen hij en de andere synodale „gedeputeerden" eerst samen in den Haag, en trachtten Wtenbogaert, die met nog enkele anderen ook bij die vergadering genoo-

1) Rogge, *a. w.*, Dl. I, blz. 207 vgg.

2) C. Brandt, *a. w.*, blz. 139; en Rogge, *a. w.*, Dl. I, blz. 210.

3) C. Brandt, *a. w.*, blzz. 131 vgg., 139—'45; en *Praest. ac Erud. Virr. Epistolae*, Nr. LVI. Vgl. Rogge, *a. w.*, Dl. I, blzz. 205 vg., 210; en *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. V (3e st.), blz. 355.

4) Aangehaald bij Geesink, *a. w.*, blz. 83.

5) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 165 vg.; en Rogge, *a. w.*, Dl. I, blzz. 204 vg., 209 vg.

6) Rogge, *a. w.*, Dl. I, blz. 212; en *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 165 vg.

Digitized by Google

digd was, in hunne oppositie te betrekken. Echter te vergeefs. Wtenbogaert nam het voor Arminius op en verliet toen de vergadering [1]), welke dit resultaat opleverde, dat de synodale „deputaten", die vroeger de Heeren Staten al voor Arminius hadden gewaarschuwd, nu aan de curatoren verzochten „de Kerken niet in gevaar te brengen, [en] liever na een *ander* [dan Arminius] om te zien, die niet *verdagt* was". Het algemeene antwoord, dat curatoren op de zaak letten zouden, kon maar weinig bevredigen [2]). Kort daarna, in Febr. 1603, ging er daarom weer eene deputatie op uit; nu naar Oldenbarneveld, die vroeger ook reeds van „deputaten" de bezwaren tegen Arminius had gehoord, en nu verzocht werd zijn' invloed tot wering van Arminius bij curatoren te willen aanwenden.

Helmichius, die er nu ook weer bij was, moet bij die gelegenheid de aandacht van den advocaat gevestigd hebben op de woorden van Arminius, bij de verklaring van Openb. 2 uitgesproken: „dat Godt de Roomsche kerck noch geen scheydtbrief en hadde gegeven" [3]). Die zinsnede was ietwat dubbelzinnig. Moest zij zoo opgevat, dat men, na de reformatie, in Rome's kerk nog de wettige voortzetting van het geopenbaarde lichaam van Christus had te zien, dan mocht Helmichius er zeker wel op wijzen als op eene zeer precaire uitdrukking; werd daarentegen bedoeld, zooals Wtenbogaert verklaarde aan den advocaat Barneveld, wien geheimhouding van de genoemde woorden was verzocht, maar die den hofprediker om nadere inlichting vroeg en ze kreeg, dat nog niet alle „vestigia Christianitatis" uit Rome waren verdwenen [4]), dan behoefde Arminius

---

1) Wtenbogaert, *Leven, Kerckel. Bedieninghe* enz., blz. 55 vg.

2) Trigland, *a. w.*, blz. 285; C. Brandt, *a. w.*, blz. 146—151; en Leydekker, *Eere van de Nat. Synode van Dordregt*, Dl. I, blz. 5.

3) Wtenbogaert, *Kerckel. Historie*, blz. 318 vg.; C. Brandt, *a. w.*, blz. 154 vgg.

4) C. Brandt, *a. w.*, t. a. p.

Digitized by Google

om zijn gezegde niet als een crypto-papist te worden voorgesteld. Beter ware dan ook zeker geweest, dat Helmich het genoemde, als te onduidelijk, niet had aangehaald; ofschoon zich verklaren laat, dat de gereformeerde „deputaat" in die dagen, met terugblik op hetgeen vroeger al met Arminius was voorgevallen, diens duistere woorden niet te best vertrouwde; en dat hij — in zake de aanstelling van een' hoogleeraar niets meer kunnende dan „sollicitus esse, monere et optare" [1]), en toch Arminius' vertrek naar Leiden in de toekomst zoo'n ramp achtende voor universiteit en kerk — in de hitte van den strijd niet altijd even keurig was in het kiezen van het wapen. En voorts, er is wel voor gezorgd dat er zout op die slak is gestrooid; Helmichius is over zijne handelwijze onder handen genomen. Na het bezoek bij Oldenbarneveld kwam hij spoedig meer dan eens bij Wtenbogaert. Den eenen keer werd gehandeld over de predestinatie en sprak Helmich o. m. uit, dat de politieken Calvijns leer op dat punt wilden veroordeelen om zoo de kerk onder de knie te krijgen, en dat zoowel de „verwerping" als de „verkiezing" de leer der kerk was; terwijl Wtenbogaert oordeelde, dat dit laatste geen kerkleer was, maar het bijzonder gevoelen van eenige kerkelijken. Een ander maal sprak men over Wtenbogaerts aanzien bij Oldenbarneveld. Volgens Helmichius was dat zoo groot, dat Wtenbogaert, door den advocaat alles, wat de kerk deed, omver wist te stooten, als het hem tegen de borst was; waarop Wtenbogaert natuurlijk het antwoord niet schuldig bleef. Ook liet Helmich in die samensprekingen nog uitkomen, dat er in Amsterdam waren, die dingen van nog al eenig gewicht tegen Arminius zouden inbrengen, als het beroep naar Leiden werd doorgedreven; en Wtenbogaert liet nog merken, dat hij wist wat Helmichius den advocaat uit Arminius' preek

1) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 165.

Digitized by Google

met betrekking tot Rome had voorgehouden; daaraan zijne afkeuring over zoo'n manier van doen toevoegende, te meer omdat Helmich er niet eerst met Arminius zelf over gesproken had; en er zich tevens over verwonderende, dat Helmich, die nog maar zoo kort in Amsterdam was, zich zoo „diep" in dat „geheele werk" met Arminius „instak" en zoo vijandig tegen den laatste optrad [1]). Met zoo'n afrekening kon Helmich het doen. Jammer voor den afstraffer, dat hij zich zelf ook nog al diep in de zaak van Arminius instak, en zich later zelf achterhoudend jegens Helmichius gedroeg, terwijl die van hem hoopte, dat hij, „wtgesteken het stuck der Praedestinatie", Arminius niet in alles zou toegeven [2]). Bovendien siert het Helmichius, dat hij er zich later bij Wtenbogaert over verontschuldigd heeft, hem iets uit Arminius' preek te hebben meêgedeeld, alvorens hij er met den prediker zelf over gesproken had; als reden opgevende, dat hij daartoe, vóór zijn vertrek naar den Haag, den tijd niet meer had gehad [3]).

En hij heeft ook nog met Arminius zelf een gesprek gehad over dien „scheidbrief aan Rome". In een zijner brieven aan Wtenbogaert, die hem van het gebeurde bij den advocaat op de hoogte had gebracht, bericht Arminius dat [4]). Helmichius had hem opgezocht om te vragen, wanneer hij eens gelegenen tijd had voor een onderhoud. Zij waren bij die gelegenheid echter al aan 't redeneeren geraakt en hadden wel 2 uur samen gesproken. Eerst had Helmichius hem gevraagd, of hij ijverig werkte aan zijn boek tot weêrlegging der Anabaptisten, hem door de Synode opgedragen; waarop Arminius had gerepliceerd, dat hij die opdracht der

---

1) G. Brandt, *a. w.*, Dl. II, blz. 46 vg.; C. Brandt, *a. w.*, blz. 156—160; Wtenbogaert, *Leven* enz., blz. 59; en Rogge, *a. w.*, Dl. I, blz. 216—218.
2) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 245, 261, 274.
3) Wtenbogaert, *Leven* enz., blz. 60.
4) *Praest. ac Erudit. Virr. Epistolae*, Nr. LX.

Digitized by Google

Synode daarom vooral met blijdschap had aanvaard, omdat hij daaruit besloot, dat hij zelf in 't geheel niet van dwaling verdacht werd, doch dat hij nu uit de handelingen der „gedeputeerden" ten opzichte van hem wat anders meende te moeten afleiden. Helmichius nam het van zelf voor, Arminius bij voortduring tegen hen op. Dan hadden zij gesproken over den strijd tusschen vleesch en geest, waarbij Arminius aan Helmichius gevraagd had, of er om zijne daarover gegeven verklaring suspicie van onzuiverheid jegens hem was. Naar zijn eigen oordeel kon dat niet zoo zijn; en hij was bovendien bereid met allen, ook met Helmichius, uitvoeriger over dat punt te discutiëeren. Ook was toen nog het punt van den „scheidbrief" aangeroerd geworden [1]), en had Helmichius eindelijk aan Arminius verklaard, dat er tusschen hen in dat stuk geen geschil was, doch dat Arminius, zijns inziens, dien zin niet meer moest gebruiken, om geen ergernis te geven aan de zwakken. Arminius dacht daar anders over, maar wilde daarin toch bewilligen, als hem bleek dat die uitdrukking aanleiding gaf tot laster en verkeerde opvatting. „Videre mihi videor," zoo vervolgt hij dan, „bonum illum virum, et plerosque alios, non serio satis de isto argumento cogitasse;" en voegt er dadelijk ironisch — of is het sarcastisch? — aan toe, „nisi forte parcat fortissimis argumentis in solemniorem collationem, ne ego praecognitis et praevisis telis repellendis mature umbonem quaeram et inveniam." Die laatste opmerkingen kunnen m. i. in zooverre waar geweest zijn, dat Helmich niet dadelijk al zijn kruit verschoten heeft; want dat hij het punt in kwestie niet voldoende overwogen had, komt mij niet zoo aannemelijk voor, omdat Helmichius in

---

1) Wat Arminius bij deze gelegenheid over »Rome" gezegd heeft, deelt hij in den brief niet mede. Later heeft hij nog meer dan eens over dit punt geschreven en ontzettende uitdrukkingen over den Paus gedaan. Ook heeft hij met Helmichius nog weer over dat punt geredeneerd. Zie *Praest. ac Erudit. Virr. Epist.*, Nr. LX, CXVIII en CXXIII.

Digitized by Google

't algemeen voor geleerd werd gehouden, en omdat zijn boekje tegen den Jesuïet Frans Coster toen al geschreven was [1]); waaruit toch zeker wel met eenig recht de conclusie mag worden getrokken, dat hij, met name de controvers met Rome, had ingedacht; „serio" en „satis" beide.

Middelerwijl hadden de curatoren van Leiden niet stilgezeten. Zij hadden hun verzoek om Arminius' loslating, in November 1602 geweigerd, in Februari 1603 herhaald, doch weer een weigerend antwoord gekregen. Daarbij lieten zij het evenwel nog niet blijven. Van Prins Maurits wisten zij gedaan te krijgen, dat hij Wtenbogaert meê naar Amsterdam zou zenden, om in zijn' naam nogmaals op Arminius' ontslag aan te dringen [2]). Het zou dus in Amsterdam spannen. op 2 April, den dag na Wtenbogaert's aankomst, schreef Helmich: „Ick hoor hy is gelogeert in 't Hoff van Hollandt, by eenige andere Gedep. Ergo etc. Wy sullen sterck besprongen worden: ende ik vreese voor moeyte ende onlust: doch de tijt sal ons leeren" [3]). Metterdaad *is* de Kerkeraad besprongen. Arminius toch, die vroeger graag in Amsterdam wilde blijven, was nu geheel anders gezind; was nu „gantschelijck tot die beroepinghe gheinclineert"; verklaarde, nu niet meer in Amsterdam te kunnen blijven; en ging zelfs naar enkele collega's toe, „om syne dimissie te solliciteren" en hen gerust te stellen omtrent zijne opiniën [4]). De Leidsche heeren en de Haagsche hofprediker, die 8 April in de kerkeraadsvergadering verschenen om Arminius' ont-

---

1) Hij stelde dat in 1598 op, zooals ik later uitvoeriger zal meêdeelen. Zie § 6.

2) Rogge, *a. w.*, Dl. I, blz. 212 vg. en 220.

3) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 179.

4) Rogge, *a. w.*, Dl. I, blz. 211 vg.; Trigland, *a. w.*, 286 vg. Vgl. H. H. Kuyper, *a. w.*, blz. 496. De door Trigland meêgedeelde getuigenissen der Amsterdamsche predikanten vindt men ook in *het O.-A. d. N. H. K.*, Nr. 6, I, 1.

Digitized by Google

slag te verzoeken, kwamen vijf dagen later terug; verzochten, dat men toch eindelijk „gheliefde te resolveren tot loslatinghe D. Arminii"; en voegden er bij, dat laatstgenoemde — en hij wilde dat ook om Helmichius — vóór zijn optreden in Leiden wel een onderhoud over zijne gevoelens wilde hebben met Gomarus [1]). Burgemeesteren eindelijk stonden, nadat Wtenbogaert en de zijnen in de eerste week van April met enkelen hadden gesproken, ook niet stijf meer op het stuk van weigering, blijkens de rapporten, welke Helmichius en enkele andere kerkeraadsleden, die van 8—14 April herhaaldelijk naar hen werden afgevaardigd, in den Kerkeraad uitbrachten [2]).

Aldus zeer in het gedrang gekomen, liet de Kerkeraad, die Arminius eerst niet wilde ontslaan, uit vreeze „dat hy, in de Professie zijnde, achter uytslaen" zou, hem op 14 April los, en wees Helmich mede aan om de kerkeraadsresolutie aan te dienen bij Burgemeesters, die zich met dat besluit conformeerden [3]).

Het zal onzen Wernerus niet aangenaam geweest zijn, dat bericht namens den Kerkeraad te moeten overbrengen.

In dat besluit — Trigland vermeldt het in zijn geheel — was evenwel, in aansluiting aan hetgeen op 13 April genoemd was, opgenomen, dat Arminius naar Leiden zou gaan „om aldaer met dominus gomarus professoor in de Theologie ten byweesen eenigher gedeputeerde des sinodi van eenige puncten int vrundelycken [te] confreren"; en Helmich schreef nu spoedig aan A. Cornelisz, alzoo een der N.-Holl. „deputaten" aan een der Z.-Hollandsche, hoe hij

---

1) Reeds in 1602 was Arminius daartoe bereid. C. Brandt, *a. w.*, blzz. 144, 164 vg., 172 vg.; Trigland, *a. w.*, blz. 287; en Rogge, *a. w.*, Dl. I, blz. 215.

2) C. Brandt, *a. w.*, blz. 168; en Trigland, *a. w.*, blz. 286 vg.

3) Voorrede van de *Acta der Nat. Synode* 1618/19; en Trigland, *a. w.*, blz. 287 vg.

Digitized by Google

dacht over de manier, waarop die conferentie zou kunnen gehouden worden. „Ick achte", zoo laat hij zich in een' brief van 19 April uit, „dat niet veel personen behoeven gedeputeert te worden: twee ten hoochsten van uwer sijde." Geene „politycke" mannen dus, maar „kerkelijke", die „nomine Ecclesiarum" kwamen, wilde hij bij de conferentie hebben. Dat was Arminius ook „wel te wil"; „plaetse, tegenwoordicheyt ende getal van personen" waren hem onverschillig, wijl hij de „gedeputeerden" niet als „accusatores", maar als „broeders" wilde „aensien"; „wel verstaende dat hy daer oock een persoon off twee by nemen soude; van dewelcke een soude wesen Joh. Wtenb."; en bovendien „behaechde" het hem „seer wel" als de curatoren ook vertegenwoordigd waren. Hij wilde er dus liefst ook niet-„kerkelijke" mannen bij hebben.

De curatoren zelf waren echter met die „kerkelijke" deputaten in 't geheel niet ingenomen. Zij beschouwden dat, zooals Arminius aan Helmich „verhaelde", „als een accusatie", en wilden „voorsien dat sulx in toekomende tijden niet meer geschied[d]e: namelick dat men iuyst soude moete confereren met dengenen die sy" beriepen; en „waren oock met malkanderen bedacht, dat sy eenige van harent wegen daerby begeerden", wellicht „Wtenbog. ende Hoogerbeets". Aan dat „verkeert oordeel" wilde Helmichius zich niet storen; „intrepide pergentes in officio" moest de leuze zijn. Hij was wel van gevoelen, dat het plan der curatoren „niet was na de nature van een vrindelicke conferentie: oock niet na de Acte van resolutie, tot Amsterdam genomen"; doch, zoo vervolgt hij, „alsser niemant anders bykomen soude dan die 2 boven genomineerde, dat waer een cleyne sake: want in allen gevalle begeer[de] hy [d. i. Arminius] doch Joh. Wtenbog. daerby." Inschikkelijk genoeg, was Helmichius dus bereid die concessie aan de Leidsche heeren te doen; op 6 Mei moest de bijeenkomst dan maar gehou-

Digitized by Google

den worden, met gecommitteerden namens curatoren er bij [1]).

Doch de curatoren waren hiermede nog niet voldaan. De conferentie moest ook van hen uitgaan en niet van de „kerkelijken". Zij moest „bij haer authoriteyt" worden gehouden; „anders soude haer authoriteyt te cort geschieden". Zij maakten zich daarom meester van de zaak, bepaalden plaats, dag en personen, en gaven daarvan o. a. kennis aan H. H. Burgemeesters van Amsterdam, die Helmich weer „de weet" deden van dat besluit. „Siet wat formaliteyten, siet wat een roock; num risum contines ad hanc supercilliosam stultitiam?", schrijft onze Wernerus aan Cornelisz [2]).

De synodale „deputaten" hebben zich echter ook daarin geschikt, en op 6 en 7 Mei heeft het onderhoud plaats gehad; niet in Leiden, maar in den Haag, ten huize van curator van der Does; bijgewoond door Helmich en Cornelisz namens de kerken van N.- en Z.-Holland, en ook door vertegenwoordigers van de universiteit. Hoofdzakelijk is gehandeld over Romeinen VII en over een vroeger gesprek van Junius en Arminius [3]); laatstgenoemde heeft toen zoo gesproken, dat hij aan Gomarus, Helmichius en Cornelisz — ofschoon maar eenigszins [4]) — heeft voldaan; en heeft be-

---

1) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 182—188. Vgl. *Praest. ac Erud. Virr. Epp.*, Nr. LXII; en H. H. Kuyper, *a. w.*, blz. 497. De Kerkeraad van Amsterdam schreef 18 April aan de »gedeputeerden" van Z. Holland om »eenige" voor de conferentie te deputeeren. Helmich schreef den brief en teekende hem met ds. Hallius. *O.-A. d. N. H. K.*, Nr. 7, blz. 21 vg. Op blz. 87 vg. vindt men een brief, d.d. 23 Apr. 1603, mede door Helmich geteekend, waarin de conferentie met Arminius ook nog weer wordt aangeroerd, en waarop het besluit der »gedeputeerden" slaat, dat meêgedeeld is in het *Kerkhist. Archief*, verzameld door Kist en Moll, Dl. II, blz. 468 vg.

2) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 189.

3) Wtenbogaert, *Kerck. Historie*, blz. 319 vg. Vgl. Trigland, *a. w.*, blz. 289 vg.; *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 182; en Rogge, *a. w.*, Dl I, blz. 224 vg.

4) Van Gomarus weten we dit uit Trigland, t. a. p.; van de beide anderen uit Helmichius' brieven. Arminius beweerde later, dat hij beiden

Digitized by Google

loofd „van niet singuliers te [zullen] drijven publice, maer met sijn collega's [te zullen] confereren" [1]). Van die satisfactie is eene schriftelijke verklaring opgesteld, welke mede door Helmich is geteekend, en daarna zat men met elkander aan „een eerlycken maeltyt" aan [2]).

Arminius was er dus door, en trad in September d. a. v. als hoogleeraar op [3]).

Ofschoon hij Amsterdam met Leiden had verwisseld, verloor Helmichius hem toch niet uit het oog. En dat was ook wel geraden, want de nieuwe professor had in September, uit Leiden, iets aan Wtenbogaert geschreven, waaruit wel af te leiden was, dat hij met zijne bijzondere gevoelens wel voor den dag zou komen [4]). In Febr. 1604 gebeurde dat dan ook reeds, bij gelegenheid dat Arminius over de bekende „Theses de Praedestinatione" disputeeren liet [5]). Aan Helmichius mishaagde die „novatio", en hij heeft er, precies wanneer is niet bekend, doch althans, vóór Augustus, met hem ook over gesproken. Arminius wees hem, om zich te redden, op „eenige dingen in Sohnio ende Amando Polano die hy gevolcht" had [6]).

»voldaen" had; wat Helmichius te ver ging, blijkens zijne brieven. Hij heeft er dan ook met Arminius zelf over gesproken. *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 222 vg. en 225.

1) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 200. Arminius zei later dat dit »confereren" alleen sloeg op Rom. VII; de »deputaten": »*De omnibus* istam conditionem intellectam fuisse." *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 238.

2) Schotel, *De Academie te Leiden in de 16e, 17e en 18e eeuw*, Haarlem, 1875, blz. 76 vg.

3) Geesink, *a. w.*, bl. 90.

4) Arminius schreef: »Utinam ego tam libere apud alios publice dicere audeam illa ipsa, quae aliquando privatim apud te deposui! Sed audebo." *Praest. ac Erud. Virr. Epp.*, Nr. LXIII.

5) Wtenbogaert, *Kerck. Historie*, blz. 323; en G. Brandt, *a. w.*, Dl. II, blz. 53.

6) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 200, 223. Ook Helmichius en Plancius hebben vóór Aug. 1604 een gesprek met Arminius gehad, naar aanleiding waarvan de laatste schrijft: »Arbitror de Helmichio, nunquam illi satisfactum iri. Qui possit? quum longe aliis fundamentis nitantur

Digitized by Google

Van een later gehoord gerucht, „dat Arm. hem so verre bloot [gaf] dat hy in materia Praedestinat. opentlick tegen Gomarum leer[de], sijn argumenten ex professo refuterende", zoodat er „dissensie in Academia" was, bleek Helmichius bij een bezoek aan Leiden in de zoo even genoemde maand niets; „dan in disputationib. [was] wel eenige diversitas judiciorum et sententiarum" uitgekomen; Arminius had een aantal „paradoxa" verkondigd. Daarover heeft Helmichius toen ook weer met hem gehandeld [1]).

Nog in dezelfde maand, en evenzoo in September en November, vernam hij wederom, dat Arminius „verscheyden dingen vast saey[de] in sijn lessen, die de ionghe luyden vast inn[a]men" [2]). De studenten — Wernerus zag zoo goed in, waar het heenging — werden op die manier „besmet", „affgeleydt" en „gecorrumpeert"; en door hen at de „cancker" weer voort in de kerken; o, hij was zoo bedroefd en „becommert", als hij dacht aan het gevaar, waarin de kerk zich bevond, aan het „verschil ende verdeylinghe" onder de studenten, aan de „contentie ende scheuringe", „die in de Academie te vresen" stond; „wat sal hier eyndelick wt werden, in dien 't so gaen sal", roept hij in Slachtmaand 1604 uit; zelf geen „deputaat" meer, kon hij toch „niet laten" aan Cornelisz te schrijven, dat de synodale „gedeputeerden" bedenken moesten, wat „raedt best gepleecht [zou] mogen worden" [3]).

---

conceptus ipsius, quae ipse non exponit ut dijudicari possint. *Praest. ac Erud. Virr. Epp.*, Nr. LXIX. Arminius verklaarde dus zelf — zooveel had hij dan ten minste wel van Helmichius begrepen — dat Helmichius en hij »eens anderen geestes" waren. Over Sohnius zie men Trigland, *a. w.*, blz. 290 vg. En Polanus zal door Arminius wel op even kreupele wijze »gevolcht" zijn. Zie over Polanus, Herzog, *Real-Encyklopädie*, erst. Aufl., Th. XI, i. v.

1) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blzz. 222, 224 vg. Vgl. blzz. 229, 231 vg., 238 vg. 245; en *Praest. ac Erud. Virr. Epp.*, Nr. LXX vg.

2) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blzz. 226, 228, 231.

3) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blzz. 226, 228, 231 vg., 242, 268 (vgl. 273, 282; en Trigland, *a. w.*, blz. 296) 276.

Digitized by Google

En zelf bleef hij ook in het belang van kerk en academie aan het werk, tot wering van Arminius' schadelijken invloed. In Jan. 1605 trok hij weer naar Leiden. De brief, dien hij over dat bezoek geschreven heeft [1]), meldt ons in hoofdzaak het volgende:

1°. dat Helmichius eene „lectio" van Arminius heeft bijgewoond, en daarna daarover „in 't breede" met hem heeft gesproken;

2°. dat volgens de bewering van Arminius de confessie „inepte" was geschreven, en haar opsteller de zaak niet goed had begrepen;

3°. dat Armijn een nieuw gevoelen had over den „Descensus ad inferos", waaronder hij niet meer verstond „extreme humiliatum fuisse"; en in strijd met vr. 114 uit den catechismus beweerde, dat de mensch in dit leven de wet volkomen vervullen kon, ofschoon echter niemand het deed; zoodat hij in twee punten beslist afweek van de leer, in den catechismus vervat, niettegenstaande hij er den mond vol van had — „plenis buccis semper detonat" — dat hij zich binnen de grenzen van den Heidelberger hield; en

4°. dat Helmich na de discussie met Arminius over de predestinatie, waarbij de vroeger genoemde paradoxen ook weer waren aangeroerd, als diens eenigste doel moest opgeven: de methode van Calvijn en Beza in zake dat punt omver te werpen, en zoo zich zelf een weg te banen voor eigen leering; waarvan dan de omkeering van andere „capita doctrinae" het gevolg zou wezen.

Het kon niet anders of Helmich moest Arminius vermanen, dat hij met geene nieuwigheden voor den dag moest komen, en eerst eens met zijne collega's moest gaan spreken over zijne bijzondere gevoelens, als hij die had; hij moest er hem wel op wijzen, dat de „questie" niet „all van Am-

1) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 237—241.

Digitized by Google

sterdam" kwam, zooals Arminius beweerde. De laatste gaf ten antwoord dat hij ook niets nieuws leerde, dat het spreken met de andere hoogleeraren toch niets zou geven, en dat de „questie" wel uit Amsterdam kwam. Bovendien „dissimuleerde" hij nu en dan, schrijft Helmich, zoodat de Amsterdamsche predikant onvoldaan was na het onderhoud met den Leidschen professor [1]).

Bij die gelegenheid heeft hij, blijkens denzelfden brief, ook met Gomarus gesproken, van wien hij vernam dat er „geen swaricheyt van contentie, off partijschap" in Leiden was, maar dat Arminius „al te mets dingen voortbr[acht], die tegen de gemeene leere [waren]" — het sub 2 en misschien ook wel het onder 3 meêgedeelde, heeft Gomarus hem genoemd, doch heeft hij bij deze gelegenheid niet meer met Arminius besproken —; en van Gomarus hoorde hij ook de klacht, dat Arminius was opgehouden met de „lectio" over het Oude Testament, welke hem was toegewezen, en met het Nieuwe Testament was begonnen; alzoo de sikkel in Gomarus' oogstveld had geslagen. Hem, en evenzoo prof. Trelcatius, spoorde Helmichius aan, om eens „privatim" met zijn collega te gaan spreken, terwijl hij ook den regent van het Staten-collegie, Cuchlinus [2]), tot waakzaamheid vermaande.

De vroegere „deputaat" der Synode bleef dus ook nu nog ijverig in de weer.

Twee maanden later toonde hij dat bij vernieuwing, doordat hij — ditmaal in Amsterdam — nogmaals eene samenspreking met den onzuiveren professor had; nu over punten, die zij „t' anderen tijden" nog niet besproken hadden. Zij hebben toen gedisputeerd over de vervulling der wet door

---

1) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 254.

2) Dat deze later »sijn ure in 't collegie" veranderde, »op de ure" als Arminius las, doch spoedig zijn »innovatie" moest nalaten, meldt Helmich in zijn *brief* van den »lesten April 1605". *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 282.

Digitized by Google

de wedergeborenen, over de nederdaling ter hel, en over de woorden uit Matth. 18 : 17 „zeg het der gemeente"; en in dit onderhoud kwam uit, dat Arminius *dogmatisch* niet zuiver liep, ofschoon hij volhield orthodox te wezen, en dat hij *kerkrechtelijk* neigingen openbaarde naar 't Erastianisme; waarom Helmichius hem dan ook wederstond en nogmaals op eene collatie met zijne medehoogleeraren aandrong [1]). En waarom, voegde hij er aan toe, geeft gij uwe „Synopsis" dan niet uit, die, naar ik hoor, klaar is; als daaruit blijkt, dat gij U in alles houdt aan de „analogia fidei", dan zal alle suspicie jegens U ook ophouden; doch Arminius was tot die uitgave nog niet bereid [2]). Het was weer dissimulatie! Arminius prees Calvijn zeer; volgens zijn eigen zeggen meer dan Helmichius deed [3]); hij was wel niet in alles met Calvijn eens, maar overigens — er was sedert de dagen der Apostelen nog nooit zoo'n exegeet geweest; hij was onnavolgbaar; en verder wenschte Arminius zich steeds te houden aan confessie en catechismus [4]), — maar toch merkte men wel aan zijne uitlatingen in de gesprekken, en aan de onrust in Leiden, dat er veel aan zijne zuiverheid haperde; Helmichius, die ook van Arminius gaarne het beste wilde oordeelen, kon hem niet voor geheel „sincerus" hou-

---

1) Een scherp — daarom nog niet verkeerd — oordeel over Arminius, geeft Cuno in zijn reeds meer genoemd werk over *Fr. Junius der Ältere*, op S. 171: Arminius' »ganze Theologie ruhte auf einem flachen Quodlibetanismus" en hij was aanhanger van het »Servilismus in Sachen der Kirche gegen die staatlichen Faktoren".

2) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 253—256. Helmichius had van Cornelisz gehoord, dat Arminius' *Synopsis* klaar was, en wenschte dat zij uitkwam, »ut tandem, schrijft hij, clare pateat sententia eius universa: quanquam, laat hij er dadelijk op volgen, si in multis discrepet multum, dabit scandalum; et forte erit instar pilae in medium proiectae, ad inchoandum certamen. Deus clementer avertat turbas ab Ecclesiis nostris, hoc tempore intempestivo." Zie *a. w.*, blz. 240 vg.

3) *Praest. ac Erud. Virr. Epp.*, Nr. CI.

4) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blzz. 239, 255; en G. Brandt, *a. w.*, Dl. II, blz. 82 vg.

Digitized by Google

den; hij en Wtenbogaert en wie er meer achter zaten, gingen „subdole" en „tecte" te werk! [1])

Doch hoe zou men recht vat op hem krijgen! Met de private colloquia kwam men niet verder [2]); er moest „bewijslicke stoffe" zijn [3]). Ds. Daniel Doleghius uit Delft, die in 1603 aan Arminius een' brief had geschreven, „die hem niet in alles wel behaecht" had [4]), en in 1604 tot „gedeputeerde" der Z.-H. Synode was benoemd [5]), vond het van belang, dat een aantal predikanten bijeenkwamen om met elkander te overleggen en eene gemeenschappelijke gedragslijn vast te stellen, ten einde Arminius te „wederstaen" [6]). Helmichius vond dit evenwel „wat te vroech om so breedt te nemen: 't soude qualick verholen blijven: men soude suspiciëren: die suspiciën souden geen goet wercken; ende waer 't niet nu ter gelegener tijt, soude verwijt ende schade daerwt volgen [7]). Dan dat eenige, drie off vier, van v luyden,

---

1) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blzz. 237 vg., 241, 245, 254, 256, 274. Als wij in dit licht Arminius' uitspraak over Helmichius; »semper differt et detrectat sententiam suam cum argumentis proponere (Rogge, *a. w.*, Dl. I, blz. 216*) bezien, dan denkt men onwillekeurig aan zeker spreekwoord over den waard en zijne gasten. Vgl. H. H. Kuyper, *a. w.*, blz. 498[1].

2) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 256.

3) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 265.

4) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 187.

5) Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. III, blz. 227.

6) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blzz 265, 274.

7) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 265 vg. Ds. Adrianus van den Borre, die in 1604 uit Schoonhoven in Leiden gekomen was en in 1605 op den preekstoel o. a. zei, dat de Heidenen zonder kennis van Christus konden zalig worden — wat door Arminius »versacht" werd — en later op de kamer van een student, »op de gesontheyt ende lang leven" van Arminius dronk; alzoo een ijverig voorstander en een beschermeling van Arminius was, »van wien [Helmich] bijna soude seggen dat hy een nest vol quade opiniën in sijn hoofft" had, klaagde in Febr. 1605 reeds aan Festus Hommius, »datter conventiculen gehouden w[e]rden om te delibereren hoe men Arm. wederstaen" zou. Zie *a. w.*, blzz. 156, 162, 243 vg., 268, 274, 282 vg. Vgl. *Praest. ac Erud. Virr. Epp.*, Nr. 69, 76—78, 80, 82 en 88.

Digitized by Google

naest by een geseten, eens te samen spreken voor 't eerste ende de sake eens overleggen ende overwegen ende een forme van advys ramen: ende dat wy, van sulcks geadverteert, onder ons oock eenige weynige allhier eens spreken ende hetselve advys overleggen offte wat anders daerby voegen: ende also in stillicheyt eenige preparatie maken, om in de toecomende Synodis daervan iet te handelen, dat vinde ick 't beste", bericht hij verder; „ende — zoo vervolgt hij — dat soude oock all na Paesschen moeten geschieden; want onse Synodus comt vroech. Daer sal wel te overleggen wesen, wat men voor bewijslicke stoffe heefft, die men in Synodo soude mogen voortbrengen: want men moet dencken dat men andere sal moeten doen geloven datter noot is, ende waermede dan met blijckelicke redenen?"

Men merkt, het verzet tegen Arminius komt nu in eene andere phase; Helmichius wil de zaak ter Synode brengen.

Zijn raad is opgevolgd. Veertien dagen later kwamen enkele predikanten [1]) in Delft bijeen — Helmich was om het a. s. nachtmaal verhinderd tegenwoordig te zijn — om te delibereeren. Na „lang debat" vond men, evenals Wernerus, vóór alle dingen noodig, dat men „ontwijffelicke sekerheit" kreeg „van 't gene D. A. [Arminius] ende A. B. [Borreus] [2]) dreven. Op Arminius en ook op de kerken had men dus het oog. En om nu tot de gewenschte zekerheid te geraken, wilde men door bemiddeling van Gomarus „sekere goede getrouwe Studenten of andere" zien te vinden,

---

1) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 269—272; (vgl. S. III, Dl. V, blz. 358). »D. D." op blz. 269 is zeker ds. Dan. Dolegius uit Delft; »J. B." is zeker ds. J. Bernardus uit Delft, dezelfde, aan wien Bertius eens schreef, »Te wenschen te zijn, dat Jacobs [Arminius] schalckheyt tot Amsterdam ware gebleven (Trigland, *a. w.*, blz. 297.); »C. S." is zeker Caspar Swerinckhusius uit Rotterdam (*a. w.*, S. III, Dl. IV, blz. 280 »C. Sweer" genoemd); »S. F." (L. P.) is mij onbekend (misschien Lib. Fraxinus uit den Haag); de vijfde was A. Cornelisz.

2) Zie noot 7 op de vorige bladzijde.

Digitized by Google

die moesten „opteeckenen" wat *Arminius* op zijne „lessen", *Borre* in zijne „sermoenen" leerde, „ende kennisse daervan [moesten] houden om ter noodt sekere getuygenisse te geven." Voorts moesten zij de privatissima van Arminius, waarop hij zich „naerder openbaer[de]" bijwonen, en ook eens naar hem toegaan, om hem „rondelick" na syn gevoelen te vragen; hij antwoordde „geerne" en zou dan zijne gedachten wel bloot leggen. Ook zou Gomarus zelf „wt de conferentie" met Arminius, en uit diens „scriptum in cap. 7 Rom.", „sijnen sin in sommige articulen wel connen verstaen."

Ziedaar wat men wilde met betrekking tot de tegenstanders der gezonde leer in Leiden.

En om de „kercken" te bewaren, wilde men, dat de studenten, die „van nieus tot den Dienst werden aangenomen", behalve de gewone onderteekening van confessie en catechismus, nog eene nadere verklaring zouden teekenen van dezen inhoud: „dat sy haer selven [zouden] houden datelick van den Dienst gedeporteert, ende [beloofden] afstant daer aff te doen", bijaldien zij tegen de leer disputeerden of leerden „in 't bijsonder off openbaerlick"; zelfs vonden enkelen wel goed, dat men hen eenige bepaalde punten onderteekenen liet. Zoo iets moest echter ter Synode worden vastgesteld; en omdat nu te Amsterdam al „een nieu gevoelen" bij enkele studenten aan het licht was gekomen, moest in N.-Holland dienaangaande een gravamen ter Synode worden ingediend; was daar dan wat „gestatueert" dan konden de *Noord*-Holl. „gedeputeerden" dat op de *Zuid*-Holl. Synode brengen. Resumeerende krijgen we dus — ik haal hier Helmich's woorden, welke nu wel te verstaan zijn, aan [1]) —: „4 punten: 1°. Ontwijffelicke sekerheyt te crijgen: 2°. Onderschrijvinghe in de Classen: 3°. Naerder concept van eenige punten, tot onderschrijvinghe; 4°. Gravamen aan den

---

1) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 275.

Digitized by Google

Synodum. [Middelen] „daartoe" „(1) getuychnissen ex auditorib. lectionum et concionum: (2) ex privat. exercitiis: (3) ex consultoribus: (4) ex ipso D. D. Gom. per colloq. cum A."

Hoe oordeelde Helmichius over deze plannen der Zuid-Hollandsche broeders?

De middelen — uit gebrek aan beter in de bestaande verlegenheid wel te verklaren, doch overigens niet boven alle verdenking verheven [1]) — vond hij „goet"; maar tegen een paar „punten" en de „executie" daarvan had hij, na rijp beraad, nog al bedenkingen [2]). Het eerste punt was goed; het tweede ook wel, „namelick voor de kercken", doch zijn bezwaar daarbij was, dat „het stuck van de Vnivers. daermede niet gebetert" werd; het derde beviel hem nog minder „want dat behoor[de] eygentlick aen den Synod. Generael"; het vierde, „om een gravamen op den Synodum te stellen, in genere" vond hij „allerbest", maer daer [vielen] veele consideratiën in de maniere". Of het in Noord- dan wel in Zuid-Holland werd ingediend, deed er niet toe, als men maar goede gronden had om het „te verclaren ende [te] demonstreren in den Synodo"; daarop kwam het aan; die „stoffe" mocht wel „dubbeld" zijn: „1. Claer ende bewijslich, ende onloochbaer; 2. Wichtich ende claer tegen den grondt ende fondamenten des Catechism. offte Confessie". Zijn „voorslach" was daarom, dat eerst „in alle manieren" werd gearbeid „om stoffe"; dat daarna de professoren of Gomarus alleen met Arminius gingen spreken, opdat men „haer getuychenisse, oordeel ende verclaringhe" gebruiken kon; en dat de „gedeputeerden" der Synode dan met die 2 punten ter Synode kwamen [3]). Door zoo te doen zou men „veel tijts winnen,

---

1) Vgl. H. H. Kuyper, *a. w.*, blz. 498 vg.

2) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blzz. 273, 275—281.

3) Helmichius begreep wel, dat men zou kunnen vragen of die zaken niet eerst op de mindere vergaderingen gebracht moesten worden, en of de synod. »deputaten" daarmede wel dadelijk ter Synode konden komen.

Digitized by Google

ende veel steenclippen wijt voorby seylen, daer men anders aen pericliteren soude". Aldus schreef hij 26 April 1605; welk schrijven even later gevolgd werd door het bericht, dat het al te laat was om nog een gravamen bij de N. Hollandsche Synode in te dienen; dat zijne collega's, met wie hij „de sake van Leyden" besproken had, ook beter vonden, dat nog gewacht werd op „breeder stoffe wt 2 disputatien", die „corts" aan de academie gehouden zouden worden; en dat „de sake" dan eerst op de Z. Hollandsche Synode werd gebracht door de „gedeputeerden", die vooraf nog, na „genomen informatie" van de „stoffe van punten", en „na gehouden communicatie" met de andere professoren, Arminius zelf moesten „aenspreken ende hem versoecken by geschriffte sulcke punten als hy meyn[de] noch gerequireert te worden ende verbeteringhe te behoeven in [de] Kercke, om deselve ter examen te stellen in den Synodo, ende dat alles met ordre en stichtinghe [mocht] geschieden". „Ende dat sy dan sulck haer doen, ende het antwoordt D. Arm. sulcks als het [viel], tsij dat hy 'tschrifft" gaf of niet, „off dat hy het wtstel[de] op den Gener. Synod., off dat hy dissimuleer[de] iet te hebben: offte hoe dat het soude mogen vallen, tselve pleynlick den Synodo aendien-[d]en met alle nodige circumstantiën, om daerop gedaen ende geresolveert te worden. Deze procedure dunckt ons de beste" [1]), zoo eindigt Helmich, die, blijkens het meêgedeelde,

---

Daarom laat hij in zijn' brief volgen (blz. 279 vg.): »Dit (t. w. dat men dadelijk de punten ter Synode brengt door middel van de »deputaten") heefft ooch ende fondement: want 1. De sake is generael, niet classicael, maer generael aen alle keroken: ende daeromme nooh eer voor een Nation. Synod. directe, als voor een particulier: dooh een particul. Synod. is de naeste, by gebreck van een ander. 2. D'instructie der Gedep. houdt, ende is nu onlangs door authorit. der Staten ende beyder Synod. solemnelick bevesticht, dat sy in tijts acht nemen sullen op de rijsende swaricheyden etc. Ergo ex officio: oock te beschuldigen naderhandt indien sy het niet en doen." Vgl. Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. I, blz. 350; Dl. III, blz. 232.

1) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 283 vg.

Digitized by Google

met beleid en met de noodige voorzichtigheid te werk ging, om de geschilpunten over de leer ter Synode te krijgen, en daar geen fiasco te maken.

Gelijk bekend is, de „gedeputeerden" van Z. en N. Holland hebben Arminius 30 Juni 1605 bezocht [1]), doch zijn in hunne qualiteit als „gedeputeerden" door hem niet ontvangen; de curatoren, „onder welke hy stondt", „souden hem 't selve qualyck afnemen". Wilden zij als „private predikanten" met hem over de leer spreken, daartegen had hij geen bezwaar, mits zij dan maar geen rapport bij de Synode indienden [2]).

Onverrichter zake gingen zij dus weer heen.

Niettemin kwam de „sake van Leyden", geheel naar den wensch van Helmich, wel op de Rotterdamsche Synode, in Aug. 1605 begonnen, doordat de „deputaten" daar verslag deden van hun wedervaren bij Arminius [3]), en de Classe Dordt, naar aanleiding van de geschillen te Leiden, daar een gravamen [4]) indiende. Die Synode besloot, dat hare „gedeputeerden" — en die van N. Holland zouden verzocht worden meê te doen — een onderzoek naar de leerverschillen in Leiden moesten instellen, en aan curatoren of H.H. Staten moesten verzoeken, dat door hunne tusschenkomst de theol. profes-

1) Trigland, *a. w.*, blz. 299 en 316. Vgl. Rogge, *a. w.*, Dl. I, blz. 257 vg. Of zij zich ook van die vroeger genoemde middelen hadden bediend om achter Arminius' gevoelen te komen, bleek mij nergens, ofschoon in de gesprekken wel gewezen is op de geruchten, door studenten en anderen verspreid. Met Trelcatius en Gomarus is gesproken na het bezoek bij Arminius. Trigland, *a. w.*, blz. 299 vg. Vgl. G. Brandt, *a. w.*, Dl. II, blz. 58 vg.

2) Even te voren had Arminius nog eene »collatio" aan Helmich aangeboden, (*Praest. ac Erud. Virr. Epp.*, Nr. LXXVII), doch dat aanbod kon hij gemakkelijk doen, omdat Helmich toen geen »deputaat" was.

3) Trigland, *a. w.*, blz. 302.

4) Te vinden bij Trigland, *a. w.*, blz 301. Of die Classe dat gravamen indiende op raad van Helmich of Cornelisz of de synod. »deputaten", vond ik nergens. Het was zeker wel in hun geest, evenals art. 17 van die Synode. Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. III, blz. 234 vg.

Digitized by Google

soren in Leiden er toe gebracht werden, om hun gevoelen „rondelyck" te „verclaren", opdat die „verclaringe" aan de Classen kon worden toegezonden, en op die manier alle „suspicien" werden geweerd en de „kercken in ruste" werden gesteld; weigerden de professoren, dan moest uit elke Classe één lid aan „deputaten" worden toegevoegd, en door hen gemeenschappelijk worden gedaan wat zij in de gegeven omstandigheden het beste vonden, aangezien „door het onseker verwachten des synodi nationalis de zake niet dien[de] opgehouden te worden, uijt vreese van meerder swaricheden" [1]).

Aan het eerste deel van dien synodalen last werd in Nov. d. a. v. voldaan [2]), doch curatoren waren „deputaten" al voor geweest en konden hun een stuk toonen, waarin de theol. professoren verklaarden, dat er in de fundamenteele stukken der leer tusschen hen geen verschil was [3]).

De „deputaten" liepen dus „met het hoofft tegen de muer" [4]). En wel begrijpende, dat eene commissie, „die de feitelijke macht tot bevelen en het oefenen van contrainte miste," niets gaf, lieten zij de formeering daarvan maar achterwege, en begonnen weer op de acte van consent tot het bijeenroepen der Generale Synode aan te dringen. Daarheen hadden de curatoren ook verwezen [5]); en daar moest de „sake" die „generael was", eigenlijk ook beslist worden [6]). Dat consent nu konden „deputaten" in No-

---

1) Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. III, blz. 236 vg. Vgl. A. Kuyper, *De Leidsche Professoren* enz,, 1879, blzz. 35, 99. Arminius was met dat onderzoek niet ingenomen. Rogge, *a. w.*, Dl. I, blz. 260[1].

2) Rogge, *a. w.*, Dl. I, blz. 260 vg. De negen punten, aan de curatoren voorgesteld, zijn ook opgenomen in de *Acta »deputt."* uit 1605. *O.-A. d. N. H. K.*, Nr. 31, A. (Vergadering van 8 Nov.). De elf bezwaren, die de »deputaten" in October »om der memorie wille" opgeteekend hadden, zijn te vinden bij A. C. Duker, *a. w.*, Bijlage XXXIII.

3) Schotel, *a. w.*, blz. 78. Vgl. H. H. Kuyper, *a. w.*, blz. 500.

4) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 279.

5) Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. III, blz. 248 vg.

6) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 279. Vgl. A. Kuyper, *a. w.*, blz. 36.

Digitized by Google

vember krijgen, zooals ik vroeger reeds meêdeelde [1]), maar onder dit beding, zei Oldenbarneveld er namens de Staten bij, dat de confessie moest worden „geresumeerd" [2]). Ook wees ik er reeds op, dat „deputaten" toen dadelijk naar Amsterdam schreven om gecommitteerden, ten einde met hen te overleggen of men het consent met de clausule zou aannemen; dat Helmichius — dien ik tot recht verstand van het verloop een oogenblik uit het oog scheen te verliezen — met Plancius naar den Haag is geweest, daar een stuk heeft gesteld, waarin men aan de Staten vroeg de clausule weg te willen laten, doch er bijvoegde, dat men er zich, nood gedwongen, onder protest, in schikken zou, als de „acte" dan maar dadelijk gegeven werd; en dat Helmichius dit verzoek „mondeling" in de Statenvergadering heeft gedaan. Het verzet tegen dit Arminiaansche resumtieplan baatte echter niet; en 15 Maart 1606 werd de beloofde acte gegeven, waarin nu zelfs, tot nog meerder smart van Helmichius en zijne mede-standers, het woord „resumtie" veranderd was in „revisie", en was ingelascht, dat ook de catechismus moest worden gerevideerd [3]). Helmich ontving de acte spoedig en bracht ze in den Kerkeraad, die ze weer aan de kerken toezond, maar er in eene begeleidende missive, door Helmichius als praeses en ds. Halsbergius als scriba van den Kerkeraad geteekend, op wees, dat de in de „acte" genoemde „revisie" door hem niet was geapprobeerd [4]). In verscheidene provincies was men „niet weynich door dese clausule geergert" [5]); en in het volgende

---

1) Zie § 2 van dit Hoofdstuk.

2) Over de beteekenis van het woord »resumeeren" en het later te noemen »revideeren", in den stijl dier dagen, zie men A. Kuyper, *Revisie der Revisie-legende*, blz. 108.

3) A. Kuyper, *a. w.*, blz. 109.

4) Trigland, *a. w.*, blz. 351.

5) Voorrede van de *Acta der Nat Synode* 1618/19. Zie voor *Friesland*, Trigland, *a. w.*, blz. 363 vg.; voor *Groningen*, G. Brandt, *a. w.*, Dl. II.

Digitized by Google

jaar is dan ook, mede door Helmich, nogmaals eene poging gewaagd, om er af te komen en zoo de Arminiaansche plannen te verijdelen.

De Staten hadden namelijk in de acte van consent ook opgenomen, dat zij eenige kerkedienaren zouden „beschrijven" om hun een praeadvies te geven over het houden der Synode [1]). Met die beschrijving werd echter getalmd, zoodat Helmich meer dan eens met Plancius naar den Haag is geweest, om er op aan te dringen. Eindelijk in April 1607 werden de Prov. Staten der verschillende provinciën uitgenoodigd, om tegen 22 Mei een tweetal predikanten naar

---

blz. 68. Vgl. Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. I, blz. 398. Groningen schreef er zelfs een belangrijk stuk over aan de kerk van Amsterdam, waarvan later gebruik is gemaakt door de Amsterd. Classe bij het opstellen van hare redenen tegen de »clausule". *Acta der Classe Amsterdam*, 14 Mei 1607. Die »Redenen" zijn nog aanwezig in *het O.-A. d. N. H. K.*, Nr. 31, B, 44. Ook hebben de syn. »deputaten" van Z. Holland in 1606 aan Amsterdam's Kerkeraad verzocht, om nog eens aan Groningen te schrijven, wijl daar beslist bezwaar was tegen het komen ter Synode, zoolang de gehate restrictie werd gehandhaafd. *Acta »deputt."* 1606, in *het O.-A. d. N. H. K.*, Nr. 31, A. Voor *Z. Holland* verwijs ik naar Trigland, *a. w.*, blz. 351 vg. Vgl. A. Kuyper, *a. w.*, blz. 109. In *N. Holland* waren vooral de Amsterd. Kerk en Classe sterk tegen de revisie der Formulieren van Eenigheid. Trigland, *a. w.*, blz. 351; en *Acta der Classe*, 14 Mei 1607. Hoe de N. H. Synode dacht vindt men bij G. Brandt, *a. w.*, Dl. II, blz. 66. Vgl. Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. I, blz. 390. Daar duidde men dus, om het met woorden van Trigland (*a. w.*, blz. 352) te zeggen: »alles nae den aert der liefden ten besten". In *Zeeland* is zeker ook bezwaar tegen de clausule geweest; ten minste men wilde daar geene verandering in de leer. Zie Helmich's *brief* van 2 Mei 1607 (opgenomen in Bijlage *D*), waarin tevens uitkomt, dat hij zelf nog al gunstig dacht over het voornemen der Staten met de clausule. Zelfs gaat hij wel wat heel ver, als hij de Staten in elk opzicht van verkeerde plannen tracht vrij te pleiten; want — het zij nogmaals met Triglands woorden (t. a. p.) gezegd — »'t en is niet te twijffelen, of vele Heeren aldaer present hebben 't alsoo oprechtelijck gemeent" [d. w. z. dat zij niet naar eenige »novatie" of »veranderinge" in leer of religie stonden], maar dat de advocaat en nog enkelen anders dachten, »heeft de droevighe ervarentheyt daer nae wel gheleert".

1) Trigland, *a. w.*, blz. 351. Vgl. Rogge, *a. w.*, Dl. I, blz. 274 vg.

Digitized by Google

den Haag te zenden; Holland en Friesland mochten ook wel professoren afvaardigen [1]).

In Gelderland en Overijsel hadden de aangeschreven predikanten bezwaar, omdat de keuze der afgevaardigden van de *Staten* en niet van de *kerken* uitging. En het zou zeker, — zoo schrijft Helmich, die zelf ook gevraagd is om in den Haag te verschijnen, — beter geweest zijn, dat de Staten het kiezen van de dienaren aan de vrijheid der kerken, wier recht het was, hadden overgelaten. Gemakkelijk, dus vervolgt hij, was het te begrijpen van hoe groot gewicht het was en wat gevolgen het hebben kon, als de Overheid naar eigen goeddunken, buiten de kerken om, dezen of genen koos, om over kerkelijke zaken te beraadslagen. De N.-H. Synode had dan ook ten vorigen jare maatregelen genomen tot handhaving van de vrijheid der kerken. En de predikanten in de Amsterdamsche Classe wilden wel niet, dat zij, die door de Staten geconvoceerd werden, weigerden, opdat de voortgang der Synode niet belet werd, doch hadden tevens bepaald, dat die personen niet naar den Haag zouden gaan zonder eene instructie van hunne Classe of ten minste van hunne kerk, waarin ook moest voorkomen dat deze manier van doen alleen voor ditmaal werd toegelaten.

Ook zag Helmich er niet veel heil in, dat er professoren voor die vergadering waren benoemd. Op zichzelf leverde dat geen bezwaar op, maar het scheen dat dit om opzettelijke redenen zoo bepaald was; en waarop het uitloopen zou zou de toekomst leeren. Er was al gezegd, dat er eenigen van beide partijen benoemd werden, opdat de verkozenen niet „unius partis" zouden zijn. Let wel! — zegt Helmich — de Staten van Holland erkennen, dat er partijen onder de dienaren zijn: derhalve willen zij dat er van elke richting

---

1) Rogge, *a. w.*, Dl. I, blz. 288 vg.; en Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. I, blz. 411.

Digitized by Google

worden benoemd. Als dat waar is, en de bijeenkomst op die wijze met opzet gemengd zal zijn, dan zal daaruit slechts grooter verwarring en moeilijkheid bij het beraadslagen ontstaan [1]).

Hij was dus niet zonder zorge en vreeze toen hij, met bekomen instructie van de Classe [2]), in Mei 1607 naar 's Gravenhage ging; en die vreeze en zorge zijn er zeker niet op verminderd, toen hij daar Arminius en Wtenbogaert aantrof. Zijne voorspelling over moeielijkheid en verwarring zou in vervulling gaan.

Aan de vergadering van zeventien, het bekende „conventus praeparatorius", dat Helmichius tot assessor benoemde — ds. Fontanus uit Arnhem presideerde, Becius pred. te Dordt was scriba — werden door de Staten acht vragen ter beantwoording voorgelegd [3]). Op vijf kreeg men een eenstemmig antwoord [4]), doch bij de drie laatste kwam en bleef er „na seer vele eñ lange debatten" [5]) verschil. De zesde vraag luidde: „Off de gedeputeerde ter voorschreven vergaderinge [d. i. Gener. Synode] niet en behoor[d]en verplicht te worden vrymoedich hare meyninge te verclaren sonder hen anders als aen Gods woort verbonden te houden;" m. a. w. of men ter Synode niet zitting moest hebben, zonder aan confessie of catechismus gebonden te zijn. Neen, zeiden Helmichius en nog twaalf; ja, meenden Arminius en Wtenbogaert met de geconvoceerden uit het Sticht, die voor het „Remonstrantsche" beginsel opkwamen [6]). Helmichius schreef later over dit punt: Als men niet anders oordeelen kan dan

---

1) Helmich's *brief* van 2 Mei 1607. Zie Bijlage *D.*

2) Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. I, blz. 411; en *Acta van de Classis van Amsterdam*, 14 Mei 1607.

3) Rogge, *a. w.*, Dl. I, blz. 291 vg.

4) Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. I, blz. 412.

5) Ontleend aan 't »verbael van 't gebesoigneerde" op het convent; bewaard in *het O.-A. d. N. H. K.*, Nr. 31, B.

6) A. Kuyper, *a. w.*, blzz. 113, 153 vg. Vgl. Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. I, blz. 411 vg. Over de houding der beide predikk. uit het Sticht, zie Trigland, *a. w.*, blzz. 358, 405.

Digitized by Google

los van de subscriptie en moet eens lang over eene zaak denken, zoodat men in de vergadering niet klaar komt, dan zou men buiten de Synode ook nog vrij zijn van de onderteekening; maar als men die vrijheid zoover niet wilde uitstrekken, en men kon buiten de Synode wel over een punt oordeelen, terwijl men aan de subscriptie gebonden was, dan kon men dat ter Synode zelve ook wel. Hij noemde het gevoelen der tegenstanders daarom absurd [1]).

In vraag zeven werd gevraagd: „Of men sal mogen reces nemen, indien eenige saecken voorvallen, daerinne de gedeputeerde [ter Synode] haer beswaert souden mogen vinden". Ja, oordeelde men eerst gemeenschappelijk, zonder meer; maar de dertien „Contra-Remonstranten" merkten bij het debat, dat Arminius en Wtenbogaert de uitspraken der Synode eigenlijk niet voor „bindend en beslissend" [2]) wilden houden, en onder Synode eigenlijk verstaan wilden, niet alleen de gedeputeerden, maar ook de deputeerenden, „tot dewelcke reces [zou] mogen genomen worden" [3]). Op die manier zou de deliberatie op een „lietjen sonder eynde" uitloopen; waarom de dertien gereformeerden dan ook, niet tegen alle „recessen" zijnde, bij het „simpelyck ja" nog dit voegden, dat de Synode oordeelen zou „waerop, hoe ende wanneer het reces genomen [zou] worden" [4]).

De laatste vraag eindelijk was van dezen inhoud: „Wat voorder tot de beschryvinge van de voorschreven vergaderinge [Gener. Synode] dienstelyck is om de vruchten van dien tot welstant der kercken te mogen genieten". Hierbij

---

1) Helmich's *brief* aan Lubbertus, d.d. 4 Oct. st. n. 1607. Zie Bijlage *D*. Wat hij schrijft is zakelijk hetzelfde als hetgeen genoemd wordt in A. Kuyper's *a. w.*, blz. 159 vg., derde en vierde »tegenreden" en »Antwoort".

2) A. Kuyper, *a. w.*, blz. 113.

3) A. Kuyper, *a. w.*, blz. 154.

4) Trigland, *a. w.*, blz. 390; en A. Kuyper, *a. w.*, blz. 161.

Digitized by Google

kwamen o. a. Helmichius en de broeders uit Friesland [1]) met hunne instructie tegen de „revisie" voor den dag, en waren de bekende „dertien" van oordeel, dat aan de Staten verzocht moest worden om weglating van de clausule over revisie van confessie en catechismus „inde uytschryvinge des nationalen synodi". Zij beweerden niet, dat er *nooit* revisie *mocht* zijn, maar waren tegen „vaste revisie", tegen een „altijd moeten", dat de vier anderen wilden doordrijven, bewerende „dat hem niemant en behoor[de] te beswaren over de clausule van revisie des catechismi, ende der belidinge, dewyl revisie alsoo wel confirmatie als correctie veroorsaeckt" [2]).

Werd men het dus eens over vijf vragen en nog resteerende kleinigheden [3]), op drie vragen luidde het eindantwoord verschillend. Wel hebben de dertien strijders voor de gereformeerde beginselen bij die drie laatste punten hun best gedaan om „so vele [hun] conscientie halven mogelyc was" [4]), hunne „medebroederen" „te gemoete te gaen", doch zij konden hen niet „contenterē". Dies werd „eyndelyc goetgevonden dat de verschillen advysē nevē malkanderē souden gestelt werden, ēn also den E. Heerē Staten souden overgelevert worden"; waartoe vier benoemd werden, die 1 Juni hunne opdracht uitvoerden [5]).

Waarom de groote meerderheid van de leden der „voorbereidende samenkomst" op de drie genoemde hoofdpunten van de „Remonstrantsche" minderheid bleef verschillen, heeft

---

1) H. v. d. Tuuk, *Johannes Bogerman*, 1868, blz. 76.

2) Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. I, blz. 413; en A. Kuyper, *a. w.*, blzz. 108, 111, 154, 164.

3) Rogge, *a. w.*, Dl. I, blz. 295. Hoe Helmichius over het punt der »revisie" dacht, heeft hij later nog breed toegelicht in een stuk aan de N. H. Classen. Ik zal dat nog bespreken.

4) A. Kuyper, *a. w.*, blzz. 113, 153.

5) Zie het »verbael", dat ik reeds noemde; en Rogge, *a. w.*, Dl. I, blz. 296.

Digitized by Google

zij, behalve in hetgeen in haar antwoord aan de Staten was uitgedrukt, later nog in eene breede justificatie toegelicht.

De aanleiding daartoe was deze.

Helmichius vernam, niet zoo lang na die Haagsche vergadering, van Wtenbogaert, dat Arminius en hij, „cum suis", het voornemen hadden, „hare redenen, dienende tot bevestiginge van hare advisen, den heere advocaet Barnevelt" over te geven; zij waren „daertoe" niet „versocht", maar „sulx was [hun] geraden" [1]). Aan dat voornemen hebben zij op 6 Sept. ook gevolg gegeven [2]). Barneveld heeft dat stuk echter niet voorgelezen in de Staten-vergadering, maar het slechts verzegeld laten zien, terwijl het bewaard zou blijven totdat ook de gereformeerden hunne „redenen" hadden ingezonden, zoo als Helmich aan Lubbertus schreef [3]). Daarom is toen enkele dagen later eene vergadering in Delft gehouden, waar Gomarus, Becius, de synodale „deputaten" van N. en Z. Holland, en Helmichius, op wiens initiatief zij wellicht is belegd, tegenwoordig waren. Die hebben daar met elkander „eenige redenen geconfereert, die ten deele by de broeders van Groeningen waren gestelt ende gecommuniceert" [4]), en ten deele door Becius; goed gevonden, dat men „van deselve een beworp" zou maken, en dat de dertien, die in den Haag „eenstemmich" geweest waren, „voor den winter" nog eens bijeen zouden komen, om „met gemeene toestemminge" de „redenen" vast te stellen en te teekenen, en te overleggen of men ze ook, „sonder daertoe

---

1) Kist en Royaards, *Archief voor Kerkel. Gesch.*, Dl. XV, blz. 345—'48. Vgl. Rogge, *a. w.*, Dl. I, blz. 305; en Helmichius' *brief* in noot 3.

2) Wtenbogaert, *Kerck. Historie*, blz. 362.

3) *Brief* van 4 Oct. st. n. 1607. Zie Bijlage *D.* Vgl. Rogge, *a. w.*, Dl. I, blz. 308.

4) Het stuk der Groninger broeders is zeker — blijkens hun brief d.d. 22 Sept. 1607, aan Helmich toegezonden, en waarin naar vroegere aan »Amsterdam" toegezondene redenen verwezen wordt, — hetzelfde, dat ik reeds noemde in noot 5 op blz. 255 vg. Helmich heeft dat stuk dan zeker meêgenomen naar de vergadering te Delft.

Digitized by Google

versocht te syn" overgeven zou. De dag van samenkomst werd ook reeds bepaald; men zou de dertien broeders vragen, tegen Dinsdagavond 16 Oct. in Amsterdam te willen komen, ten huize van Helmichius, die hen allen ontvangen zou, en die met Gerardi en Becius op zich nam de andere broederen uit te noodigen en hen van het doel der conferentie op de hoogte te brengen. Den volgenden dag zou men dan delibereeren [1]).

In dien tusschentijd heeft Becius reeds een „beworp" [2]) in gereedheid gebracht en ter lezing en beoordeeling toegezonden aan Helmichius. Deze zag het in en schreef „op een besonder pampier" zijne „meyninge", welke hij te gelijk met diens eigen stuk weer aan Becius toezond. In die „meyninge" bood hij aan Becius allereerst „een cort Prefatie" aan, die, naar hem dacht, aan het stuk moest voorafgaan; verder maakte hij eenige wijziging in de volgorde, door Becius voorgesteld; deed er nog „eenige meerder tegenworpingen" bij, welke in het concept van Arminius c. s. „claerl. wtgedruckt" stonden; en was van oordeel, dat er „een conclusie cortel. aengemaeckt [moest] worden, om de H.H. wat te bewegen, ad relinquend^{-} aliquō simul in animo legentis" [3]). Wenken, welke het „beworp" beter maakten.

En toen nu de bestemde dag was aangebroken, kwamen acht [4]) van de dertien broeders in Amsterdam bijeen, en heb-

---

1) Kist en Royaards, *a. w.*, t. a. p. Vgl. noot 4.

2) Dit is zeer waarschijnlijk het stuk, dat Trigland meêdeelt in *a. w.*, blz. 365 vg. Er komt veel uit het reeds meer genoemde Groninger stuk in voor, terwijl het andere er dan door Becius zelf is bijgevoegd; of juister nog, Becius heeft zijn geheele »beworp" zeker opgesteld *na* en *naar aanleiding van* en *uit* het verhandelde op de vergadering te Delft. De minute, door Becius geschreven, is in *het O.-A. d. N. H. K.*, Nr. 6, I, 18.

3) *Brief* van Helmich aan Becius, d.d. 28 Sept. 1607. Bijlage *D.*

4) Trigland, *a. w.*, blz. 364. Rogge, *a. w.*, Dl. I, blz. 308 noemt Gosuinus uit Kampen niet. De korte Acta der vergadering, die van 17—21

Digitized by Google

ben uit de „meyninge" van Helmich, uit het „beworp" van Becius, en uit stukken van enkele anderen [1]) een definitief concept gemaakt, dat daarna in 't net is geschreven, bij al de broeders ter teekening is rondgezonden [2]), en na eenige

---

October is gehouden, zijn in *het O.-A. d. N. H. K.*, Nr. 6, I, 19. Omtrent het uitnoodigen en komen der broeders kan ik nog het volgende melden. Becius zou de Zeelanders, ds. Faukelius en ds. Brandius uitnoodigen; Gerardi zou aan de Friezen en Groningers, Lubbertus, Bogerman, J. Acronius en Joh. Nicasius schrijven; Helmich zou Gosuinus uit Kampen en Fontanus uit Arnhem inviteeren. Zie Helmich's *brief* aan Becius, d.d. 28 Sept. 1607; en Kist en Royaards, *a. w.*, t. a. p. Gomarus was te Delft ter vergadering en behoefde niet meer uitgenoodigd te worden. Of Joh. Leo uit Bommel genoodigd is, weet ik niet. Hij was in 't laatst van Sept. ernstig ziek, zooals uit een' brief van zijn' zoon Henricus aan Becius, d.d. 1 Nov. 1607, blijkt (*O.-A. d. N. H. K.*, Nr. 31, B); misschien is hij deswege niet gevraagd, in elk geval deswege zeker niet in Amsterdam geweest. Dat de Groningers niet kwamen, blijkt ook uit hun reeds genoemden brief van 22 Sept. 1607, waarin zij o. m. meêdeelden, dat de Staten in de provincie Groningen besloten hadden niets meer te doen »in sake des nationalen Synodi", »voor eñ alcer" de resolutie der Delftsche Synode over het houden van een »cōventus provincialis" in Holland, »geeffectueert" was. (vgl. Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. III, blz. 261 vg.). Hun is daarop geantwoord, namens de broeders die in Amsterdam bijeenkwamen, dat het besluit der Groninger Staten werd betreurd, want, zoo luidt het o. a., »te beduchten is, indien uwe provincie met geene andere conditie begeert te consenterē, inthouden des nationalen Synodi, dan mits voorgaeñ convētu provinciali eñ de Heerē Staten van Hollant niet en willen verstaen tot het houden desselvē covētus alwaer de gesuspecteerde mochten geconstringeert worden authoritate publica, Dat daerdeur sal geschieden, dat noch nationalis synodus nō provincialis ille covētus sullen gehouden worden, eñ dat also de swaricheyt niet alleen in de kercken deser provincie sal blijven eñ toenemen, maer ooc in d' andere provincien voortcruypen eñ sich verbreydē, gelyc alreede ten deele geschiet is, eñ ongetwyfelt nooh meer sal geschieden, ten sij dat wij, die de sorge bevolen is over de cudde des Heerē, malcanderē de hant bieden, om met al ons vermogen eendrachtelick de verwoestinge vant erfdeel des Heeren te wederstaen." (De brief is gedateerd 20 Oct. 1607, en door Becius geschreven. *O.-A. d. N. H. K.*, Nr. 31, B, 45). Waarom Faukelius niet in Amsterdam kwam, is mij niet bekend. Over Lubbertus zie men Rogge, *a. w.*, Dl. I, blz. 308.

1) O. a. van Lubbertus en de Groningers, blijkens het in de vorige noot genoemde antwoord aan de Groningers. Vgl. met betrekking tot Lubbertus, Helmich's *brief* aan hem, d.d. 3 Dec. 1607. Bijlage *D.*

2) Trigland *a. w.*, blz. 364. Joh. Leo, die, blijkens Helmich's *brief* aan

Digitized by Google

veranderingen het stuk is geworden, waarvan nu nog eene copie overig is, dat tot opschrift draagt: „Verclaring der redenen van de advysen der meeste stemmen in de vergadering, gehouden in 's Gravenhage in Mey 1607 over zekere poincten bij de H.H. Staten-Generaal overgegeven, om een voorbereiding te maken tot de aanstaande Synodus-

---

Lubbertus d.d. 15 Jan. 1608 (Bijlage *D*), toen al overleden was, heeft het stuk nog gelezen en geteekend. Zijn zoon Henricus schrijft aan Becius in den reeds aangehaalden brief van 1 Nov. 1607, dat zijn vader dien dag de Acten geteekend had, »niet alleen gewillichlich eñ gheerne, maer oock met sulcken veranderinge van verheuginge synes gemoets, over het cloeck eñ voorsichtich antwoordt der broederen dat (zijne huisgenooten) in het minste so danige alteratie aen hem niet vernomen [hadden] in den tyt van vyff weken herwaerts, inde welcke hem de Heere so besocht [had] dat hy by nae sonder ruste, sonder spyze, dien tyt toegebracht [had], sittende nach eñ dach in synen stoel sonder eenige ofte ommers seer weinige veranderinge van plaetse ofte legeringe". Bijna stervende wenschte de oude Leo dan ook, dat de broeders in hun »christelicken iever eñ arbeyt onverdrietelyck" voortgingen, en bad van den Heere, dat hij tegen de a. s. »periculen der kercken veel meer getrouwe instrumenten syner eere" wilde verwekken. De zoon sloot zich bij die bede en wenschen aan.

Met betrekking tot die onderteekening, en tot beter verstand van sommige brieven van Helmich, kan ook nog medegedeeld worden, dat Lubbertus bezwaar had tegen de onderteekening, en de »redenen", zonder zijn naam er onder, aan Helmich terugzond. De »redenen" waren niet naar den zin van Lubbertus; er moesten enkele punten veranderd worden; ja, zijns inziens, moest het geheele geschrift weer overgeschreven worden. Helmich heeft toen heel wat drukte met hem gehad eer hij teekende. Hij gaf hem, in overleg met Gomarus en Becius, hier en daar wat toe, waarom ik in den tekst volgen laat, dat het concept *nog eenige verandering* onderging; hij was hem in dezen tijd zelfs zoo ter wille, dat hij voor hem de Acta van het conv. praeparat. overschreef; en kreeg het ten slotte zoo ver, dat ook Lubbertus teekende. Daarop is het stuk doorgezonden naar Bogerman en de Groningers (Helmich's *brieven*; aan Becius, d.d. 28 Dec. 1607, en aan Lubbertus, d.d. 3 Dec. 1607 en 15 Jan. 1608. Bijlage *D*). Gosuinus uit Kampen heeft wellicht het allerlaatst geteekend (A. Kuyper, *a. w.*, blz. 168). En nadat het »packjen eyndelick alle Provincien doorwandelt" had, zond Wernerus het aan Becius terug met een' brief, dien hij met het oog op het lange wegblijven van het teruggezonden stuk, aanvangt: »Die noch comt, die comt all, hoewel hij langsaem comt"; en waarin hij dan verder nog de aandacht vestigt op enkele fouten in het »grote schrifft", en nog een paar wenken en mededeelingen schrijft. (Helmich's *brief* aan Becius d.d. 19 Febr. 1608. Bijlage *D*).

Digitized by Google

Nationaal, onderteekent in Amsteldam 17 Oct. 1607" [1]), en waarin de gereformeerde leden van de „voorbereidende vergadering" „hun verzet tegen [de] Remonstrantsche onhoudbaarheden in den breede hebben bepleit" [2]).

De overhandiging van dat stuk aan de Staten, casu quo mede door Helmichius te doen [3]), is achterwege gebleven [4]).

Behalve aan dit verweerschrift, heeft Helmichius ook meêgewerkt aan nog een ander, dat ook nog betrekking heeft op de „voorbereidende samenkomst" en hare gevolgen, en hier ook met een enkel woord moet worden besproken.

Na afloop van het praeparatoor convent brachten Helmichius en ds. Gerardi uit Enkhuizen, in Juni 1607, op de Particuliere Synode van N. Holland rapport uit van het verhandelde in den Haag, en moesten daarin natuurlijk ook laten uitkomen, dat daar tweeërlei beginselen waren uitgesproken over enkele cardinale punten, waarbij het „dertien" tegen „vier" had gestaan [5]). Wtenbogaert hoorde daarvan en haastte zich nu met Arminius, om aan de N. Holl. Classen een' langen brief te schrijven, waarin zij zich beklaagden over 't uitge-

---

1) De »copie" is geheel afgedrukt in A. Kuyper's *a. w.*, als Bijlage I, op blz. 153—168. Vgl. Rogge, *a. w.*, Dl. I, blz. 308 vg. De »Prefatie" is blijkens Helmich's *brief* aan Becius, (zie noot 3, blz. 262), misschien van onzen Wernerus, en op zijn raad is er waarschijnlijk eene conclusie aan toegevoegd. Achter op de »copie", die te vinden is in *het O-A. d. N. H. K.*, Nr. 6, I, 19, staat, dat het »originael" aan de »deputaten" der Z. H. Synode is overgegevē in bewaringe".

2) A. Kuyper, *a. w.*, blz. 113. In dat strijdschrift van een mijner geliefde leermeesters is de beteekenis van den strijd, waarin Helmichius c. s. destijds gewikkeld waren, en van de positie, die zij innamen, zoo helder en boeiend voorgesteld, dat het mij veel beter toescheen, hier op dat pleidooi te wijzen, dan dat ik zelf eene breede beschrijving van die positie en beteekenis gaf. Trouwens mijn doel is ook eenigszins anders.

3) Trigland, *a. w.*, blz. 364.

4) Rogge, *a. w.*, Dl. I, blz. 308 vg. Vgl. Helmich's *brief* aan Becius, d.d. 28 Dec. 1607. Bijlage *D.*

5) Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. I, blz. 411—'14. Vgl. Trigland, *a. w.*, blz. 397.

Digitized by Google

brachte „rapport" en over „'t quaedt bedencken" tegen hen. Bovendien kwam er een woord in voor over Helmichius alleen [1]).

Tegen het rapport zelf hadden zij tweeërlei klacht:

1°. De rapporteurs hadden, naar Arminius en Wtenbogaert ter oore was gekomen, gezegd, „dat eenige [sc. Arminius c. s.] onder degene, die in den Hage vergadert waren, d' ontbindinge ende ontslaginge der onderteyckeninge der confessie niet alleen *in ipso actu judiciali* sustineerden plaetse te hebben, 't welck men deselve wel wilde toestaen; maer oock soo langhe poochden te extendeeren, totdat alles by ghemeene stemmen ('twelck in 't vorder rapport.... genomen wort voor eenstemmelyck) soude beslecht zijn." Waartegen zij nu opmerkten, dat zij niet verder op „ontslaginghe" hadden aangedrongen dan „pro actu judiciali", en dat men hun *dat* niet had willen toestaan; en

2°. Ter Synode was gerapporteerd „dat — naar het oordeel van Wtenbogaert c. s. — de Recessen soo langhe souden moeten ghenomen worden, totdat alles met eenstemmigheyt soude afgehandelt zijn". Dat was een „glose", schreven Arminius en Wtenbogaert, want zij hadden in hun advies gezet: „dat men sich, in alle saecken de Leere ende Kercken-ordeninghe aengaende, den oordeel des Synodi sal onderwerpen, ende dat al 't ghene alsoo besloten wordt voor een eyndelycke ende definitive sententie sal ghehouden worden". Wel was waar, dat zij onder „Synode" niet alleen „Ghedeputeerde", maar ook „Deputeerende Predikanten" verstonden, maar zij hielden het toch ook „voor een onghe-rijmde saecke" dat men niet eerder eene „decisie" mocht nemen, dan wanneer alle predikanten „van eenen sin" waren, „ende overeenstem[d]en".

---

1) Trigland, *a. w.*, blz. 398—401. Vgl. blz. 402, en Rogge, *a. w.*, Dl. I, blz. 298. Trigland deelt den geheelen brief mede.

Digitized by Google

Ziedaar hun tweeërlei bezwaar.

Wat zij verder over Helmich alleen in hun' brief schreven, hield in, dat zij wel graag gewild hadden, dat die maar ter conventie gezegd had, wat hij ter Synode had uitgesproken, t. w. „dat nu teghenwoordelyck de gheleghentheydt der Kercke sulcx was, dat de Resumtie, of Revisie van de Confessie soude moeten geschieden". Want, zeiden Wtenbogaert en Arminius, ofschoon zij volhielden dat revisie op elke Nationale Synode moest geschieden, zij zouden zich toch in den Haag met die uitspraak „seer wel hebben laten ghenoeghen"; en als de invloedrijke Helmich de andere broeders tot dat gevoelen kon overhalen, dan was „de saecke gheholpen".

Eindelijk trachtten zij zich in het laatste deel van hun schrijven te zuiveren van kwade geruchten, die van hen verspreid zouden zijn, en lieten o. a. uitkomen, dat *zij* zich bij de 7e vraag der Staten, handelende over het „reces", aan het simpel „ja" gehouden hadden, maar dat de anderen in hunne afwezigheid daar bijgevoegd hadden: „Maer hoe, waerop, ende wanneer, wordt ghestelt ten oordeel des Synodi Nationael".

Op die missive aan de Classen bleven Helmichius en Gerardi het antwoord niet schuldig. Het bleef wel eenigen tijd uit; zoolang zelfs, dat de tegenstander al dacht: Zij zijn „beschaemt" en kunnen niet antwoorden; doch zoodra de drukte, aan de vergadering van 17 Oct. verbonden, achter den rug was, stelden de beschuldigde rapporteurs een contrabrief op, die ook aan de N. Holl. Classen gezonden werd, en waarin zij de „vlecke" uitwischten, die hun „achter op den mantel [was] aengesprenght" [1]). Zij volgden daartoe het protest van Arminius en Wtenbogaert op den voet en weerlegden het. Arminius en Wtenbogaert beweren, zoo laten de kloeke apologeten zich hooren, dat zij geen verder „ont-

1) Door Trigland, *a. w.*, blz. 401—408, wordt het »antwoort" meêgedeeld.

Digitized by Google

slaginge" gewild hebben „dan pro actu judiciali"; „sonder deselve te extenderen, totdat alles by eenstemmicheyt afgehandelt soude zijn, ende dat men hun evenwel 't selve niet heeft willen toe-staen". Nu, op zoo'n wijze hebben wij niet van „eenstemmicheyt" gesproken. Hadden wij dat gedaan, dan waren wij nog niet mis geweest, want Arminius c. s. wilden ter conventie, in het advies aan de Staten, de woorden „met de meeste stemmen" niet opgenomen hebben, waaruit volgde dat zij „de eenstemmicheydt hebben wil[d]en". Klacht over het rapport had dus in dat geval nog niet kunnen gemaakt worden. Maar wat wij wel hebben gezeid, en volhouden, is dit, dat onze tegenstanders met „ontslag van de onderteekening" niet alleen de broederen, die ter Generale Synode bijeen zouden zijn, op het oog hadden, omdat zij onder „Synode" niet alleen de „gedeputeerden" verstonden, maar ook de „deputeerenden", tot wie het „ondersoeck ende oordeel" ook teruggebracht moest worden.

Dat was de verklaring, die Helmichius en Gerardi „belanghende de eenstemmicheydt" gaven.

Men gevoelt, het verschil zat in de opvatting van het woord „Synode". Hield men aan de aloude beteekenis vast, dan zouden alleen de „gedeputeerden" ontslagen worden, bij aldien ontslag „pro ipso actu judiciali" aangenomen was; doch zou men naar de nieuwe verklaring van Arminius c. s. te werk gaan, dan lag in dat ontslag „pro ipso actu judiciali" in, dat de „ontslaginge" zich uitstrekte „tot den Synoden provinciael ende particulier, tot de classen ende kerkeraden ende alomme waer predikanten oft professoren [waren], tot dewelcke [het] ondersoeck ende oordeel gerefereert ende gebracht moe[s]t worden, als mede de Synodus nationael synde naer het advys der verschillende [d. i. dissentieerende] broederen" [1]). Wijselijk hebben de „dertien" dan ook in hun

1) A. Kuyper, *a. w.*, blz. 159 vg.

Digitized by Google

advies aan de Staten „de meldinghe *Actus judicialis* uÿtghelaten".

Wat aan Helmichius en Gerardi in de tweede klacht te laste werd gelegd, als zouden zij gerapporteerd hebben, dat Arminius c. s. de „recessen soo langhe" wilden nemen, „totdat alles met eenstemmicheydt" afgehandeld was, noemden zij ook onjuist. Gesteld, zij hadden zich zoo uitgedrukt, dan behoefden hunne tegenstanders daarover nog niet verstoord te wezen, omdat die toch zoo dachten. Vandaar hunne weigerachtigheid om de woorden „in 't ghemeen of by de meeste stemmen besloten" in het advies op te nemen. En als Arminius c. s. die eenstemmigheid van alle predikanten in den zin van *hunne* opvatting van het woord „Synode", nu, van achteren gezien, ook ongerijmd achtten, dan deed dit Helmichius en Gerardi genoegen, maar had dit gezegd moeten zijn in den Haag, waar de „woorden ende schriften" der klagers anders hadden geluid. Niettemin hadden de kerken dan toch nog niet in een eenvoudig „ja" op vraag zeven kunnen berusten, omdat de gelegenheid tot „reces" dan toch nog gedurig te baat had kunnen worden genomen, en „op allerley voorwendtsel" de „Synodus onvruchtbaer" had kunnen worden gemaakt. Daarom had men het „waerop, hoe ende wanneer" reces zal genomen worden maakt de Synode uit, er bijgevoegd; woorden, het was zoo, waartoe de dertien gereformeerden in absentie van de vier andersgezinden „by provisie" hadden besloten, maar die ze toch daarna aan de vier dissentieerende broederen in de vergadering hadden „voorgehouden", en eerst hadden ingevoegd, nadat ze het gevoelen hunner antagonisten op het punt van recessen „naerder" hadden verstaan; en woorden, die eigenlijk — het zij er hier dadelijk uit het laatste stuk van den contra-brief aan toegevoegd — ook slechts „veranderinghe" konden heeten in den zin van „vermeerderinghe" of „verklaringhe".

Digitized by Google

In het tweede gedeelte van hunne apologie stonden Helmichius en Gerardi niet stil bij de klachten, omtrent Arminius c. s. verspreid en in hun' brief genoemd, wijl die met het rapport niet te maken hadden; doch bespraken daarin, behalve het reeds genoemde, enkele zaken, ter conventie voorgevallen en door Arminius c. s. in hun schrijven ook aangeroerd; o. a. maakten zij melding van eene „nieuwe ende vreemde saecke", door hunne tegenstanders voorgestaan, t. w. „dat in alle Synoden Nationael, de Confessie des gheloofs, in deselve Natie eens rijpelyck aengenomen, elcke reyse wederom, uyt derselver eygen beweginge, sonder voorgevallen tegenspraecke, oversien moe[s]t worden, als wesende sulcks een wesentlijck ende nootwendich punct van een Synodus Nationael, sonder 't welcke 't selve Synodus niet behoorlyck gehouden soude worden".

En wat was Helmichius' wederwoord op hetgeen speciaal aan zijn adres gericht was? Ik was zoo vrij dit tot het laatst te bewaren.

Helmichius zou ter Amsterdamsche Synode gezegd hebben, „de ghelegentheydt der kercken sulcks te wezen, dat de Revisie van de Confessie soude moeten geschieden". Hierop antwoordde hij, dat de aanbrenger van zijne woorden ze wel „eenichſins" overgebracht mocht hebben, „maer niet den rechten sin daer van". „Mijn meeninge is — ipsius verba refero — ghepresupponeert ende ghemerckt, dat men vermoedt in desen tijdt enighe te zijn, die over langhe haer bereydt, ende op den Synodum Generael ghewacht hebben, om verscheyden puncten, tot *verbeteringhe*[1]) des Catechismi ende der Confessie (soo sy meynen) 't sy in 't geheel, of ten deele, voor te stellen; welcker voorstellinghen ende oppositien, indien se te voorschijn komen, sullen moeten gehoort ende ondersocht worden (als in een vryen Synodo)

1) Ik cursiveer.

Digitized by Google

dat daeromme, ende by sulcke voorvallende oorsaecke, de voorschreven Schriften sullen moeten in dese tijdt besien, ende op elck punt, daer 't valt, overghelesen worden, tot oordeel". Tegen zoo'n „overlesinghe" zou, zijns inziens, niemand zijner medestanders bezwaar hebben. En dergelijke revisie was heel wat anders dan het „*revideren ende overlesen der voorschreven Schriften*, als een nootwendich ende wesentlijck punct van alle Synoden Nationael, ende sonder welcke gheen Synodus Nationael ghehouden k[o]n worden, *uyt eyghener ende vrywilligher resolutie der Kercken selfs, sonder voorgaende teghen-partye, of eenich inghebracht Gravamen, om te besien, of daer oock waerheydt in* [*was*] *ende of de waerheydt daer inne oock Schriftuurlijck uyt-ghesproocken* [*werd*]" [1]). Daar was hij beslist tegen, en „rondelijck" bekende hij „niet toe te kunnen staen, dat de Kercken van te voren besl[o]ten, dat Revisie seeckerlijck geschieden" moest.

Helmichius was dus eenerzijds tegen „vaste revisie"; tegen een „voortdurend moeten" in zake revisie; maar hij was andererzijds, met de gereformeerde vaderen, ook tegen „crystallisatie der belijdenis en afsnijding van ontwikkeling"; de belijdenis *mocht* herzien worden, als zij verbeterd kon; zooals Ursinus vóór hem geschreven had „dat wat verbetering van doen had verbeterd moest worden" [2]).

Hiermede waren de beide rapporteurs-apologeten, inzonderheid Helmichius, aan het einde van hun tegenschrift gekomen [3]), waarop Arminius en Wtenbogaert niet meer hebben geantwoord. Tevens kwam Helmichius hiermede

---

1) Vgl. Rogge, *a. w.*, Dl. I, blz. 382.

2) A. Kuyper, *a. w.*, blz. 59, waar nog meer getuigen worden genoemd. Vgl. wat Helmich schreef in Jan. 1605. *W. d. M.-V.* S. III, Dl. IV, blz. 242 vg.

3) Ter Synode te Hoorn in 1608 is er nog over gesproken. Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. I, blz. 428. Vgl. Trigland, *a. w.*, blz. 415; en Rogge, *a. w.*, Dl. I, blz. 298.

Digitized by Google

aan het einde van den arbeid, die aan de „voorbereidende vergadering" en hare gevolgen verbonden was, en die de verhindering van de doorwerking en van de zegepraal der Arminiaansche dwalingen in de gereformeerde kerken, t*e*n koste van de zuivere leer, beoogde. De resultaten van al die moeite en bezigheid waren gering, als men er op let dat de Generale Synode, waar Helmich, naar zijn jarenlang gekoesterde begeerte, het geschil met Arminius c. s. zoo graag beslist wilde hebben, niet, kort daarop, gehouden is; maar die jongste jaren van strijd voor de gezonde leer zijn verre van nutteloos geweest, als men bedenkt dat de strijdige beginselen daardoor duidelijker aan 't licht zijn gebracht.

Evenwel was Helmichius' arbeid in zake de Arminiaansche geschillen nog niet geheel en al af. Twee punten heb ik nog te vermelden.

Eerst dit, dat hij omstreeks dezen tijd, d. i. in de eerste maanden van 1608, met zijn' collega Plancius naar de Burgemeesters van Amsterdam is geweest, om over Arminius te spreken. Plancius had zijne grieven tegen den Leidschen professor op papier gebracht en deelde die mede, waarna hij Helmichius aanspoorde om „het sijne daertoe te seggen". En toen moet de laatste, volgens Brandt [1]), verklaard hebben, dat Arminius zich van „omtrent twee derden deel van den geheelen hoop" „dwaelingen of ketterijen", die Plancius had opgesomd, „ten vollen hadt gesuivert"; en moet hij „van de rest" met meer gematigdheid dan Plancius gesproken hebben.

Wat zal ik hiervan zeggen? Helmichius was zeker gematigder dan Plancius; misschien soms ook ietwat schroomvallig; maar dat hij er Plancius zoo in heeft laten loo-

1) G. Brandt, *a. w.*, Dl. II, blz. 88. Vgl. Geesink, *a. w.*, blz. 100 vg., en blz. 104, waar het geval veel vroeger wordt gesteld dan Brandt doet. Ik houd mij hier aan den laatste.

Digitized by Google

pen, en zich zoo slap over Arminius heeft uitgelaten, als Brandt meêdeelt, — neen, dat kan ik haast niet van hem denken. Als de oor- en ooggetuige, uit wiens aanteekeningen Brandt putte, Helmichius even slecht heeft begrepen als de verslaggever van het rapport, dat ten vorigen jare op de N. H. Synode was uitgebracht, dan zou hij wel vrij te pleiten zijn van kleinmoedigheid, doch hier staat mij geen contra-brief, geen enkel stuk ten dienste, waaruit ik dit bewijzen kan. Misschien is, om Arminius te verschoonen, en Plancius eens goed af te schilderen als een geweldig ketterjager, Helmichius' minder besliste houding wat te sterk gekleurd. Hoe anders haast te verklaren, dat hij in Mei 1608 in de *volle vergadering* van de Hollandsche Staten het getuigenis meê aflegde: „dissensum esse [1]) non tantum in articulo Praedestinationis (quod videri volebat ille [sc. Arminius] qui nobis totum hoc negotium et molestias confecit) sed in plerisque aliis fundamentalib. doctrinae christ. capitibus: neque etiam p̄cipue in artic. de Praedestinat." [2]).

Die aanhaling brengt ons reeds bij het tweede punt, waarin Helmichius nog betrokken is geweest.

Toen in Z.-Holland, na den ongunstigen afloop van het conventus praeparatorius, de hope op eene Generale Synode als „seer onseker" werd geacht [3]), werd in Aug. 1607 op de Particuliere Synode te Delft, — waar Wtenbogaert geen verslag wilde uitbrengen van de „voorbereidende samenkomst" [4]) — besloten, aan de H.H. Staten consent te vragen tot het houden van een „Conventus provincialis" [5]), saâmgesteld uit

---

1) Er wordt gedoeld op het geschil tusschen Gomarus en Arminius.

2) Helmichius' *brief* aan Bogerman, d.d. 29 Juni 1608. Zie Bijlage *D.*

3) *Voorrede van de Acta der Dordtsche Synode* in 1618/19.

4) Leydekker, *a. w.*, Dl. I, blz. 9. Vgl. Helmich's *brief* aan Lubbertus, d.d. 4 Oct. 1607. Bijlage *D.*

5) Aldus genoemd in den reeds meer genoemden *brief* aan de Groningers d.d. 20 Oct. 1607, aanwezig in *het O.-A. d. N. H. K.*, Nr. 31, B. Vgl. Helmich's *brief*, in de vorige noot genoemd.

Digitized by Google

gecommitteerden van alle N.- en Z.-H. Classen, opdat Gomarus en Arminius c. s. daar hunne opiniën zouden uitspreken en aan het oordeel der vergadering onderwerpen [1]). De Staten hebben de toestemming tot die bijeenkomst evenwel geweigerd [2]).

Daarop gaf Arminius, die uit de aanvrage om die provinciale vergadering wel merkte, dat de kerken aanhielden om de leerverschillen door de kerken te doen behandelen [3]), in 't laatst van April 1608 [4]) aan de Staten te kennen, hoe al de moeite, die men hem aandeed, hem verdroot; en dat hij wel bereid was, mits „*onder* [*hun*] *beleydt*", tot eene conferentie met zijne medebroederen [5]). Hij stelde zich dus niet in handen der *kerken*, maar in die der *Staten*. Zeker een handige, doch daarom nog geen geoorloofde zet van Arminius, om de kerkelijke „vierschaer [te] ontwijcken" [6]). En de Staten maakten daarvan even handig gebruik, ten einde het aangevraagde „Conventus provincialis" voor goed in den doofpot te laten, weer op eigen autoriteit tegenover de kerken te kunnen optreden, — zooals zij ook in 1607 en zooals de curatoren der Leidsche Academie in 1603 hadden gedaan, — en dan toch nog den indruk te geven, dat de geschil-

---

1) Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. III, blz. 261 vg. Vgl. Trigland, *a. w.*, blz. 412; en Rogge, *a. w.*, Dl. I, blz. 312 vg.

2) Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. III, blz. 279.

3) *Voorrede van de Acta der Dordtsche Synode* in 1618/19.

4) In 't begin dezer maand had hij zich met Wtenbogaert bij de Staten beklaagd. Wtenbogaert, *Kerck. Historie*, blz. 425; en Rogge, *a. w.*, Dl. I, blz. 356.

5) Trigland, *a. w.*, blzz. 307, 413.

6) *Voorrede van de Acta der Dordtsche Synode* in 1618/19. In een brief, aanwezig in de Biblioth. van het Fr. Genootschap te Leeuwarden, zonder onderteekening, doch uit Leiden geschreven, misschien door F. Hommius aan Lubbertus, d.d. »postrid. Kal. Majis 1608" wordt van Arminius gezegd: »Ita [d. i. door die conferentie] judicium Ecclesiarum quae constituerant in Synodo postremo ut haec collatio institueretur in Synodo Provinciali, videtur velle et conari subterfugere et authoritate Ordinum, ope Barneveldii contra Ecclesias praevalere."

Digitized by Google

len in de kerk hun zeer ter harte gingen. Zij bepaalden daarom, dat op Donderdag na Pinksteren, d. w. 30 Mei, in den Haag „voor den Hove van den Hoogen Raad" een dispuut zou worden gehouden tusschen Gomarus en Arminius, ten einde te onderzoeken of er tusschen die beide hoogleeraren verschil was in de leer, en dat geschil, „als men het bevond", zoo mogelijk weg te nemen, met behulp van vier predikanten, die ook door *hen* zouden worden aangeschreven om ter conferentie tegenwoordig te zijn [1]).

Een van dat viertal is onze Helmichius geweest.

Op den bestemden tijd is hij ook naar den Haag gegaan en heeft er zeker een paar onaangename dagen doorgebracht. Bij het begin van het colloquium toch, werd heel wat tijd verspild met hakketeeren over de „ordre van handelen" [2]). Daarop zijn enkele voorname hoofdpunten der leer besproken [3]); o. a. het stuk van de rechtvaardigmaking des zondaars voor God, door Arminius in een zijner geschriften aldus verklaard, dat niet de gerechtigheid van Christus „den geloovighen tot gerechticheidt" wordt toegerekend, maar de daad des geloofs, „τὸ credere" [4]). En eindelijk werd goedgevonden, dat Gomarus en Arminius beiden hun gevoelen over de voornaamste hoofdpunten der leer op schrift zouden stellen en elkander ter beoordeeling zouden overhandigen [5]).

Men kwam dus op dit „Conventus Hagensis" zoo goed als niets verder. Trouwens, er was ook, zooals Helmichius even later schreef, geen „Judex competens" aanwezig; hem

---

1) Leydekker, *a. w.*, Dl. I, blz. 10. Vgl. A. Kuyper, *De Leidsche Professoren* enz., blz. 37; en Rogge, *a. w.*, Dl. I, 358 vg.

2) *Voorrede van de Acta der Dordt. Synode* in 1618/19.

3) Helmich's *brief* aan Lubbertus d.d. 24 Juni; en aan Bogerman van 29 Juni 1608. Bijlage *D.*

4) Trigland, *a. w.*, blz. 309. Vgl. *Voorrede van de Acta der Dordt. Synode* in 1618/19.

5) Rogge, *a. w.*, Dl. I, blz. 362. *Voorrede van de Acta der Dordt. Synode* in 1618/19.

Digitized by Google

was weer gebleken, dat een Synode zeer noodig was [1]).

Wat werd nu echter door de raadsheeren aan de Staten gerapporteerd, in presentie der beide professoren en der vier predikanten? Dat, naar hun voorkwam, „de verschillē tusschen [de] twee Professoren geresen, van geen grooten ghewichte en waren, ende dat se voornemelicken bestonden over sommige subtijle disputatien van de Predestinatie, die ofte naergelatē, ofte door onderlinge verdraeghsaēheyt souden connen oversien worden" [2]). Was dat onkunde bij de raadsheeren of sloten ze de oogen voor de groote klove, die meer en meer gevestigd werd tusschen Gomarus en Arminius? Hoe dit ook zij, de Staten vernamen het rapport met blijdschap, zooals Barneveld namens hen verklaarde; er bijvoegende, dat de professoren nu verder zwijgen moesten over de geschillen, en dat er wel spoedig eene Synode zou bijeenkomen om ze te vereffenen [3]). Gomarus en de vier predikanten waren er echter niet meê ingenomen, dat men over de gewichtigste dingen zoo luchtig heen liep. *Hij* verklaarde daarom, naar Helmichius onder geheimhouding aan Bogerman schreef [4]), „dat hij met Arminius' gevoelen niet voor den rechterstoel van Christus dorst verschijnen, en dat te vreezen stond, tenzij er spoedig verandering kwam, dat de eene provincie tegen de andere, de eene kerk tegen de andere, de eene stad tegen de andere en de burgers tegen elkaâr zouden opstaan, en ook de academie in gevaar kwam;" terwijl de vier predikanten, die ter conferentie gezwegen hadden [5]), uitspraken, wat ik reeds meêdeelde, t. w. dat er tusschen Gomarus en Arminius niet enkel verschil was in

---

1) Helmich's *brief* aan Bogerman d.d. 29 Juni 1608. Bijlage *D.*

2) *Voorrede van de Acta der Dordt. Synode.* Vgl. Trigland, *a. w.*, blz. 313 vg.

3) G. Brandt, *a. w.*, Dl. II, blz. 83.

4) *Brief* van 29 Juni 1608. Bijlage *D.*

5) Rogge, *a. w.*, Dl. I, blz. 362.

Digitized by Google

het punt der predestinatie, maar ook in de meeste andere fundamenteele hoofdstukken der christelijke leer [1]).

Met een hart, vol droefheid over de breuke Zions, om weldra in het Vaderhuis met hemelsche vreugde vervuld te wezen, is Helmichius zeker naar zijn aardsche huis teruggekeerd. Hij had reeds sedert 1602 vreeze gehad voor den schadelijken invloed van Arminius' leeringen; hij had zich tegen diens benoeming tot hoogleeraar verzet, niet uit jalousie de métier, maar omdat Arminius ongezond was in de leer; hij had daarna in persoonlijke gesprekken met den hoogleeraar, in vergaderingen van predikanten en deputaten, op convent en in geschrift zijn best gedaan om de gereformeerde beginselen mede te helpen verdedigen en handhaven; hij had ijverig meêgewerkt om de geschillen ter wettige Synode te krijgen en daar te doen beoordeelen; — wat zal er veel in hem zijn omgegaan als hij dat alles nu nog eens heeft overdacht, en onderwijl aanschouwen moest, dat de „kancker" nog voortkroop in de kerken! „O tempora, in quae incidimus, quando ipsissima etiam Christianae Religionis fundamenta convelluntur passim," schreef hij, vol weemoed, aan Lubbertus, in Juni 1608 [2]); twee maanden voor hij op zijn sterfbed lag, waarop hij ook nog van verzet tegen de onzuivere, en van liefde voor de zuivere leer getuigenis gaf.

Moge bij Helmichius — aan het einde van dit punt mogen mij deze opmerkingen nog veroorloofd zijn — in de Arminiaansche geschillen een enkele maal verkeerde bedeesdheid geweest zijn, ik geef gaarne toe, dat die nooit goed is te keuren; maar die mag toch nimmer op den voorgrond worden geplaatst of geoutreerd worden, ten einde Helmichius ook maar eenigszins van halfheid in den Arminiaanschen strijd

---

1) *Brief* van Helmich aan Bogerman, d.d. 29 Juni 1608. Bijlage *D.*
2) *Brief* van 24 Juni 1608. Bijlage *D.*

Digitized by Google

te kunnen beschuldigen. Was hij in dien strijd niet altijd even kloek, hij kan daarom niet een ontrouw of verdachte getuige van de „suijvere leere" worden genoemd. Juist om zijn' ijver voor die zuivere leer in de laatste zes levensjaren moet hij niet het minst onder de gereformeerde mannen van beteekenis worden gerangschikt.

---

§ 5. Helmichius in zake de „translatie" van den Bijbel.

Vroeger roerde ik reeds even aan [1]), dat Helmichius ook zijn deel heeft gehad in de langdurige worsteling „tot het verkrijgen van het uitnemend werkstuk, dat in 1637 in het licht verscheen" [2]); hier sta ik er nu afzonderlijk en meer uitvoerig bij stil.

Evenals reeds in 1571 op de Synode te Emden, en in 1574 en '78 op de Synoden te Dordt [3]), werd ook in 1581 ter Middelburgsche Synode de „oversettinge des Bibels" ter sprake gebracht; en de bewerking daarvan opgedragen aan de Classen Gent, Delft, Brabant en Utrecht. Zij moesten eene vertaling maken „vut de nyeuwe oversettinge tremellii [4]),

---

1) Hoofdst. I, § 1.

2) J. J. van Toorenenbergen, *Philips van Marnix van St. Aldegonde, Godsd. en Kerkel. Geschriften*, Dl. II, 's Gravenhage, 1873, Inleiding, blz. XXXII.

3) Van Toorenenbergen, *a. w.*, Dl. II, Inl., blzz. XXXII, XXXIX vg. In 1571 vangt de historie der »oversettinge" aan, en ook Helmichius heeft ze later »sommierlyck verhaelt" »van a° 71 aff". Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. I, blz. 405. Zie over de Bijbeluitgaven vóór 1571, dr. J. D. de Lind van Wijngaarden, *Antonius Walaeus*, Leiden, 1891, blz. 81 vgg.

4) In 1579 uitgegeven. Van Toorenenbergen, *a. w.*, Dl. II, Inl., blz. XLII. Vgl. Geesink, *a. w.*, blz. 42[1].

Digitized by Google

ende vut de francoyse" [1]), die men te Genève onder handen had; daartoe „elck een deel voirnemen"; en „bequame persoonen" aanwijzen om het toegewezen deel af te werken [2]).

Helmichius is toen, met Moded, door de Classe Utrecht benoemd [3]). Zij kregen voor hun part de „allermoeielijkste" en „allerduisterste" boeken; „ipsam Bibliorum medullam", zooals Wernerus schrijft [4]). Dat verwonderde hem wel, maar hij vond het „voorwaer wel hoochnodich" [5]), dat de Bijbel vertaald werd; en om nu geen moeite tusschen de broederen te weeg te brengen, berustten Moded en hij in de gemaakte verdeeling, en kwamen onderling overeen, dat eerstgenoemde met de Psalmen en hij met Job zou beginnen [6]). Er is evenwel niet veel voortgang gemaakt. In Februari 1583 had Helmich nog geen vers vertaald [7]), en een goed jaar later schreef hij: „Ego .... Jobum *incepi* et quantum per occupationes licebit, prosequar paulatim" [8]). Die „aanhoudende" en „noodzakelijke" bezigheden van anderen aard [9]) waren dus eene der oorzaken, waarom hij zeer weinig aan de Bijbelvertaling kon werken. Waar bijkwam, dat Helmichius

---

1) In 1588 »wtgegaen". Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. II, blz 324.

2) *W. d. M.-V.*, S. II, Dl. III, blz. 367. In de *Acta* der Middelb. Synode staat, dat het werk aan de vier genoemde »Classen" is opgedragen, terwijl in een stuk over de Bijbelvertaling, dat in 1586 ter Synode in den Haag was, van vier »kercken" wordt gesproken (*a. w.*, blz. 609), en Helmich in 1607 zei, dat in 1581 de »vier voornaemste kercken" tot den arbeid waren »geordineert" (Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. I, blz. 405.). Denkelijk is men na 1581 van »kerken" gaan spreken (t. w. van Delft, Antwerpen, Gent en Utrecht) omdat de dienaren, die zich aan de vertaling moesten wijden, bij die kerken dienden. De Classen hebben die predikanten dan zeker aangewezen, althans de Utrechtsche Classe wees Helmichius en Moded aan. *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blzz. 32, 37.

3) Zie vorige noot.

4) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 37.

5) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 10.

6) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 37.

7) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 38.

8) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 44. De cursiveering is van mij.

9) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 38.

Digitized by Google

ook, om het gewichtige van den arbeid, tegen alle overhaasting was. Vooral achtte hij het zeer gevaarlijk, dat men ten believen van de boekdrukkers overijld te werk zou gaan. Hij zou aan den typograaf geen blad in handen willen geven, voordat men het geheele werk niet alleen geheel af had, maar ook op zijn gemak nauwkeurig en behoorlijk gelezen en herlezen, verbeterd en nogmaals verbeterd en nagezien had; „Σπεῦδε βραδέως" moest hier de leuze zijn; want het ging om het voordeel van kerk en conscientie, niet van de beurs der drukkers. En als men dan gereed was, moest men, zijns inziens, — het synodaal besluit van 1581 scheen hem op dit oogenblik niet zoo helder voor den geest te staan — met de uitgave nog wachten, totdat de Fransche vertaling, waaraan te Genève gearbeid werd en die met „annotatien vutgaen" zou[1]), was verschenen, omdat daarin, volgens zijne verwachting, veel zou voorkomen, dat door hen niet opgemerkt en dies in hunne vertaling niet opgenomen was, doch de weglating waarvan hun later toch zou spijten. Ook om de „versio" was het van belang dien [Geneefschen] Bijbel in te zien, want de vertaling van Tremellius ontstak ongetwijfeld veel licht en verdiende grooten lof, gelijk hij dagelijks bespeurde, maar er kwam toch ook niet weinig in voor, dat hij zonder onderscheid niet goedkeuren en volgen wilde. Een paar jaren oponthoud was daarom niets. Hij wilde liever, dat de „δευτέρα[ι] Φροντίδ[ε]ς, quae solent esse σοφώτεραι", aan de uitgave vooraf gingen, dan er op volgden; „hic enim illud valet," zoo schrijft hij verder in den belangrijken brief, waarin zijn begeerte om voorzichtig en nauwkeurig te wezen bij de Bijbelvertaling, en zijn diep besef van hare verreikende strekking ten duidelijkste uitkomt, „Nonumque prematur in annum"[2]).

---

1) *W. d. M.-V.*, S. II, Dl. III, blz. 367. Vgl. S. III, Dl. IV, blz. 32.
2) *W. d. M.-V.*, S III, Dl. IV, blz. 37 vgg.

Digitized by Google

In Utrecht vorderde men alzoo langzaam.

En nemen we verder nog in aanmerking, dat in Gent en Antwerpen ook weinig of niets van de opgedragen taak is volbracht — zwarigheden drukten daar de kerken [1]) — dan is uit dit alles gemakkelijk te begrijpen, dat er van het Middelburgsche plan zoo goed als niets te recht is gekomen.

Op de Generale Synode van den Haag, in 1586, is de zaak dan ook opnieuw en anders aangevat [2]). Daar werd besloten het geheele werk aan één persoon op te dragen, en daarvoor Philips van Marnix van St. Aldegonde te verzoeken. Helmichius werd dus „kerkelijk" vertaler af. Toen Marnix de hem toegedachte taak evenwel van de hand wees, zooals hij schreef, uit gebrek aan tijd, benoemde de Particuliere Z. Holl. Synode van Delft, in 1587, vier predikanten om den Bijbel te vertalen, en tot die vier behoorde weer onze Helmichius [3]).

Deze nieuwe commissie heeft ook weinig gedaan. Wel werd in de Particuliere Z. Holl. Synoden enkele jaren achter elkander het besluit van 1587 vernieuwd [4]), doch de uitvoering bleef achterwege. De ongunst der tijden was te

---

1) N. Hinlópen, *Historie van de Nederlandsche overzettinge des Bybels*, Leiden, MDCCLXXVII, blz. 15. Vgl. Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. II, blz. 220.

2) Van Toorenenbergen, *a. w.*, Dl. II, Inl., blz. XLVI vg. Vgl. *W. d. M.-V*, S. II, Dl. III, blz. 611. De brief, aan Marnix geschreven, waarin hem het werk der Bijbelvertaling opgedragen werd, is ook door Helmich, als »Notaris" der Haagsche Synode, geteekend. Zijn naam staat alleen onder het syn. besluit, ook in 1586 genomen, over de kerkelijke invoering van Marnix' Psalmberijming. (van Toorenenbergen, *a. w.*, Dl. III, Inl., blz. XLVI vg.). Over laatstgenoemden arbeid schreef Helmich in 1582: »De Aldegondii versione Psal. iudicium suspendimus: sicut insunt quae displicent in eius rhythmis, ita possunt etiam incidere in prosa." *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 32.

3) Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. II, blz. 291 vg.

4) Van Toorenenbergen, *a. w.*, Dl. II, Inl., blz. XLVII; en Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. II, blzz. 323 vg., 348, 382, 406.

Digitized by Google

groot. Om de algemeene onrust in het land kon men zich niet rustig aan zoo'n reuzenwerk wijden. En de oorlog met Spanje kostte zeer veel geld, zoodat „de beswaerde staet" van 's lands geldmiddelen, in die kommervolle tijden niet toeliet, de kosten te dragen, welke voor het werk begeerd [1]) en benoodigd [2]) waren; terwijl het ook meer stagnatie dan bespoediging van den arbeid te weeg bracht, dat de Staten-Generaal eigenlijk een' anderen weg wilden inslaan dan de kerken, blijkens hun besluit in 1591, inhoudende, dat drie predikanten „elck int besonder de geheele bybel [t. w. de Lat. overzetting van Junius en Tremellius] voornemen ende daerna te samen haer werck byeenbrengen" zouden [3]); een besluit, dat misschien door de Staten genomen is onder den invloed der kerkelijke oneenigheden, tengevolge waarvan de mannen, die de Kerk benoemde, Oldenbarneveld min aangenaam waren. Het is echter niet geëffectueerd. De Kerken gingen in 1592 ter Leidsche Synode weer in op de plannen van 1586 en '87; de Staten namen in 1593, met terzijdestelling van hun eigen plan, eene resolutie „genoechsaem overeencommende met het besluydt des synode generael a° 1586, namelyck dat een alleen in de oversettinge des bybels [zou] aerbeyden, welcke oversettinge ondertusschen by den kerckendienaren, daertoe te deputeren, geexamineert [moest] worden"; en eenige maanden later benoemde de Synode in den Briel Marnix bij vernieuwing tot vertaler [4]).

Helmichius werd dus nogmaals „oversetter" af, maar in plaats daarvan door dezelfde Synode tot mede-revisor van

---

1) Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. II, t. a. p.
2) Van Toorenenbergen, *a. w.*, Dl. II, t. a. p.
3) Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. I, blz. 405; van Toorenenbergen, *a. w.*, Dl. II, t. a. p.; en Hinlópen, *a. w.*, blz. 19.
4) Van Toorenenbergen, *a. w.*, Dl. II, Inl., blz. XLVIII vg. Vgl. Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. II, blz. 429; en Dl. III, blz. 5.

Digitized by Google

Marnix' werk gekozen, en mede-aangewezen om met „den h. van S. ALDEGONDE" „te spreken van den voet, die men in dit werck [zou] mogen nemen" [1]). In Mei 1595 heeft hij, met nog drie anderen, laatstgenoemden last uitgevoerd [2]), en in het volgende jaar ontving hij reeds eene copie van Genesis, door Marnix bewerkt, ten einde die te „visiteren" [3]); terwijl de Staten, op verzoek van hem en Plancius, aan de revisoren eene zekere somme gelds verstrekten om „reis- en teerkosten" te betalen, en om boeken te koopen, die zij bij het „resumeeren van de oversettinge van den Bybel" wilden gebruiken [4]). Meer dan Genesis ontving Helmichius evenwel van den geleerden „Bijbeltolk" niet. Gelijk niet onbekend is, heeft dr. J. J. van Toorenenbergen [5]) met welversneden pen beschreven, dat Marnix „niet verder dan Moses eerste boek heeft kunnen komen" en dat diens „eigen Uittocht" naar de hemelsche „rust" plaats had, voordat hij begonnen was met de vertaling van het Bijbelboek,

---

1) Helmichius werd benoemd tot revisor namens Z. Holland; A. Cornelisz tot zijn secundus. En verder wilde de Brielsche Synode, dat N. Holland, Zeeland en Friesland *elk* één, en Gelderland, Utrecht en Overijssel *te zamen* één revisor zouden benoemen. N. Holl. wees ds. Plancius aan; Zeeland ds. de Dieu; Friesland prof. Drusius; Gelderl., Utrecht en Overijss. benoemden niemand gemeenschappelijk, uit gebrek aan een »competent getal" predikanten en om »andere particuliere oorsaecken", en lieten de revisie aan de benoemden uit de andere Provincièn over. Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. III, blzz. 5 vg., 23, 46; Dl. I, blzz. 187, 406; Dl. IV, blzz. 54, 61, 66 (vgl. *De Navorscher*, 1877, blz. 295 vg.); v. Toorenenbergen, *a. w.*, Dl. II, Inl., blzz. XLIX, LVII; en Hinlópen, *a. w.*, blzz. 22, 27.

2) Zie over hetgeen met Marnix besproken is omtrent het gebruik van *du*, van *Jehova*, en over het uitgeven van een boekje, waarin de redenen voor het veranderen van »sommige woorden in den bybel" opgegeven zouden worden enz., behalve van Toorenenbergen, *a. w.*, Dl. II, Inl., blz. LVIII, Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. III, blzz. 46, 67. Vgl. Dl. I, blz. 229.

3) Van Toorenenbergen, *a. w.*, Dl. II, Inl. blz. LIX. Vgl. Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. III, blz. 45.

4) *Kerkel. Placaatboek*, Dl. II, blz. 120; en 122 vg., waar eene »Lyste" van de benoodigde boeken te vinden is.

5) *a. w.*, Dl. II, Inl., blz. LXIII vg.

Digitized by Google

dat, naar Israëls uittocht, den naam van Exodus draagt.

Na den dood van Marnix, in Dec. 1598, lieten de kerken de zaak der Bijbelvertaling echter niet varen. Van een ander gevoelen dan Arminius en Wtenbogaert, die het werk nu zoo gaarne zouden zien opdragen aan prof. Drusius uit Franeker [1]), vond de Z. Holl. Synode in 1599 goed, „ARNOLDUM CORNELII ende WERNERUM HELMICHIUM" „voor te slaen", met toevoeging van Joannes Roggius uit Hoorn [2]), „in de Hebreescher spraecke wel ervaren synde", ten einde eerstgenoemden desnoods in hun dienst, en in elk geval „int werck der oversettinge te helpen" [3]). N. Holland, van dat voornemen verwittigd, keurde het goed, aangezien ook in haar oog Helmichius en Cornelisz „door gheleertheijt ende goede conscientie" wel „gequalificeert" waren voor den verlangden arbeid [4]). Bij Gelderland, Overijsel en Groningen, aan wie de voorslag ook was meêgedeeld, bestond evenmin bezwaar; en het „stilswyghen" van Friesland, Utrecht en Zeeland, die eveneens met het plan in kennis waren gesteld, werd „voor bewillighen" gehouden, gelijk hun geschreven was [5]). In 1601 wees toen de Synode van Gouda de beide broeders definitief tot opvolgers van Marnix aan, en verzocht hun „sonder voorder vertreck het werck der translatie aen te vangen" [6]).

---

1) Van Toorenenbergen, *a. w.*, Dl. II, Inl., blz. LX vg. Vgl. Hinlópen, *a. w.*, blz. 59 vgg. In 1602 was men in Gelderland Drusius ook nog al genegen. *De Navorscher*, 1877, blz. 296.

2) Een *brief* van Rogge aan Helmichius uit 1602, handelende over zekeren predikant Lindenius (zie J. Reitsma, *Honderd Jaren* enz., blz. 294) is te vinden in *het O.-A. d. N. H. K.*, Nr. 73, I, A, 1. Zie verder over Rogge, Reitsma, *Geschiedenis van de Hervorming en de Herv. Kerk der Nederlanden*, blz. 163 vg.

3) Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. III, blz. 133. Vgl. van Toorenenbergen, *a. w.*, *Aanhangsel*, blz. 229. Gomarus werd voor de revisie aangewezen.

4) Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. I, blz. 280. Vgl. blzz. 276, 281.

5) Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. I, blz. 290; en Dl. III, blz. 144, 163.

6) Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. III, blz. 163 vg.

Digitized by Google

Helmich was alzoo ten derden male en ditmaal als in naam van alle kerken in de „Gheunieerde Provintien" tot mede-vertaler aangesteld [1]).

Cornelisz en hij verdeelden de taak aldus: „HELMICHIUS zou de overzettinge van den Bybel ontwerpen, en hetgene by hem overgezet was, van tijd tot tijd aen CORNELII toezenden; CORNELII zou dezelve naeuwkeurig overwegen, zyne bedenkingen daerop naerstig aenteekenen, verder kantteekeningen, zoo tot leeringe als ook andere, daerby voegen, en die dan aen HELMICHIUS terugge zenden: wiens werk het dan wezen zoude, alles noch eens nauwkeurig nategaen, in orde te schikken, en eindlijk daervan een net afschrift te maken, en dat, in gevolge de besluiten van de voorgaende Synoden, en gemaeckt overleg met de overzieners, aen de laetste toe te zenden" [2]). Beiden waren dus diep doordrongen van het gewichtvolle van hun werk, en wilden daarom de uiterste voorzichtigheid in acht nemen en alle zorg aan hun' arbeid besteden. En een paar mededeelingen in Helmich's brieven bewijzen eenigszins, dat het genoemde plan gevolgd is. Ult° Dec. 1602 schrijft hij: „Ick dencke nu met desen nieuwen iaer te beginnen, in den name des Heeren" [3]). En dat die gedachte daad is geworden; Helmichius in 1603 begonnen is met het „overzetten" van Genesis, of, wat nog juister zal zijn, met het „herzien" van Marnix' vertaling

---

1) Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. III, blz. 133.

2) Hinlópen, *a. w.*, blz. 37 vg.

3) *W. d. M.*-V., S. III, Dl. IV, blz. 171. Mij dunkt, dat de aangehaalde zin niet doelt op het »drukken", waaraan de uitgevers van dezen brief, blijkens de boven den brief voorkomende korte inhoudsopgave, gedacht hebben, maar op het aanvang maken met »vertalen". Wat dan bij Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. III, blz. 187, genoemd wordt, t. w. dat Helmich en Cornelisz in Aug. 1602 al wat »begonnen" hadden, doelt dan op voorbereidenden arbeid, op taakverdeeling, aanschaffen van boeken enz. In 1602 heeft de pest in Amsterdam Helmich vooral opgehouden. Vgl. Hinlópen, *a. w.*, blz. 36.

Digitized by Google

van het eerste Bijbelboek [1]), kan hieruit opgemaakt worden, dat hij in Jan. 1604 zoo wat gekomen was tot Genesis 6 à 7; althans in genoemde maand zond hij „twee Capitelen" naar Delft met de opmerking er bij: „Men sal moeten dencken off men niet eenige figure van de Arcke ende beschrijvinge vandien hierby voegen sal. My dunckt het soude wel voegen: glijck oock voorhenen van het paradijs ende de rivieren daerdoor vloeyende" [2]).

Een Bijbel met platen was hem dus niet ongevallig.

Meerdere hoofdstukken waren toen bijna gereed, wijl in 't laatst van Februari weer „eenige" naar Cornelisz werden verzonden. In Sept. d. a. v. waren hoofdst. XI, XII en XIII, en „'t beginssel van 't XIIIIe" reeds door Cornelisz „overwogen" en diens daarbij behoorende „annotationes ende observationes" in Amsterdam terug gekomen, terwijl „de reste van het 24 Capit." den „lesten April 1605" naar Delft werd gestuurd [3]). Zeer waarschijnlijk de „leste" bezending, omdat Cornelisz 5 Juni d. a. v. ontslapen is.

Wordt door die bijzonderheden uit de correspondentie der beide vertalers, de door Hinlópen meêgedeelde taakverdeeling, gelijk ik reeds opmerkte, eenigermate bekrachtigd, er blijkt ook uit, dat het werk zeer langzaam vorderde; in twee jaar tijds was de helft van Genesis nog niet eens geheel voltooid. En vooral aan de „sijde" van Helmich „schoot" het niet „voort" [4]), zoodat Cornelisz *hem* wel eens aangespoord schijnt te hebben om toch meer te doen [5]), gelijk de Particuliere Synoden in Holland herhaalde malen bij *beiden* op avanceeren aan-

---

1) Van Toorenenbergen, *a. w.*, Dl. II, Inl. blz. XXXV.
2) *W. d. M.-V*, S. III, Dl. IV, blz. 192.
3) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blzz. 197, 200 vg., 227, 282. Hfdst. XXII werd in Jan. 1605, kap. XXIII in Febr. d. a. v. verzonden. *a. w.*, blz. 243 vg.
4) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 258.
5) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blzz. 201, 219, 263 vg.

Digitized by Google

drongen [1]). En nu laat het zich uit de methode, volgens welke gewerkt werd, wel verklaren, dat men tal van jaren noodig zou hebben om gereed te komen, doch er zijn ook nog wel andere oorzaken voor het kruipen der „translatie" op te noemen. Niet, gebrek aan lust bij Helmichius tot den opgelegden arbeid. Zelf verklaarde hij: „Ick en heb in geen werck meer lust ende geneuchte dan in dit onse werck, daerom en ontbreeckt het aen mijn wil ende lust niet: glijck het my oock wel leedt ende verdrietich is dattet niet beter voortgaet." Iets verder in denzelfden brief roept hij als uit: „Waer liever een halff iaer in huys gebannen om aen den Bijbel te wercken, dan een veertien daech tot Vtrecht te wesen" — waar toen, in 1605, de kerkelijke troebelen nog altijd voortduurden —; en wederom: „waer my niets lievers dan dat ick voor eenen tijt daertoe alleen ende geheel mocht varen." Al zijn tijd, die hem overschoot van de „kerckelicke occupatiën", besteedde hij aan de translatie; „besonder voormiddaechs"; elk „uertgen off anderhalff", dat hij kon uitwoekeren, werd er aan gewijd [2]). Maar de oorzaken van vertraging waren voornamelijk, evenals een goede twintig jaar vroeger, de vele andere bezigheden, die hij te verrichten had in „de[n] dagelicksche[n] dienst", „als in de visitatiën ende andere wercken die een herder toec[wa]men", en waarin hij betrokken werd als deputaat van Kerkeraad, Classe of Synode [3]). Wel was hij een tijdlang vrijgesteld van „weekbeurten", zooals bij de beroeping naar Amsterdam was besproken [4]), en waarop de synodale „deputaten" bij den Kerke-

---

1) Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. I, blz. 313; en Dl. III, blzz. 187, 201, 218.

2) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blzz. 219, 258 vg., 264. Vgl. den brief van opdracht vóór Helmich's *Analysis Psalmorum Davidis* etc. (Zie volg. §.)

3) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 219. Vgl. blzz. 201, 227, 258, 263 vg.; Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. I, blz. 406 vg.; en *Amsterd. Kerkeraadsnotulen* 31 Jan. 1608.

4) *Amsterd. kerkeraadsnotulen* 27 Jul., 5, 12 Aug. 1601.

Digitized by Google

raad hadden aangedrongen, ten einde de Bijbelvertaling te bespoedigen [1]), doch, zegt Helmichius, „ick ben verschoont in 't een, maer andere dingen comen in de plaetse, die dat voordeel wederomme te niet maken"; en anders geene „verlichtinge" te hebben „dan de weeckpredicatie" — hij schrijft er van: het „lijckt wat, maer is so veele niet, als die andere diversiën niet mede cesseren, off immers ten meesten deele" [2]). En die andere diversiën cesseerden niet; het waarnemen van de weekbeurten kwam er later zelfs weer bij [3]).

Hadden de Staten toen maar geld toegestaan om een' plaatsvervanger voor hem te kunnen aanstellen, dan had hij zich geheel aan zijn' geliefkoosden arbeid kunnen wijden; doch die waren zeker niet bijzonder ingenomen met Cornelisz en Helmichius als Bijbelvertalers, ten minste geld gaven zij niet [4]); en de kerken zelf hebben er ook niet voor gezorgd dat het er kwam. Ook dat gebrek aan geld was dus oorzaak van de langzaamheid.

Dan weten wij, dat Helmich een niet sterk gestel had, dat ook zijn' invloed gelden liet en belemmerend werkte.

En eindelijk lag het langzaam opschieten met Genesis, zooals hij zelf meêdeelt, in de omstandigheid, dat „alle dingen hare meeste swaricheyt hebben in 't beginsel"; doch, voegde hij er vol hope bij, „ick houde het daervoor, Genesin eens ge-

---

1) Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. I, blz. 327. Vgl. blzz. 290, 313; Dl. III, blz. 164; en *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 171. In 1605 verzochten de »deputaten" zelfs, hem van alle diensten te ontslaan. *Amsterd. kerkeraadsnotulen*, 28 Apr. 1605. Vgl. Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. I, blz. 369.

2) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blzz. 201, 219.

3) Precies wanneer, blijkt uit de kerkeraadsnotulen niet. Daarin komt alleen uit, dat hij er in Apr. 1605 nog vrij van was, doch in 't laatst van Nov. 1607 ze weer waarnam.

4) Hinlópen, *a. w.*, blzz. 36, 63. Vgl. Ypeij en Dermout, *a. w.*, *Aant.*, Dl. II, blz. 240 vgg.; Kist en Moll, *Kerkhist. Archief*, Dl. II, blz. 75 vg.; en Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. III, blz. 187.

Digitized by Google

absolveert ende accurate (voor so veele de gelegentheyt draecht) gedaen hebbende, dat het dan met de navolgende reste beter voortschieten sal" [1]).

Om al het genoemde vorderde dus de Bijbelvertaling zeer weinig; en het werd er nog niet beter op toen na den dood van Cornelisz geen ander in diens plaats werd benoemd, en Helmich er alleen voor zitten bleef [2]).

Wien dit alles ook smartte, hem zeker niet 't minst.

En dan gebeurde er nog iets in zake de „translatie", wat zijne smart zeer verzwaarde.

Het „lange vertreck der oversettinge" [3]) bewoog *zeer waarschijnlijk* ds. Plancius uit Amsterdam om de gebruikelijke vertaling van den Bijbel — met eenige veranderingen, hier en daar aangebracht, — in 1602 nog eens te laten drukken [4]); en bewoog o. m. *ongetwijfeld* de Geldersche Synode, in Juni 1605 te Zutfen gehouden, om ds. Baudartius, pred. aldaar, vergunning te geven, „uijt Hooghduyts d'oversettinge des bijbels D. JOANNIS PISCATORIS" over te zetten. Eerst zou men hierover echter nog het advies van de Hollandsche en andere Synoden inwinnen [5]). De Hollandsche Synoden waren er beslist tegen, wijl de „oversettinge des bybels" „een zake" was, „die alle Neerlantsche kercken int gemeijn" aanging,

---

1) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 219. Vgl. Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. I, blz. 407.

2) Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. III, blzz. 232, 245. Vgl. Dl, I, blzz. 369, 409 vg.

3) Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. I, blz. 409.

4) Plancius is daarover onderhouden namens de N. H. Synode. Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. I, blz. 327 vg. De brief, deswege aan hem geschreven, is nog aanwezig in *het O.-A. d. N. H. K.*, Nr. 7, en afgedrukt in de *Kron. van het Hist. Genootsch.* te Utrecht, 1868, blz. 499 vg. Plancius' Bijbel is in 1604 uitgekomen (Hinlópen, *a. w.*, blz. 39), en werd gedrukt zooals Helmichius schrijft, »met Privilegie voor 8 iaren". *W. d. M.-V.*, S. III Dl. IV, blz. 171.

5) *De Navorscher*, 1877, blz. 297; en Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. I, blz. 385; Dl. III, blz. 232; en Dl. IV, blzz. 137, 142.

Digitized by Google

en niet op „last eens particulieren synodi" mocht geschieden [1]). Bij dat oordeel wilde men zich in Gelderland evenwel niet neêrleggen. De Synode van Nijmegen in 1606 achtte het door Baudartius ondernomen werk „seer goet ende noodich" [2]), en droeg aan haar deputaat naar de e. k. Z. H. Synode op, om daar toestemming te vragen voor dien arbeid; terwijl Baudartius zelf in hetzelfde jaar, tot verdediging van zijn gedrag en dat der Geldersche kerken, een boekje uitgaf onder den titel: „Wechbereyder op de verbeteringe van den Nederlantschen bybel", waarin hij, tot „taxatie van de kercken van Hollandt", en van de „persoonen", tot de overzetting „bestemt ende geordineert" en „in Hollandt residerende", verhaalde, dat daar geen „grooten yver" werd betoond, en waarin hij zich beklaagde, dat „daer, Godt betert, noch niets aan den dach ghecomen was" [3]).

De inhoud van dat stekelige boekske berokkende Helmichius nieuw leed bij het oude. *Hij* deed wat hij kon voor de translatie, maar hij kon toch niet meer dan hij kon, zooals hij vroeger reeds aan Cornelisz had gescheven [4]); de *Holl. Synoden* spraken ook geregeld over de translatie; en ziet, nu werden de kerken in Holland, „de persoon D. Arnoldi zaliger" en hij, over den hekel gehaald, als deden zij allen met elkander zoo wat niets! — neen, dat was zijns inziens, geene betamelijke bejegening. Aanvankelijk dacht hij er dan ook over om een „tegenbericht tot verdedinge van de voorseyde kercken ende persoonen" op te stellen, doch hij kwam daarvan terug om de „stellicheyt ende ruste der kercken" [5]).

---

1) Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. I, blzz. 385, 406; en Dl. III, blz. 232. Vgl. blz. 245.

2) *De Navorscher*, 1877, blz. 298; en Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. IV, blzz. 142. Vgl. blz. 155 vg.

3) Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. I, blz. 404; vgl. blzz. 398, 409 vg.; en van Toorenenbergen, *a. w.*, Dl. II, Inl., blz. xxxv[1].

4) *W. d. M-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 201. »Men kan niet meer als men can."

5) Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. I, blz. 404 vg.

Digitized by Google

Maar hij ontlastte zijn gemoed wel op de e. v. Partic. Synode in N. Holland, die in Juni 1607 te Amsterdam bijeenkwam. Daar gaf eerst ds. Johannes Wallesius „van wegen de synodus in Groningen" zijne „droefheyt ende groot misnoegen over het boecksken" van Baudartius te kennen, en wenschte die „correspondent" den broederen in Holland, welke aan de „nieuwe oversettinge" arbeidden, „des Heeren segen" toe [1]); straks verscheen Helmichius in de vergadering, om haar aan te spreken over Baudart's geschrift en over de „translatie".

Eerst deelde hij mede, dat hij zich tot de Synode wendde, omdat hetgeen hij zeggen wilde, haar en der Z. Holl. Synode aanging. Toen sprak hij uit, hoe „indiscretelyck" Baudartius, door zijn boekje, gehandeld had tegen de Hollandsche kerken, die, terwijl andere kerken „stil saten", sedert 1586 „doorgaens jaerlicx" het „stuck van oversettinge" hadden behartigd en dat tot op den „huydichen dach" nog behartigden, zoodat de „lancksame voortganck" niet „aen gebreck des yvers, maer aen andere oorsaecken" „was gelegen geweest", tot aller kerken en vromen leedwezen. En daarop hield hij der Synode „vier" „pointen" voor:

„Eerst" verhaalde hij „sommierlyck" de geheele historie der overzetting van 1571 af, om „dese twee eynden: 1. om aen te wysen den voet van oversettinge, die na velejarige disputen eendrachtelyck soo by alle kercken int gemeyn met uytsluytinge van andere middelen goetgevonden ende by de Ed. Mog. heeren Staten Generael geapprobeert, bevesticht, als voorts by deselve kercken int werck gebracht ende gevolcht [was]. Darom dat oock die oude disputen niet wederom op de bane gebracht, noch de voorseyde voet by eenigen synodo particulier door hare particuliere resolutie behoor[de] te buijten gegaen te worden, gelyck oock niet geacht [werd], dat de Geldrische synodus van soodaniger

1) Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. I, blz. 398 vg.

Digitized by Google

meyninge syn soude ende dat veel min door het geduerich aenhouden ende dryven van een persoon particulier tegen de expresse verclaringe, hem in den Hollantschen synodo tweemael gedaen, behoor[de] gebroocken te worden. Ten 2en opdat soude mogen blycken, waer ende bij wien den yver ende arbeyt int stuck van de oversettinge geduerichlyck [was] gebruijckt geweest ende dat het darom gantsch onbetamelyck [was], dat een persoon alleen, eenen nieuwen ende voortyts by de kercken afgestemden voet van oversettinge voornemende, andere kercken off persoonen by gebreck van yver openbaerlyck [kwam] berispen."

„Ten anderen" deelde hij, tot „ontlastinge" van wijlen Cornelisz en van zich zelf, in hoofdzaak de reeds door mij genoemde „rechtveerdige oorsaecken" mede, waardoor zij belet waren meer te doen; gaf een middel aan, waardoor de vertraging in de toekomst kon worden voorkomen, en het „stuck van oversettinge" voortaan „tot meerder voortganck gestiert soude connen werden"; en verklaarde uitdrukkelijk, dat Cornelisz en hij zich „hiertoe noyt ingedrongen hadden", en dat hij „voor syn persoon (D. Arnoldus Cornelii nu gestorven synde) geerne" van dien arbeid ontslagen wilde zijn, „soot de vergaderinge soo verstonden", „ende anderen persoonen plaetse geven".

„Ten derden" gaf hij — met het oog op hetgeen Baudartius in zijn boekje schreef, over de wijze van vertaling, „met wederlegginge van den voet der oversettinge, die by de kercken ende der E.E. Mo. heeren Staten [was] geordineert ende alreede in treyn gebracht", — in overweging, of het wel geraden was en stichtelijk zou zijn tweeërlei overzetting te hebben in een zelfde land, onder belijders van een zelfde geloof. Uitvoerig sprak hij daarbij over de drie „middelen van oversettinge" door Baudartius genoemd, t. w. „een geheel nieuwe", eene „stuckswyze" nieuwe, of eene overzetting van „eens anders werck"; en toonde aan hoe

Digitized by Google

„onbedachtelyck" Baudartius de eerste en derde manier van bearbeiding „tegen malcander" had gesteld „als verscheydene", wijl men, als bv. Piscators werk vertaald werd, nauwelijks één vers van de oude overzetting zou overhouden. Baudartius, zoo wilde Helmichius kennelijk zeggen, stelde de zaken niet juist voor, wanneer hij de *nieuwe* overzetting, in Holland begonnen, achterstelde bij de vertaling van eens anders werk, gelijk in Gelderland ondernomen werd. Verder lichtte hij toe, in welken zin „de aengevangen oversettinge nieu ende nochtans niet teenemael nieu ende veel min geheel nieu" wezen zou; en wederlegde „ses" redenen, die door den predikant van Zutfen tegen den in Holland begonnen „voet" van vertaling ingebracht waren, en die, als zij steek hielden, even goed tegen den aanvaller konden worden ingebracht. Dan betoogde hij, waarom de kerken niet gediend zouden zijn met een „stuckwyze" nieuwe overzetting; en wees er ten slotte op, dat het overzetten van eene Fransche of Hoogduitsche vertaling, hoewel prijzenswaard, in de gegeven omstandigheden toch niet het „beste noch bequaemste" en ook niet het „spoedichste" middel was, om eene goede Bijbelvertaling te krijgen.

Dit derde punt van verweer kwam dus hier op neer, dat Helmichius de methode van Baudartius afkeurde, eene „gedeeltelijk" nieuwe vertaling evenmin goedvond, en, in het belang van de gereformeerde kerken, alleen de wijze van doen, na jaren overleg in Holland toegepast, approbeerde.

„Eyndelyck ende voor het vierde point" gaf hij in overweging, of men over het boekje van Baudart ook schrijven zou aan de „E. M. heeren Staten Generael", „aan eenige andere collegien van magistraten" — wien de „Wechbereyder" ook was toegezonden, — en aan de Synoden; bijzonderlijk aan de Geldersche, wier naam en authoriteit in het „boecksken" genoemd was, ten einde haar te verzoeken er voor te willen waken, dat andere kerken en personen niet verdacht werden

Digitized by Google

gemaakt door „yemants particuliere werck" of door eenig geschrift, uit Gelderland afkomstig, en er aan meê te willen werken, dat de „gemeene resolutien aller kercken", ja zelfs hare eigene „voorgaende oude resolutie" niet verbroken werd [1]).

Ziedaar den korten inhoud van het belangrijk betoog, waarin Helmichius het, met het oog op de Bijbelvertaling, opnam voor de kerken en Synoden in Holland, voor den ijver in Holland, voor den „voet" van overzetting in Holland, voor een reeds overleden en voor den nog levenden Bijbeltolk in Holland, tegenover de lang niet malsche critiek, in Gelderland op alles en allen in Holland, met betrekking tot de translatie, gemaakt. En de Hollandsche Synode nam het, behalve voor zich zelf, wederkeerig ook voor hem op, door te besluiten, dat men aan alle Synoden bericht zou zenden van de oorzaken „des langen vertrecks" der overzetting, „tot ontschuldinge der kercken ende der persoonen", die „daerin" hadden „geaerbeyt", en dat men bovendien nog aan Gelderland zou verzoeken om de nog overig zijnde „copien" van den „Wechbereyder" in te houden en te vernietigen, en de „uytgestroyde" zooveel mogelijk op te koopen, opdat zij „uyt de handen der luyden" kwamen [2]). Gelderland was Holland in dat verzoek niet geheel en al ter wille; alleen vond men daar, ter Synode te Bommel in 1607, goed, aan Baudartius te verzoeken, om bij de uitdeeling der nog aanwezige exemplaren toe te zien, dat „swacke ende quaetwillighe menschen" ze niet in handen kregen, terwijl diezelfde Synode tevens oordeelde, dat de overzetting van

---

1) Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. I, blz. 404—409. Het »lang geschrift" dat in 1607 door de synod. »deputaten" van N. Holland, aan de Z. H Synode te Delft »behandicht" werd en over de oorzaken van vertraging in het stuk der »oversettinge" enz. handelde, zal wel eene copie van Helmich's betoog zijn geweest. Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. III, blz. 273. En eveneens het »scriftelijck" »verhaell" aan de Geld. Synode te Bommel in 1607 »overgelevert". *a. w.*, Dl. IV, blz. 155.

2) Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. I, blz. 409 vg.

Digitized by Google

Piscators Bijbel moest gestaakt [1]). Helmichius zag dus toch eenige, niet onbelangrijke, vrucht van zijne toespraak in de N. H. Synode; en in Gelderland werd Baudartius' teleurstelling eenigszins vergoed, doordat hij, evenals in 1600, tot revisor der Bijbelvertaling voor Gelderland werd benoemd [2]).

Intusschen had dit voor Helmichius en Holland onaangename incident met den lateren schrijver der „Memoryen", toch dit ten gevolge, dat het „stuck der oversettinge" in Holland nog wel weer iets meer behartigd werd. Baudartius' „Wechbereyder" was als een knuppel geweest, die, onder de Hollandsche kippen geworpen, ze had opgejaagd. Helmichius legde op de genoemde Amsterdamsche Synode, zooals enkele jaren vroeger reeds beloofd was [3]), tot eene „proeve" van Bijbelvertaling, „het boeck Genesis" over „tot op de vier laetste capittelen toe, dewelcke hy buyten syn voornemen ende uytterste vlyt niet [had] connen volmaecken," aangezien hij eenige weken was opgehouden door „nootwendige kerckelycke saecken soo buyten als binnen der stadt"; en die Synode besloot, dat die „proeve" al vast maar toegezonden zou worden aan de revisores in de verschillende provinciën. Gaarne wilde zij ook de ledige plaats van Cornelisz aanvullen, opdat de „resterende oversettinge beter gespoyt" mocht worden, doch „soodanige" aanvulling moest mede door de andere Synoden worden gedaan; waarom dit punt „tot den aenstaenden synodum nationalem", op wier spoedige komst men toen nog hope had, werd gerefereerd.

---

1) Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. IV, blz. 155 vgg. Vgl. *De Navorscher*, 1877, blz. 301.

2) *De Navorscher*, 1877, blzz. 296, 301 vg.; en Reitsma en van Veen, *a. w.*, t. a. p.; en blz. 91. Ter Dordtsche Synode in 1618/19 werd Baudartius tot mede-overzetter benoemd. Reitsma, *Gesch. van de Hervorming* enz., blz. 251.

3) Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. III, blzz. 201, 218 (vgl. blz. 232); en Dl. I, blz. 347. Vgl. *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 218.

Digitized by Google

Middelerwijl moest Helmichius maar alleen en ijverig voortarbeiden en op de eene of andere wijze „in syne lasten verlicht" worden. De kerk van Amsterdam verklaarde evenwel zijn' „dienst" niet te kunnen missen [1]). Doch, nadat in November d. a. v. de „deputaten" van Z. Holland nog eens weer bij den Kerkeraad op „verlichtinge" van zijn' last aangedrongen hadden, en Helmich zelf voorgeslagen had, dat de Classis-broeders zijne weekbeurten, de ouderlingen zijne „visitatie" waarnamen, en hij „van andere commissien" verschoond werd, werd hem 31 Jan. 1608 toch dit toegestaan, dat hij, mits in de „wekelycke predicatien" continueerende, zes maanden vrij zou zijn van alle commissies; dat „de broederen syn quartier voor eens besoecken" zouden; dat hij „na gelegentheyt" „een ure twee ofte dry" later in de gewone vergaderingen van den Kerkeraad mocht komen; en dat hij allen, die bij hem kwamen om „advisen", „die lange tyt" eischten, naar de andere predikanten mocht verwijzen [2]).

Bijna geheel kon hij zich dus een half jaar lang alleen wijden aan de *bediening* des Woords en de *vertaling* des Woords. Voor Helmichius gewis een schoone tijd; tevens, zooals wij weten, de avond zijns levens; want eene maand na het einde van den toegestanen termijn, was het einde van al zijn arbeid op aarde daar. Wellicht was hij bezig aan de vertaling van Israëls tocht door de woestijn, toen de eigen woestijnreize eindigde. — Wellicht zeg ik, want nergens vond ik iets, waaruit ik besluiten kon, hoeveel kapittels hij nog, na de Synode van 1607, heeft vertaald; ofschoon met eenigen grond gegist mag worden, dat de „vier laetste" van Genesis wel „volmaeckt" zullen zijn, en een aantal van Exodus bovendien.

---

1) Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. I, blz. 409 vg.
2) *Amsterd. kerkeraadsnotulen* 8 Nov. 1607; en 31 Jan. 1608.

Digitized by Google

Een goed jaar na zijn dood, in Oct. 1608, besloot de Z. Hollandsche Synode te Dordt, dat de „gedeputeerden" zouden „aerbeiden om by een te versamelen al tgene van" Cornelisz en Helmichius „soude mogen naegelaten syn, [het] hoochnodich werck [der translatie] aengaende" [1]); uit welk besluit blijkt, dat op de fragmenten van Helmichius' Bijbelvertaling prijs werd gesteld. De in 1618 te Dordt benoemde Bijbelvertalers hebben ze dan ook gebruikt [2]). Hoe het later echter met die fragmenten gegaan is, kan ik niet melden. Ook is het mij niet gelukt er zelfs maar een klein gedeelte van te vinden.

Kortelijk den hoofdinhoud van deze paragraaf resumeerende, krijgen we deze slotsom:

1°. dat Helmichius in den tijd van 20 jaren driemaal mede-aangewezen is om den Bijbel te vertalen;

2°. dat hij zelf dit werk zeer noodig vond, diep doordrongen was van de groote beteekenis eener goede Bijbelvertaling voor den bloei en de eenheid der kerken, en grooten lust had om er aan te arbeiden; en

3°. dat hij echter niet veel heeft afgewerkt, omdat hij bijna altijd de handen te vol had met allerlei andere werkzaamheden, die hem in onvoldoende mate werden afgenomen; en ook, omdat bij de door hem gevolgde methode, — die volkomen te verklaren is uit het diep besef, dat een

---

1) Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. III, blz. 282. De Partic. N. H. Synode van Hoorn in Oct.-Nov. 1608, maakte een besluit over de »restitutie van de oncosten". Men zou daarop bij de Staten aanhouden, en anders moest elke Synode een »quote tot 25 gl." betalen. De Staten hebben op dat verzoek eene gunstige resolutie genomen. Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. I, blz. 438; en *De Navorscher*, 1873, blz. 121.

2) Hinlópen, *a. w.*, blz. 101. Vgl. v. Toorenbergen, *a. w.*, Dl. II, Inl., blz. XXXV.

Digitized by Google

geheel bijzonder werk werd verricht, — toch te weinig rekening is gehouden met den omvang van de taak, bijaldien die door een paar personen moest worden volbracht.

Zullen we eindelijk in een paar woorden Helmichius' beteekenis, met 't oog op de „translatie" van den Bijbel, weêrgeven, dan moet gezegd worden, dat die niet zeer groot is te noemen. De *wil* was bij dit punt altijd zeer groot, de *daad* is — ofschoon in menig opzicht buiten zijne schuld — gering geweest.

---

§ 6. Helmichius als schrijver.

„Sijn hoge geeft, van God gegeven,
Doet door ſijn ſchrift hem eewic leven".

Zoo luiden de twee laatste regelen van het reeds vroeger meêgedeelde [1]) versje, dat onder een van Helmichius' portretten voorkomt. Daarop afgaande zou men met eenigszins gespannen verwachting de lezing van deze paragraaf kunnen aanvangen. Wie echter in die stemming begint, zal teleurgesteld worden; want het bibliographisch menu, dat van Helmich's geschriften kan worden aangeboden, is niet groot en evenmin bijzonder belangrijk. Veeleer moet zijne schriftelijke nalatenschap klein worden genoemd; en waren die enkele geschriftjes dan maar eene soort kleinodiën van eclatante waarde, dan zou zijn naam daarom misschien nog kunnen voortleven tot in verre geslachten of zelfs tot in het laatste nageslacht, doch ook dat is niet het geval. Zijne werkjes zijn wel van *eenige* beteekenis; hij was niet een man, die veel bladen vol maakte zonder nog iets gezegd te hebben;

1) Hfdst. I, § 5 aan het slot.

Digitized by Google

en van een zijner geschriften is in de 17e eeuw zeker nog al eenige kracht uitgegaan; maar daarom is de dichterlijke lof, dat „sijn hoge geest" hem, door „sijn schrift", „eewic leven" doet, nog niet waar; en zeker ook niet in den geest van onzen nederigen held.

Laat ik de geschriften noemen en, voor zoover dit mogelijk is, kortelijk bespreken; dan kan de lezer zelf ook oordeelen.

Behalve ± 140 brieven van hem alleen — waarvan reeds meer dan 110 zijn uitgegeven [1]), en een klein aantal hier achter in Bijlage *D* volgt [2]), — over het geheel genomen in menig opzicht zeer belangrijk, om hemzelf en zijn' tijd te leeren kennen; en behalve enkele reeds genoemde missiven, waarvan eene zeker en eene andere misschien door hem is gesteld [3]), doch die geen van alle aan hem alleen kunnen

---

1) In de *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV (zie hiervoren blz. 2[3]); in *De Navorscher*, 1874, blz. 143 vg. (zie Bijlage *D*); terwijl ook een brief van Helmichius voorkomt bij Crenius, *Animadvers. Philologic. et Historic.* P. XVII, p. 113. V. d. Aa, *a. w.*, i. v. Helmich zegt: »sommigen maken gewag" van een' brief aan Muysenholius, terwijl ook de plaats in Crenius wordt opgegeven, waar de brief is afgedrukt. Die bron is dus waarschijnlijk niet ingezien. Helmich's brief is gedateerd 14 Mei 1607, en handelt over de »Novatio" in Leiden en het »conventus praeparatorius". (Zie Bijlage *D.*) Muysenholius is in 1601 uit »den pfaltz" gekomen, en in het volgende jaar predikant geworden te Breda, bij welke gemeente hij 26 jaar heeft gediend. Hij was een beslist contra-remonstrant en zeer bevriend met Gomarus. Zie over hem, Soermans, *Kerkel. Register*, blz. 154; *Foliant* van Tilm. Cupus, blz. 342; Gomarus, *Opera theol. omnia* ed. 1644, p. 447 vg.; en *Praest. ac Erud. Virr. Epp.* Nr. CCLIX. Vgl. Kist en Royaards, *a. w.*, enz., Dl. V, blz. 117; en Dl. VII, blz. 45.

2) Daar is ook aangeduid, waar ik die brieven vond. Een groot aantal brieven van Helmich heb ik niet terug kunnen vinden.

3) De eerste missive deelde ik ten deele mede in § 2 van dit Hoofdstuk [het rapport van de bemoeienissen met den Graaf van Hohenlo]; over de beide andere zie men § 2 van dit Hoofdstuk (blz. 107[2]), en § 5 (blz. 267[1]). [De laatste is eerst door Helmichius geteekend en eene daarin voorkomende beeldspraak, als »de vlecke, ons achter op den mantel.... aengesprenght", zooals dergelijke gedurig voorkomen in een van Helmich's boekjes, zou het vermoeden kunnen wekken, dat Helmich ze misschien stelde, doch te oordeelen naar de hand van de minute, die aanwezig is in *het O.-A. d. N. H. K.*, Nr. 6, I, 16 (15) is Helmichius de steller niet.]

Digitized by Google

worden toegeschreven, en denkelijk, evenmin als zijne **brieven**, tot „sijn schrift" zullen gerekend zijn, zijn er een **viertal** werkjes van Helmichius in 't licht gekomen; alle **eerst na** zijn dood, en in verschillende jaren [1]). Een daarvan **heeft** hij stellig in Frankfort geschreven, ook een in Utrecht, **en** twee in Delft. Naar die volgorde geef ik ze op.

(1) *Treffelijcke predikatie op 't 1ste vers van den XV psalm DAVIDS* gepredickt door den seer waerden ende gods. d. W. HELMICHIUS sal. ghed., den 23 Jan. a° 1576 binnen Franckfoort. t'Amsterdam voor M. J. Brandt. 1628. 16°. [Zij eindigt met: „Dixi in sen. eccl. 23 Jan. a° 1576 Francforti".]

Aldus wordt ze opgegeven in *Beschr. Catal. der Pamfl. Verz. van de Boek. der Remonstr. Kerk* te Amsterdam, St. II, Afd. I, blz. 13. (vgl. Hfdst. I, § 2, blz. 19[2] van dit proefschrift, waar ik ze ook reeds noemde.) Ik heb deze „treffelijcke predicatie" echter niet kunnen vinden; en dr. Rogge, de opsteller van den aangehaalden catalogus, meldde mij, dat hij ook niet wist waar ze nu was. Het gemis is te meer jammer, omdat ook geen andere leerredenen van Helmich overig zijn.

(2) *Grondich Bericht van de wettelijcke beroepinghe der Predicanten ofte Kerckendienaren.* Eertijdts beſchreven door den godtſalighen ende hooch-gheleerden WERNERUM HELMICHIUM, ten tijde ſyner bedieninghe der Kercke Chriſti binnen Vtrecht. Nu ter tijdt wtghegheven door eenen die van herten wenſcht ende bidt dat alles inden Huyſe

1) Witte, *Diarium Biographic.*, Tom. sec., *Append.* II, maakt ook nog gewag van een boekje van Helmich: »*Classis Dordracena*", adversus Oliverum Hattemum (over wien zie v. d. Aa, *a. w.*, i. v.), doch nergens vond ik eenige nadere aanwijzing van dit boekje; ook niet hiervan, dat Helmich het geschreven heeft; zelfs het jaar, waarin het uitgegeven is, geeft Witte niet op. Intusschen, is het gedrukt en uitgekomen, dan hebben wij 5 boekjes van Helmich.

Digitized by Google

Godes met orden ende na ſtichtighe wetten mach toegaen. Hier is byghevoecht een bewijs van de nootwendicheyt des Kercken-raedts. Tot delf, By Jan Andriesz/ woonende aent Marctvelt int vergult A B C. Anno m.d.c.xi. (40 blzz. 4°). Zoo luidt de titel van mijn exemplaar [1]). Ik noemde het reeds in § 2 van dit Hoofdstuk, op blz. 99. Het is een „Tractaetken" van kerkrechtelijken aard, in populairen trant opgesteld. Blijkens den meêgedeelden titel heeft Helmichius het tijdens zijne bediening in Utrecht geschreven. Hij had daar, gelijk men zich herinneren zal in 1579, een gesprek met Duifhuis over de „vocatio Ministrorum". En destijds voor zichzelf nog niet geheel tot helder inzicht in dit punt gekomen, begon hij er uitvoeriger over na te denken en vroeg hij ook zijn' Delftschen vriend Cornelisz om inlichtingen. Bovendien moest het stuk van de „wettelijcke beroepinghe der Predicanten" en van de „nootwendicheyt des Kercken-raedts" voor hem wel een punt van gedurige overdenking zijn, omdat hij de bemoeiing van de stedelijke Overheid in de kerkelijke zaken te Utrecht, bijzonder in zake de Duifhuis-gemeente, herhaaldelijk ondervond en gedurig aanschouwen moest; en omdat hij wist, hoe de predikanten bij de St. Jacobskerk in dienst traden, hoe de „Jacobaeani" de predikanten in de dorpen examineerden en aanstelden, en hoe Pastor Hubertus dacht over de aanstelling van ouderlingen en diakenen [2]). Terwijl eindelijk de inmenging van de Overheid in het Sticht in de kerkelijke aangelegenheden, bijzonderlijk ook

---

1) Vgl. *Biblioth. van Pamfl.* van Muller, door Tiele, Dl. I, Nrs. 978, 979. Het wordt ook genoemd in de voorrede van een pamflet van ds. R. Donteclock uit 1612 (Cat. Muller, Nr. 1000), en in eene »*Schriftmatige en redenkundige Verhandeling over de Kerkelyke Macht*," door Gysb. Voetius; uit het Latijn vertaald en op nieuw uitgegeven in 1756; blz. 113. Daar wordt gevraagd »of den Magistraet het Recht, van Kerkendienaeren, Ouderlingen etc. te verkiesen, toekomt?" en dan, ter staving van het ontkennend antwoord op de vraag, ook Helmich's »tractaetken" aangehaald.

2) Zie § 2 van dit Hoofdstuk.

Digitized by Google

bij het optreden van predikanten — men denke bv. aan het kerkrumoer te Amersfoort in 1581 —; de inmenging van de stedelijke Regeering in de zaken der kerk te Leiden in 1580 en '81, waarin Helmich betrokken is geweest [1]); en een boekje van prof. Danaeus, waarin „het Ampt der Overheydt inde regeeringhe der Kercken" enz. was behandeld, en dat Helmich gelezen en besproken heeft [2]), hem ook telkens bij het punt van de „wettelijcke beroepinghe" deden stilstaan. Niet onwaarschijnlijk is als vrucht van die gedurige overwegingen zijn eigen boekje ontstaan.

Met het oog op de St. Jacobs-beginselen schreef hij daarin dan zeker, dat de beroeping en onderzoeking van een' predikant niet aan „eenen oft twee" dienaren toekwam; en dat de niet-aanstelling van ouderlingen en diakenen af te keuren was, wijl het hebben van die dienaren niet slechts „voor een zekeren tijt gheboden" was. En doelende op de handelingen van de Overheid in kerkelijke zaken, oordeelde hij „dat de Overheydt niet eyghene macht en [had] inde beroepinghe der Predicanten ende volghens [om] in andere Kerckelijcke zaken te disponeren ende te ghebieden, ghelijc se wel [deed] in haer politie". Volgens Helmichius kwam, op grond der Schrift, de beroeping aan de „gantsche Christelijcke eñ rechtgheloovighe Ghemeynte [bestaande uit „Overicheydt, Kercken-dienaers ende het Volck"] te ghelijcke" toe; en dan wel zoo, dat de predikanten en ouderlingen „ghesamentlijck" een' aankomenden leeraar moesten examineeren; dat zij hem daarna aan de gemeente moesten voorstellen, opdat hij, door haar ook „aenghenaem bevonden zijnde", „wt beyder name ghelijc" der Overheid werd gepresenteerd — welke presentatie

---

1) Zie § 3 van dit Hoofdstuk, *A* en *B*.

2) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blzz. 26, 31 vg., en i. v. Danaeus. Helmich was niet in elk opzicht met Danaeus' boekje ingenomen; o. a. dorst hij zoover niet gaan in het toekennen van macht aan de Overheid in kerkelijke vergaderingen.

Digitized by Google

echter ook wel aan de voorstelling aan de gemeente kon voorafgaan —; en dat hij dan, als ook de Overheid approbatie had gegeven, „in syn dienst (by maniere van spreken) gehult ende ingheleyt" werd.

Aangaande de ouderlingen en diakenen leerde Gods Woord, dat er *ouderlingen* in de gemeente moesten zijn „tot verlichtinghe ende hulpe der Predicanten in het leste deel haers ampts" — d. i. bij huis- en krankenbezoek en in het acht geven op de gemeente —; dat er *diakenen* moesten wezen om de „aelmoessen" te verzamelen en uit te deelen, en de armen desnoods „te troosten ende te vermanen"; dat de „ordeninghe" met betrekking tot die tweeërlei dienaren niet nagelaten mocht worden, alsof ze *vroeger* alleen maar gegolden had; en dat ook geen „andere bequame reghel ofte ordeninghe" — dit is zeker tegen de kerk- en potmeesters van Duifhuis gericht — kon worden „ghevonden ofte ghebruyckt inde stede van dese, die van den H. Gheest eerst ghegheven" was, ook al had men eene „Christelijcke Overicheydt".

Ziedaar de hoofdgedachte van het boekje, dat op vele vragen, die met de punten in quaestie samenhangen, niet ingaat, of ze niet „grondig" genoeg behandelt; hetgeen trouwens wel eenigszins te verklaren is, omdat die vragen, in Helmich's tijd te Utrecht, nog lang niet in die mate aan de orde waren, als een aantal jaren later. En al moge er nu, in het licht van de meer ontwikkelde gereformeerde beginselen, groote bedenking zijn tegen Helmich's beschouwing over het recht der Overheid bij de beroeping van een predikant, toch kan ook gezegd worden, dat de enkele stippels, door hem neergezet, niet uitloopen op de lijn, waarop Wtenbogaert zich later bij dit kerkrechtelijk geding bewoog, maar op het spoor, dat naderhand door de welbekende Acroniussen c. s. is geteekend.

(3) *Psalmorum Davidis et aliorum prophetarum Analysis*,

Digitized by Google

concinnata a WERNERO HELMICHIO Ultrajectino, Ecclesiae Amstelodamensis Pastore. Amstelodami. Excudebat Henricus Laurenti. Anno CIↃIↃCXXI (719 pgg. 4°) [1]).

Dit zeer zeldzaam geworden geschrift, waarvan ik na lang zoeken nog een exemplaar vond in de Bodleian Library te Oxford, heeft Helmichius, blijkens de „Epistola dedicatoria" voorin, omstreeks 1594 in Delft opgesteld, doch niet uitgegeven; „ejus animus modestissimus atque ab omni ambitione remotissimus" hield hem daarvan terug. Na zijn' dood is het onder zijne papieren gevonden, door „viri docti" der uitgave waardig gekeurd, en namens de weduwe van Helmichius aan de „Consules" en „Senatores" van Amsterdam opgedragen, als een bewijs van erkentelijkheid voor de bijzondere gunst, die aan haar man bij zijn leven bewezen was, en aan haar nog werd betoond. Die toewijdingsbrief is gedateerd „Kal. Aprilibus Anni CIↃ.IↃ.CXIV"; wat, bij vergelijking met het jaartal 1621 op het titelblad, het vermoeden wekt, dat in 1614 reeds eene eerste uitgave is verschenen, terwijl dan in de tweede, van 1621 [2]), dezelfde brief is afgedrukt. Voorts vermelden Burman [3]) en van der Aa [4]) eene uitgave van 1641, zoodat de „analysis" zelfs een' derden druk schijnt beleefd te hebben [5]).

Met het oog op de woorden uit den titel „aliorum prophetarum" merk ik op, dat daarmede de „amanuenses" zijn bedoeld, die de Heilige Geest gebruikt heeft om de Psalmen

---

1) Op het titelblad prijkt ook nog een vignet, een man voorstellende, die een boom besnoeit, met het onderschrift: »non odit tamen". Nergens bleek mij echter, dat dit Helmichius' zinspreuk was.

2) Le Long, *Biblioth. Sacra*, Tom. II (Parijs, 1723), p. 769, noemt deze uitgave. Op p. 1100 wordt Helmich genoemd bij de scriptores *in omnes Psalmos*.

3) *Traject. erudit.*, i. v. Helmichius.

4) *a. w.*, i. v. Helmichius.

5) Eenig ander bewijs dan de genoemde jaartallen kan ik hiervoor echter niet aanvoeren.

Digitized by Google

te vervaardigen, welke niet van David zijn; hetgeen hieruit blijkt, dat alleen maar de *Psalmen* door Helmichius geanalyseerd zijn. De uitdrukking „analysis", 't eerste woord van den titel, — boven de Psalmen zelf staat „methodus sive analysis" — geeft juist weer wat wij, daarop afgaande, van den inhoud van het boekje verwachten kunnen; het is namel. geen commentaar, maar enkel eene korte ontleding van de Psalmen. Hier en daar zijn soms tamelijk groote lacune's, zoodat maar brokstukken zijn meêgedeeld; wat hieraan toegeschreven kan worden, dat de „ultima lima" van Helmichius er niet over heen is gegaan om de onvolkomenheden weg te nemen; ofschoon het ook een gevolg kan zijn van de onleesbaarheid, want ik heb het handschrift van de „analysis" niet gezien, maar uit sommige brieven van Helmichius weet ik wel, dat hij soms niet zoo duidelijk schreef. Als geheel genomen is het boekje niet van bijzondere beteekenis. Toch krijgen we hier en daar door een paar gedachten, als korte inhoud boven een Psalm geplaatst, een samenvattend overzicht over den geheelen inhoud [1]), — wat ten bewijze strekt, dat Helmichius in den gedachtengang van den dichter wel ingedrongen was — terwijl de voorstelling van de ontleding zelve helder en bevattelijk is.

Als een voorbeeld van „analysis" laat ik Psalm I hier geheel volgen; voorafgegaan door den brief van opdracht, waarin het een en ander over Helmichius wordt meêgedeeld, en dien ik reeds een paar maal geciteerd heb [2]).

---

1) Zoo staat bv. boven Psalm 2: »Didascalicus, de hostibus Ecclesiae et Regno Christi"; en boven den 22sten Psalm: »Petitorius, pro summe afflicto. Eucharisticus, pro liberatione impetrata. Propheticus, de Christi humiliatione et gloria."

2) Zie Hfdst. I, § 4 (blzz. 58, 66), en § 5 (blz. 77).

Digitized by Google

EPISTOLA DEDICATORIA.

Magnificis, Amplissimis, et Prudentissimis Dominis,
D. Consulibus
et
Senatoribus
inclytae et florentissimae Civitatis Amstelodamensis.

Admirabilis ille rerum omnium opifex *DEUS*, qui non ἀκαταστάσιας, sed ordinis omnis autor est, uti omnia quaecunque ab ipso producta sunt, accuratissimo ordine, in coelis et in terra, sapientissime disposuit, ita etiam verba sua, quibus aeternam et salutarem sapientiam consignavit, ordine convenientissimo amanuensibus suis Θεοπνεύστοις quin dictaverit nequaquam est ambigendum. Quamvis enim Spiritus S. Logicorum aut Rhetorum praeceptis in dictando Sacras Literas se non alligaverit, apparet tamen ubique in illis ordinatissima et divina quaedam Methodus, quae et Maiestati divinae conveniens, atque in formandis hominum mentibus quam maxime est idonea. Prophetae et Apostoli quamvis non scripserint secundum artem, sed secundum gratiam, quae supra artem est, ipsi tamen artifices in scriptis eorum artem inveniunt et venerantur. Sacrae Literae ordinem convenientissimum habent, sed non ostentant. Hunc ordinem necesse est ut accurate observent omnes, quicunque in S. Scripturarum penitiorem et rectam cognitionem penetrare, neque temere a Spiritus S. mente et scopo aberrare volent. Eundem etiam sequi debent, quicunque cum fructu atque aedificatione populum erudire, et genuinum S. Literarum sensum proponere student. Inter caeteras enim dotes, quae in fideli et perito verbi divini praecone requiruntur, haud postrema est ut noverit τὸν λόγον τῆς ἀληθείας ὀρθοτομεῖν. Veram non est cuiusvis hoc accutate (sic) praestare. Qui feliciter in eo versabitur, necesse est ut non tantum in scientiis humanioribus, ac potissimum in illae ὀργανοικῇ, in qua Distributionis ac Methodi legitimae leges praescribuntur,

Digitized by Google

insigniter sit versatus, sed imprimis ut habeat τὰ ἀρθητήρια γεγυμνασμένα in S. Scripturis. Quae cum rarae sint dotes, praeclaram Ecclesiae *DEI* operam navant, qui dotibus illis instructi, ordinem hunc in S. Scripturis a se observatum aliis quoque viva voce et scriptis commonstrant, ut hac quasi clave Scripturarum cognitionem aliis adaperiant, et quasi hac face accensa rudiores in Scripturarum adyta perducant. Hac in parte Ecclesiae *DEI* etiam prodesse studuit Reverendus et Doctissimus vir D. WERNERUS HELMICHIUS piae memoriae, Ecclesiae vestrae, dum vixit, non tantum Pastor fidelissimus, sed etiam singulare ornamentum. Quam fuerit ab his donis instructissimus noverunt omnes docti in Belgia, qui insignem humanarum atque humaniorum scientiarum notitiam, penitissimam rerum divinarum cognitionem, atque accuratissimam Linguarum fere omnium, ac maxime quarum in Sacris usus est, Hebraeae, Graecae ac Latinae peritiam nunquam satis in ipso admirari, ac collaudare potuerunt. Ipsi Nobilissimi atque Amplissimi Curatores Academiae Lugdunensis non semel eius operam in explicandis publice in Academia S. Literis postularunt, cui provinciae sustinendae etsi quam maxime par esset, non permisit tamen innata ipsi modestia, ut eam unquam susciperet. Cum nobilissimus D. PH. MARNIXIUS, aeternum illud Belgicae decus, translationem Bibliorum in linguam Belgicam petitionibus Ecclesiarum Belgicarum ipsi impositam fato praeventus vix inchoare potuisset, unanimis earundem Eccles. votis et suffragiis itum fuit ad D. HELMICHIUM, ut oneri huic ferendo maxime parem, qui laborem hunc non recusavit, sed feliciter inchoati et desideratissimi operis perfectionem mors eius praematura Ecclesiis Belgicis invidit. Vos etiam, Viri Ampliss. donorum et virtutum optimi aestimatores, singularem viri huius eruditionem, pietatem, atque eloquentiam venerati, non destitistis, donec eum ex Ecclesia Delphensi ad vestram urbem atque Ecclesiam pertraxeritis. Quanta cum dicendi

Digitized by Google

vi et dexteritate, quanto cum ardore et zelo verbi divini mysteria publice proponere atque explicare soleret, Ecclesiam Ultrajectinam, Delphensem, Vestram, et vos inprimis, Viri Amplissimi, testes habet locupletissimos. Neque ovibus atque auditoribus suis tantum viva voce, sed et posteritati scriptis prodesse cura ipsi fuit. Tametsi enim modestissimus eius, atque ab omni ambitione remotissimus animus induci nunquam potuerit, ut ipse, cum adhuc in vivis esset, quidquam publico daret, iudicarunt tamen viri docti nonnulla eius scripta, quae inter schedas eius post obitum reperta sunt, licet ultima autoris lima adhuc deesset, Ecclesiis non penitus invidenda esse, aut supprimenda. Ex quibus, eorum consilium et iudicium secuti, in lucem publico bono, atque aedificationi servituras damus hasce in Psalmos analyses, ante viginti circiter annos, ut ipse annotaverat, concinnatas. Posthumum hunc mariti laborem vidua sub Amplissimi nominis vestri auspiciis prodire in lucem, et V. A. consecratum voluit, ut extaret publicum gratitudinis suae testimonium, pro singulari V. A. favore, quo maritum viventem, atque ipsam etiam nunc prosequi benigne dignatae fuerunt. Atque unice a V. A. summa cum animi submissione contendit, uti cuius vivas ac vividas conciones olim libentissimis animis audire soletis, eius etiam scripta haec V. A. accepta sint, atque hilari fronte excipiantur.

DEUS OPT. MAX. Ecclesiam et Rempublicam Vestram omni spiritualium et temporalium benedictionum cumulo magis magisque locupletet, atque A. Vestras, Viri Magnifici, quam diutissime incolumes et florentes conservet. *AMSTELODAMI* in urbe vestra, totius terrarum orbis Emporio florentissimo. Kal. Aprilibus Anni *CIↃ.IↃ.CXIV.* nomine

Magnificis A. A. V.

addictissimae E. V. Z.

Viduae

D. Werneri Helmichii.

Digitized by Google

En volge nu Psalm I.

Didascalicus de felicitate et infelicitate.

DESCRIPTIO felicitatis piorum et infelicitatis impiorum, adjuncta ratione.

- I. *Descriptio*
  - Piorum, quid debeant
    - cavere — v. 1.
    - facere — v. 2.
  - felicitatis piorū, per similit., v. 3. 4. [1]) aperte, vers. 4.
    - assidua cōsolatio seu gratia divina, vers. 3.
    - Fructificatio, sanctificatio, stabilitas, aut perpetuitas, vers. 4.
    - Universalis vel omnigena benedictio, vers. 4.
- II. *Descriptio infelicitatis impiorum:* per similit., v. 5. aperte, v. 6.
  - momentanea et instabilis felicitas, subitus et violentus interitus. — v. 5.
  - Finalis perditio, damnatio et reprobatio. — et 6.

1) Helmich heeft in plaats van het eene vers 3 uit onzen Bijbel 2 verzen; vers 3, »want hij zal zijn als een boom, geplant aan waterbeken"; terwijl het overige van het vers dan vers 4 is. Tengevolge van die splitsing hebben wij bij hem 7 verzen in den geheelen Psalm.

Digitized by Google

III. Ratio utriusque, vers. 7.	Dei	amor et protectio.	hinc	stabilis felix status,	
		odium et rejectio.		perditio et interitus.	

Het laatste geschrift van Helmich draagt dezen titel:

(4) *Goliats Sweert ende Riedt-stock.* van Pater FRANS COSTER Iesuwijt. Dat is, Antwoordt op eenen Send-brief FRANCISCI COSTERI, Pater vande Iesuvvijten tot Brussel, gheschreven aen de E. E. Heeren Staten van Hollandt Zeelandt, etc. Waer inne claerlich vertoont wert dat de Iesuwijten met hare eygen redenen hare eygen Religie ende Kercke afbreecken, ende in 't strijden tegen de ware Christelicke Religie met enckel crancke leughenen omgaen. Ghestelt door WERNERVS HELMICHIVS, in zijn leven Dienaer des Godlicken Woorts tot AMSTELDAM. TOT LEYDEN, By Andries Clouck, Boeckvercooper in den gecroonden Engel. 1609. (432 blzz. 12°).

De aanleiding tot de opstelling van dit strijdschrift tegen Rome en bijzonderlijk tegen de Jezuïeten is bekend. Zij is uit hetgeen op het titelblad voorkomt wel eenigszins op te maken, en wordt in de „voorrede" [1]) uitvoeriger meêgedeeld.

Franciscus Costerus (geb. 1531, gest. 1619, sedert 1552 Jezuïet) [2]), een geweldig en rusteloos bekamper van de gereformeerde leer en de gereformeerde belijders, door Foppens

---

1) Deze is niet van Helmich zelf, maar draagt den naam van zijne weduwe.

2) Foppens, *Biblioth. Belgica*, Brux. 1739, Dl. I, p. 289 sq., waar eenige bijzonderheden over hem en vele zijner geschriften worden genoemd. Vgl. voor de laatste *Catalog.* Meulman, Dl. I, blz. 147, Nr. 989.

Digitized by Google

„Malleus Haereticorum [Calvinianorum]" genoemd, volgens te Water [1]) een man, die in den strijd „de leugen- en laster-vlagge in top" voerde, een „grol-schryver" was, die zich jegens de Calvinisten „meesterlijk" kweet „in die doemwaerdige lasterkunst", schreef een brief aan de „Staten Generael der vereenichde Nederlanden", d.d. 30 April 1598 [2]), ten einde hen „te beweghen de ware, gereformeerde, Christelicke Religie .... te verlaten en̄ af te gaen, ende wederom te comē tot het wtspousel der Pauselicke Afgoderie ende Superstitien". Nu was die brief „geenssins bequaem" „om verstandige wijse Heeren, die geoeffende sinnen in Gods H. Woordt" hadden, „tot veranderinghe van Religie" te brengen [3]), maar toch lieten „onder de gemeyne man vele eenvoudige menschen" zich „door sodanige beuselingen", als daarin voorkwamen, „menichmael bedriegē ende verleyden tot eewighe schade harer sielen"; waarom wel iets tot „waerschouwinge" van de eenvoudigen voor Costers epistel noodig was [4]). En de Zuid-Hollandsche kerken, die in 1595 en drie volgende jaren op hare Synoden telkens weer bespraken, wat tegen andere lasteringen van Costerus moest worden gedaan [5]), en in September van laatstgenoemd jaar, ter Dordtsche Synode, ook over dezen „sendtbrieff COSTERI" handelden, belastten „de ghedeputeerde" „den h. advocaet in bedincken te gheven, oft niet nut ende noodich ware, dat de h. Staten denselffden beantwoordeden" [6]).

Vóór dit besluit genomen werd, had Helmichius echter

---

1) *Historie der Herv. Kerke te Gent*, blzz. 73, 256, 266, 270. Vgl. blzz. 80 vg., 251, 253 vg., 265, 269.

2) Hij is geheel opgenomen in Helmich's boekje.

3) Helmich schrijft op blz. 24, dat andere boeken tegen de gereformeerden »al bequamer met hoecken versien [waren] om cabbeliau te vanghen."

4) Zie de »voorrede".

5) Reitsma en van Veen, *a. w.*, Dl. III, blzz. 44 vg., 67, 90, 108 vg.

6) Reitsma en van Veen *a. w.*, Dl. III, blz. 114.

Digitized by Google

reeds een antwoord op den zendbrief geschreven. Want „terstont" nadat hij „wtgecomen" was, heeft Wernerus „de penne inde handt" genomen en een „schrift" „daertegen gestelt", onder den pikanten titel „Goliats Sweert ende Riedt-stock"; waarmede waarschijnlijk bedoeld is, dat Helmichius in den Jezuïet een soort Goliath zag, dien hij nu „met zijne eygene wapenen" bestreed, en dat Goliaths zwaard toch ook eigenlijk maar een rietstok was, omdat hij niet anders dan „eenige voddige cartebellen" tegen de „Gereformeerde Religie" had ingebracht [1]).

Het boekje bestaat uit 2 stukken, waarvan het eerste gewijd is aan het wederleggen en retorqueeren van Costers argumenten, die in 22 punten zijn saamgevat, en waarvan het tweede de „leugenen" — niet minder dan 61 worden opgesomd [2]) — tegenspreekt, die Pater Coster had „gestoffeert". Het geheel dient om aan te toonen, „dattet so verre van daer is, dat door dese redenen [van Costerus] de Roomsche Religie voor de ware soude bewesen worden, dat recht daertegen de selve redenen dienen om de selve hare Religie om te stoten ende te wederlegghen, ende als men de redenen voortgebracht tegen de Gereformeerde Religie aen de toetsteen der waerheyt beproeft, dat men bevindt dat se anders niet en zijn dan enckel crancke leugenen" [3]); terwijl het „besluyt", na een laatste woord van vermaan aan Coster, met deze bede eindigt: „Onse Salichmaker Jesus Christus, die de wech, de waerheyt ende het leven is, wille u, Pater Coster, de genade doen dat ghi goede kennisse der waerheyt moget crijgē, eñ deselve met goeder conscientie gebruycken, tot uwes selfs ende anderer menschē beteringe ende eewige salicheyt: wille oock onsen gemeenen Vader-

1) Vgl. titel en voorrede.
2) De 22 argumenten en 61 leugens worden opgenoemd in de inhoudsopgave, die onmiddelijk op de voorrede volgt.
3) Aan de voorrede ontleend.

Digitized by Google

lant genadelick vergunnē dat het rechte oude Catholijcke Evangelische ende Apostolijcke gheloof daer inne meer ende meer bekent ende verbreyt, daerentegen alle superstitien, dwalingen, ende ketteryen meer ende meer ontdeckt eñ verworpen mogē worden, ter eeren zijns heyligen naems, vermeerderinge zijns rijcx, eñ der inwoonderen tijtlicke ende eewighe welvaert. Amen, Amen."

Met betrekking tot taal en stijl van het boekje merk ik op, dat het, in populairen trant geschreven, soms onmatig scherp [1]) en hier en daar nog al wijdloopig is, maar daarom niet bepaald saai en wansmakelijk is te noemen; eigenaardige beeldspraak treft den lezer gedurig weer [2]). En wat den materieelen inhoud aangaat, komt o. a. duidelijk uit, dat Helmichius nog al bekend was met de geschriften van Calvijn [3]), geene geringe kennis had van de kerkvaders, de kerkgeschiedenis en de Roomsche schrijvers [4]), en tegen Pater Coster wel opgewassen was. Voetius zegt er dan ook van [5]), met betrekking tot het laatste, dat Helmichius „[Costeri] axiomata et praejudicia [„in epistolā ad Ill. Ordd. Foederati Belgii"] subtiliter et scite admodum in Papatum et Costerum retorsit". Ééne proeve er uit vinde hier eene plaats.

Coster beweerde, dat het primaatschap van den Paus reeds

---

1) Zie bv. blzz. 38, 377 vg., Ersch und Grüber, *Allgem. Encyclop.* i. v. Helmichius, noemen het »eine der bittersten und schonungslosesten Streitschriften, die gegen den Jesuit Coster gerichtet war."

2) Blz. 26 staat bv. »Lieve Costere, hoe dapper vat ghy u selven by de neus"; blz. 33 »Costere, dit is uwen rechten hertsteeck, ia uwen doot-steeck over u selven"; blz. 38, »dese vuyst comt recht op u eygen coone aen, Costere"; blz. 39, »soo laet ickt nu oock teghen u selven goet zijn, om u met u eyghen stock op de neus te cloppen"; blz. 40, »desen bal geve ic u immers so lustich wederom Costere"; blz. 180 vg., »hier stoot ghy u selver seer iammerlick de beyde scheenen onstucken".

3) Zie blz. 323.

4) Zie bv. blzz. 80 vg., 220 vg., 228 vg., 244, 355—'60.

5) *Select. Disputt.*, P. V, p. 436.

Digitized by Google

dateerde van de dagen der Apostelen, en een stuk was van het „oudt geloof" der „voorvaderen", waarvan de „luyden" door de Reformatie waren „berooft". Daarop antwoordde Helmichius nu [1]): „Waer was den Paus die nu de Alderheylichste Vader ende Heere heet/ ende die nu alles alleē vermach ende doet: waer was hy wanneer Paulus de drie Apostelē/ [2]) Jacobum/ Cepham/ ende Johannem/ als columnen in eenē graedt ſtelt onder malcanderen/ ende hem ſelven met hunlieden oock in eenen graet. Ja wanneer ſy malcanderen de hant der gemeenſchap gevende/ den laſt van de Predicatie des Evangeliums tſamen deyldē/ Paulo de Heidenen/ hun drien de Joden toevoegende? Doē [3]) Paulus Petro int aenſicht wederſtondt omdat hy te beſchuldigen was/ eñ hem veynſde/ ende de voetē niet recht en droech na de waerheit des Evangelij? wat [4]) Paus was Petrus/ doe niet hy/ als het hooft eeniger Apostelē/ en ſont na Samarien/ maer de Apostelē al tſamē in ēē authoriteyt geſtelt/ ſonde henē Petrum met Johanne/ als haer aller ende Johannis mitſgeſel. Vry Coſtere/ toont ons hier eens eenen Paus indien ghy kunt/ waer aen kent ghy hem hier? waer mede stack hy doen wt gelijck hy nu doet? ende voorts waer vernam men een Paus doen in het Concilie van Jeruſalem? niet Petrus als of hy alleen geweeſt ware Preſident/ [5]) maer Jacobus het beſluit maeckte/ ende hy het propooſt Petri verhalēde/ van hem niet en seyt Sanctiſſ. D. N. Papa Petrus heeft vertelt/ maer/ Simeon heeft vertelt/ eñ de reſolutiebrief den naem droech van den Apoſtelen int gemeyn, fonder dat Petrus voor uyt ſtack met den tijtel Petrus Catholicae Eccleſiae Epiſcopus, als ſedert van dē Paus ende

---

1) blz. 35 vg.
2) Hiernaast staat op den rand: »Ga. 2: 7. 8. 9."
3) Op den rand staat: »Gal. 2: 11."
4) Op den rand staat: »Act. 8: 14."
5) Op den rand staat: »Act 15: 13, 14, 23."

Digitized by Google

int Concilie van Trenten is geſchiet. Doen [1]) Petrus hem ſelven niet anders en ſchreef/ dan Petrus of Simeon Petrus een Aopſtel (sic) Jeſu Chriſti/ ende niet als nu: Clemens ſervus ſervorum Dei, Clemens ēē knecht der knechten Gods: of Clemens Catholicae Eccleſiae Epiſcopus een Biſſchop van de Catholijcke Kercke. Was dan oock de Paus al inde werelt geboren dunckt u Costere/ nu geleden over de 1550 iaren? ick denck wel nēē. Ghelijck oock ten tijde van het Concilium te Nicenen ontrent 300. iaren daer na de Paus niet gemaeckt noch gekent en was nu geledē verre over 1200 iaren. En noch en schaemt ghy u niet te ſeggen ſtoutelick/ dat het beginſel uwes ouden gheloofs nieuwers te vinden en is dan inder Apoſtelen tijden."

Hoewel Helmichius het ontwerp van dit antwoord op Costers brief in 1598 reeds klaar had, heeft hij het toch niet uitgegeven. „Also hy een boven maten nedrich man was, heeft hetselve by hem gehoudē, ende laten legghen, sonder dat hy dat yemant vertoonen, mededeelē, ofte door den druck heeft willen gemeyn maken" [2]). Eerst na zijn overlijden is het, evenals bv. zijne „Analysis", onder zijne papieren gevonden, en in 1609 [3]) uitgegeven; voorzien, zooals ik reeds aanteekende, van eene voorrede, die onderteekend is door zijne weduwe, welke zich „verstoutte" het „toe te eygenen" aan de „Heeren Staten Generael der vereenichde Nederlanden", aan wie Coster zijn' brief ook had geschreven. De voorrede is gedateerd 6 Juli 1609. Acht en twintig Juli d. a. v. hebben de Staten-Generaal aan de weduwe „de somme van Hondert vyfftich ponden van XL gr: 't stuck

---

1) Op den rand staat: »1 Pet. 1:1. 2 Pet. 1:1."

2) Zie de voorrede.

3) Glasius, *Biogr. Woordenboek*, Dl. II, i. v. Helmichius, geeft abusievelijk 1602 op. In de *Biblioth.* der stedel. univers. te Amsterdam is een exemplaar van de uitgave van 1609, dooh zonder portret. In mijn exemplaar, ook van 1609, is dat wel.

Digitized by Google

toegeleeght tot eene vereeringe" voor het hun gepresenteerde boekje [1]). Negentien jaar na de eerste uitgave, toen de strijd tegen Rome en de Jezuïeten nog ijverig werd voortgezet [2]), verscheen een tweede druk [3]). Ook dat is zeker een bewijs, dat „Goliats Sweert ende Riedt-stock" niet tot de onbeduidende strijdschriften uit die jaren behoeft gerekend te worden.

Toch meen ik aan het einde van het vermelden en beschrijven van Helmichius' geschriften, terug te moeten keeren tot de opmerking, die ik bij het begin van deze § reeds maakte, en nu aldus weergeef: Helmichius kan om de van hem uitgegevene pennevruchten, welke van homiletischen, kerkrechtelijken, exegetischen en polemischen aard zijn, niet een man van eenigszins groote beteekenis heeten; en de lof, hem toegezwaaid in poëzie, om het weinige proza dat van hem in 't licht is gekomen, moet overdreven worden genoemd.

BESLUIT.

Ofschoon Helmichius den dienst van predikant niet met het ambt van professor heeft verwisseld — hoezeer daartoe ook aangezocht —, is hij toch geen dienaar des Woords geweest, die heel zijn leven in alle stilte heeft gearbeid, en van wien anders niet dan naam en standplaats is bewaard

---

1) *De Navorscher*, 1873, blz. 122.

2) Zie dr. W. P. C. Knuttel, *De toestand der Nederlandsche Katholieken ten tijde der Republiek.* Dl. I ('s Gravenhage, 1892), Hfdst. IV, blz. 114—178.

3) Zie *Aanhangsel en Vervolg op het Naamregister of Versaameling van Nederduytsche Boeken* enz., opgestelt en in order gebragt door Johannes van Abkoude. Leiden, 1745, blz. 91. Van deze tweede uitgave heb ik echter geen exemplaar gezien.

Digitized by Google

gebleven. Hoewel hij het niet zocht, is hij als predikant nog al op den voorgrond gekomen.

En aldus is hij eene eenigszins eigenaardige figuur geweest.

Want in onze eeuw vloeiden uit de pen der talentvolle schrijfster van „Leycester in Nederland" de in menig opzicht lofrijke woorden: „Het ware kenmerk van een echten Christen, liefde, en het zekere bewijs van een helder verstand, klaarheid en gematigdheid, waren karaktertrekken van Helmichius" [1]); en andere, niet minder beduidende beoordeelingen, uit de laatste 50 jaren [2]), bevatten, in eenvoudiger proza, soortgelijke loftuiting op Helmichius; doch wat hem tot eene bijzondere verschijning maakt is dit, dat hij in de fel bewogen 17e eeuw, toen Remonstranten en contra-Remonstranten scherp tegenover elkander stonden, door mannen van beide partijen als om strijd geprezen is. Niemand minder dan de groote Voetius noemde hem: „patriae suae Ultrajecti ornamentum"; en, zelfs tweemaal: „Lumen Ecclesiarum Belgicarum". Trigland getuigde van hem, dat hij een „Geleerde, Godtvruchtige, Wel-spreeckende, Vriendelijcke ende aengename Predikant" was. Brandt roemde hem als „een man van geleerdtheit en achting". In de voorrede vóór Wtenbogaerts *Leven* enz. wordt hij geprezen als „een van de geleertste, treffelijcxste, Godsalighste ende welsprekendste mannen van 't gantsche Landt". In zijne „Kerckelijcke Historie" getuigde Wtenbogaert, dat Helmichius „een geleert, Godsalich, ende wel begaeft Predicant" was, en Arminius schreef in 1602: „Helmichius egregie officium facit, qua publice qua privatim. Talem se praebet qualem ego sane optare possim maxime. Virum bonum, candidum et syncerum esse arbitror. Comem

---

1) *Leycester in Nederland* door A. L. G. Bosboom-Toussaint, 's Gravenhage, z. j., Dl. II, blz. 75. Helmichius wordt in dat werk dikwijls geroemd.

2) Zie Glasius en van der Aa, *a. wo.*; en H. C. Rogge, *J. Wtenbogaert en zijn tijd*, Dl. I, blz. 37.

Digitized by Google

se et affabilem declarat omnibus, neminem prae se contemnere videtur, licet insignibus a Deo donis sit instructissimus. Ego sane magnopere Ecclesiae nostrae gratulor, quod illum nacta sit" [1]). Van weerszijden is hij dus zeer geroemd. En die lof is niet overdreven. Helmichius is metterdaad een man geweest, die van den Heere schoone gaven voor hoofd en hart had ontvangen. Hij was vriendelijk, godvreezend, stichtelijk, vreedzaam en teeder [2]); met ootmoedigheid bekleed, zoodat hij een ander zoo gaarne uitnemender achtte dan zich zelven [3]); doorgaans vol ernst, doch soms was die afgezet met een' gullen lach [4]), of wel met een spotlach om het verkeerde van hen, wier doen hij afkeurde [5]). Wel was hij soms wat verlegen en bedeesd [6]), doch in den regel was hij cordaat en vrijmoedig op gematigde wijze. Werd hij scherp, dan was zijn woord vaak vlijmend, soms eenigszins ruw [7]).

Begaafdheid en geleerdheid waren in rijke mate zijn deel [8]), ofschoon hij daarvan door zijne pennevruchten geene doorslaande bewijzen heeft geleverd, maar zijne talenten veelszins in stichtelijken en kerkelijk-practischen arbeid heeft ten toon gespreid, en door zijne bedrevenheid in kerkelijke aangelegenheden zijne kennis en wijsheid heeft geopenbaard.

---

1) Al deze lofspraken worden vermeld bij Glasius, *a. w.*, en bij Burman, *Traject. erud.*, i. v. Helmichius.

2) Ik wijs hiervoor alleen maar op Helmich's attestatie uit 1602 (Bijlage C), op hetgeen ik van hem noemde bij gelegenheid van de pest te Amsterdam in datzelfde jaar (Hfdst. I, § 5), en op *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 103.

3) Ik herinner slechts aan hetgeen ons van hem bekend werd bij zijne benoeming tot hoogleeraar in 1591, en omtrent het niet-uitgeven van een paar zijner boekjes.

4) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blz. 157.

5) *W. d. M.-V.*, S. III, Dl. IV, blzz. 102, 189.

6) Ik herinner aan den strijd met Arminius.

7) In zijn »Goliats Sweert" komt dit uit.

8) Zie o. a. de »Epistola Dedicatoria" vóór Helmichius' »Analysis"; en Hfdst. I, § 1.

Digitized by Google

Dat gunstig oordeel is evenwel niet over Helmichius uitgesproken, omdat hij een man van weifelachtige beginselen was. Wie zou hem dan zoo geprezen hebben? In lateren tijd is hij wel eens voorgesteld als iemand, die eigenlijk altijd wat onbeslist en onoprecht in beginsel is geweest, en zich allengs meer bij de gereformeerden heeft aangesloten, hoewel hij eigenlijk niet uit volle overtuiging bij hen behoorde. In § 4 van Hfdst. II heb ik echter reeds duidelijk gemaakt, dat die bewering onjuist is. Helmichius is geen „flauwhartig" weifelaar geweest, maar iemand, die de gereformeerde beginselen, naar de opvatting zijner dagen, liefhad, en daarvoor heeft geleden en gestreden" [1]). Zijn karakter was er evenwel niet naar om bij voorkeur de scherpe lijnen te trekken. En uit die beide kenmerken laat zich genoegzaam verklaren, dat de tegenstander wel gaarne met hem te doen wilde hebben, en hem een' welkomen bemiddelaar achtte bij kerkelijke geschillen, en dat toch ook het eenvoudige gereformeerde volk hem, evenals zijne andere voormannen, volkomen bleef vertrouwen, en dat de gereformeerde leiders zelf er niet aan twijfelden, of hij wel een echte broeder was. Helmichius is, om zoo te zeggen, eene lamp geweest van flink middelbare grootte, die schier altijd helder licht verspreidde, door haar warmen gloed verkwikte en aantrok, en wier lichtglans steeds helderder werd — zonder daarom ooit eene verzengende warmte te verspreiden — naarmate de donkerheid in leer en kerkregeering toenam en dien glans wilde doen tanen. Kortom, hij was geen forsche en machtige, maar een minzame en toch ook trouwe Calvinist.

En moest ik in ééne gedachte weergeven, wat hem, door Gods genade, bij alles dreef, en waardoor hij zich dan ook heeft laten leiden, dan noemde ik: „Den yver sterck tot

---

1) Vgl. A. L. G. Bosboom-Toussaint. *a. w.*, Dl. II, blz. 75 vg.

Digitized by Google

Godes Kercke dier" [1]). Dien ijver heeft hij getoond in de eigen gemeenten, bij wie hij heeft gediend; die ijver is uitgekomen in zijn' arbeid voor de eenheid van het gereformeerd kerkverband; door dien ijver aangespoord, heeft hij zich veel moeite getroost om vrede en orde in de kerken aan te brengen; die ijver heeft hem bezield in den strijd voor de zuiverheid der leer; heeft hem vervuld bij het werk der Bijbelvertaling; komt doorgaand in zijne brieven uit; en heeft hem tot het schrijven van zijne boekjes aangedreven.

Zoo is hij in zijn' tijd, waarin op kerkelijk terrein zooveel was te doen, een goede en getrouwe dienstknecht zijns Heeren geweest; een van hen, die door hun geheele optreden ook nu nog aansporen, om de zaak van de kerk des Heeren, als het door God zelf gegeven en daarom zoo uitnemend instrument om Zijn Koninkrijk te doen komen, toch wel op het hart te dragen.

---

1) Ontleend aan het »Claegh-ghedicht" op Helmichius' overlijden (Bijlage *E*).

Digitized by Google

BIJLAGEN.

Digitized by Google

Digitized by Google

BIJLAGE A.

Brief van den Kerkeraad der Nederlandsche gereformeerde kerk te Frankfort a/d. Main, aan de stedelijke Overheid van Utrecht, d.d. 24 *Nov.* 1578. *Berustende in het Archief der gemeente Utrecht. Afd.* II, *Nr.* 238.

(Hiervoren aangehaald op blz. 23 en 189.)

Wyse, seer discrete ende voorsienighe heeren, onsen onderdanighen ende gantschwillighen dienst te vooren. Wij hebben met grooter blijtschap ende danckseghginghe tot God verstaen die heerlicke ghenade daermede die almoghende Heer uwer Wyse stadt versocht heeft, namelick, dat het reyne Woordt Gods mit aller vryheyt aldaar ghepredickt mach werden; ghelyck wy oock mit sonderlinghe vruechde ghehoort hebben de sorghe, die U Wyse selfs aennemen, volghende de behoirlicke plicht haer van God opgheleyt, om haere stadt met goede ende ghetrauwe predicanten te versiene: verhopende, dat die Heere, die crachtelick tot noch toe ghewrocht heeft, van daghe te daghe zyn werck sal laten wasfen ende toenemen tot prys ende loff zyns hoghen naems ende tot verbreydinghe des rycx zyns gheliefden Soons Jesu Christi. Ende so wy aenghemerckt hebben, dat nu aldaer by U Wyse oprechte leeraers grotelicx van doene syn, om die wassende kercke Christi op te bouwen ende waer te nemen, ende wy ons altyts schuldig kennen dieselfde mit alle onze vermoghen te helpen vorderen: so en hebben wy Uwer Wyse billick versouck op dese tijt niet konnen afsegghen ofte weygheren, maer hebben ter Uwer Wyse begheerten onsen dienaer Wernerum Helmichium ontslaghen van die verbintenisse die wy aen hem hadden, om in Uwer Wyse stadt als zyn vaderlant een dienst des Evangelij te gaen bedienen. Also nochtans, dat U Wyse voor goet willen

Digitized by Google

nemen, dat hij nu stracx niet volghen en kan, want overmidts dat den minister, die wy in zyn plaetse beroepen ende vercooren hebben, sekere affairen ende een verre reyse te doene heeft (die hy niettemin tusschen dit en Paesschen te verrichten belooft heeft), ende wij dien tijt geduerende niet onvoorsien ofte zonder predicatie wesen en kunnen, so ist van noode, dat Helmichius bij ons blijve ter tyt toe, dat die voorseyde syne toecomende nasaet wederghecomen ende ons by te wonen bereyt zij. Sulcx dat met Godes hulpe Helmichius te Paesschen naestvolghende tot U Wyse afkomen sal om zyn beroepinghe te aenveerden, twelck wy God den Almachtighen van herten bidden, dat het tot syns naems eere ende syner Christelicker ghemeente in Uwe Wyse stadt gheluckighe opbouwinghe gheschieden mach, Amen.

Achtbare, Wyse heeren, onse Heere Jesus Christus wil U Wyse in syne goddelicke bewaringhe nemen ende met synen heylighen gheest altijt regieren, tot Uwer Wyse ondersaten welvaren ende der Kercken Christi voorderinghe, Amen. Datum tot Francfort den 24en Novembris 1578.

Uwer Wyse gantschwillighe dienaers wat wy vermoghen, ouderlinghen ende diakenen der Nederlantscher ghemeente binnen Franckfort.

Pieter de Bisschop.	Jan Matruyt.
Mathis de Meerre.	Gillis Dieryck.
Hector Schelkens.	Hans Croon.
Matthys Schatz.	Jacop Batahlle.

Het adres van den brief is [1]):

De Achtbare, Wyse ende seer discrete heeren, Schout, Burghemeesteren ende Schepenen, regierders der Stadt van Vtrecht

tot

Vtrecht.

1) De adressen buiten op de brieven in deze Bijlagen voorkomende, heb. ik alle onderaan geschreven.

Digitized by Google

BIJLAGE B.

Beroepsbrief van Helmichius naar Delft, d.d. 26 *Maart* 1590. *Berustende in het kerkeraadsarchief te Delft, Afd.* I, *L*^{a}. *C*^{d}, *Nr.* 44.

(Hiervoren aangehaald op blz. 45.)

Genade ende vrede door J. Christum.

Eersame vrome voorsienige lieve weerde broeder in den Heere, Wernere Helmichi. Alsoo de Gemeente Christi alhier neffens hare drij ordinaris dienaers des goddelicken woorts noch eenen vierden in de plaetse des genen die nu afgaet grootelix van nooden heeft, waer over wij, volgens ons opleggē ampt, beraetslagende gedacht hebben aen v. l. persone die van den Heere is begaeft om met grooter vrucht te arbeiden in zijnen oogst, ende die wij verstaen hemselven als noch aen geenige kerck verloeft ofte verbonden te hebben. Soo ist dat wij v. l. persone genomineert hebbende onsen magistraet ende vernomen dat deselve aen v l. een goet gevallen heeft, eendrachtelick met aenroepinge des goddelick^{-} naems noodich bevonden ende besloten hebben sonder vertoef aen v. l. af te veerdigen onse brieven van beroepinge: Twelck wij nu doen mits desen begeerende ende versoeckende aen v. l. gants vriendelick geene swaricheit te willen maecken om den dienst deser Gemeente aen te nemen op denselven voet ende met gelijcke lasten als deselve van D. dengenen die nu afgaet bedient is geweest ende van d'andere drij dienaren gecontinueert sal werden int administreren van Godes Woort ende van zijne H. Sacramenten na de instellinge ons Heeren J. Christi. Met welcken drij dienaren die v. l. meestendeels bekent zijn, wij vertrouwen dat v. l. soo wel

Digitized by Google

sal connen accorderen ende ommegaen (als oock met der Gemeente, die alle desen tijt van XVIII iaren, van den eersten aanvanck der Reformatie in sonderlinge rust, Gode lof, geduerichlick is geweest). Dat v. l. een vol genoegen daer an sal hebben, gelijck wij ons oock versekert houden van v. l. vreedtsamicheit ende vriendelicken ommeganck: Sulx dat door v. l. goede gaven ende neerstigen arbeit, neffens de bedieninge van v. l. getrouwe medehulperen, den ijver der Gemeente ende borgerije hier ter plaetse door 's Heeren genade wackeren ende de Kerk eenen nieuwen aanwas nemen sal, tot Gods glorie, voorderinge des Rijx Christi ende tot onser sonderlingen lust, ende vertroostinge van v. l. persone. Bidden v. l. ons hier op te willen laten metten eersten toecomen een gewunschte antwoorde: alsoo wij mede, wat aengaet v. l. onderhoudt niet en twijfelen, met deselve sulx gehandelt sal worden, dat zij haer dies niet sal hebben te beclagen. Alwaer desen eindigende

Eersame.... wij v. l. bevolen willen hebben in de trouwe huede ende hoede Gods, mitsgaders oock dese saecke in v. l. vierige gebeden. Dat̄ Delf in ons kerkelicke vergaderinge onder 't signet der kercke desen 26 Martij 1590.

v. l. dienstwillige broeders de Dienaren des Woorts
Ouderlingen ende Diaconen der Gemeente Christi
binnen Delf.

Superscriptie.

Eersame godsalige voorsienige Wernero Helmichio getrouwen Dienaere des goddelicken Woorts onsen lieven ende weerden medebroeder in den Heere.

Achterop staat:

Beroepinghe W. Helmichij 1590.

Digitized by Google

Brief van den Kerkeraad van Amsterdam aan dien van Delft, d.d. 30 *Maart* 1595, *waarin hij meldt dat hij Helmichius heeft beroepen. Berustende in het kerkeraadsarchief te Delft, Afd. I, L^a. C^d, Nr.* 44.

(Hiervoren aangehaald op blz. 70.)

Die Ghenaede Goods in Chr̄o J̄su door werckinghe des H. Gheestes wenschen wij den Broederen altesamen. Amen.

Eersaeme seer waerde ēn voorsienige broederen in dē Heere, Alsoot den E.E. Heeren Staten metten Curatuers der Vniversiteit binnen Leyden belieft Heeft, het vervallene Collegium Theologiae aldaer wederom opterechten, daer voor wij voor teerste God, ēn oock den selvigen welcker harten en ghemoet die Heere daer toe gheroert heeft, grootelix hebben te bedancken. Maer alsoo die E.E. Heeren Staten metten Curatuers voornoemt tot opsicht ēn regeringe des selven Collegij hebben wtgesien, ēn daer toe beroepen onsen seer lieven ēn beminden broeder D. Johannem Kuchlinum, soo ist dat wij over deese saecke seer becommert ēn beducht sijnde, hebben overgeleit wat schade ēn nadeel onse Kercke Hier door hadde te verwachten, overmits sinen Dienste ons niet alleen hoochnodich is, maer dat wij al over lange last ghehadt hebben van dē E. Magistraet alhier, ten aensien onses hoochdringenden noots, boven tgetal der tegenwoordige Dienaeren noch anderen tot onse verlichtinge te beroepen. Nochtans dit alles overgesien, om te verclaren ēn metter daet te betoonen, hoe seer ons die nootwendich̄ dieser ghemeener saecke daer aen dat allen kercken soo veele gheleegen is, ter harten gaet, sijn wij bereit om voornoemde D. Kuchlinū tot Leijden te laten gaen, soo haeft wij met eenen ander sullen versien sijn. Vertrouwende ēn nietemin ons vastelick verseeckerende, dat dit onse doen bij eenen yegelicken alsoo sal ingesien ēn behartiget werden, dat wij in onse versoeck ēn groote noot, die selfs spreeckt, niet en sullen verlaten werden. Omme dan te coomen tot onsen voornemen om gheholpen te werden, soo hebben wij met goeden ēn rijpen deliberatie bedacht ēn overgeleit waer wij troost ēn hulpe souden versoecken, ēn hebben gheenen beteren raet noch middel cunnen vinden dan onsen toevlucht te nemen tot onsen seer lieven ēn beminden meedebroede-

Digitized by Google

ren den Opsienders der Ghemeynte Chrī binnen Delff, met voorgaende aenroepinge van Goodes H. Name met voorweeten eñ goet believen onses E. Magistraets, als oock met goede bewillinge der Ghedeputeerden onses Classis, om te versoecken, ghelijck wij oeck mits deesen versoecken eñ beroepen onsen seer lieven eñ beminden meedebroeder uwen tegenwoordigen Dienaer in den woorde des Heeren D. Wernerum Helmichium, niet twijfelende wij sullen in Deesen niet alleen om redenen verhaelt, maer oock om veel meer anderen, die met waerheit eñ goeden fondamente bij onsen Ghedeputeerden sullen mooghen verhaelt werden, sulcken gunste eñ ghehoor bij den broederen vinden, dat se ons dit billick versoeck sullen verhooren, ende D. Wernerū voorsz. laten volgen, ten eynde het Collegium metten eersten ghevordert, eñ wij in onse groote noot ontsettet mooghen werden.

Eersame seer waerde eñ beminde, hiermede den Heere eñ den Woorde siner ghenaeden bevolen die uwe E. in deesen wil stieren met sinen H. Gheest tot loff sines H. naems eñ stichtinge siner kercke. Amen.

Aldus ghedaen in onse vergaderinge anno 1595 dē 30 Martij eñ bij ons wt naeme van allen onderteekent

JOHANNES AMBROSIUS, Dienaer des H. Evangelij binnen Amsterdam.

SYMON MIDDELGEEST, Ouderlinck.

Achterop staat:

Beroep van Ds. Helmichius naar Amsterdam 1595. Recepta den 25 April 1595.

Aen den Eersamen vroomen ende seer voorsienighen die Dienaren ende Ouderlingen der Ghemeinte Christi binnen Delff.

Digitized by Google

BIJLAGE C.

Attestatie door den Kerkeraad van Delft aan Helmichius gegeven bij zijn vertrek naar Amsterdam in 1602. *Berustende in het kerkeraadsarchief te Delft, Afd. I, L^a. C^d, Nr.* 44.

(Hiervoren aangehaald op blz. 49, 74 en 318).

Wij Predikanten Ouderlingen ende Diaconen der Gemeente Christi binnen Delft, attesteren mits desen voor de gerechte waerheit, dat onse seer lieve ende seer waerde broeder in den Heere Wernerus Helmichius, na voorgaende wettige beroepinge tot den dienst onser Gemeente voorss. denselven dienst alsoo betreden heeft den tijt van twaelf iaren die hij bij ons geweest is, dat hij de leere der salicheit in de Prophetische end' Apostolische schriften nagelaten, ende cortelick vervatet in de Bekentenisse end' Catechismo der Nederlantschen kercken, onvervalscht gepredickt, oock mede grondelick end' bequamelick den volke voorgedragen, ende de H. Sacramenten na d' instellinge Christi trouwelick bedient heeft: Dat hij oock, volgende de Kerckenordeninge, getrou end' naerstich is geweest om goede opsicht op de Gemeente te nemen, ende deselve in tucht end' vrede te helpen regeren: Heeft mede zijn leven end' conversatie godsalichlick vromelick end' vreedtsamelick aengestelt tot een exempel der cudde, gelijck een goet Herder toestaet: Om welcker oorsaken wille, ende om de groote vrucht die hij door des Heeren genade met zijne gewunschte gaven vlijticheit end' vromicheit in onser Gemeente ende Stede gedaan heeft, wij wel gewilt hadden dat hij bij ons gebleven ware, ende dat wij zijns getrouwen dienstes end' lieffe-

Digitized by Google

licken ommegancks langer hadden mogen genieten; Doch aengezien het den Heere anders belieft, ende onsen broeder goet gedocht heeft de vrijheit die hij hadde te gebruycken, om zijn ponden elder te wercke te leggen, ende der Gemeente van Amsterdam, van welcke hij geroepen is, zijnen dienst toe te seggen, alwaer hij hem nu gaet ter neder stellen: Soo willen wij onse lieve broeders de Predicanten ende Opzienders der voorss. Gemeente versocht hebben mits desen den voorseiden onsen beminden ende weerden Broeder voor soodanich als gemelt is te kennen, aen te nemen ende te ontfangen, hem in sulcke weerde te houden ende sich also tegens hem te dragen, gelijck zij weten dat na des Heeren Woort behoorlick is; opdat hij met lust end' vreuchde zijn dienst mach doen. Eyndelick is onse wunsch end' bede van den Almogenden Godt end' Vader ons Heeren Christi dat de Gemeente van Amsterdam voorss. van desen haren Dienaer veel vruchts mach trecken tot grootmakinge des naems Godts voorderinge des Conincrijx Christi, af brekinge des Rijx des Antichrists ende veler menschen eeuwige salicheit.

Actum in onze kerckenraetsvergaderinge onder ons gewoonlick signet, desen VI^sten^ in Meije XVI^c^ ende II.

In aller naem ende ter ordonnantie
der vergaderinge,
Arent Cornelisz.

Achterop staat:
Minuite van attestatie
die de kercke alhier
D. Helmichio heeft gegeven. 1602.

Digitized by Google

BIJLAGE D.

Brief van Helmichius aan Henrick de Corput te Dordrecht, d.d. 31 Dec. 1580. Berustende in het Oud-Archief d. N. H. K., Nr. 39, I (onder de stukken over C. Coolhaes.).

(Hiervoren aangehaald op blz. 87, 100, 134 en 141).

Gratia, pax et salus a Deo Patre per Dominū nostrum, Jesum Christum, Amen.

Ad singula literarum tuarum capita, observande frater, quantum temporis an . . . . . [1]) patietur, respōdebo. Ego cum uxore optime, laus Deo, valeo: Ecclesia ve . . . [1]) bono quoque est in statu, solo excepto schismatis morbo, cui remedium nōdum adhibitum est, neque etiam a quibus oportuit, paratur. Confirmatur author ipse magis magisque in suo proposito, nec decressit sectatorum numerus. Nuper D. Villerio, quum Delfis essem, sententiam meā sciscitanti, respondi me post legitima omnia tentata media minora, nullam tutiorem commodioremque atque firmiorem necnō et Apostolicis exemplis ac veteris Ecclesiae praxi convenientiorem rationem videre, quam si ab Ordinib. Belgii impetrari possit, ut legitima, ipsorū authoritate et jussu, convocata Synodo Belgica, de Ecclesiarum reformatarum administratione et ceremonijs juxta certas formulas verbo Dei conformes, atque Ecclesiarum aedificationi accommodatas, p̄sentibus atque inspectantibus auscultantibusque Ordinū delegatis, statuatur: atque tum noster hic, tum similis farinae alii, supremi Magistratus authoritate eo evocati, coram Ordinū delegatis, suae novitatis rationem reddere co-

1) Het papier is geschonden.

Digitized by Google

gantur, placide audiantur, doceantur, convincantur: si errorem et hypocrisin convicti deponāt, confirmentur humaniter: si pertinaces Verbo Dei resistere pergant, tanq̄ contentiosi et schismatici abdicentur: tum demū manifestum fore, errorene an malitia peccent: atque si quid monstri alatur a quibusdam, et ista Ecclesiae politiae accusatio velamen modo p̄texatur majoribus intus haerentib. ulceribus, tum demum aperte detectum iri: atque ut etiam res minime ex voto succedat, id tamen inde fructus consecuturum, ut in apertum et quasi in arenā protracti fucati isti homines clarius agnoscantur, et imperitia, pertinacia, superbiaque quidē illorum, nostra aut⁻ fides, moderatio, integritas, ac doctrinae sanitas veritasque omnibus innotescat. Laudabat quidem consilium Villerius, sed de executione propter Ordinū diversa studia diversosque in Religionem animos, desperabat. Ego vero, nisi id obtineri possit, Dei providentiae rem omnem committo donec is vel morte, vel conversione Authoris, vel, quod omnium tutissimū, populi ipsius illuminatione remedium afferat. Dabat aut⁻ Villerius spem Synodi, imo jam constitutam affirmabat in Majum, sed de loco et die adhuc deliberandum: nec putabat fieri posse ut (quod ego summopere urgendū censebam, alioqui in fucū [?] abitura omnia) Ordinū, saltem aliquorū jussu convocatio fieret, ipsisque, hoc est legatis ipsorum, p̄sentibus, celebraretur. Vide quid tu hac in re possis, et ubi rescribes, sententiam tuā significa. Amersfordiensis Ecclesia paulo meliore est loco, quā nostra: queruntur graviter Ministri se a Libertinis valde infestari, et plerosque ex Magistratu, spreto omni ordine Ecclesiastico, ad nostri schismatici exemplum aspirare. Sed avertat hoc, ut spero, Dominus, p̄sertim si illustriss. Principi prudentiam in renovādo Magistratu suggerat. De cura pauperum in eadem vobiscū sumus navi, Magistratus de ea vel plane nihil, vel ad modū parum est sollicitus: nos, ubi eleemosynae quotidianae nō sufficiunt, collectam instituere cogim^r. Bona Eccles. in hunc usum ex bona parte legata, per nefandum sacrilegium vel inanib. ventribus abligurienda permittuntur, vel alio disipiātr. Nunc modo, ante aliquot septimanas, Canonicis certa pecuniae summa imposita fuit, ad Ministeriorum Ecclesiast. sustentationem.

De causa Leydensi si oīa⁻ scribere vellem nec tempus suppe-

Digitized by Google

teret, nec caperet epistola. Duravit negotij tractatio a $\overline{15}$ Septembris, usque ad Octobris ultimum, quodemū articuli pacis utrinq̄ signati fuerunt: qui postea 27° demū Novembris publice in Templo p̄lecti fuerunt. Ego post longā tergiversationem, literis illustriss. Principis atque ēt cōsilio ac suasu Ecclesiae nostrae extrusus, ad quintum Octobr. Leydam veni. Actio fuit initio plane judiciaria et politica, ut facile ex temporis intervallo colligis: ideq̄ magno et molestissimo nostro taedio, p̄sertim quotquot ab Ecclesiis nostris aberamus Ecclesiastici, et temporis p̄tiosissimi magnam jacturam faciebamus. Magnae erant utrinque querimoniae, magnae criminationes: delicta etiam utrinque deprehendebamus. Quū aūt diuturnae pacis parvā spem animadverteremus, si stricto jure et ad vivum resecando omnia, juxta compromissi formulam, sententiam pronūtiaremus, transactionis et amicae compositionis vias omnes q̄sivimus, donec tandem ad certam Concordiae formulam partes adduximus: cujus haec est summa. Primo, ut solet, statuitur ἀμνεστία: sic tamen ut culpae indefinita agnitio utrinque intercedat, hoc est, tum a Caspari parte, tum a Petri parte cū suis: ac Petrus quidem cum suis fatetur se inconsiderato zelo libertatis Ecclesiae abreptum q̄dam imprudenter egisse, atque limites ēt debitae in Magistratum observantiae nonnihil excessisse: Casparus vero veniam petit eorum in quibus deliquit: scripta vero sua, ut publica, Synodorū vel Classium legitimo judicio subjicit. Deinde, Ecclesiae administrationi in priorem statum restitutae, duo adjiciuntur exceptiones, primum de electione, deinde de Magistratus p̄sentia in Senat. Eccl. Ac electio quidem, proximo renovationis tempore, ab utroque Presbyterio, p̄senti videl. et olim abdicato, fiet, parem utrinque numerum nominaturo: numerum aut¯, tertia parte majorem, sicq̄ primum Magistratui proponēduad eum tertia parte per modum approbationis sine infamiae nota diminuendum, exinde vero Ecclesiae universae ad eum ita diminuatū, silentio suo (ut fieri cōsueverat) comprobandum. Sequentib. deinde annis, a Presbyterio quod tum p̄erit, simili ratione electio peragetur. Praesentia vero duorū legatorum Magistratus (sic tamē ut membra Ecclesiae sint) in omni consessu Ecclesiast. libero arbitrio Magistratus relinquitur, sine tamen suffragii jure aut jubendi p̄sidendive potestate, et sub fide silentij. Tertio, restitui-

Digitized by Google

tur Petrus in integrū. Quarto, Hallius confirmatur. Habes summā: exscripserem exemplar, si vacasset, sed potes id facile petere a vicino tuo Taurino. Multae sunt et graves rationes cur in hasce conditiones itum est, q̄ nō possunt mandari literis. De Casparo amovēdo multum laboratum est per translationem voluntariam atque sine ignomia: sed quo ....[1]) stimulum calcitrabatur. Ubi aut¯ de Petri restitutione, mane ....[1]) mentio injecta fuit, statim mollescere animi partium et in .... diae formulam quasi ruere coepere: ita uni parti placebat abdica ....[1]) restitutio, alteri vero, accusati sive rei confirmatio. Nec successisset vero hoc consilium, approbantib. partibus, neque ēt expedisset, nisi de utriusque Ministri animo propenso erga se invicem, declaratio certa constitisset. Coacti fuimus Taurinus et ego, per aliquot septimanas missionem Petri ab Eccl. Middelburgensi expectare, magna certe cū difficultate extortam: hinc factum est ut quod ultimo Octobris signatum fuit, 27° demū Novembris promulgat¯ fuerit apud populum. Recōciliatio partium die p̄ promulgationem p̄cedebat, coram Magistratu et arbitris, cum amica dextrarum junctione peracta fuerat: sed et ad majorem aedificationem Ecclesiae, postridie, p̄lectis a me e suggestu Concordiae articulis, atque in his confessione delicti ab utraque parte, monitu meo excitati assurrexerunt omnes tam veteris quā novi consistorij fratres, atque intra septa, populo inspectante, amicissime se ōēs mutui complexi sunt in verae poenitentiae, reconciliationis atque cōcordiae symbolum. Ne aut mireris cur Magistratui quoque nulla culpae agnitio imposita fuerit, notabis, ubi ad concordiae consiliū ventum esset, omissa pronūtiatione sententiae, et senatum id omnino detrectasse, et adversam partem, pacis cupidam, honoris causa id nō postulasse, contentam modo Caspari cōfessione, itemque restitutione Petri, quā tacitae cujusdā confessionis loco in Magistratu ducebat: p̄sertim ēt cum Senatus maxima pars Eccles. Disciplinae subjecta nō esset. Haec ego, quāt¯ et tempus et epistola tulit, recensui; si tuū de hac transactione judicium perscripseris, gratissimum facies.

De Steenwijcko hoc habemus tantum certi, aliquid pulveris

---

1) Het papier is geschonden.

Digitized by Google

tormentarij in oppidū illatum esse: De obsidionis aut¯ solutione, ut rumor fuit, nihil certi. Nostri ēt ad oppugnationem arcis Hattemiensis pulveris aliquot vascula miserunt. Dom. Villaeus cum suis prope locum qui dicitur Swarte-sluijs, pessime exceptus fuit a nostris ac magna cū milit¯ jactura in fugā versus, quū Hattemiensib. proditorib. subsidio properaret. Dicuntur et hostes in agrum Batavicū, proprie sic dictum, advētare. Apud nos detectae fuerūt hisce dieb. insidiae huic urbi et vicinis locis si gelu durasset, structae: at nescio qua turpissima et crudeliss. clemētia, impune conscii et consciae iterum dimissi sunt. Fuit et postridie Natalis, in precib. vespertinis, ... cōpositum a quibusdā nebulonib. tumultus excitatus in Templo, clamātibus Brandt, brandt, Heer, Weert U nu: Parum abfuit res a magna caede, exacerbatis ōnium animis, et tota civitate jam sub obscurā noctē ad vexilla militaria et arma furiosissime conversa. Haec celeriter, $\overline{31}$ Decembr. Ultrajecti $\overline{1580}$.

T. W. HELMICHIUS.

Als post-scriptum staat onderaan links nog:

Leydenses superiore
septimana nūcium
Genevā ablegarunt
ad vocandum Danaeum.

Den Eersamen en discreten
Henrick de Corput, Die...
des Goddelicken Woorts tot
Dordrecht.

Digitized by Google

Brief van Helmichius aan Jan van Hout te Leiden, als gevolmachtigde van de curatoren der Leidsche academie en van de Burgemeesters van Leiden, d.d. 20 *Sept.* 1591. *Berustende in de Bibl. der univers. te Leiden, „Tweede register raeckende de universiteyt binnen Leyden", fol.* 50, *en „Register van de Resolutiën der curatoren", Dl.* I, *blz.* 46. *Deze copie is aan het „Tweede register" ontleend.*

(Hiervoren aangehaald op blz. 60 en 62).

Eersaemen Discreete Zeer Goede Vrundt,

Gants onverwacht is mijn op huyden een Brief van mijn Heeren Curateurs behandicht alsoo Ick meynde D. Trelcatio mijn meeninge ende oock beswaernisse genoechsaem ontdeckt te hebben, welcke soo groot is dat ik mij verplex vinde. Sal derhalve u. E. gelieven mijn Heeren te kennen Te geven dat zij niet voor ongoedt nemen dat ick niet terstont finaelyck en antwoorde maer dat ick de saecke wat naer te dencken begeeren ende mij te beraeden om niet lichtvaerdelijck te accepteren ofte te weijgeren tgeene aen mij versocht wordt, ende desen tot geenen anderen eynde dienende wil Ick UE. den almachtighen bevelen. mit haest uytt Delft desen XX[en] [1]) Septembris 91.

Onderstondt: u.E. dienstwillighe
W. Helmichius.

De superscriptie was:
Eersaemen Discrete ende voorsienighe
Jan van Hout secretaris der steede van Leyden.

---

1) Dit is òf *oude* stijl — zoodat het gelijk is aan 30 Sept. *n.* st. — omdat Helmich's beroepsbrief d.d. 24 Sept. is — wat dan *nieuwe* stijl moet wezen; òf er is bv. een V weggelaten, zoodat Helmich 25 Sept. heeft geantwoord. Het laatste kwam mij 't meest aannemelijk voor en schreef ik dan ook in den tekst (zie blz. 60), omdat bij de verdere correspondentie tusschen curatoren en Helmichius van weerszijden steeds *dezelfde* stijl is gebruikt.

Digitized by Google

Brief van Helmichius aan de curatoren der univers. en aan de Burgemeesters der stad Leiden, d.d. 3 Oct. 1591. Berustende in de Bibl. der univ. te Leiden, „Tweede register raeckende de universiteyt binnen Leyden," fol. 54, en „Register van de Resolutiën der curatoren", Dl. I, blz. 49 vg. Deze copie is aan het „Tweede register" ontleend.

(Hiervoren aangehaald op blz. 2, 60, 61 en 62).

Edele Ernfeste zeer geleerde Achtbaere Wijse zeer Voorsienige Heeren.

Ick dancke Godt voor de Christelijcke Sorchvuldicheijt die U.E.E. jnt herte gestuyrt heeft om de Unyversiteyt van Leyden met geschicte professooren jnder Theologien te voorsien ende besonder neffens anderen met eenen van onse nederlantsche taele, ten eynde alsoo de Studentten ofte proponentten te bequaemer tot predicant gefatsoenneert mochtten worden waeraen hoeveel gelegen zij, en kunnen niet alleen alle verstandighen wel bemercken maer den hoogen noot des Lants der religie halven roept sulx overluydt, maer aengaende de Uijtkiesinge van persoon en hadde jck noyt gedacht dat U.E.E. advys ende sin soo gevallen souden hebben als jck bevinde ende besonder afterdien jck D. Trelcatio van U.E.E. aen mij gesonden mijn beswaringe aengaende mijn Insufficance geopent ende daermede de saecke genoechsaem geheel van mijn geset hadde ten welcken eynde jck ook nochmaels sanderendaechs expresselijcken in den Haege tot hem quam biddende dat hy U.E. soude willen aensegghen gheen wijder moeytte te doen, naerdemael mijn sinnen tot sulx niet seer en strecken, soo en hadde jck niet gemeijndt off verwacht dat U. E.E. bovendien met de beroepinge noch voort gevaeren souden hebben: naer ontfangh van dewelcke De saecke meerder Insiende ende mij jn verscheijden stucken veel te swack kennende was jck opt punt plattelijck Ende my teenemael excuseren dan door de vermaninge ende aenporringe des voorschreeve Trelcatij, mit eenighe andere mijne meedebroederen naerderhant tot mij gecoomen heb jck my soo verre van mijn voornemen laeten beweegen dat jck niet jegenstaende mijne voorschreve beswaringhe, de saecke noch jn beraeden gehouden hebben, ter tijt toe jck van alle gelegent-

Digitized by Google

heijt ende Laste van de professie, ende wat voornamelijck van mijn gedaen soude moeten werden, Daerom het U.E.E. princypalyck te doen is, wijder ende particulierder bericht ontfangen souden moogen hebben, om tselve als naerder overleydt alsdan te beeter een eijntelijck besluyt te maecken: U.E.E. verseeckerende dat geen ander dingh mij hier jn meer ophoudt dan mijn self kennisse tegens des Ampts verre siende wichticheyt gestelt die mij beschroempt maeckt een ongewoone saecke aen te veerden, ende twijffelachtich off jck die behoorlijck ende tot contentement soude cunnen uijtvoeren, als jck meede wel gewenscht hadde, dat jck van dese bekommeringhe ontslaegen ende andere bequaemer waeren versocht geweest, alle twelck gelijck jck niet anders dan [uit] mij eenvoedicheijt, ende uyt waerachtighe oprechtte meeninghe mijns hertten spreecke, soo hebbe jck oock goedt gevonden U.E.E. te kennen te geven opdat U.E.E. weten souden waer aen het ontbreeckt dat jck niet terstondt fynalyck op U.E.E. schrijvens en antwoorde daer en tusschen Godt biddende, dat hij mij den alderdienstelicsten Raet jngeven ende verlenen ende U.E.E.

Edele Ernfeste seer geleerde Actbaere (sic) wijser voorsienighe Heeren jn Zyne Heijlighe bescherminge nemen jn goeder gesontheyt Lange spaeren wille uyt Delft Desen 3 Octobris 1591.

U.E. Gantwillige (sic) dienaer
WERNERUS HELMICHIUS.

Edele Ernfeste Zeer Geleerde Achtbaere
Wijse seer Voorsienighe heeren de Curateurs
van de Unyversiteyt ende Burgemeesteren
der Stadt Leyden.

Brief van Helmichius aan Jan van Hout te Leiden, als gevolmachtigde van de curatoren der universiteit en van de Burgemeesters der stad Leiden, d.d. 17 *Oct.* 1591. *Berustende in de Bibl. der univers. te Leiden, „Register van de Resolutiën der curatoren," Dl.* I, *blz.* 58 *vg., en „Tweede register*

Digitized by Google

raeckende de universiteyt binnen Leyden", fol. 61 vg. Deze copie is ontleend aan de „Resolutiën".

(Hiervoren aangehaald op blz. 1 en 62.)

D' Secretari, Jck hebbe het schrijven van mijn E. Heeren de Curateurs ontfangen, ende so mijn dunckt, hebbe haer E. mijne meyninge niet te recht verstaen, de welcke was niet simpel bericht te sijn vande lasten der professie, die inde Universiteyten verscheydelyck ende ongelyck bedient werden, maer also ick mij tot allen partyen oft stucken desselffven (?) ampts niet sterck genoegh en kende, dat ick begeerde naerder te weten welcke de voornaemste particuliere pointen derselver professie mochten zijn, die men van mijn begeeren soude boven al voldaen te worden, ende met dewelcke ick soude volstaen, alwaert dat Ick alle andere parttijen teffens so wel niet mede en voldeede, opdat Ick daernaer mijn gemoet te beter soude gerust stellen, de wijle Ick boven het schrijven van mijn Heeren, bij eenige personen seer ernstelijck vermaent worde dese beroepinge niet afte slaen, in welcke also ick door D. Trelcatium particulier berecht ontfangen hebbe, seyde ick hem dat ick dies aengaende ter redelyker wysen gecontenteert was, ende nu mijn sinnen breder tot de voors. professie inclineerde, die Ick te voren daertoe gants niet en koste begeven, maer hadde eenen schromen daervoor, dat ick dan nu mijn naerder daerop bedencken ende schrijven soude, 't welck ick eer gedaen soude hebben, hadde Ick niet so buyten als binnen der stadt door de occupatiën deser kercken verhindert geweest, rypelyk op deselve te letten, ende bysonder hadde ick niet halff bedacht geweest, dese weecke sellfs eens over te komen, maer so nu dat niet mogelyck en is geweest, soo laet Ick U.E. om mijn Heeren de Curateu[r]s niet moeyelyck te vallen, by desen weeten, dat ick meer door anderer luyden oordeel ende gevalleger de redenen ten deelen oock inder Heeren Curateurs brieven gementioneert, dan door myns selffs gevoelen beweecht, om naer dese beroepinge eenighsints te luijsteren, soo gaerne van 't geene Ick mit D. Trelcat. gesproocken hebbe, als van eenige andere dingen die mij wat inde wéegh sijn, ende ophouden, ende de Curateurs moeten weten, met U.E. of Jmant anders van Hooge

Digitized by Google

E.D. wegen soude begeeren mondelijk te coiceren (sic), ende ben derhalven van meninge tot dien eynde 't mijner eerster gelegentheyt (want mits het avontmael ende d' absentie van eene mijner medebroederen die oock de toekomende weecke juyst valt, en kan Ick tegenwoordigh noch de toekomende weecke niet van huys trecken) eens selve bij U.E.E. tot Leyden te komen, 't welck U.E. bij occasie de voors. Heeren sult gelieven aen te dienen; ende desen voorts tot geenen anderen eynde dienende, wil ick U.E. den Almachtigen Godt beveelen, die U.E. in een gelucksaligh langh leven laten willen, Amen. uijt Delft, desen 17 Octob^{s} vijftienhondert eenent negentigh, U.E. dienstwillige D. Willem Helmigh.

Eersamen, Discreeten, ende voors^{e} Jan van Hout Secretaris der steede van Leijde.

Brief van Helmichius aan de curatoren der universiteit en aan de Burgemeesters der stad Leiden, d.d. 12 *Nov.* 1591. *Berustende in de Bibl. der univ. te Leiden, „Register van de Resolutiën der curatoren", Dl.* I, *blz.* 64 *vgg., en „Tweede register raeckende de universiteyt binnen Leyden," fol.* 67 *vg. Deze copie is ontleend aan de „Resolutiën".*

(Hiervoren aangehaald op blz. 61 en 62.)

Edele, ernfeste seer geleerde achtbaere wijse ende seer voorsieninge Heeren.

Also ick onlanghs van U.E.E. wegen op eenige mijne voorgestelde pointen bericht ontfangen ende mij daer naar wijders op alles bedacht hebben, soo en hebbe ick niet konnen laten U.E.E. van mijne eijntdelijcken Resolutien te verwittigen welck is desen, alhoewel ick mij om de versochte professie volkomelijck te bedienen veel te swack vinden ende niet dan met beschroomder herten daer in treden sal, nochtans dewijle ick mij schuldigh kenne mijn selve ende al wat mij Godt gegeven heeft hem ende sijner kercken ten dienste te gebruijcken bysonder wanneer occasie van meerder vrucht gegeven souden mogen werden, so ist dat ick om verscheijde consideratien ende merckelijck ten aensien

Digitized by Google

vande tegenwoordige gelegentheijt ende noot der Universiteijt oock meer op U.E.E. ernstigh versoeckende op 't oordeel ende vermaninge van verscheyde mijne medebroederen lettende meer boven al op Godes genade ende hulpe steunende dan mijn eijgen sin ende gevoelen volgende ende oversulx alle particuliere beswaertheden besijden stellende mij tot desen dienst niet en hebbe wijgerigh betoonen willen, soo veele mijns persoons willicheyt belangt en ben tevreden In den naem des Heeren den selven bij provisie voor een Jaar twee of drie te aenvaerden om na expiratie van de selve twee ofte drie Jaren mij verders te Reguleren naer dat middeler tijt bevonden sal worden mijnen arrebeijt der Universiteijt ende den gemeenen kercke vorderlijck [ofte] niet vorderlijck te wesen, ofte ick oock mijn selven tot de lasten sterck genoegen ofte cranck sal gevoelen; het heeft mijn oock niet wijnigh beweeght dat Ick uijt mijn Heer de Secretaris verstaen hebbe U.E.E. geheelder meninge te wesen noch eenen derden professooren te beroepen want gelijck sulcx tot vorderinge der studenten seer nodigh is, so isset den professors onder malkanderen seer dienlijck om tot volkomen voorstant der Religie ende der gemeenen kercken de lasten daar toe gehoorigh malkanderen naden verscheijden maten der gaven die Godt uijtgedeijlt te beter te helpen dragen ende uijtvoeren. dan U.E.E. sullen desen mijne acceptatie in dier meninge [hebben] te verstaen als ick mijn Heere de Secretaris onder anderen verklaert hebbe, te weten indiense met goeder voegen ende welgevallen deser kercke geschieden kan aen dewelcke Ick niet alleene tot naestkomende April toe verbonden ben maer die ick oock behalven ende boven die verbintenisse en derselver Termeyn niet en behoore gelijck ick oock niet en begeere te verlaten ten zij datse alvoren wel ende bequamelick van eenen anderen voorsien kan worden, te meer aengemerckt haeren tegenwoordigen staet, datse namentlijck tsedert een halff Jaar van haren vierden dienaar (met sieckten besocht) geenen dienst genoten hebbende, noch onseecker blijft wanneerse van denselven weer bedient sal konnen werden ende daeromme den derden niet en sal mogen missen also se seer beswaarlijck ende veel wijniger met tween gedoen kan; sal daeromme van noden zijn dat U.E.E. soo aen mijn E.E. Heeren van de Magistraat als aen-

Digitized by Google

de kercke ten fijne als boven schrijven ende met deselve handelen want naerdemaal Ick de goede gestaltenisse Regieringe ende bedieninge deser kercke als meede haare goede genegentheijt t'uwaerts sulx bevonden hebbe dat ick in goeder Concientie geen oorsaecke hebbe alsnoch uijt mijn selven van plaatse te veranderen ende daeromme sonder dese van U.E.E. voorgevallen beroepinge van geener meninge was 't selve te doen, soo en wil mijn niet passen mijn affscheijt van hier selffs te procureren maar begeere mij te voegen naar 'tgeene daer inne men oordeelen sal den meesten noot geholpen ende den Rijcke Jesus Christus den meesten dienst met mijne geringen gaven gedaen te sullen werden; eijndelijck vertrouwende op U.E.E. goede discretie dat de selve ingevalle als boven mij 't mijnder aencomste aldaar wat Respijts van tijt vergunnen sullen om mij tot het nieuwe werck een wijnigh te prepareren 't welck ick onder de menigvuldighe dagelyckse occupatien des kerckendienstes niet doen en kan, wil Ick desen sluijten mits U.E.E. in de beschermínghe des alderhoogsten beveelende.

Tot Delft desen XII^en^ November. 1591.

U.E.E. Gantswillige Dienaer
WARNERUS HELMICHIUS.

Eedelen Ernfeste zeer Geleerde
Achtbaere ende Zeer Voorsieninge
Heeren Mijne Heeren Curateurs
ende Burgemeesteren der Stadt
Leijden.

Brief van Helmichius, namens „deputaten" der Z. H. Synode geschreven aan Henricus Corputius te Dordrecht, d.d. 29 *Sept.* 1593. *Berustende in het Oud-Archief d. N. H. K., Nr.* I, 7. *Vgl. De Navorscher,* 1874, *blz.* 143 *vg.*

(Hiervoren aangehaald op blz. 135 en 299.)

Eersame, discrete ende seer lieve broeders.

Ons is te voren gekomen, dat hier alomme door 't land loopt eenen sekeren bedrieger, die met schoone woorden den kercken

Digitized by Google

ende goethertige predikanten het gelt afftroggelt, misbruijckende daartoe den naem van andere predikanten, die hij te voren angesproken heeft, als oft hy sonderlinge kennisse aen deselve hadde. Ende nademael dat wij bevinden dat hy dit continueert te doen (byna sedert een jaer herwaerts) op deen-plaetse voor ende d'ander naer, in steden ende in dorpen (als nog onlangs geschiet) so hebben wy goet gevonden de classen alomme hiervan advertentie te doen, opdat iegelick een toesie, ende oft hem sulck een verschene, niet alleen hem geen gelooff en geve, maar ook den officier, ist mogelick, aenbrenge, ten eynde hy gestrafft sijnde, den armen op sulcker wyse niet meer en ontstele. Ende opdat de broeders te sekerder hem mogen kennen, dit is syne gelegentheyt: het is een man van middelbaren stature, vol van aensicht, dickachtich van lichaem ende leden, blondachtich van baert, lieffelick van sprake, hebbende een goet ende eerlick opsien (dat wonder is in sulcken boeve). Hy geefft hem wt voor een coopman van Cuelen (oock meldt hem syn spraeck des oorts geboortich te syn) en segt dat hy is gevangen ende offgeset geweest, nu hier ende dan daer. Hij gaet oock int bloote wambes, sonder mantel. Hy weet te verhalen alle gelegenheyt van de heimelicke gemeenten tot Cuelen, Aken, Goch, Gennep, Emmerick, Rees ende andere, so wel de gelegenheyt der predikanten aengaende, als den standt der kercken, geefft hem wt voor een swager als nu van sulcken predikant als dan van sulcken. Somwylen vryt hy oock der predikanten dochteren, hem wtgevende voor een ryck coopmans gesel, die met wynen omgaet, ende weet te noemen de voornaemste predikanten in Hollandt ende Zeelandt. Hy geefft syn selven verscheyden namen, dan heet hij Bartel Verbeeck, dan Bartelmeus van Ra, dan Balthasar Bariens; schryft somtyts een brieffken aen den predikant (dien hy bedriegen wil) quanssuys wt schaemte, ende dat so wel in Latyn als in Duytsch; want sulcke brieven syn voorhanden. Het ware te lang om schryven alle die parten, die hy, so in Hollandt (ende merckelick tot Amsterdam) als oock in Zeelandt ende int Sticht voorgestelt heefft. Wy hebben oock sekere verclaringe van goeder handt, dat hy tot Cuelen is wtgegeesselt, om syne quade feyten willen. De broeders sal gelieven dit voor een waerschuwinge te nemen, all ist wat

Digitized by Google

late; men meynde hy was lang wech. Maer corts heeft hy het noch iewers geopenbaert met syn luegenen. Tware goet dat hy eens betrapt mochte worden.

Blijfft den Heere bevolen. Wt Delff desen $\overline{29}$ Septembr. $\overline{93}$.

De Gedep^{n} der Suytholl. Synode
ende wt aller name
W. Helmichius.

Eersamen, discreten ende godsaligen D. Henrico Corputio, dienaer des goddelicken woorts tot Dordrecht, om te cōmuniceren den dienaren des geheelen Classis van Dordrecht.

Buitenop staat nog, met Helmich's hand geschreven:

Brieff van waerschuwinge voor den bedrieger Balthasar Verbeeck $\overline{29}$ Septēbr. $\overline{93}$;

en met eene andere hand:

pampieren Helm — an de gedeputeerde des Synodi over te leveren.

Brief van de Particuliere Synode van Amsterdam in 1595, *aan J. Ampsing. Door Helmichius opgesteld. Berustende in het Oud-Archief d. N. H. K., Nr.* 39, II.

(Hiervoren aangehaald op blz. 169.)

Lieve broeder Ampsingi, wij hebben uwe antwoordt op de v̄rmaninge vaⁿ Gedep^{n} des Suijdt eⁿ Noortholl. Synodi ontfangen, maer vindeⁿ deselve so onhebbelick en onbetamelick dat se meer een Lasterschrifft, so wel tegen God eⁿ sijne waerheijt als tegen uwe broeders, wt rasender toornicheyt, dan een Antwoordt wt redelick verstant geschreven, verstrecken mach, willen wij se tegenwoordich laten berusten, hopeⁿ dat ghij u wat bedaren sult om den gheenen die u eere en salicheyt soeken, op een ander tijt christelicker te bejeghenen. Daerentusschen, so wetet, dat ghij u grotelicks abuseert, en meest all vecht tegen uwe schaduwe. Van tsluijten van uwe schappraeij (so ghij het noemt) hebt ghij

Digitized by Google

u niet hier, maer aen de E.E. Heeren, Rade van State te addresseren, die door het bescheijdt haer so wel van elders als van onse Gedeputeerde voorgekomen, en om redenen haer moverē, sulcke resolutie genomen hebben als hare E.E. goet gedocht heefft: hare mildicheijt die bij haer staet, en wert u bij ons niet misgunt. Van sententie en executie (als die geene en sijn) hebt ghij niet te clagen: veel weijniger van ongehoort te sijn, want wat daertoe behoort off resteert en ontbreeckt nergens dan aen u selve. Door de v̄maninge vaē gedepᵃ des Synodi, die sij, weteē dat gij geweijgert hadt te verschijnen bij de gheene dien ghij meer respects schuldich waert dan hunl., u goet gevonden hebben te seijnden, in plaetse van u te ontbieden (twelck zij vreesden te vergeeffs soude hebben geweest) en is u niet verhindert den wech noch aen mʏ E.E. Heeren voorss. die hare E.E. selve u door hare schrijvens geopent hadden, noch aeē voorss. Gedeputeerde die u door hare schrijvens tot cōferentie en v̄antwoordinge (so ghij die soudt willen aengaen) hebben willen oorsaeck geven, noch eijndel. aan den Synodum van Suijdt hollandt, de welcke ghij immers voor partijdich (so ghij ons tonrechte doet) niet en kunt verwerpen. Dese wegen staen u altijt noch open, eē sonder prejudicie: eē indien de oorsaken u tot noch toe gegeven om deselve in te gaen u niet genoech en sijn, het sal wel kunnen geschieden, datter u daertoe noch meer gegeven worden. Bedenckt u doch wel, eē en gaet met vleijsch eē bloet niet te rade, maer neemt een christelick ootmoedich hert aen, en overlegt wat stichtelick, eerlick en u beroep betamelick is, so sal der sake haest geholpen sijn. Daertoe wij van herten wenschen dat de Almagtige God uwe herte beroeren wille, u in sijne bewaringe mits desen beveleē. Wt onse vergaderinge binnen Amsterdam desen 26 Junij stylo novo 1595 [1]).

---

1) Helmich's naam staat niet onder dezen brief, omdat hij hem voor de Synode opstelde. Achterop schreef eene andere hand nog: »Amssing".

Digitized by Google

Brief van Helmichius en Wtenbogaert, door eerstgenoemde geschreven, aan J. Ampsing, d.d. 8 Aug. 1595. Berustende in het Oud-Archief d. N. H. K., Nr. 39, II.

(Hiervoren aangehaald op blz. 169.)

Eersame, lieve broeder, wij waren wt last en v̄soeck vañ Gedepª beijder Synoden vā Suijdt en noortholl. alhier gekomen om met u. l. te cōmuniceren vañ vermaninge aen u. l. bij deselve gedaen over tgeene in u. l. argerlick gehouden werdt en u. l. int gheen haer abuseren mochte, onderrichtinge te doen, mits naerder wt u. l. mondt aenhoorende tgheene waerin u. l. haer soude hebben te beklagen: Maer also ons van de luyden uwer slaepstede werdt gesegt dat u. l. naer Amsterdam gereijst sijnde, van daer mogelick wijders na Swoll soude gaen, hebben wij van hier niet willen scheijden sonder u. l. bij desen te laten kennisse van onse comste en meeninge van dien; u. l. versoeckeñ en vermaneñ, nadien wij met u. l. niet hebben kunnen spreken, dat u. l. haer op de vergaderinge des Suijdtholl. Synodi, die van den 15 aug. aen *tot* het eijndt der weke toe binnen Gorkum gehouden sal worden, wille laten vinden, om aldaer in tgeene u. l. ofte opt aengeven vañ broederen van Noortholl. ofte op de vermaninge van Gedepª beijder Synoden aen u. l. gedaen soude hebben te seggen, mondelick gehoort te worden: en dat voorts de sake ist doenl., eijndelick in de vrese des Heeren affgehandelt soude mogen worden.

En desen tot gheenen andren eijnde dieneñ, willen wij u. l. den Heere bevelen. — In Haerlem desen 8 Aug. 95.

u. l. dienstwillighe,
WERNERUS HELMICH.
JOHANNES WTENBOGAERT.

Onderaan links staat nog:

Indient u. l. beliefft, wederô thuijs gekeert sijnde, eens bij ons tot Delff oft in Haghe over te comen, sult weldoen.

Achterop staat:

Brieffken aen Amssing, den 8 augusti 95, tot Haerlem geschreven, by Wtenbog. en Helmich.

Digitized by Google

Brief van Helmichius aan de dienaren des Woords en ouderlingen te Delft, d.d. 1 *Dec.* 1597. *Berustende in het kerkeraadsarchief te Delft, Afd.* IV, *L^a. A, Nr.* 17.

(Hiervoren aangehaald op blz. 2, 68, 151, 152, 153 en 154.)

Eersame, ſeer diſcrete, weerde lieve broeders. Also den tijt mijnes Dienstes van u. l. deſer kercken vergunt, nu begint te eijndigen eñ ick derhalven soude beginnen te spreken van mij̄ vertreck (want ick den tijd nam opt cortſte, van 6 weken) ſo is aen mij versoeck gedaen, eerſt van den oudſten Borgem^r tegenwoordich in den Haghe ſijnde, eñ daernae van den kerckenraedt, om mij̄ tijt wat te verlenghen: waerop also ick antwoordde, sulcks bij mij niet te ſtaen, ben ick wederom verſocht eñ met redenen beweecht, toe te Laten eñ te cōſenteren mijnenthalve, dat de kercke alhier ſulcks aen u. l. ſoude mogen verſoecken.

Waerin ick mij dan hebbe laten geseggen, eñ mij onderworpen alſulcke reſolutie als ſij van u. L. ſouden mogen verwerven: mijn p̄ticulier affectie eñ begeerte te buten gaende (die ick niet lievers en ſaghe dan wedeř wt deſe bekommerniſſe ontſlagen eñ te huijs bij u. l. eñ de mijne wederom te ſijn) eñ alleen ſiende eñ lettende op de gelegenheijt deſer kercken, die gewiſſelick in eenen bedroeffden ſtaet is: ſulcks dat mij het herte wee doet als ick daerom dencke; ſiende ſo ſchoone hope volcks nu ter kercken comen, en die nochtans niet na behooren verſien ſijn van tgeene daer ſij meest na ijveren. U. l. mach bedenken hoe het gelegen is daert aldus ſtaet: De Vroetſchap (2 off 3 wtgenomen) ſij̄ p̄tijdich tegen de kercke, ſulks dat ſij voorleden weke affgeſlagen hebben conſent tot de beroepinge van eenen derden Dienaer ſeggēde ſommighe, ſij hadden den derden inder ſtadt, te weten Cornel. Wiggerſſs, dien ſij achtēn groot onglijck te geſchieden, als niet overtuijcht ſijnde van dwalinge, eñ derhalven alleen bij proviſie opgeſchort eñ niet affgeſet van den Dienst; De 2 ander Dienaers ſtaen niet vaſt, halff met hem eens en halff met de kercke, immers in eenige punten hem noch toestaende: de welcke ſij altemet met halven monde, altemet oock rondt wt op den ſtoel voortbrengen: eñ derhalven de geſonde Leere in eenige punten niet dan met halven monde predickeñ, off verſwijgende, off dub-

Digitized by Google

belde eñ twijffelachtige termen gebruijckende: De gemeente hierentuſſchen ten meeſten deele (twelck is hier de behoudeniſſe van de kercke eñ Leere) geſont int gevoelen, is in deſe bedieninghe ſeer verdrietich: ſo dat oock veele noch het gehoor van dese Dienaers, eñ veel meer, de gemeenſchap des Avōtmaels noch schuwen: eenige ſijn noch tuſſchenbeijden en iñ twijffel, van te voren verwart gemaeckt ſijnde, eñ noch niet all geruſt, ſo lang de ſaken dus blijven ſtaen, niet weteñ hoe ſij het hebben: eenige (maer de weijnichſte) ſijn affgeſchuert (sic) van tlichaem, eñ hebben met Cor. Wig. een nieuwe gemeente, nieuwe p̄dicatie, Sacramenten eñ kerckenraet gemaeckt: aldus is tlichaem geſtelt. Het vertrouwen tuſſchen dē kerckenraedt eñ meeſte lidtmaten ter eenre, en de 2 Dienaren ter andere ſijde is cleijn, eñ de lieffde noch cleijnder. So langhe nu een derden onpartijdigen hier is, ſo iſt tamelick wel, immers daer is gehoor, vrede eñ stilte. Valt de plaetſe wederom ledich, ſo vermindert terſtondt het gehoor: eñ door cleijne oorſaeck kan de vrede lichtel. verſtoort worden, wanneer in de p̄dicatien iet anders voortcomt dant behoort. Wt allen deſen, lieve weerde broeders, kan u. l. affmeten den droevigen ſtandt deſer kercken. Eñ hierbij comt noch dit, wanneer ick bij den Borgemr eñ Broeders gedreven hebbe dat ſij in tijts na een ander p̄soon wtſien ſouden om in mij plaetſe te comen, ſo crijch ick voor Antwoordt, dat ſulcks niet geſchieden ſoude kunnen ſonder conſent der Vroetſchap, dewelcke wel geconſenteert heefft in de leeninghe van een p̄ſoon voor etlicke maenden, maar in gheen veele p̄ſonen noch wiſſelinghe van verscheijden: eñ daeromme ſulck v̄ſoeck in perijckel ſtaen ſoude affgeſlagen te werden als tvoorgaēn van den ordinaris derden Dienaer: eñ daerō te wenſchen ware dat de p̄soon die met hun cōſent gecomen is, noch wat blijven mochte. Vragēn, wat vrucht dan ſij te verwachten wt mij̄ blijven voor eenen cleijnen meerderen tijt, geven ſij voor antwoordt dat de gemeente te meerder gesterckt werdt in de geſonde Leer eñ veele ſwacke noch gewonnen werden die anders ſouden verbijsteren: eñ oock dat ſij hierentuſſchen nieuwe middelen beſoecken willen, eñ verwachten met ſeghen den Heere gelieven ſal te geven. Siet, lieve broeders deſen ſtaet heb ick u. l. willen voorſtellen, opdat u. l. verſtaen kunnen wat mij (tegen

Digitized by Google

mīj p̄ticuliere affectie) beweecht te cōſenteren dat ſij om verlengen van tijt mogen aenhouden: mij anderſſins gedragen teenemael aen u. l. reſolutie, om terſtondt na den termīj van de 8 weken nu bijnaest ten eijnde ſijnde wederom van hier te gaen (alſo ick wel wete dat mijne medebroeders den Dienst lastich valt) offte, noch voorder hier te blijven, indien u. l. wt ijver eñ lieffde tot den noot deſer kercke ſulcks goet vinden ſal te cōſenteren.

Hier mede

Eerſame, ſeer diſcrete, weerde lieve broeders wil ick u. l. den almogenden God bevelen, die u. l. alle eñ elck bijſonder met ſijnen heijligen Geest verſtercke, eñ lang in goeder geſontheijt beware. tot Hoorn deſen 1. Decemb. 97.

U. l. dienstwillighe
WERNERUS HELMICHIUS.

Alle voorder gelegenheijt ſal u. l. kunnen p̄ticulierlicker verſtaen wt den Ouderling brenger deses.

Eerſame, welgeleerde ſeer diſcrete eñ godſalighe Dienaren des Goddelicken Woorts eñ Ouderlingen der kercke tot Delff.

Behalve het adres staat buitenop ook nog, met eene andere hand geschreven:

Brief van W. Helmichius de 1e decemb̄ 1597. aangaende de onruſte der kercke tot Hoorn door Cornelis Wiggerts en de dienst door ſijn verblijf bij leeninge aldaer nog voor een tijd. 14.

Brief van Helmichius aan Daniel Dooleghen te Delft, d.d. 17 *Dec.* 1597. *Berustende in het kerkeraadsarchief te Delft, Afd.* IV, *Lª. A, No.* 17.

(Hiervoren aangehaald op blz. 2, 68, 151, 153, 154 en 155.)

Eerſame, weerde lieve broeder. Ick hebbe u. l. ſchrijven van wegen des kerckenraets ontfangen, wat later om de vorst wille,

Digitized by Google

maer met verlangen: dewijle ick het mondelick aendienen van Beernt J. van ſo veel verlenginge des tijts geen gelooff geven en wilde: want ick, all hadde ick mij gelaten geſtelt, niet en hadde gemeent dat onſe broeders de patientie en het ongemack ſo langhe ſouden hebben begeeren te dragen door mij̄ abſentie: eñ hadde bij mijſelven giſſinghe gemaeckt tot int eerſt vant nieuwe iaer. Maer nu de broeders getrooſt ſijn het ongerieff ſo lang aen te gaen wt den ijver tot deſe kercke ſo wil ick mij oock der moeijte eñ der ſorghe ſo langhe getroosten: eñ dencken, een weeck drie offt vier ſullen mede haeſt omkomen. Dan de broeders mogen wel geruſt ſijn, dat ick niet meer en ſal cōſenteren om onſe kercke voorder te moeijen (glijck ick vermercke dat ſij wel lichtelick doen ſouden) want mij voortaen ſo ſeer verlangt, dat mij ſchier alle weeck een maent dunckt te weſen: Den arbeijt en is ſo groot niet: maer de ſorghe eñ bekommertheijt is het meeſte. Eñ hoewel ick lichtel. kan bemercken het perijckel welck te vreſen is wanneer door mij̄ v̄treck de plaetſe wederō open is, eñ de ſwaricheijt die de wiſſelinghe van p̄ſonen verhindert, nochtans en kan een kercke noch een p̄ſoon, niet alles doen. Ick ſal met den Borgemr Simon Meijn. tſijner wedercomſte ſpreken: kan hij dan tegens der tijt bij de vroetschap alhier geen andere middelen te wege brengen, eñ dat het dan namaels qualick gaet, ſo mogen ſij het hunſelven wijten. Hier mede, lieve weerde broeder, ſijt den Heere bevolen, eñ met u. l. huiffr. hertel. gegroet. Eñ groetet alle de broeders. Wt Hoorn, deſen 17. Decēbr. 97.

U. l. dienſtwillighe
mededienaer

WERNERUS HELMICHIUS.

Prudenter fecisti et oportune, q̄ ab ampliore Eccleſ. huius deſcriptione abstinueris: ut poss¯ liberius Ministris liberas vestras p̄legere: quod proximo conventu (recens enim eas nūc accepi) facturus ſum ſi opus ſit. Illi ſane (crediderim) abeſse me quam adeſse malint. Juvate me veſtris precibus. In omnē putem me circumſpiciendum eſt: ſermo omnis nō publicus modo sed privatus ēt quaſi ad trutinā exigendus: et diversum, aequū juxta atq¯

Digitized by Google

iniquū subeundum de illo iudicium. A. factionib. huiusmodi libera nos, Domine.

Eerſamen, welgeleerden eñ ſeer
diſcreten, Daniel Dooleghen Dienaer
des Goddelicken Woorts tot Delff.

Met eene andere hand is er nog achterop gezet:
brief van Ds. Helmichius in 1597.

Brief van Helmichius aan L. Fraxinus in den Haag, d.d. 2 *Mei* 1598. *Berustende in het Oud-Archief d. N. H. K., Nr.* 39, II.

(Hiervoren aangehaald op blz. 167.)

Eersame, weerde Lieve broeder, Desen dach voor een uer off twee is bij mij geweest Aelbert Janss medebrengeñ en mij vertoneñ dese twee ingeleijde brieffkens: dewelcke u. l. sal moghen doorlesen. Im somma, sijn v̄soeck is, dat men soude met de proclamatie die tegens hem gedecreteert is en daervan die van Gorcum aen Leonem geschreven hebben, supersederen tot op den naesten Synodum: mits dat hij middelertijt stil stae en hem noch tot Haeffte noch elders eeniges Dienstes onderwinde: twelck ick hem expresselick verclaert hebbe dat soude moeten wesen, off anders soude sijn sake in Synodo dubbelt erger wesen: en heefft sulcks beloofft. Eñ so wij dit toestonden soude men voor toecomeñ Sondach (te weten morghen over 8 daech) die van Gorcum moeten adverteren. Om hierover te vergaderen, dunckt mij de costen niet weerdich: ten ware u. l. goet docht dat wij toecomeñ weke Woensdach off Donderdach bij een quamen hier off tot Rotterdam, om dan met eenen van de sake Adami Billichij oock te resolveren. Waertoe ick noch wel so seer inclinere: dan wil tselve geern stellen tot u. l. discretie. Dūckt u. l. niet goet, over dese saken een v̄gaderinge te leggen, so is mij̄ advijs, in Aelb. J. sake, dat men de supersedatie cōsentere, mits de voorss. beloffte doende; want de Synodus eigentl. op sijn affstaen van

Digitized by Google

den dienst gelet heefft: dat sijnde, so houdt de procedure op: en mach de reste wel aenstaen tot op den Synodum: u. l. soude nu meede haer advijs neffens tmijne aen D. Thomas schrijven, die mij dan tsijne met het uwe terstont liet weten, so soude ickt voorts aen Becius senden en die soude dan de resolutie (sulcks als die waer) tot Gorcum oversenden. Maer vindt u. l. de bijeencomste best, so adverteert mij morgen metten eersten opdat ik Becius verschrijve, tegens Woensdach: en verschrijfft ghij Thomas. Den Heere bevolen, tot Delff desen 2 Meij 98.

u. l. dienstwillighe
W. Helmichius.

Dwars op den rand van den brief staat eerst, met de hand van den onderteekenaar: „Ick cōformēre my met het advys D. helmichij in alles alleenlich darby doende: So verre Aelbrecht Janss dese syne belofte niet naer en cōpt dat de classe sonder naerder advys te verwachten, voortvaert ghelyck se begōnen heeft.

Libertus fraxinus;"

en dan nog, ook door den onderteekenaar zelf geschreven:

„Ick conformere my met de advyse fratris mei D. fraxini.

Thomas Spranckhuysen."

Achterop is nog, met eene andere hand dan die der drie genoemde onderteekenaars, geschreven: „Albert Janss."

Eersamen, seer discreten en welgeleerden
Liberto Fraxino, Dienaer des Goddelicken
Woorts in den Haghe.

Brief van Helmichius aan J. Becius te Dordrecht, d.d. 4 Mei 1598. *Berustende in het Oud-Archief d. N. H. K., Nr.* 39, II.

(Hiervoren aangehaald op blz. 167.)

Eersame, weerde broeder, Ick heb u. l. huden morghen door mīj nichte gesonden de brieven belangēn de sake van Adamus. Nu stracks komt mij bescheijdt van Aelbert Janss van Leydē. u. l. sal alle dese stucken doorsien en beginnen van mijnen brieff

Digitized by Google

aen fraxinum, so sal u. l. stracks de meijninghe sien. Ēn wilt dan met den eersten ons advijs, gelijck frax. en Thomas adviseren (daer ick mij gansschel. mede cōformere) aen de broeders van Gorkum senden en de andere brieven voorts alle onder u. l. behouden. Hiermede den Heere bevolen. Met haest, wt Delff desen 4 Mey 98.

u. l. dienstwillighe
W. Helmich.

Eersamen, discreten en welgeleerden
D. Johanni Becio, Dienaer des Goddelicken Woorts tot Dordrecht.
Den bode syn Loon.

Achterop staat nog, met eene andere hand geschreven:
Albert Janss.

Brief van Helmichius, namens de „deputaten" der Partic. Z. H. Synode geschreven, aan den Rector Magnificus en den Senaat der academie te Leiden, d.d. 22 *Aug.* 1598. *Berustende in het Oud-Archief d. N. H. K., Nr.* 35, I, 46.

(Hiervoren aangehaald op blz. 2 en 233.)

Ampliss. viri, sermones multorum tum tenuioris tum etiam mediocris fortunae civium experientia ipsa confirmati [1] †) ad synodum relati sunt, conquerentium, quamq̄ neque sibi voluntas neque ingenium suis desit, se tamen rei familiaris angustia vel liberorum multitudine, difficillimis hisce temporib. impediri quominus filios suos literarum studiis consecrare queant, imo saepe invitos cogi ut e medio studiorum cursu etiam post haud poenitendum [?] in iis progressum ad mercatorias aut mechanicas artes [?] subito avellāt. Quod cum dolore auditum Synodum perpulit ad [2] †) ineun-

---

1) Drie laatste woorden staan op den rand;
† duidt aan waar ze ingelascht moeten worden.
2) Van »imo" tot »ad", dus 30 woorden, zijn op den kant geschreven;
† duidt weer de plaats aan, waar zij moeten staan.

Digitized by Google

dam serio aliquam rationem, qua tam justis querimoniis occurri commode possit. Minime enim e re publica vel Ecclesiae esse arbitratur, bonorū parentum honestos conatus, multaque liberalia et p̄stantia ingenia per solam egestatem quasi diffluere et usui publico subtrahi. Cogitatum itaque fuit, num in hac nostra communi Academia, ad exemplum aliarum, certus quidā mensarum sive (ut vocant) bursarum, ordo, sublevandae huiusmodi inopiae constitui possit. Quae quidē res quū ad vos quoque, viri ampliss., pertineat, ideoque nihil in ea vobis inconsultis tentandum sibi esse Synodus judicaverit, auxiliumque vestrum ad illam facilius impetrandam plurimū conferre posse credat, negocium nobis dedit hoc cōsilium vobiscū cōmunicandi sententiam vestram super eo cognoscendi, et operam expetendi. Hoc ig^r vos summopere Synodi nomine rogatos volumus, ut cōmunicato inter vos negocio, quonā modo cōmodissime hujusmodi bursas cōstitui, quoque ordine ad illas obtinendas optime allaborari posse censeatis, ad synodum futuram (quae Cal. Septembr. Dordraci inchoabitur) perscribere, aut saltem alicui nostrum indicandū curare, sed et studium, operam atque authoritatem vestram promovēdo apud nobiliss. et ampliss. D.D. Ordd. aliosque ubi et opus erit et expediet, tam utili ac laudabili instituto, cum Synodo conjungere nō gravemini, confidimus enim vobis nō minus ac nobis id summe in votis esse, ut Academiā quidem honesto adolescentiū optimorum p̄sertim indigenorum confluxu florentem, Eccles. vero et Remp. copioso idoneorum hominū ad necessaria munera delectu instructam habeamus. Qua quidem fiducia moti collegae nostri et libentius et majori cum spe hoc suū votū cū vestro ampliss. et digniss. consessu cōmunicandum statuerunt. Ampl. viri, Deus O. M. vobis adsit, vestramque dignitatem et pia studia modis omnib. bono publico tueatur. Delfis 22 Aug. 98.

Wijl het blad vol was, staat, onderaan dwars op den rand, eerst:

Superscriptio:
Magnifico D. Rectori et
Senatui Academico
Lugduni Batavorum;

Digitized by Google

en dan nog:

Delecti Synodi particularis
Australis et reliquorum nomine
ac voluntate
WERNERUS HELMICHIUS.

Achterop schreef Helmichius:

Ad Senatum Acā.
de Bursis
22 aug. 1598.

Brief van Helmichius aan C. Swerinckhusius te Rotterdam, d.d. 13 *Nov.* 1601. *Berustende in het Oud-Archief d. N. H. K., Nr.* I, 7.

(Hiervoren aangehaald op blz. 134, 135, 210 en 212.)

Eersame, discrete, lieve broeder. Also ick tot Amsterdam komende, u. l. niet en vondt, eñ wt D. Arminio verstondt wat bij uluijden iñ sake was gedaen, eñ oock wedervaren, so heb ick met D. Arminio eñ D. Plancio in deliberatie geleijt, off ick Coolhas — evenwel noch alleen aenspreken soude, insonderheijt dewijle ick hem op eenighe dinghen vañ twist van Leijden wat naerder soude kunnen antwoorden, so ick daer over als arbiter mede gegaan hadde: oock hadde ick in sijn leste boeksken bemerckt eenighe merckelicke punten die ick hem soude moghen voorhouden om te beter te bemouwen. Twelck bij hunl. niet dan goet gevonden sijnde in allen gevalle, heb ick mij bij hem laten vinden, eñ wel 2 ueren voor in sijn winckel in p̄sentie van sijn huijsfr. met hem gesproken: Ick v̄haelde hem dat hij onrecht besloot eñ rondt wt schreeff dat P. C. met de sijnen autheurs vañ scheuringhe verclaert waren: twelck hare schultbekenninghe niet mede en brengt: item, dat hij sijn eijgen schultbekentenisse versweech: met eenighe andere circumstantien. Item ick versochte met hem een halff uertgen wat te cōmuniceren eñ eenige puntgens aen te wijsen vrientlicker wijse in sijn leste boeksken, op dat hij daerdoor sijn eijgen fauten wat beter soude mercken (ende ick hadde

Digitized by Google

eenighe vañ grooffste op een memorie bij mij genomen) maer hij sloech dat soetgens vañ handt, seggeñ het was onnodich. Doch ick hielt hem evenwel een off twee voor, vañ claerste: maer hij wilde evenwel, hoe claer dat de fauten waren, deselve houden staende. So dat eijndel. niet met hem en hebbe wtgerecht, hij blijveñ bij de antwoordt die hij uluijden gegeven hadde. Ick heb hem oock niet kunnen beweghen om iñ kercke te komen. Heb hem oock geremonstreert de cleijne oorsake die hij over eenighe jaren genomen heefft gehadt tot Leijden door de suspensie vant nachtmael, hem tot censure opgeleijt, om daerōme teenemael vañ Avōtmale eñ kercke te vervreemden, wāt hij hadde die q̄stie oordentl. behooren aff te leggen. Dit is mij̄ wedervaren. De broeders gedepn in haer naeste bijeencōste mogen bedencken wat voorders iñ sake te doen sal wesen. Gedenckt nochmael aen de Acta des Synodi 1600 tot Leijden, die onse classi toehooren eñ ick ter Gouda gelaten hadde: om die weder te senden. Hier mede, seer lieve en weerde broeder, sijt den Heere bevolen: dien ick bidde dat hij de tegenwoordighe belegeringhe van Shertogenbosch also wille seghenen, dat u. l. eens weder moget aldaer helpen de vervallen mueren opbouwen. Isser wat hoope, u. l. kennel¯, maeckt ons deelachtich. Delff desen 13 Novēbr. 1601.

U. l. dienstwillighe
W. Helmichius.

Eersamen, Welgeleerden eñ seer discreten, D. Casparo Swerinckhusio, Dienaer des Goddelicken Woorts tot Rotterdam
in den Noppert.

Den bode sijn Loon.

Digitized by Google

Brief van Helmichius aan C. Swerinckhusius te Rotterdam, d.d. 11 *Juli* 1602. *Berustende in het Oud-Archief d. N. H. K., Nr.* 73, I, *A.*

(Hiervoren aangehaald op blz. 75, 121 en 212.)

Eersame, discrete lieve broeder, Ick hebbe u. l. brieff van 4 Julij, met de bijgaen̄ stucken wel ontfangen en̄ bedancke u. l. seer van alle vrientschap: en̄ special dat u. l. geliefft heefft mij de geheele gelegentheijt van̄ sake van Utr. tusschen u. l. ende broeders van Amorsfort, te laten weten. Ick en kan noch niet beters bedencken als ick lestmael overgeschreven hebbe, en gelijck ick sie dat de broeders de Gedepn mede gevoelen. Het is voorseker, so lange als Gerob. sulcke slimme wegen wandelen sal als hij nu naest een wijle tijts gedaen heefft, en sal niets goets wtgerecht kunnen worden: p̄supponerende dat de voornaemste van̄ dwersdrijvers onder de regeeringhe aldaer, na hem luijsteren, gelijck sij tot noch toe in sulcke saken gedaen hebben, als een colff na haer handt. Daeromme kan ick niet goet vinden, dat die andere goede eenvoudige broeders, met hem en de sijnen aenspan̄: want sij souden doch door hem int net gebrocht worden als (?) sij toesagen: en in regieringe sijnde met hem, souden sij moeten ordinarie off tegens hem suchten, off met hem twisten.

Wanneer de Gedepn eens alle te samen bijeen vergadert sullen wesen, mogen de sake noch eens rijpel. overwegen en [be]sluijten wat dienstlickst is. Ick sende u. l. met onsen broeder, brenger deses, Hans Mercijs, alle de stucken wederom. Wat belangt Coolhaes, daerinne sta ick nu still: de cōmissie vant Synodus is door mij nagecomen: de cōmissie en versoek van̄ Gedepn aen mij, is nu over [gebleven?]: hadde se gedaen geweest ter bequamer tijt, mij noch tot Delff sijnde, ick hadt mij laten gebruijcken: nu soudet sijn buten propoost. Sulcks dat ick mij die cōmissie nu teenemael ontsla, en stellen deselve aen̄ broeders de Gedepn des Synodi van Suijtholl. om deselve te effectueren onder haerl so als sij goet vinden sullen op den voet van̄ resolutie des Synodi. Ick dochte datter wat vallen sal, dat dese Kercke mogel. oorsaeck hebben sal om met hem wt andere oorsaken noch te handelen. Wij hebben wel grote oorsaeck God te biddlen vierichl., dat dese

Digitized by Google

tocht van S. Ex^e^ geluckel. vergaen mach, want sij is sonder twijffel sorchelick. Het comt wel te passe dat de grote verraderije in Vranckrijck wtgekomen is, ick achte dat het voor onse sake groot voordeel sal sijn: maer het is wel een schrickelicke duijvelsche vermetelheyt van dat Paepsche gespuijs haere eijgen Coninck die haer so grote eere en goet doet, so schendel. te tracteren en haer eijgen vaderlandt te verraden. De Heere waeckt voor ons dat hij sulcke moordadige aenslagen aen den dach laet comen. Ick dencke de verraders hadden de sake mede gemunt op S. Ex^e^ in desen tocht. Onse Heere besoeckt ons hier hertelick met sijne heete roede, hoewel niet so swaer als de roep wel gaet. In de voorleden weke waren all over 200 p̄sonen begraven, van de sieckte en andere. En so ick hoore, gaen bij uluijden oock weijnich plaetsen vrij. Tot Swoll is oock insglijcken seer grote sterffte. De Heere staet te bidden dat hij sijnen toorn matighe: den welcken ick u. l. bevele met u. l. huysfr.: neffens onser beijder hertel. groetenisse aen u. l. beijde.

Groet oock P. Bisschop en D. Lansb.[ergen] en Colonius.

Amsterdam, 11 Julij 1602.

u. l. dienstwillighe
W. Helmichius.

Onderaan links staat nog:
Laat ons voor malkander bidden.

Eersamen, welgeleerden ēn seer discreten,
D. Casparo Swerinckhusio, Dienaer des Goddelicken Woorts tot Rotterdam.
Door vriendt.

Brief van Helmichius aan J. Bogerman in Leeuwarden, d.d. 2 Mei 1607. *Berustende in de Biblioth. van het Fr. Genootschap te Leeuwarden.*

(Hiervoren aangehaald op blz. 256, 257 en 258.)

S.P. Gratissimae fuerunt tuae literae, frater integerrime, et oportune monuisti de iis, quae in concessu Ordd. Genn^m^ vestris Delegatis acciderunt. de quo habeo gratias. Sed accipe narrationis

Digitized by Google

illius tuae *ἀντάλλαγμα*. Quum delecti Zeelandi plane idem de sua et Ecclesiarum suarum sententia in colleg. Ordd. G. proponerent, quod vestros scribis proposuisse, vid. se nullam in doctrina, ne minimā quidem, mutationem permissuros, exhibitis ēt Ordd. Zeel. literis, quae hoc ipsum diserte testabantur, satis prolixum hac de re sermonem inter delectos p̄dictos et D. Advocatum habitum fuisse, cujus hic fuit exitus, q̄d D. Advocatus prolixe tum Zeelandis tum toti ēt collegio sancte et serio affirmavit, ne id agi, ut sine conventu isto p̄paratorio, sine ipsa Synodo Gener., ulla mutatio in ulla doctrinae parte inducatur. Quam ista conciliabis cum illo tuo, Ja! daerom ist te doen. Monuit tamen et de eo me amicus, qui authorem habet *αὐτήκοον*, aeque ac tu. Fortasse sic concilianda haec diversitas, ut tuus ille sermo loquatur non de Ordd. consilio et mente, sed de quorundam Novatorum conatu: alter aūt ille, de Ordd. ipsorum sententia, qui mutationē nullo modo spectent. Accipe aliud: Geldri et Transisulani fratres hac agendi ratione plurimū turbantur: et sunt qui testati sunt se non ausuros missionē illam ad conventum illum ex authoritate Politica suorum Ordinum absque speciali vel mādato vel approbatione Synodi suae particularis profectam, in se suscipere. Et praestitisset sane, Ordines cujusvis Provinciae hanc electionem ministrorum mittendorū Ecclesiis reliquisse, quarum ea propria est de jure. Facile est intelligere, quanti id sit momenti et quid tandem inde consequi possit, si magistratui licebit pro suo arbitrio hos vel illos eligere, quos deliberationibus Ecclesiasticis p̄ficiat, absque liberis Eccles. suffragiis. Si quidem eligant bonos, nū ēt alii? Et qui nū bonos, an semper? Actum certe fuit ea de re superiore anno in Synodo nostra et promiserunt Politici qui nomine Ordd^m intererant, se id acturos apud Ordd. ut hac in parte libertas mittendi Ecclesiis relinquatur: quid egerint aut effecerint nescimus: nondū enim intelligere potuimus Ordd^s. Holland. quemque elegisse: sed et nec ad Synodi Delectos aut alios ullos hac de re quicquam scripsisse rescivimus. Nostri certe collegae omnes in hac nostra classe etsi nolint, eos qui forte in nostra Hollandia evocabantur ab Ordd^s ad hunc conventum, vocationem recusare, ne Synodi progressus impediatur, tamē illos non nisi praemonita sua classe, si id fieri possit, et saltem Ecclesia sua et ab illa acceptis

Digitized by Google

mandatis, Hagas ituros statuerunt; in quibus mandatis et illud erit, classem vel Ecclesiam non posse sane agendi rationem novā probare, et hac tantum vice permittere suis ut hanc vocationem sequantur, ea lege ne id fiat amplius posthac: se enim hac permissione nullum Ecclesiae libertati p̄judicium afferri velle in posterum. Quod Professores ēt vocantur ad hunc conventum, etsi in se nihil habet difficultatis, tamen consilio non vano institutum esse videtur: et quorsum id tendit, docebit exitus: si conjecturas proferre liceret, fortasse rem acu tangerem. Sed continebo illas dum partus in lucem edatur. Nos, quod potuimus, hortati sumus nostros, qui conventui ordinario Ordd. Holl. intersunt, in quantum fieri possit, libertatis Ecclesiae rationem habeant: audita vox ista fuit a quodam: Putant (inquiebat) consultum esse, ut aliqui ex utraque parte vocentur, ne delecti omnes tantum sint unius partis. Attende: ergo agnoscunt Ordd. Holl. partes esse inter ministros: ergo mixtim vocati volunt: quid hinc boni? Si tamen hoc firmum est, quod ille proferebat. Ad quod nostrum unus regerebat, si conventus hoc modo miscendus erit de industria, non nisi major perturbatio et in deliberando difficultas inde oriri poterit. Valde me haec res sollicitum habet: miris enim artibus solent quidam nostrum res sanctas et Ecclesiasticas tractare, ut voti sui, vel per ambages, compotes fiant. Et hoc vocatur Politicum esse: πολιτίζειν nempe. Caeterum recte me facturum judicavi si tecum communicarem scriptum quoddam, quod ab amicis mihi missum, apud me retinere non debeo: ut alii etiam sciant quid inter novatores illos agitetur; conscriptum est a nonnullis qui iisdem disputationibus aliquando implicati, eos postea, ad saniorem mentem reversi, decernerunt: et est certissimum talia disceptari. Vide bis etiam quid de Synodi convocatione sentiant illi: attende et si forte ea de re agendum sit in conventu illo p̄paratorio, (quod futurum puto) para te, ut crassis illis sophismatibus quibus illi Ordd[s] seducunt, commode resistas: quid enim hoc est, olim Imperatores vocabant Episcopos ad concilia, ergo nunc Magistratus eligent pro arbitrio hos vel illos ministros, absque Ecclesiis suffragiis? Et hinc etiam tu collige quid ista vocandi ratione ad hunc conventum p̄paratorium quaeratur: nempe, sicuti ad istum nunc p̄paratorium conventum certi evocantur ab Ordinibus, ita etiam ad futuram Synodum ipsam

Digitized by Google

certos evocandos esse ab Ordinibus et non suffragiis Ecclesiarum mittendos. De hisce, mi frater, hac vice te monendum duxi: plura additurus quando tu huc veneris, transiturus forte hac quum ibis Hagam. Licebit ,hoc scriptum etiam exhibere aliis ubi expedire et tutum esse judicabis: sed ea lege, ut *et* parcas meo nomini, *et* describas prius aut describendum cures; meamque manum tibi serves; idque certis de causis; quod tuae prudentiae omitto. Postremo quid de libris scripsisti ad fratrem nostrum Paulum Pauli, probe curatum jam ex parte et posthac etiam recte curandum scito: ... undecim ... jam dedi compingendu: reliquos ex Nundi [nis] Frankfurtensib. expectamus, proxima septimana: de quibus tamen est quod quaeram. Ursini opus in Catechesin, ex recognitione Paraei, petitur in duobus voluminibus, quae sane est pulchra editio: sed nisi consilio et diserte petatur ab illo viro ob certas causas. Hoc moneo, hanc editionem, quae est anni $\overline{XCV}$. consecutam postea aliam editionem anni XCVIII omnium postremam, ex postrema recognitione Paraei, quae est etiam (meo judicio) aliquando accuratior. Hoc etiam interest, quod illa prior habet characterem typographicam grandiorem et pulchriorem: testimonia etiam omnia S. Scripturae singulis quaestionibus ascripta ex ipso; et praefationes singulis partibus praefixas: posterior autem typos habet quidem etiam bonos et luculentos sed minutiores: testimonia vero nude absque textu addita, et explicationem catecheseos continuam (eamque accuratiorem et concisiorem) rejectis omnibus praefationibus et tractaculis in partem unam seorsim, cui titulus datur, Miscellanea catechetica: haec si cognita sunt ei qui petit illam editionem priorem, bene habet, curabo illam: sed moneo ego, si forte nesciat. De Bibliis Tremellianis certum est, nulla amplius exemplaria Londinensia prostare: itaque alia erit quaerenda editio et posterior. Vale, frater optime: Deus laboribus tuis benedicat: salutem a me et mea cum tua: D. D. collegas tuos, etsi mihi de facie ignotos, saluta.

Amsteldami 2 Maij 1607. Tuus ex animo
WERNER HELMICH.

Doctrina et pietate praestanti viro
D. Johanni Bogermanno, fideli Evangelii ministro, Leowardiae.

Digitized by Google

Brief van Helmichius aan Abrahamus Muysenholius te Breda, d.d. 14 *Mei* 1607. *Voorkomende in Thomas Crenius' „Animadversiones philologicae et historicae", Lugd.-Bat.* 1697—1720. *P.* XVII, *p.* 113.

(Hiervoren aangehaald op blz. 2, 29, 44 en 299.)

Chariss. in Christo frater. En, libero fidem meam: mitto scriptum, quod quasdam theses continet, quae inter studiosos quosdam Leydae agitantur, tanquam fundamenta praecipua Novationis istius, quam quidam illic parturiunt. Ex ungue leonem. Facile colligis novam nobis expectandam theologiam, si hac via insistendum erit. Et sane haec, credo, initia duntaxat: plura suspicor latere, quae prodet tempus. In 22 Maji indictus est conventus praeparatorius ad Synodum Generalem, ad quem singularum Provinciarum Ordines mittunt duos Ministros Ecclesiae: Hollandi etiam Professores duos Leydenses D.D. Gomarum et D.D. Arminium.

Frankera adfuturus est Sibrandus Lubbertus. Saluta meis verbis D. Boxhornium: sed et Ursulam viduam D. Sopingii, collegae quondam mei suavissimi. Celeritur 14 Maji 1607. Tuus ex animo

WERNERUS HELMICHIUS.

Inscr. Eersamen, seer geleerden, en seer discreten D. Abrahamo Muysenholius, dienaer des Goddelicken Woords tot Breeda.

Brief van Helmichius aan J. Becius te Dordrecht, d.d. 28 *Sept.* 1607. *Berustende in het Oud-Archief d. N. H. K., Nr.* 31, *A.*

(Hiervoren aangehaald op blz. 262 en 263.)

Eersame, discrete seer lieve broeder u. l. sal mogelick verwondert sijn dat dese stucken so lange achter blijven: maer ick heb dese weke so veele interruptien gehadt gestadel., so vañ kercke wegen, als ter oorsake van dese kermisfeest die mij door de visitatie van deen en dander veel tijts ontstolen heefft, dat ick niet eer en heb kunnen gereedt worden: sonder dat ick noch daerop so gelet hebbe als ick wel gewenscht hadde: Hebbe der-

Digitized by Google

halven op een besonder pampier mij̄ meyninge gestelt, gesamentl. neffens het uwe, aanwijzende de veranderingen die ick na mij̄ advijs maken soude: In den eersten, so heb ick een cort Prefatie gestelt, die mij dunckt datter behoorde voor te gaen: daernae heb ick de oordeninge int eerste point wat verandert: eerst stellende het recht gevoelen van het onderscheijdt der Schrifften, t. w. Goddel. en menschel: na het voorschrifft dat D. faukelius in conventu nostro gemaeckt hadde van twelck ick meijne dat u. l. de copije heefft: hoewel ick tselve hier en daer oock in eenige woorden wat verstelt hebbe: eñ daerna com ick tot de swaricheijden in het advijs vā onse wederpartij gelegen: eñ hebbe de plaetsen daer ick mij referere tot u. l. Script., getekent met de letter B, eñ tot onderscheijdt om de plaetsen te vinden gereedt (?), heb ick de letterckens alphabet daerbij gevoecht in een circkel (α) en deselve oock in u. l. script. mede so aengetekent. Daerna so heb ick bijgedaen eenige meerder tegenworpingen die in haerlieder concept (dat sy besoñder gestelt hadden) claerl. wtgedruckt staen en daermede sy haer gevoelen wat schijns geven. Van de reste sal u. l. mij̄ advijs aengetekēt vinden: u. l. sal gelieven tselve te confereren en te stellen soo het best dient, altijt bekortende so veel mogel. is: hoewel necessaria dicenda sunt, et ita dicenda ut persuadeantur, quam fieri possit. Haer Schrifft verstaen wij dat oock een groot packet maeckt. En eijndel. sal daer oock een conclusie cortel. aengemaeckt moeten worden om de H.H. wat te bewegen ad relinquend¯ aliquō simul in animo legentis. Ick sende u. l. oock neffens het script. Groninganum, oock D. Sibrandi wederom, niet wetende off u. l. noch een copie hebt behouden te weten van Sibrandi schrifft, indien ja, so seijndt mij dese stracks wederō want ick soude die geern gebruycken int stellen van onse antwoordt op den brieff van D. Arminij: indien niet, so houdt se totdat u. l. die genoech gebesicht heeft. Ick heb geschreven an onsen broeder tot Campen, aengaeñ onse bijeencomste op den 16 octobr. 1607. en hebbe D. fontanum hier gehadt dese weke, die ick het mondelick geseijt hebbe: hoewel hij evenwel versoeckt dat ick een brieff an hem daervan schrijve om oorsaken: gelijck ick doen sal: en hij sal cōpareren.

Digitized by Google

Mij onthoudt is dat u. l. na Zeel[and] an fauckel[ius] en Brandt schrijven sal: glijck D. Gerar[di] an Vriesl. en Groening. Heb ick in den dach gemist (wāt ick twijffel halff) off iet anders, so adverteert mij. Hier mede den Heere bevolen; met hertel. groetenisse an u. l. en u. l. huijsfr.

Met haest wt Amsterdam desen 28. Septembr. 1607.

U. L. dienstwillighe
W. Helmichius.

Eersamen en welgeleerden
D. Johanni Becio,
Dienaer des Goddel. Woorts tot Dordrecht.

Brief van Helmichius aan S. Lubbertus in Franeker, d.d. 4 Oct. st. n. 1607. *Berustende in de Biblioth. van het Fr. Genootschap te Leeuwarden.*

(Hiervoren aangehaald op blz. 2, 259, 261 en 273.)

Quod D. Secretarius nuper nullas tibi a me attulit, in causa est quia tum aberam: nunc reversus respondeo. Primum ago gratias pro judicio tuo, quod ad praecipua capita literarum Armin. annotasti. Omisisti tamen, num aliqua ratio tibi videatur esse conciliandae ipsorum sententiae (uti hisce literis eam declarare volunt) cum nostra. Illi putant, se totam sententiae suae absurditatem plene excusare eo, quod statuunt, pendente lite, sive ext[r]a conventus synodales et classicales, nemini licere quicquam docere, quod cum confessione pugnet et liberationem illam a subscriptione concludi conventus cujusque limitibus. Sed (inquam ego) quid si quis in conventu synodali vel alio neget se ita posse ex tempore de re proposita judicare et spacium amplius apud se cum otio rem expendendi et postea judicium suum meditate formatum edendi petat? Quid si idem plures petant? Nonne tunc actus iste inquisitorius et judicialis tamdiu durabit, quamdiu isti rem controversam domi examinant et judicium meditantur quod postea edant? et nonne isti omnes tamdiu a subscriptione liberi

Digitized by Google

manebunt? durante nimirum examine, et judicio nondum lato? *Si ajunt* illi, tum certe nos verum retulimus, videlicet liberationem istam ultra Synodum Nationalem, ubi sit judicium de doctrina, et ultra et extra alios conventus synodales extendi, dum omnes Ministri de re controversa cognoverint. *Si negent*, tum se ipsos jugulabunt: nam si quis privatim apud se caput aliquod controversum, absque liberatione a subscriptione examinare et dijudicari potest, cur ne etiam in conventu quovis, ubi examen fit de judicio? Sed de ea latius coram brevi, ut spero. In Synodo Hollandiae Australis impedita vel potius negata fuit relatio rei in conventu praeparatorio suffragiis frustra utrumque postulantibus classibus: tantum valuit contradictio D. Uitenbogard. cum suis, ac nude tantum praetextum fuit scriptum nostrum D.D. Ordinibus Generalib. oblatum. Cognitio autem Synodi de nostris responsis differtur, donec nos omnes obtulerimus D.D. Ordinibus nostras rationes et Synodus eas viderit: certo haud dubie consilio factum fuit a nostris Antagonistis, quum antea in Synodo nostra Boreali, quidam ex nostris rationes extorserint magno studio, cur nos in sententiam D. Uitenbog. non descendissemus. Mota quoque fuit controversia de quibusdam capitibus doctrinae falsae, quae per Provincias sparguntur, maxime proponentibus et responsum urgentibus Deputatis Groninganis; hic audio maximam fuisse contentionem motam a D. Uitenbog. cum paucis sociis. Lachrymas multis Ministris, ex dolore scandali Ecclesiis imminentis, excussas: consensum tamen tandem, in Conventum quem vocant jam conferentialem, ad quem ex tota Hollandia (i. singularum classium totius Hollandiae Deputatis) conflatum, D. Arminius cum suis, ad reddendam suae doctrinae rationem, sive ad exponenda illa quae in Confessione et Catechismo correctione egere judicat, vocaretur: ut auditis capitibus controversis, statuatur quod e re Ecclesiae futurum censebitur. Superiore Synodo injunctum fuerat omnibus Classibus Suyd-Hollandiae examen Catechismi et Confessionis utque suas observationes quisque ad hanc Synodum referrent: jam ex omnibus classibus relatum est, neminem esse qui quicquam habeat, quod contra illa scripta proferat et nullas in ulla classe Animadversiones propositas fuisse, paucis exceptis in quibusdam classibus, qui adhuc in inquisitione versare se dicerent, et quando

Digitized by Google

parati essent, tum se oportuno loco et tempore prolaturos quae observassent. Vides quid hic inter nonnullos foveatur. Cum Professoribus aliis etiam monitus anno superiore fuerat D. Arminius de praelegendo Catechesi et Confessione. Nunc autem relatum est ejus nomine examinasse jam se scripta supradicta et amplius praeterea examinaturum: deinceps observationes vero suas idoneo tempore et loco editurum. Interea quatuor illi fratres nostri a nobis dissidentes, consilio capto, rationes suas, qua re a nobis in tribus capitibus dissentire coacti sint, D.D. Ordinibus ultro obtulerunt, non expectato D.D. Ordinum mandato: D. Uitenbogardus a me hac de interrogatus, quid illos moveret, nihil aliud respondit, quam id consilii ipsis datum fuisse. Sed Bootius Trajectensis postea a me rogatus praetextum at falsum, mihi retulit. Intelligimus tamen scriptum illorum in consessu Ordinum Generalium non fuisse lectum: sed obsignatum esse et ita clausum servari, donec nostrae rationes conjungantur, atque id ita obsignatum D. Barneveldius concilio Ordinum dicitur ostendisse. Hinc ortum est istud consilium nostrum de convocando coetu nostro (i. omnium eorum qui pluribus suffragiis consentimus) in diem XVI octobr. stylo novo vel veteri VI oct. hic Amsterdami ut dispiciamus prudenter et communi consilio inter nos quid facto opus sit, praesertim cum in omnem eventum necesse sit, nos scriptum nostrum quo sententiae nostrae reddamus rationem, paratum habere: quod etiam non temere conscribendum est, aut unius aut alterius inditio niti debet, sed ab omnibus examinari, judicari et decerni, sed et signari, aliorum exemplo, debet. Spero igitur te non detrectaturum hanc molestiam cum D. Bogermanno, ut ad diem praescriptum accures: quod et caeteros facturos confido, ut honori et conscientiae nostrae in re tanta consulamus, qua de re te jam ante aliquot dies a D. Hermanno, nostro nomine admonitum esse credo. Quaererem ex te quid sibi volint ista, quae scribis de Arianis in Polonia, quorsum apud illos spectarit et quid effecerit liberatio a subscriptione confessionis: item quo spectent obtestationes tales, quales in literis Armin. legantur, exemplo Socini, Servati et aliorum: sed malo id servare colloquio nostro coram. D. Trelcatii obitum, hoc praesertim tempore, merito omnes dolent. De surrogando alio professore jam agetur: ab illis, qui censentur facere

Digitized by Google

cum Arminio, dicuntur proponi *Thysius* et *Vorstius*. Deputati Synodici monuerunt Curatores etiam atque etiam videant ne quemquam ad Professionem vocent, qui sit obnoxius suspicionibus de doctrina aut minus gratus Ecclesiis, et apud illos mentionem fecerunt Molinaei, Martinii, Keckermanni et aliorum non exterorum modo, sed etiam indigenarum. Relatum mihi est a amico, Curatores non constituisse supplere locum D. Trelcatii, ante habitum illum conventum Hollandicum Provincialem, de quo supra, de quo Hollandiae Ordines interpellati ante XV dies, responderunt se de hac re deliberaturos postea, nimirum politicis gravissimis negotiis distineri. Quaeris ex me de Pace? Ego rerum istarum omnium plane ignarus sum et variis et dissentientibus rumoribus ac hominum opinionibus ad ἐπέχειν adactus sum: audio, video, oro, expecto: interea spero et metuo: gravissimae ea de re habentur deliberationes: quidam putant Regem Hispaniarum satisfacturum abunde omnibus postulatis nostris: alii desperant et novum animo volvunt bellum. Brevi aliquid certi constabit. De Fratre illo vobis vicino, de quo ad te scripseram miratus sum tale perferri testimonium, quale postremae tuae continent, expallui legens, addo praeter expectationem id accidit: honoroficentissimum alii reddunt de eo testimonium. Haeremus. Illius vero alterius, nobis vicini, qui nuper ad te attulit commendatitias, causam egi apud nostros, quantum id debite et ex ordine Ecclesiae licuit. Sed despero: probitate, doctrina et judicio satisfaceret facile, sed non aeque placet concionandi dono, ut sunt hominum judicia diversa. Est tamen meliore loco dignus, quem haud dubie tandem assequetur, etsi forte non istic. En quam prolixis literis, forte eo molestioribus pensavi tarditatem. Verum ignosce: conatus fui tibi satisfacere de omnibus. Si quid super est coram. Vale clarissime vir. D. Deus omnipotens studiis tuis benedicat. Resalutant te collegae mei amanter. Celeriter IV octobr. styl. nov. CIↃIↃCVII Amsteldami.

Tui observantiss. tuique ad omnia paratiss.
WERNERUS HELMICHIUS.

). · ·)) . 3 ibrando LUBBERTO. S. Pr.

Digitized by Google

Brief van Helmichius aan S. Lubbertus in Franeker, d.d. 26 *Oct.* 1607. *Berustende in de Biblioth. van het Fr. Genootschap te Leeuwarden.*

(Hiervoren aangehaald op blz. 2 en 207.)

CL. D. D. Nudius — tertius respondi ad tuas postremas quantum opus erat. Hodie me compellarunt duo studiosi tuo nomine, quorum summopere aliquid literarum ad te urgebat. Oportune. Nam ecce novi aliquid quod tecum communicare avebam. Vides Catechismum novum, specimen scil. Catechismi, qui ad incudem novorum Reformatorum fabricandus est, ut multi opinantur. Perlege et judica, anne castratum probe putes, adempta omni vi mascula doctrinae Evangelicae: nimirum hoc est reformare confessionem, quae omnibus Ecclesiis reformatis i. e. ab Ecclesia Romana decedentibus quibuscunque, convenire ex aequo possit: rejectis nimirum omnibus capitibus controversis quae contentionis et dissidii caussam dare possint: excusationis tamen praetextum in promptu habent: Pueris duntaxat haec praescribi, imo A B C dariis, ut apparet in limine A B C dario, et alios similes libellos editos antehac esse ab aliis.

Ubi videris et expenderis tum hunc Catechismum, tum ea quae a D. Hermanno et Bogermanno communicabuntur, expecto tuum judicium: quo me plurimum juvari et confirmari fateor.

Vale CL. D. D. Deus sanctis laboribus tuis praesideat et benedicat cumulate. Celeriter Amsteldami XXVI Oct. CIↃIↃCVII.

Wernerus Helmichius Sibrando Lubberto.

Brief van Helmichius aan S. Lubbertus [1]) *in Franeker, d.d.* 3 *Dec.* 1607. *Berustende in de Biblioth. van het Fr. Genootschap te Leeuwarden.*

(Hiervoren aangehaald op blz. 207, 263 en 264.)

CL. D. D. Citissime, ut petis, respondissem, si licuisset. Pete-

1) Lubbertus' naam wordt niet genoemd in Gabbema's *Codex apogra-*

Digitized by Google

bas nimirum tria exemplaria Catecheseos Goudanae, quae non hic extabant plura. Sed quotidie expectabantur: ea igitur expectamus. Petebas etiam clarum exemplum Actorum Hagensium, quae conquereris te habere valde male descripta: atqui Amanuensis fidelis ad manum non erat et ego meo carere non poteram et describere mihi non ita statim vacabar: quod tamen nunc in mediis occupationibus feci, lubens, oblato aliquo commodo temporis spaciolo, ut tibi gratificarer et ne tuis utilissimis laboribus remora ulla injiceretur, id nunc mitto: expectaturus et Catechismos ac missurus quam primum appulerint. Annotationes tuas in istum Catechismum statim D. Hommio transmisi Leydam communicandas cum D. Gomaro et deinde mittendas ad Becium et illinc denuo ad me. Petiisti tuo nomine, ut suum singuli judicium perscriberent. Nemo eorum adhuc quicquam respondit. non memini e Zelandis audire quod tu scribis de approbata publico decreto ab illorum Ordinibus confessione nostra: scripsi ad D. Faukelium, si id verum est et exemplum ejus haberi posset, ut mittat. Illud de erroribus notatis ab Heydelberg in scripta τοῦ δεῖνα, apud me erit in tuto, nisi quod illis qui me monuerunt significabo in genere non vanum esse rumorem. A tuo scripto non recedimus quoad substantiam in nostro, imo quaedam transcripsimus e tuo: ipse videbis brevi: nunc jam circumfertur per Provincias per idoneum, ut ab omnibus signetur: brevi etiam ad tuas manus perventurum: tunc ipse judicabis, quid inter tuum et nostrum intersit. Vidi literas D. D. Reuteri Magnifici Heydelberg ad D. Fontanum, quibus ostendit dolorem et suum et aliorum doctorum virorum collegarum suorum de audacia quorundam criticorum hanc Catechesin et Confessionem sugillantium. Conqueritur autem ipsos illic in eadem navi versari: ante tres annos enim quosdam illic quaedam in praedecessorum suorum scriptis coepisse carpere et nominatim quaestiones in Catechesi de fructu S. Nativitatis Christi, de manducatione Christi, quae nil sit nisi credere et non uniri cum Christo. Sed Elector

---

phus, waaraan de brief is ontleend. Hij volgt daar echter op Helmichius' *brief* aan Lubbertus, d.d. 4 Oct. 1607, zoodat »EIDEM", dat boven den brief is geschreven door den afschrijver, Lubbertus aanduidt. Bij de beide eerstvolg. brieven is het evenzoo.

Digitized by Google

re intellecta, convocatis aliquot theologis et ministris ne illi aliquid novi moliantur et hujusmodi Disputationes perpetuo silentio obrui mandavit; nolle enim se quicquam ab Avi sui Confessione et Catechesi dimoveri. Ita quies quidem est, sed etiam foventur opiniones. En, mi frater, quomodo Diabolus passim nobis insidiatur et concordiam sanctam, quia hactenus Lutheranis, in factiones divisis maluimus, nobis invidet, et eripere conatur. Addit de cujusdam N. ἑτέροδοξ. et scolastica Theologia, qui monitus a Comit. Nasov. (jussu Electoris) generaliter respondit, si quid falsi doceret, id a suis collegis notatum iri et alia quae scrupulum non eximunt sed augent. Addit denique, se et collegas judicare satius esse ista tegi, quia evanitura sperant: alioqui si scriptum edant, fore ut Novatores inde occasionem capiant sua somnia palam defendendi. Haec volui te quoque scire, nisi forte jam ante et hoc et plura alia inde intellexisti. Nam iste N. cujus fit mentio propter ἑτεροδιδασκ. idem ille sit de quo ego nuper ex aliorum relatu ad te scripsi et tu modo respondisti, ambigo. Suspicor eundem esse. Vale cl. D. Doctor, Deus O. M. tuis sanctis laboribus benedicat. Hoc pene exciderat de illo Gretseri libro. Vidi in officina, non legi: conquestus etiam de eo mihi est Dominicus Baudius Leydens. Professor. Videtur iste maledicus Jesuita, una fideliā multas parietes simul dealbare voluisse, ut nuper farinae ejusdem homo fecit [1]), itidem virulentissime in suo Amphitheatro Honoris τὰ ἴδια πράττουσιν hujusmodi homines, quando ita maledicunt. Nuper quidam i. e. Baudius amicus iste Gretseri librum vocavit horribilem: quid mirum si horribilia convitia eructent istae horribiles putei horribiles locustae. Iterum vale. Amsterdami celeriter III Decembr. CIↃIↃCVII. Commodum ante discessum tabellarii hodie V Decembr. appulerunt Catechismi. Ecce ergo tibi.

Tui observantiss.
WERNER HELMICHIUS.

---

1) Hier staat op den rand bijgeschreven: Clarus Bonarscius. Carolus scribanius intelligitur.

Digitized by Google

Brief van Helmichius aan J. Becius te Dordrecht, d.d. 28 *Dec.* 1607. *Berustende in het Oud-Archief d. N. H. K., Nr* 31, *A.*

(Hiervoren aangehaald op blz. 264 en 265.)

Eersame, discrete, lieve broeder, Ick hebbe sedert mij̄ leste schrijven vañ 12 deser, u. l. packet op den 17 ontfangen, en sal daermede doen na behooren: nu laet ick u. l. weten dat ick op gisteren ontfangen hebbe ons groot packet vā onse Redenen te rugge wt Vrieslandt van D.D. Sibrando en tselve siende was ick verblijdt als hopeñ dattet nu getekent sijnde, haest gereedt soude wesen: maer geopent hebbeñ D. Sibrandi brieff daerbij gaende wierd ik bedroefft: omdat ick daerwt bevondt de langsaemicheyt onser sake dat ons Schrifft so langsaem gereedt wordt, en vreese dat wij in schaemte mogen comen by de E.E. Staten off se ons onse Redenen affeijschten, en wij noch ongereedt waren. En ick en durff niet porren om te gaen solliceteren iñ Haech tot het Synode gener. eer ick ons Schrifft gereedt sie: wāt daer sullen mijns bedunckens woorden van vallen: en met schaemte indin (sic) wij dan belovende noch lang soudē verbeijden: D. Sibrand. annoteert eenige punten die hij begeert verandert te hebben, en hij acht se so hooch, dat hij meent men behoort het geheele schrifft te herschrijven: en dat soude geweldich noch lāge tijt nemen, en dan de onderschrijvinge op nieus te procureren. En mij en duncken sijn punten van sulcke gewichte niet. Ick heb se alle cortel. gedebateert en getoont met hoe weijnich woorden door deselve handt die te helpen sijn, indin men dit beteren wil: en voorts heb ick mij̄ advijs metter haest int corte vervatet en huijden aen D. Gomar. gesonden, met D. Sibr. brieff, versoeckeñ hij wille het terstondt oversien en sijn advijs aen u. l. terstondt oversenden, all waertmet een expressen bode en u. l. tselve alles hebbeñ sal gelieven terstondt te doen om te concipieren cortelick [1]) tgeene onse drie advijsen meest wtbrengen: en dat gedan hebbeñ, mij de stucken terstondt wederō senden, om D. Sibrand. terstondt wederō te adviseren en tot ondertekeninge te vermanen. Daerō schrijve

1) De vier laatste woorden staan op den rand.

Digitized by Google

ick dese waerschuwinge voorwt opdat u. l. haer gereedt houde: ten is niet lang werck. Maer off die vā Groeningen dan oock wat hadden te seggen! Dit is de vrucht vā haerlieder absentie. Wij hebben daervan gesecht [?] dat wij het oversenden vā het Schrifft tot ondertekeninge niet begost hadden an Sibrand. en Groeningen omdat sij niet tegenwoordich sijn geweest. Den Heere bevolen, met grote haest, wt Amsterdam desen 28[?] Decēbr. 1607.

u. l. dienstwill.
W. Helmichius.

Onderaan links staat nog:
Wat schadet off eenige woorden in ons schrifft .... verandert sijn, off met deselve handt op de cant gestelt!

Eersamen, welgeleerden en seer discreten D. Johanni Becio, Dienaer des Goddel. Woordts, tot Dordrecht.
Den bode Loon.

Brief van Helmichius aan S. Lubbertus in Franeker, d.d. 15 Jan. 1608. Berustende in de Biblioth. van het Fr. Genootschap te Leeuwarden.

(Hiervoren aangehaald op blz. 2, 263 en 264.)

Reverende D.D. Accepi fasciculum cum tuo judicio. Gaudebam cum primum viderem manibus meis restitutum, jam, ut conjiciebam, consignatum: sed perlectis tuis literis, gaudium meum conversum fuit in dolorem, propter moram injectam subscriptioni, non exigua existimationis nostrae jactura, nisi et causae. Nam nos certe de Synod. General. apud Ordd. General. instare non audemus, nisi parato hoc nostro scripto, quod expectamus futurum ut postuletur. Quis autem tum pudor nobis, si nondum fuerit paratum et ad manum? Communicavi tamen consilium cum D. Gomaro et Becio. Totum scriptum mutari et ad judicium tuum, totum describi jam non potest, quod ejus rei legitimam necessi-

Digitized by Google

tatem non videmus: tum etiam quia nimis longam moram secum trahit tum descriptio tum nova subscriptio: neque haec suprema sine periculo offensionis apud alios fratres, qui eum subscripserunt: denique subscriptio amplius haberi nequit, quum interea decesserit D. Leo. Hoc igitur statuto, correctiones tuas expendimus et licet causae nostrae nullum periculum inesse credamus relicto scripto uti est, absque ulla mutatione, tamen quum etiam correctiones tuae quaedam neque absurdae neque mutiles essent et facile adhiberi sine scripti nostri non renovati commaculatione singulari, possent, voluimus libenter hoc tibi tribuere, ut eas adderemus quatenus commode id fieri potuit. Accipe ergo et vide quid factum pag. I, lin. XXIV, pro *by de Synode*: licet nullum discrimen videamus in gratiam tuam posuimus *door de.*

Pag. III, lin. IV, collata cum pag. I, lin. XX, ubi tu putas esse contradictionem in, *alle tsaemen*, postea, *die beschreeven sullen worden*, eam nos non videmus: nam *alle* intelligendum est non simul eodem tempore, sed successive, primum in Gener. Synodo, deinde in Provincialb. etc. quisque suo tempore et ordine: tamen ut tibi satisfaceremus et ansam calumniandi praecideremus delevimus haec verba, *alle tsamen*, etc.

Pag. VIII, linea penult., *Door welke wy anders*, ubi vis nos magis asseveranter et serio loqui: quanquam putamus, id modestiae causa studiose ita scriptum, tamen in tuam gratiam mutavimus ita, *'t welck voorwaar niet anders verstaen en kan worden.*

Pag. XI, lin. XIX, *soo en kunnen wy uyt haare woorden anders niet*, etc. de isto judicamus, imo nobis constat, ut in praecedenti nota: et tamen eodem modo mutavimus, ut videbis.

De libertate debite oppugnandi Catechismum, putavimus quidem satis id jam expressum esse in Formula judicii nostri Ordinibus oblati.

Deinde pag. XIII, XXXIX, et pag. sequenti lin. IV, in verbis, et vi illorum, *aen de selve refereren*, et pag. V, lin. XXIII, etc., tum pag. VII, lin. I, etc.: tamen in gratiam tuam addidimus aliquid, loco opportuno: pag. XIII, lin. XXXIX, ut videbis. Quod autem scribis, nos eos quasi liberasse ab obligatione subscriptionis, non convenit, ut ex pag VI. et VII. liquet, nam ubi non est talis obligatio, ab hujusmodi etiam non est solutio.

Digitized by Google

Quod scribis de convocatione Synodi facta ut novae controversiae moverentur (sub finem literarum tuarum), id etsi dubitemus num solide et extra cavilli periculum dici possit, tamen etiam addidimus, sed in altero scripto, contra clausulam Revisionis in indictione Synodi, ubi istud collocavimus, pro ratione VI. ut videbis.

Atque haec quidem sunt quae mutavimus et sine difficultate mutare potuimus. Reliqua quia nisi descripto toto scripto, addi non poterant, omisimus: quod te etiam non aegre laturum confidimus. Quaestionum ordo a te praescriptus, etsi ratione sua non caret, tamen non tantum a nostro ordine discrepat, ut propter illum, molestiam et periculum integrae descriptionis suscipiendum censeremus: praesertim quum nos in his quaestionibus formandis secuti simus verba formalia Fratrum dissentientium ut et quaestionum ab Ordinibus propositarum, quod est longe certius et tutius. Maxime in prima quaestione, nos plane nullam differentiam agnoscimus ut plane miremur sententiam tuam: aut certe non capimus. Exaggeratio a te desiderata satis certe clare videtur nobis expressa, pag. XII, lin. XXIII. De exaggeratione majore responsi nostri ad illa verba, *op geen ding als alleen op Gods Woord*, judicamus idem, quod supra de ordine quaestionum. Distinctio tertiae quaestionis a secunda, etsi non est incommoda et ad majorem perspicuitatem aliquid faciat et ita etiam formari posset si res esset integra, tamen non putamus adeo necessariam esse, quum utrumque membrum satis aperte tractetur. Et coincidunt, vel duae quaestiones, vel unius quaestionis duo membra distincta. De quarta quaestione respondemus eam non recte a te formari: neque enim controversia est inter nos de clausula indictionis simpliciter et in forma: nam illius clausulae *de Revisione*, omissionem in indictione Synodi, nobis condonant Fratres dissentientes: ut infirmioribus scilicet: sed controvertitur de necessitate Revisionis in Syn. nationali tanquam ea sit essentialis Pars Synodi Synodi (sic) nationalis. Nostra autem quaestio III complectitur utrumque distincte et quidem eo modo quo Dissentientes loquuntur.

Habes, mi D.D., sententiam nostram cum rationibus. Tu cogita si omnia illa pro juditio tuo mutassemus an etiam aliis omnibus Fratribus, tum illis qui subscripserunt, tum qui adhuc subscripturi sunt, placitura fuerint.

Digitized by Google

Jam te obnixe rogamus, Reverendae (sic) Domine, ut nulla amplius mora, quam citissime hunc fasciculum, post signatum a te, scriptum scriptum (sic) porro ad D. Bogermannum transmittas cum mandato ut acceleret. Profecto enim periclitamur de existimatione. Et credo vehementer mirari Groeningenses, quod istud nondum viderint. Tuas observationes in Catechesin Goudanam, intra paucos dies remittam cum juditio D. Gomari et D. Becii, atque etiam meo. Occupationum moles non permisit illas nunc una mitti: Tabellarii oportunitas nunc fuit observanda et fasciculus iste majorem postulat accelerationem. Vale cl. D. Doctor. Deus laboribus tuis benedicat et zelum sanctum tibi adaugeat.

Amsteldami xv janu. CIↃIↃCVVIII.

T. R. Addictissimus,
Wernerus Helmichius.

Brief van Helmichius aan J. Becius te Dordrecht, d.d. 19 *Febr.* 1608. *Berustende in het Oud-Archief d. N. H. K., Nr.* 31, *A.*

(Hiervoren aangehaald op blz. 264.)

Eersame, discrete, lieve broeder. Die noch comt, die comt all, hoewel hij langsaem comt. Dit packjen heefft eijndelick alle Provincien doorwandelt, eñ comt nu tuwent wederō thuijs. Wil nu voorts besorgen wat vā node is opdat men gereedt sij alst noot is. D. Plancius heefft de voorleden weke den advoc. Barnevelt aengesproken opt stuck des Synodi nationael, dan de antwoordt was, dat de H.H. nu so geoccupeert waren met de sake vā de peijs, dat men tot die materie nu niet verstaen konde: dan meende dat men halff maert daervan soude mogen handelen. Wij sullen op die tijt letten. Ick hadde lestmael geschreven vā eenige fauten die ick aengemerckt hadde in het grote Schrifft: en dat sijn dese. Ten eerste fol. 2, verso, int artijckel 8 is een *ἀναντιποδοτον*: ick kan niet sien watter aen ontbreeckt: wāt daer staet, *niet alleen alle synodale en classicale en alle kerckeraden*: hierop past dat comen soude *ἀποδοσις maer oock* off dierglijcke: maer dat en

Digitized by Google

volcht niet: ick vermoede dat het wesen moet, ***maer oock alle kerckeraden:*** dan vloeijt het wel: u. l. sal daerop mogen letten. Fol. 3, verso, de alderleste woorden opt eijnde, Maer ***is tot***: die twee leste particulen ***is tot*** staen so doncker dat men nauwelicks sien kan wat het is. Fol. 7, pag. a, linea 9ª a fine, qui incipit ***Eyndelick***, hoc est ***hiernae volgen*** quod melius dici[tur] ***Hier tot***. Aengaeñ het ander Schrifft: vā de Redenen tegen de Revisie dat moet nootsackelick nu wtgeschreven worden int net om de eene ondertekeninge wille: 'twelck u. l. sal gelieven te versorgen. Ick sende u. l. oock hierbij de twee copijen daervan mentie gemaeckt wordt in ons Schrifft: te weten vā de Palsgraeff en van die vā Groeningen. Deselve hebben onlanx eenen brieff geschreven aen onse kercke, gevoecht bij het Packet vā de ondertekeninge dat sij expresselick niet begeeren toe te staen een Synode met clausule vā Revisie en op anderen voet als onse Advijsen iñ Haghe medebrenghen: offte protesteren expresselick daertegen indient anders valt: dus waerschuwende dat wy geen andere Acte aen en nemen.

Den Heere bevolen, met onse groetenisse.

Tot Amsterdam,

desen $\overline{19}$ Febr. 1608. u. l. dienstwillighe
W. Helmichius.

Onderaan links staat nog:
Ick bidde u. l. dese 2 ingeleijde brieven te bestellen aen liesfelt en mīj behoude neeff.

Eersamen, welgeleerden eñ seer discreten, D. Johanni Becio, Dienaer des Goddelicken Woorts, tot Dordrecht.
Den brenger loon.
met een . . . . . [1])

---

1) Een paar onleesbare woorden liet ik weg.

Digitized by Google

Brief van Helmichius aan S. Lubbertus in Franeker, d.d. 24 Juni 1608. *Berustende in de Biblioth. van het Fr. Genootschap te Leeuwarden.*

(Hiervoren aangehaald op blz. 275 en 277.)

Cl. D. Doctor. Fasciculum librorum ex Anglia allatorum, una cum meis literis ad XIX hujus mensis datis fideliter jam ad te perlatum esse confido. Non est ergo quod de eventu conventus nostri Hagani ad te nunc scribam. Hoc tantum nunc interrogas, an D. Gom. mentionem fecerit omnium dogmatum: scito, minime. Aliquorum tantum de quibus justa erat suspicio: ita tamen, ut testatus sit se nolle praejudicium facere aliis sive Ministris verbi sive quibusvis aliis, qui aliquid contra *Armin.* proferre tempore Synodi possint et velint: imo ne sibi ipsi quidem, si forte post hac quaedam certius resciscceret vel animadverteret. De Synodo praesertim Provinciali promiserunt D. D. Ordines, ore D. Barneveldii, omnem operam suam: quando illis vehementer illud inculcatum fuit, Synodum prorsus esse necessariam, ut unicum et componendi dissidium remedium, nisi Hollandiam propediem imo Ecclesias in partes scindi volint. Mitto autem tibi legendum Zarnouwecium contra Socinum, qui tibi nihil quod in mea potestate est, recusare unquam velim: lectus tamen quam primum remittas, quia etsi tumultuarie ob ingens meum lectionis desiderium compactum perlegere tamen totum nondum licuit: percupio tamen attente perlegere, quia mihi haec controversia Socini nova est. Cujus vel rationes vel librum nullum antehac videre contigit. Utinam noster iste, plane sit ab hoc ore blasphemo alienus. O! tempora in quae incidimus! quando ipsissima etiam Christianae Religionis fundamenta convelluntur passim. Libellum tuum nondum vidi: credo adhuc esse penes D. Festum aut D. Gomarum. D. D. Armin. Uitenbog. et Borrius Leydensis Minister, hic una fuerunt in hac urbe: quo consilio ipsi viderint: dicuntur spargere nihil admodum esse controversiae: nihil esse quod non facile componi possit: itaque de nullis turbis metuendum esse. Sed alia puto illos loqui inter suos, quibus secretiora committere solent.

Digitized by Google

Vale, Reverende D. D. Deus tuis laboribus benedicat. Celeriter Amsteldami. XXIV. Junii CIↃIↃCVIII L.

Tui observantiss.
WERNER. HELMICHIUS.

Brief van Helmichius aan J. Bogerman in Leeuwarden, d.d. 29 Jun. 1608. Berustende in de Biblioth. van het Fr. Genootschap te Leeuwarden.

(Hiervoren aangehaald op blz. 84, 273, 275, 276 en 277.)

Observande, idemque integerrime frater, jam cogitabam de literis ad te pro amicitiae nostrae jure dandis, et quia de conventu Hagano sollicitum fore credebam: quum ecce tuae mihi traduntur, datae VII Jun. stylo vestro. Valetudo autem mea affectior et nondum plane restituta, ex quo Haga redii, moram mihi in scribendis ad amicos literis injecit. Quod D. Sibr. te monuit, nos esse bono animo, et felicem sperare eventum, bene et vere monuit. Collatio inter D. Gom. et Arm. amice habita fuit, de aliquot praecipuis christianae doctrinae capitibus: inventus fuit inter illos dissensus: talis etiam ut necessario Synodum requirat judicem: Provincialem quidem, si id fieri possit, vel certe nationalem quando in hoc conventu Judex competens non aderat, et ipsi D. D. Ordd. testati erant ab initio conventum istum eo non spectare ut judicium de doctrina in illo ferretur: sed tantum ad inquirendum, essetne dissensio in doctrina, et quanta: et an conciliari possit. Quod autem ista conciliatio necessario requireret judicium de rebus gravibus rejectum fuit negotium in Synodi indictionem: intermedio tempore dum Synod. indicitur, Professorib. injunctum fuit ut se intra limites Cat. et Conf. contineant.

Capita doctrinae quaenam sint, voluerunt Ordines silentio contineri certas ob causas. Sed hoc tamen in plano Ordinum Holland. consessu dictum fuit a nobis, dissensum esse non tantum in articulo Praedestinationis (quod videri volebat ille qui nobis totum hoc negotium et molestias confecit) sed in plerisque aliis funda-

Digitized by Google

mentalib. doctrinae christ. capitibus: neque etiam p̄cipue in artic. de Praedestinat. Addo et hoc (sed cave id a me intellexisse profitearis, est enim in Ordinum consessu (non in nostro colloquio) gestum, et propterea jam percrebuit) D^m^ Gomar^m^ declarasse, se cum fide D. Arminii corā Jesu Christo comparere non audere. Deinde libere et serio Ordines monuit, ut videāt nequid Ecclesiae capiat detrimenti: nisi enim hisce dissidiis mature obviam eatur jore ut tandem Ecclesia contra Ecclesiam, Minister contra Ministrum, Classis contra Classem, denique Synodus contra Synodum et urbs contra urbem insurgat: periclitari ēt Academiam ipsam: quod paratus sit idoneo tempore et loco demonstrare. Ego puto initia jacta ejusmodi, ut posthac haec causa utiliter pro defensione incorruptae doctrinae tractari possit. Exemplum decreti Synodi Suydholl. habes hic inclusum quod ego miror quo modo Utenbogardus asserere audeat nullo respectu Arminium cum suis attingere: imo gravamen illud quod huic decreto occasionem dedit, ut est ex negotio Arm., et decretum ipsum proprie totam ipsius causā in ipso et omnibus ejus assectis, respicit. Uti ex verbis Decreti facile intelliges: in genere quidem Professores nominantur: sed pacis causa, quum tamen de altero Professore nulla mala exstet suspicio [1]).

Vale. Deus benedicat tuis studiis. Amsteldami. 29̄ Jun. styl. no. 1608.

Tui amantiss.
WERNER HELMICHIUS.

Eersamen, Welgeleerden en seer
discreten, D. Johanni Bogermano, Dienaar
des Goddelicken Woords tot Leewarden.
. . . . [2]).

---

1) Deze zin is door Helmichius naast den voorafgaanden op den rand geschreven.

2) Eén woord onleesbaar.

Digitized by Google

BIJLAGE E.

(Hiervoren aangehaald op blz. 85, 86 en 320.)

Claegh-ghedicht
op het overlijden
van den
Wyssen, Vromen ende Welgheleerden
D. WARNERUS HELMICHIUS
Ghetrouwe Diender des Godelycken Woordes
in de Kercke tot Amstelredam.
Ontslapen in den Heere den XXIX Augusti CIↃIↃCVIII.

't Amstelredam,
Bij Cornelis Claefz opt Water int Schryf-boeck
bij d'oude Brugghe/ Anno 1608.

Aen de
Ghemeente tot Amsterdam.

Cond' ick u Warnerum gheven,
Dit Dicht soud' ick gheven niet;
Maer nu hy is uyt dit leven,
Myne tranen ick u bie't.

Aen de
Studenten in de Heylighe Godheyd.

Als ghy siet soo vele Helden
UUt God's Kercke wegh ghehaelt;
Och! wilt Wijsheyds loop versnelden,
Dat ghy dese schae betaelt.

Digitized by Google

Claegh-ghedicht
op het overlijden
van den
Wysen, Vromen ende Wel-gheleerden
WARNERUS HELMICHIUS
Ghetrouwe Dienaer des Godelicken Woords
in de Kercke tot Amsterdam:
Ontslapen in den Heere den XXIX Augusti CIↃIↃCVIII.

[Can ghesongen worden op de wyse van den XVI Psalm.]

I.

De vrome sterft en niemant neemt het acht/
Dat hy voor 't quaed van ons word wegh-ghenomen
De boose/ ach! in syn boos herte lacht:
Vast sal *God's* straf op hem in 't eynde comen.
O! *God* beghint van syn huys eerst zyn plaghen:
Maer in het eynd den boosen gheeft veel slaghen.

II.

Och! feght het niet! dat sich niet en verblyd
De Vyand van *Gods Kercke*: wilt niet claghen!
En voedet niet de vreught van 't volck vol nyd,/
Dat gheenen roem sy op ons schade draghen:
Sy sullen wel in haer boos herte segghen:
Wie ons we'erstaet, men in de aerd siet legghen!

III.

Des niet te min/ *Warneri*, ghy en sult
Dus onbeweent het Graf niet gaen bewaren:
Wy willen U betalen onse schult/
En schryven Dicht op des ghedencks Altaren:
Dat 's al den loon die wy u connen schinken/
Dat om U doodt wy soute tranen drincken.

Digitized by Google

IV.

Den yver sterck tot *Godes Kercke* dier,
[Die als het Goudt nu word in 't vyer beproevet]
Die heeft u hert verteeret als een vyer/
En d' uyt u lyf u Heyl'ghe ziel gheschroevet:
Ghy waert te goed, om in 't boos dal te blyven:
Ghy waert te sacht/ om met straf volck te kyven.

V.

Sal dan u Licht soo uyt-geblusschet zyn?
En sullen wy u stemme niet meer hooren?
Hoe? sullen wy niet meer sien u aenschyn?
Soo moeten wy in ons ghetraen versmooren!
Berst/ o myn hert/ om den ghemeenen rouwe!
Dit segh ick: maer hoort eens diens Man ghetrouwe.

VI.

De Heere sal zyn Kerck versorghen wel/
En 't'zyner tyd haer vele Herders gheven/
Die in het spyt van Doodt/ van Satan/ Hel/
De schaepkens trouw' behoeden voor het beven.
Aen my en is de *Kercke* niet ghebonden:
Gae ick van hier/ een ander word ghesonden!

VII.

Dees woorden maar diep in u herte schryft!
Dat naer wat nieuw 's uw' ooren niet en jucken:
Maer bij de Leer/ die ik u leerde/ blyft:
Vernieuwen licht sagh ik noyt wel ghelucken.
Och! dat sy al te schanden moghten comen
Die nieuwe Leer licht leeren voor den vromen.

VIII.

De wereld is verouwert als een cleedt:
De Godes vrucht is naer de Lucht ghevloghen:
De Liefde/ ô die en is niet meer heet:
Van dese eeuw' niet goeds wy wachten moghen.
Wee/ wee/ op die/ die 't swacke hert beroeren/
End' in *God's Kercke* nieuw' Leere willen voeren!

Digitized by Google

IX.

Ick sterve op de Leere suiver reyn
Die in dit Land gheleert is vele jaren/
Christ hebb' ick U ghepredickt: dien alleyn
Moet van de sond' ons vryden en bewaren:
Des menschen cracht gheef ick niet dan de sonden:
Daer word niet reyns in d' arme mensch ghevonden!

X.

Daer op comm' ick/ *ô hooghste God*, tot dy:
Daer op gheef ick myn ziele in U handen!
O wat sie ick hier eene stede bly!
Foey 't aerdsche dal, vol sonden en vol schanden!
'T is hier al vreught/ die niet en can verdwynen!
Door *Christi* doodt/ ontvlieden wy doods pynen!

XI.

Besluyt.

Laet dan in Vreed' hem rusten/ o myn Dicht:
Laet hem den loon van al zyn Sweet ghenieten:
Bedouwet ghy met tranen U ghesicht/
Om dat de doodt comt sulcke Mannen schieten/
Den eenen voor en d' ander naer gaet henen:
De sterren syn in groot ghetal verdwenen.

XII.

Maer ghy/ o die hebt met u dierbaer bloedt
U *Kerck* betaelt/ wilt onsen Herder wesen:
Want soo van U wy worden niet ghevoedt
Met hemelsch Broodt/ wy sterven droef begresen:
In uwen Oeghst U goedtheyd Herders seynde:
Blyft by U *Kerck*, ô Heere, tot het

Eynde.

Digitized by Google

(Hiervoren aangehaald op blz. 86.)

Graf- dicht
op het
Christelick overlyden
van den
Godvruchtighen/ Vromen ende Hooghgeleerden/
Warnerus Helmichius,
Ghetrouwe Dienaer des Godelicken Woordes
in de Kercke tot Amstelredam:
ontslapen in den Heere den XXIX Augusti CIↃIↃCVIII.

DE doodt heeft in den oeghst des Heeren groot behaghen,
Dat sy soo allen dagh haer seyssen daer in sendt:
Hier light WARNERUS wys: in 't Graf is hy gheslaghen:
Och! nu wy hem zijn quyt, is hy eerst recht ghekent!

Soo langh als men besit de Mannen wys op eerden,
Zyn sy slyck, zyn sy dreck, gheachtet min dan niet:
Maer als sy zyn in 't Graf, dan zyn sy groot van weerden:
De Deught wy loopen naer, wanneer sy van ons vliet.

Dees schade leere ons de Wyse in haer leven
Te achten, dat wy niet en leeren met haer doodt:
Want als sy eens om hoogh van ons zyn op gheheven,
Wy blyven in den druck, en sy in Abrams schoot.

De doodt doet LEVEN.

(Hiervoren aangehaald op blz. 86.)

Een ander
Graf-ghedicht.

Hier word het Aerden vat van dien WARNER bewaert:
De ziel' als schoone Ster nu in den Hemel claert:
Al wat verganghlick is, dat blyvet in dit leven:
Al wat vast blyvigh is, dat word omhoogh gheheven!

Digitized by Google

De Vrome als hy leefd, word hy gheachtet cleyn:
De Vrome als hy sterft, word hy gheeert alleyn:
Daeromme comt de doodt de Vrome Lieden slachten:
Want als sy sterven niet, wy haer niet willen achten!

Warneri, ach! ghy moest, om ons' ondanckbaerheyd
Hier in dit duyster huys der Wormen zyn gheleyd;
En wy om onse sond hier in het doncker swerven:
Ghy light: maer ò wy gaen, al tastend, ende sterven!
De doodt doet LEVEN.

Digitized by Google

Digitized by Google

REGISTER VAN PERSOONSNAMEN.

Digitized by Google

Digitized by Google

REGISTER VAN PERSOONSNAMEN.

Blz.

Aa, van der, 8, 17, 19, 35, 42, 43, 58, 107, 109, 230, 299, 300, 304 en 317
Aa, R. van der, ... 130
Abkoude, Johannes van, . . 316
Acquoy, dr., ... 107
Acquoy en Rogge, ... 29
Acronius, ds. J., 80, 263 en 303
Adriaensz., Pieter, . 139 en 140
Aemilius, Petrus, 174, 175, 176 en 177
Agricola, ... 123
Almonde, ... 60
Alphen, M. W. L., . 41 en 161
Alting, Menso, ... 174
Alva, ... 25
Ambrosius, Johannes, . . . 71
Ampsinck, J., (Ampsing), 168 en 169
Ampzing, S., ... 168
Andelius, Johannes, . 107 en 166
Andriessen, Michiel, 141, 142 en 143
Andriesz, Jan, ... 301
Anna, Gravin van Buren, . 109
Arcerius, Joh., ... 35
Arentsz, Jan, ... 24
Arien, ... 53
Arminius, 66, 71, 77, 83, 84, 85, 86, 150, 154, 177, 187, 188, 190, 191, 211, 213, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 252, 253, 254, 258, 259, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 284, 317 en 318
Bachiene, . . 115, 157 en 162
Backer, Erasmus, . . 100 en 101
Balck, IJsbrand, ... 103
Banosius, ... 17
Barcon, Monsgr., ... 22
Barendts, Johannes, ... 56
Bastingius, Jeremias, 41, 65, 106, 146, 195 en 196
Baudartius, 50, 51, 84, 148, 203, 289, 290, 291, 292, 293, 294 en 295

Digitized by Google

Blz.
Baum, Cunitz en Reuss, . . 18
Becius, Aegidius, ... 17
Becius, Joh., 17, 50, 167, 168, 258, 261, 262, 263, 264 en 265
Berg. R. M. van den Berg van Saparoea 89
Bergerus, ... 116
Berghe, Theodorus van den, . 56
Berk, Petrus, ... 104
Bernardus, J., ... 249
Bert, Petrus de, ... 96
Bertius, ... 230 en 249
Bertram, ... 5 en 6
Beyma, ... 48, 62 en 63
Beza, . . 5, 96, 98, 230 en 245
Billichius, Adamus, 187, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, en 229
Bleyswijck, ... 45
Blockhoven, Gerardus, . . . 107
Boeles, mr. W. B. S., . . . 115
Bogerman, 84, 263, 264, 273, 275, 276 en 277
Boitet, ... 45, 46 en 73
Bommelius, Everardus, 165 en 169
Boogaert, Joannes 182
Boon, dr. A. G., ... 73
Boquinus, Petrus, . . . 7 en 8
Bor Cz., P., 9, 14, 22, 30, 36, 39, 40, 41, 42, 62, 63, 96, 97, 98, 101 en 102
Borger, ... 3, 23, 45
Borre, A. van den, 43, 248, 249 en 250
Bosboom-Toussaint, A. L. G., 94, 317 en 319
Bourlier, E., ... 44
Brakel, van, ... 206
Brandius, ... 263
Brandt, C., 71, 231, 234, 235, 237 en 240
Brandt, G., 2, 36, 39, 86, 89, 107, 134, 160, 191, 237, 243, 247, 253, 255, 256, 272, 273, 276 en 317
Brandt, M. J., ... 300
Brin(c)k, ds. Hendrick ten, . 1
Brouckhoven, Foij van, . . 133
Bruinvis, C. W., ... 178
Brunscherus, Thomas, 161 en 202
Brutel de la Rivière, G. J., 26, 27, 29 en 30
Bruyn, C. A. L. van Troostenburg de, ... 88
Bude, L., ... 5 en 6
Burman, C., 2, 43, 51, 86, 304 en 318
Bygaerden, Casper van, 187, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220 en 221.
Caesarius, Henricus, ... 107
Calvijn, 5, 8, 19, 230, 236, 245, 247 en 313
Casembroodt, Leonard, . . . 43
Castalio, ... 99
Chevalier, A., ... 5 en 6
Clouck, Andries, ... 310
Conchardus, ... 115
Conynks, Baieken de, . . . 178
Coolhaes, Caspar, 28, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 187, 188, 207, 208, 209, 210, 211, 212 en 213

Digitized by Google

Blz.

Coornhert, ... 230
Cornelisse, Aernt, (A. Cornelius, A. Cornelii, Arn. Crusius, A. Cornelisz) 3, 7, 9, 10, 11, 13, 19, 33, 41, 45, 46, 56, 59, 71, 72, 83, 87, 97, 98, 102, 103, 119, 121, 122, 137, 139, 143, 184, 196, 207, 209, 221, 230, 232 en 233
Cornelisz, Philips. 70
Cornelisz, Pieter, 130, 131, 132, 134, 135, 136 en 137
Cornelisz, Pieter C. (van Alkmaar), 137, 177, 178, 179 en 180
Corput, Bartholomeus v. d. . 178
—, Hendrik v. d., 62, 87, 100, 134, 137, 138, 140. 141, 156, 208 en 219
Coster, Frans, 239, 310, 311, 311, 312, 313, 314 en 315
Couwenberch, Gillis van, . . 168
Crenius . . . . . 29 en 299
Croese, H., . 58, 59, 71 en 88
Cromhout, ... 150 en 155
Cronenburch, Jonkheer van, 157, 158 en 159
Croutels, Jean, ... 32
Cuchlinus, 7, 69, 70, 73, 137 en 246
Cuno, Fr. W., 8, 12, 13, 14. 23, 59, 63 en 247
Cupus, Tilmannus, 111, 115, 147, 160, 161, 171, 182, 204, 222, 229 en 299
Dalton 15
Dammius, Joannes, ... 137
Danaeus, ... 302

Blz.

Datheen, . 8, 16, 17, 19, 21 26
Debora 35
Dechent . . . . . 12 en 15
Demetrius, Andreas, ... 17
Dermout, Ypeij en, (zie Ypeij).
Dieu, Daniel de, 14, 37, 38, 39 en 283
Dobbinus, Nicolaus, ... 6
Dodt van Flensburg 22, 23, 29 en 89
Does, Gerard van der, 43 en 242
Dolegen, Daniel van der, 56, 248 en 249
Donteclock, R., 74, 194, 195, 230 en 301
Dousa, ... 60
Drogius, Adrianus, ... 56
Drost Dz., dr. A., ... 44
Drusius, prof., . . . 283 en 284
Duifhuis, Hubertus, 26, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 301, en 303
Duker, A. C., 43, 58, 69, 86 en 254
Ebrard, dr., . . . 12, 14 en 17
Eduard, Koning, ... 15
Egbertss, Roelof, ... 71
Ehlers, dr., ... 12
Ekker, A., ... 4
Elconius, Hermannus, 28, 100 en 101
Elizabeth, Koningin, 14, 16, 35, 36, 37, 39, 40 en 104
Ersch und Grüber. . 31 en 313
Esther 36
Evers, mr. J. W. Staats, . . 224
Faukelius 263
Fontaine, ds. La, ... 37
Fontanus, . 224, 227, 258 en 263

Digitized by Google

	Blz.
Foppens	310
Fortman, ds. N. A. de Gaay,	126 en 127
Franssen, Heyndrick, . . .	52
Fransz, Claas, ...	70
Fraxinus, Lib., 50, 111, 114,	123, 145, 167, 196 en 249
Frederik III, Keurvorst, 7 en	18
Fresenius . . 12, 13, 16 en	18
Friedlaender, Dr. Ernst, . .	3
Fruin, R., ... 36 en	160
Gabbema, ...	84
Gabriel, Pieter, ...	24
Gaul, Peter, ...	19
Geesink, dr. W., 59, 63, 149,	231, 233, 234, 243, 272 en 278
Gerardi, 262, 263, 265, 267,	268, 269 en 270
Gerobulus, Johannes, 107, 116,	117, 120, 121 en 122
Geysteranus, Jodocus, 110 en	115
Glasius, . . 58, 315, 317 en	318
Gomarus, 17, 66, 83, 188, 233,	234, 240, 242, 244, 246, 249, 250, 251, 253, 261, 261, 263, 273, 274, 275, 276, 284 en 299
Gooszen, M. A., . . . 7 en	8
Gosuinus. . . 262, 263 en	264
's Gravezande, . . 15, 16 en	20
Grevinckhovius, Casparus . .	211
Greydanus	28
Grindal, Edmund, ...	18
Grothe, J. A., ...	88
Grypsius, Bartholomeus, . .	133
Hackius, ...	208
Hagius, Andreas, . 196 en	209
Hallius, Joannes, 79, 131, 135,	137 en 242
Halsbergius, . . . 124 en	255
Hartog, dr. A. H. de, . . .	8
Hartog, dr. J., . . 51 en	178
Hattemus, Oliverus, ...	300
Hautz, ...	8
Hebelenius, Simon, ...	28
Hellemys van Welle, Mr. Adriaan, ...	2
Helmich	3
— Arnoldus Michael, .	89
— Guilielmus Michaelis,	89
— Henricus, ...	89
— Henricus Alardus, .	89
Helmichii, Adrianus, . . .	89
Helmichius, Andraeas, . . .	89
— Gerardus, 88 en	89
— Helmichsz., . .	88
— Henricus, . . .	3
— Johannes, . . 2 en	3
— Wernerus,	passim.
Helmych, ...	3
Henricus, Johannes, . 116 en	117
Herberts, Herman, 187, 188,	191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 201. 202, 203, 204, 205, 206 en 207
Herberts, Theodorus, . . .	206
Hermannus ***	140
Hespe, Lucas, . . . 131 en	133
Hessels, J. H., . . 2, 17 en	18
Heszhusius, ...	7
Heyden, G. v. d., ...	17
Heijmanss, Jan, ...	209
Hillenius (van Hil), Cornelis.	178, 179, 182 en 229

Digitized by Google

Blz.

Hinlópen, N., 281, 282, 283, 284, 285, 286, 288, 289 en 297
Hohenlo, Graaf van, 109, 110, 111, 112, 113, 114 en 299
Holbrach, Wilh., ... 13
Hommius, Festus, 86, 87, 126, 248 en 274
Hoogerbeets, Rombout, 62, 63 en 241
Hooijer, C., . . 40, 107 en 115
Hortensius, Hieronymus, 141 en 142
— Lambertus. . . 141
Hout, Jan van, 1, 28, 60 en 61
Jacobsz, Huich, ... 46
Jacobsz, Joost,. 52
Janssen, H. Q., 144, 160, 169, 171, 173, 174, 182, 204, 205, 206, 211, 213, 214, 221, 221 en 229
Janssen, H. Q., en J. H. van Dale, ... 46 en 192
Janssz, Aelbert, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167 en 168
Jansze, Abraham, 169, 170, 171, 172, 173 en 174
Johannis, Petrus, . . . 45 en 64
Jung, dr., ... 12
Junius, Fr., 8, 59, 63, 231, 232, 233, 242 en 282
Kemp, C. M. van der, 37, 41, 130, 131, 132, 135, 138, 188, 190, 202 en 210,
Kimedoncius, Jacobus, . . . 33
Kist, N. C., ... 76
Kist en Moll . . . 242 en 288
Kist en Royaards, 4, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 74, 94, 95, 97, 101, 102, 104, 105, 140, 261, 262, 263 en 299
Klebitz, ... 7
Knibius, ... 103
Knuttel, dr. W. P. C., . . . 316
Kras, Wijnant, ... 212
Kriegk, ... 12
Kuyper, dr. A., 191, 231, 254, 255, 256, 258, 259, 260, 264, 265, 268, 271 en 275
Kuyper, dr. H. H., 5, 6, 8, 9, 46, 53, 81, 232, 233, 239, 242, 248, 251 en 254
Lansbergius, 126, 145, 146, 201 en 203
Lasco, Joannes à,. . . 15 en 16
Lauerman, Kornelis,. . . . 4
Laurenti, Henricus, ... 304
Lefranc, Abel,. 5
Lennep, M. F. van, 15, 17 en 18
Leo, Henricus,. . . 263 en 264
Leo, Johannes, 27, 166, 167, 263 en 264
Leycester, 33, 34, 36, 37, 38, 39, 40, 41 en 104
Leydekker, J., 84, 235, 273 en 275
Lindenius, ... 284
Lipsius, Justus, ... 133
Lodewijk, Willem, ... 178
Long, I. le, 15, 16, 17, 18, 19 en 304
Lubbertus, 86, 87, 259, 261, 263, 264, 273, 274, 275 en 277
Lydius 209
Margaretha, ... 24
Maria, Koningin, . . . 15 en 16

Digitized by Google

Blz.

Maria, Prinses van Oranje, 109 en 162
Marnix van St. Aldegonde, 281, 282, 283 en 307
Martensz, Clement, 150, 152 en 153
Matthisius, . 43, 180, 181 en 182
Maurits, Prins, . 43, 44 en 239
Meer, dr. B. van, ... 16
Mees Azn., G., ... 141
Meiners, E., ... 174
Meinersz, Simon, . . 151 en 155
Meteren, E. van, ... 42
Meulman, ... 310
Meurs, Graaf van, ... 104
Micronius, Martinus, 15, 16 en 17
Migrodius, Johannes, . . . 133
Miropius, Cornelius, ... 133
Moded, 9, 27, 29, 30, 32, 36, 100, 101, 104 en 279
Moens, W. J. C., ... 2
Moll, W., en J. G. de Hoop Scheffer, ... 48 en 168
Muller, F., . . 88, 89, 90 en 178
Muysenholius, Abraham, 29, 44 en 299
Mijle, Adriaan van der, . . 193
Mylius, ds. Joh., . . . 44 en 45
Nicasius, Joh., ... 263
Nieuwenhuis, A. J. Domela, . 15
Nieuwstadt, mr. Cornelis van de, 234
Nijhuis, G., ... 88
Nijland, A. J., ... 89
Nijvelt, Willhem van, . 66 en 67
Obercamp, Peter, ... 143
Oldenbarneveld, 41, 125, 159, 234, 235, 236, 255, 261, 276 en 282

Blz.

Olevianus, ... 7 en 8
Oosterwijck, Albertus ab, . . 73
Overdhage, Pieter, (Hyperphragmus: de Zuttere), 144, 145, 146 en 147
Parijs, Gijsberta van Parijs van Lachmondt, ... 2
Pauli, Valerius, ... 137
Perkins, ... 232
Petri, Theodorus, ... 145
Philips, Koning, ... 25
Philips, Landgraaf 18
Phrygius, ... 224
Piscator, . 232, 289, 293 en 295
Plancius, ds., 71, 80, 124, 125, 127, 188, 190, 211, 212, 233, 243, 255, 256, 272, 273, 283 en 289
Poelgeest, Gerrit van, 144, 145, 146, 147 en 148
Polanus, Amandus, . 243 en 244
Polanus, Valerandus, . . . 16
Portus, Fr., ... 5 en 6
Pretorius, Harmannus, 100 en 111
Pythius, Fr., ... 145
Quewellerie, ds. Chretien de la, 31
Raven, mr. J. W. L., . . . 13
R(h)eenen, van, ... 23
Regius, Jacobus, . . 56 en 133
Reitsma, dr. J., 11, 33, 86, 284 en 295
Reitsma, dr. J., en dr. S. D. van Veen, 1, 3, 27, 31, 34, 42, 49, 50, 51, 57, 59, 64, 65, 78, 82, 107, 108, 111, 115, 123, 124, 125, 127, 141, 142, 144, 145, 146, 147,

Digitized by Google

Blz.
148, 149, 150, 151, 152, 156, 160, 163, 165, 166, 168, 169, 170, 173, 175, 176, 177, 180, 182, 183, 184, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 202, 203, 204, 206, 209, 210, 211, 213, 214, 215, 216, 217, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 227, 228, 229, 248, 252, 253, 254, 256, 257, 258, 260, 263, 265, 271, 274, 278, 279, 281, 282, 283, 284, 285, 287, 288, 289, 290, 291, 294, 295, 296, 297 en 311
Reudler, J. G. H., ... 160
Riemsdijk, Jhr. Mr. Th. H. F., 25
Ritter 12
Rogge, dr. H. C., 1, 4, 5, 8, 28, 29, 38, 41, 43, 44, 66, 69, 76, 85, 86, 107, 109, 115, 116, 117, 124, 125, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 148, 149, 151, 152, 160, 178, 181, 183, 186, 190, 197, 202, 203, 204, 207, 208, 209, 210, 212, 213, 223, 231, 232, 233, 234, 237, 239, 240, 242, 253, 254, 256, 257, 258, 260, 261, 262, 263, 265, 266, 271, 274, 275, 276, 300 en 317.
Rogge, Johannes, . . 182 en 284
Rolandus, Jac., 45, 56, 80 en 127
Romein, T. A., . . 148 en 174
Roy, Gualtherus de, . 41 en 106
Royaards, Kist] en, (zie Kist).
Royenburch, Cornelis Martini, . 28, 29 en 43

Blz.
Rutgers, dr. F. L., II, 2, 19, 21, 34, 68, 75, 78, 79, 80, 81, 82, 96, 122, 124, 125, 134, 189 en 212
Saravia, ... 195 en 196
Schals, Matthys, ... 165
Scheffer, W. Moll en J. G. de Hoop, ... zie Moll
Scheltus, ... 1
Schotel, G. D. J., 17, 32, 66, 156, 191, 193, 194, 243 en 254
Seisen, ... 8
Sepp, Chr., . 11, 66, 144 en 234
Seu, Jan, ... 13 en 17
Snecanus, Gellius, ... 51
Soermans, M., 49, 50, 90 en 299
Sohnius, ... 243 en 244
Someren, van, . . . 89 en 90
Soop, Cornelis, ... 151
Sopingius, Nicolaas, 26, 29, 36, 37, 38, 39, 43, 44 en 98
Spranckhuyzen, Thom., 50 en 167
Spruyt, Cornelis Meynertsz, 150, 152 en 153
Stolker, ... 230
Südhoff 8
Swerinckhusius, C., 75, 109, 115, 117, 119, 119, 121, 146, 167, 211 en 249
Sybrandts 104
Sylvius, Joannes, . . 156 en 157
Taffijn, 8, 10, 11, 13, 62, 77, 102 en 132
Taurinus, Petrus, ... 133
Thysius, J., ... 90
Tiele, ... 189 en 301
Tilius, ... 133

Digitized by Google

Blz.

Toorenenbergen, J. J. van, 278, 281, 282, 283, 284, 286, 290 en 297
Toepke, Gustav, ... 6
Topander, Rutgerus, . . . 140
Trelcatius, 48, 59, 60, 61, 62, 246 en 253
Tremellius 7, 8, 13, 278, 280 en 282
Trigland, 22, 29, 41, 51, 84, 85, 87, 94, 95, 96, 104, 125, 128, 130, 131, 132, 133, 134, 149, 162, 174. 177, 190, 192, 206, 230, 231, 232, 235, 239, 240, 242, 249, 253, 255, 256, 258, 259, 262, 263, 265, 266, 267, 271, 274, 265, 276 en 317
Tuuk, H. v. d., ... 260
Uitenhovius, Joannes, 15 en 17
Ulenbergius, Caspar, ... 223
Ursinus, ... 7, 8 en 271
Veen, dr. S. D. van, . . . 80
Veen, dr. S. D. van en dr. J. Reitsma. Zie Reitsma.
Veirac, J., ... 5 en 6
Venator, Adolphus, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185 en 186
Vennecool 42
Villerius, ds., ... 103
Villerius, . . 157, 158 en 159
Vloten, dr. J. van, ... 74
Voet, A. W. K., 89, 140, 223 en 229
Voetius, 43, 66, 85, 301, 313 en 317
Vondel, ... 74
Voorst, van, ... 46
Vorsterman van Oijen, A. A., 2, 87 en 88

Blz.

Vos, dr. G. J., ... 71
Vrendenberg Cz., ds. H., . . 68
Wagenaar, ... 160
Wal, prof. de, ... 5 en 6
Wallesius, Johannes, . . . 291
Walsingam, ... 37 en 39
Water, te, . . . 21, 189 en 311
Wiarda, J., 25, 93, 94, 95, 98 99 en 100
Wiggerts, Cornelis, 67, 68, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 179 en 188
Willem I, Prins, . . 109 en 193
Willems, Franco, ... 144
Witte, H., ... 86 en 300
Wolf, ds. E. F. H., ... 29
Wtenbogaert, J., 1, 4, 22, 28, 29, 30, 31, 32, 38, 39, 40, 41, 43, 44, 48, 51, 59, 65, 84, 87, 95, 99, 100, 102, 108, 116, 119, 134, 149, 150, 155, 156, 177, 203, 221, 227, 228, 234, 235, 236, 237, 239, 240, 241, 242, 243, 258, 259, 261, 265, 266, 267, 271, 273, 274, 284, 303 en 317
Wyngaerden, dr. J. D. de Lind van, ... 278
Wijs, Cornelia de, ... 87
Ypeij en Dermout, 58, 140, 148, 160, 187, 188 en 287
Zanchius, Hieronymus, . . 7 en 8
Zeller, P., ... 188
Zeyst, van, ... 234
Zuylen, Adriaen van, . . . 87
Zuylen, Elisabeth van Zuylen van de Haer . . . 77 en 88

Digitized by Google

INHOUDSOPGAVE.

	Bladz.
INLEIDING.	I—IV
HOOFDSTUK I.	
Helmichius' levensloop.	
§ 1. Helmichius' afkomst en opleiding.	1—11
§ 2. Helmichius als dienaar des Woords te Frankfort a/d. Main	12—20
§ 3. Helmichius te Utrecht	20—43
§ 4. Helmichius te Delft	43—74
§ 5. Helmichius te Amsterdam	74—90
HOOFDSTUK II.	
Helmichius' beteekenis.	
§ 1. Inleiding	91—93
§ 2. Helmichius in zake de eenheid van het gereformeerde kerkverband	93—128
§ 3. Helmichius in zake vrede en orde in de kerken . . . Plaatsen: *A.* Leiden. *B.* Amersfoort. *C.* Hoogmade. *D.* Hoorn. *E.* Loenen a/d. Vecht. Personen: *a.* Aelbert Janssz. *b.* Abraham Jansze. *c.* Petrus Aemilius. *d.* Adolphus Venator.	128—186
§ 4. Helmichius in zake de »suijvere leere" . . . . . *A.* Herman Herberts. *B.* Caspar Coolhaes. *C.* Casparus van Bygaerden. *D.* Adamus Billichius. *E.* Jacobus Arminius.	187—278
§ 5. Helmichius in zake de »translatie" van den Bijbel . .	278—298
§ 6. Helmichius als schrijver.	298—316
BESLUIT	316—320

Digitized by Google

BIJLAGEN.

A. Brief van den Kerkeraad der Nederlandsche gereformeerde kerk te Frankfort a/d. Main aan de stedelijke Overheid van Utrecht. . . . . I—IV

B. Beroepsbrief van Helmichius naar Delft, en brief van den Kerkeraad van Amsterdam aan dien van Delft, waarin hij bericht dat hij Helmichius heeft beroepen . . . . . V—VIII

C. Attestatie in 1602 aan Helmichius gegeven . . . . . IX—X

D. Zes en twintig brieven, waarvan 22 van Helmichius alleen zijn, 2 door hem mede namens anderen zijn geschreven, een door hem en Wtenbogaert is geteekend, en een door hem is geconcipieerd voor de Partic. N. H. Synode van 1595 . XI—LIX

E. Een »Claegh-ghedicht" en twee graf-dichten op het overlijden van Helmichius . . . . . LX—LXV

REGISTER VAN PERSOONSNAMEN . . . . . LXIX—LXXVI

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google